

valóság

A TARTALOMBÓL

Gáspár Zoltán: A civilizációk összecsapása és a vallás kérdése

Varga Károly: Iszlám pokol és szinkretizmus
Az ábrahámi vallások Istenének „ámyoldala” és „evolúciója”

Erős Vilmos: A helytörténettől a népiségtörténetig... és tovább (Szabó István Debrecennel és az Alfölddel kapcsolatos tanulmányai)

Csiba Kitti Kíra: Felmérés a baden-württembergi magyar közösségekről

Papp Csilla: A koronázási jubileum az erdélyi lapokban

Géra Eleonóra: A Budapest-Budai Református Egyházközség története a második világháború előtt

Palkó László András: Vigadtunk és sírtunk. Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a politikai rendszerváltás időszakában 1989–1990 (1. rész)

Kapronczay Károly: A Nemzeti Emlékezet Bizottságának könyvtári sorozata

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
7

2

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2017. február LX. évfolyam 2. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51
Telefon: +36-1-327-8965
 +36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatónk:

Nemzeti Tehetség Program
Nemzeti Kulturális Alap

 Nemzeti
Tehetség Program

 nka
Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tókéczki László

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető
Horváth Krisztina

A civilizációk összecsapása és a vallás kérdése

A pluralizmus dogmájának bukása

a civilizációs fenyegetettség fényében

(*A baloldali liberalizmus politikai korrektsége véleményterrorba fulladt*) Civilizációnk, az euroatlanti civilizáció alapvető politikai struktúrájának, a liberális demokráciának legkarakteresebb politikai platformja ma a baloldali liberalizmus¹, s ezen politikai ideológia bizonyos tekintetben egyre *szélsőséesebbé* válik. A baloldali és liberális értékek képviselői egyre erőszakosabbak és intoleránsabbak a másként gondolkodókkal szemben. A hagyomány tiszteletének teljes hiánya, a hagyományos elvek és értékek ignorálása egy egyrészt *uniformizáló*, másrészt pedig a *szabadságot felelőtlenül hajszólo* gondolkodásra utal.² A múlt tiszteletének hiánya pedig a *múlt elvesztéséhez vezetett*, s *szellemi nihilizmusba* torkollott.³ E szellemi nihilizmus oka már önmagában a *múlttalanság*, hiszen komplex valóságunk, jelenünk megfelelő értelmezése lehetetlen a történelmi múlthoz való autentikus viszonyulás nélkül. A *ballibek* mintha gyűlölnék a történelmet, s vitrinbe szeretnék zární, mint egy poros, korhadtt, oszladozó könyvet. Az ok persze nyilvánvaló: a *ballibek a világbékét, a történelem végét* akarják,⁴ s gyűlölik az emberiség múltját annak nyilvánvaló erőszakossága miatt.

Történelmi múltunk kétségkívül erőszakos, ám az erőszak nagyfokú korlátozása fenntartásának, biztosításának módja *nem* e történelmi múlt *semmibevétele*, hanem éppen ellenkezőleg, újraértelmezése és mélyebb feltárása lehet csupán.⁵ A ballibek azt is gondolják, hogy *a totális béke feltétele politikai korrektség kieroszakolása a globális társadalom egészéből*.⁶

(*A vallás mint tabu*) Lassan minden, amit korábban gond nélkül kritikával illethettünk, tabuvá válik, ám a legnagyobb tabu ma a *vallás* mint olyan. Korunk téves konvencionális prekonceptiója, hogy – mint történetesen maga Ferenc pápa fogalmazott – „*minden vallás békét akar*”,⁷ s ekképpen *a vallások politikailag támadhatatlanok*,⁸ nem lehet őket kritikával illetni. Ehhez tartozik azon téves prekonceptió is, hogy *minden vallás hívői ugyanazt az Istent imádják, csak más formában*.⁹ A háború a marxista pápa szerint mindig „*a pénz háborúja*”¹⁰, vagyis nincs vallásháború a Nyugat és az iszlám világ között... Mint ismeretes, az Iszlám Állam maga cáfolta a pápát egy videóüzenetében...

(*Az iszlám a béke vallása?*) Mindezek ismeretében kijelenthető, hogy le kell számolni a *téves* és *naiv* prekonceptiókkal és *tabukkal* – máskülönben nem leszünk képesek szembe szállni korunk legégetőbb problémáival.¹¹ Ami az *iszlámot* illeti: ez elsősorban *civilizáció* és nem csupán *vallás*.¹² Az iszlám világban az iszlám vallás az alapja az egész civilizációnak, vagyis nagyon szorosan kötődik a *politikához*, de szervesen áthatja a társadalom egészét általában.¹³ Ehhez járul még hozzá az iszlám társadalmak veszélyes elmaradottsága, a népesség túlnyomó részének nagyfokú tudatlansága, analfabetizmusa, de megemlíthetném az eltérő – sokkal agresszívebb – mentalitásukat is. A fentebbiek után adja magát a kérdés: az iszlám valóban a béke vallása?

Számomra ez ordas nagy hazugságnak tűnik... *Az iszlám sokkal inkább a háború, a békétlenség vallása. Az iszlám alapja az erőszak, mégpedig elvi szinten: az erőszak legitímálja a rendszert, magát az iszlámot, mint civilizációképző identitást*.¹⁴

(*A multikulturalizmus csődje és a jövő kihívásai*) Néhány évvel ezelőtt Angela Merkel és David Cameron kijelentették: a *multikulturalizmus*¹⁶ csődöt mondott. Éppen az a német kancellár mondta ezt, aki jelenleg a *muszlim* migránsok befogadását akarja ráerőszakolni Európára... Persze a politikusokra jellemző, hogy nagyon bíznak – és teljes joggal – a *tömegember* feledékenységében... Ám e feledékenység nem segít sem Merkelén, sem pedig az euroatlanti civilizáción. Ha nem akarunk a *Római Birodalom* sorsára jutni, a sarkunkra kell állnunk.¹⁷ Nagyon meg kell változnia a nyugati hozzáállásnak e kérdésben, s ez nem megy, mert nem is mehet egykönnyen.¹⁸ A legfontosabb kérdés viszont egy olyan kérdés, amely *korunk ateista tudata* számára kvázi nonszensznek tűnik: a vallások kérdése... Na és persze a *posztmodernitás* alapvető *dogmája*, a *pluralizmus* elve *elvetése* szükségességének kérdése is lényeges ehelyütt.¹⁹

Ha mindezen kérdéseket megválasztottuk, akkor már jó eséllyel teremtettünk magunknak egy erősebb civilizációs identitást, s ekképpen kellő önbizalmat is, hogy kellő eréllyel – azaz a szükséges erővel – lépjunk fel a világunkat, azaz a civilizációnkat egyértelműen fenyegető *ellenséges civilizációval*, az iszlám civilizációval szemben. Természetesen nem pusztán a nyers erőszak fokozott alkalmazására gondolok itt, hiszen ez egy komplex probléma, vagyis komplex megoldást is követel. Vagyis „*puha*” és „*kemény*” eszközöket egyaránt. A legfontosabb viszont a *respektus* kivívása civilizációnk számára a muszlimok szemében, hiszen – mint ezt fentebb, a 14. lábjegyzetben Rousseau nyomán hangsúlyoztam –, „az erő nem szül jogot”, vagyis csak az erő joggá való konvertálása legitimál – a legitimitás alapja pedig a *jog tisztelete*.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Martin Heidegger: Mi a metafizika? [*Was ist Metaphysik?*], „Költőien lakozik az ember” – Válogatott írások, ford. Bacsó Béla, Vajda Mihály, Budapest: T-Twins Kiadó, 1994.

Rajcsányi Gellért: *Az iszlám és Európa – megbukott-e a multikulturalizmus?* Forrás: http://mandiner.hu/cikk/20150423_az_iszlam_es_europa_megbukott_e_a_multikulturalizmus

Rettenetes személyesség – Riport Vajda Mihállyal, forrás: <http://erdelyiriport.ro/interju/rettenetes-szemelyesség>

JEGYZETEK

- 1 A liberalizmus – mint a liberális demokrácia *fundamentuma* – napjainkra általában baloldalivá vált (lásd pl. a német kereszténydemokrata CDU *ballibes* húzásait) míg az *echte* konzervativizmust főképp a *radikális* jobboldal képviseli. A *jobboldali* liberalizmus, amelyet én is vallok, *marginalizálódott*.
- 2 A *polkorrekt* gondolkodás *uniformizáló* gondolkodás. Erőszakosan elmossa a különbségeket a dolgok között. Hogy néhány példát mondjak: férfi és nő, életképes és életképtelen; de tagadja a rasszok, vagy nemzetek *karakterizálhatóságát* is, s tagadja például a *kollektív felelősség létét* is. Pedig ez utóbbi igenis létezik. A kollektív felelősség *csoporthfelelősség*, s mint ilyen *absztrakt felelősség*, de felelősség. Ha a kollektív, vagy csoportfelelősséget tagadjuk, tagadjuk a *csoporth-*

minősítés lehetőségét is, ám ez utóbbi súlyos gyakorlati, vagy életproblémákhoz vezet – lásd pl. a *Willkommenskultur* és az iszlamista terror összefüggésrendszerét.

A másik probléma napjaink liberalizmusával a szabadság felelőtlen hajszolása, amely együtt jár a legalapvetőbb értékek, s tradíciók ignorálásával. Legkarakteresebb példa itt a *melegházasság*. Az egy dolog, hogy toleráljuk az azonos nemű párok szexualitását, ám a házasság *szenstégére* emelni a homoszexualitást mégis csak *szenstégtörés*, s élettanilag is káros lehet a társadalmak számára.

A napjainkban általánossá vált szellemi nihilizmus közvetlenül fakad a történelmi múlt elvesztéséből, s ekképpen a szellemtörténet-értelmezés kiüresedése, talajtalanná válása általában okozott *talajvesztést* a Nyugat gondolkodásában.

- 4 F. Fukuyama műve, „A történelem vége és az utolsó ember” tehát egyfajta naiv korlátoltságot fejez ki, azt a hurráoptimizmust, amely általános volt Nyugaton a vasfüggöny leomlását követő időszakban. Fukuyama mestere, S. P. Huntington azonban jó pár évvel a WTC ikertornyainak leomlása előtt, s közvetlenül Fukuyama könyvének megjelenése (1992) után replikázott tanítványára „A civilizációk összecsapása és az új világrend kialakulása” című cikkével (1993), majd azonos című könyvével (1996). Mint azóta egyértelműen kiderült, Huntingtonnak lett igaza. Fukuyama ugyanis kifejtett valamit a képletből, nevezetesen az *iszlamizmust*.
- „[...] Az, ami most szembeötlik: az, hogy a racionális európai kultúra hirtelen észreveszi, hogy számos más kultúra képes valamiféleképpen az európai racionalitást integrálni. Nemcsak Japán, hanem egyre inkább Kína, India. Képes azon a módon funkcionálni, ahogy az európai kultúrák funkcionálnak. Az iszlám kultúra láthatólag erre nem képes. És akkor erre valaki azt mondja, hogy az iszlám kultúra egy gyönyörű szép dolog, csak mindenféle örültségek nőttek ki belőle a különböző körülmények miatt. A másik meg azt mondja, hogy az iszlám ilyen, és nem lehet vele együtt élni. [...]” (Idézet: Rettenetes személyesség – Riport Vajda Mihállyal, forrás: <http://erdelyiportal.ro/interju/rettenetes-szemelyesség>)
- Mint Vajda Mihály nyilatkozott, alapjában véve – legalábbis jelenleg – csupán az iszlám kultúrával, ill. civilizációval van gond. A kulcsfogalom pedig a *racionális*. Az együttélés az iszlám civilizáció dühöngő irracionálisával és véletlen agresszivitásával pedig lehetetlennek bizonyul.
- 5 „A tudomány csak akkor képes ismét újból és újból elnyerni lényegi feladatát, ami nem az ismeretek gyűjtéséből és rendezéséből, hanem a természet és történelem igazsága egész terének állandóan újra és újra végrehajtandó feltárából áll, ha a metafizikából egzisztál.” (Martin Heidegger: *Mi a metafizika? [Was ist Metaphysik?]*, „Költőien lakozik az ember” – Válogatott írások, ford. Bacsó Béla, Vajda Mihály, Budapest: T-Twins Kiadó, 1994, 31–32. o.)
- A történelem mélyebb tudományos szintű feltárása a fentebbiek szerint tehát csak egy *előzetes metafizikai megalapozás* révén lehetséges.
- 6 Az *uniformizáció*, mindennemű kritika eltiprása bármely személlyel vagy csoporttal szemben, az erőszakos egyenlősít, illetve „*egyformásító*” gondolkodás a *garanciája* a *ballibek* szerint a „*világbékének*”. Hisznek a *globális civilizációban* – amely utóbbi pedig Huntington szerint képtelenség –, s így egyúttal elutasítják a *civilizációk összecsapásának* lehetőségét is.
- 7 E kijelentés mind a történelem, mind pedig a jelen ismeretében eléggé támadhatónak tűnik. A kereszténység és az iszlám egyaránt térítő vallások, s a *Korán* számos szöveghelye egyértelműen erőszakos hittérítésre, illetve általában is erőszakra buzdít a „*nem igazhitűekkel*” szemben.
- 8 Miután az előző tézist cáfoltuk, ez utóbbi sem állhat meg a lábán.
- 9 E kérdés már kissé elvontabb, mindazonáltal az effajta ökümenizmus nincsen tekintettel az egyes vallások közötti mitológiai, dogmatikai és filozófiai, metafizikai különbségekre, amely utóbbiak bizony nem azt sugallják, hogy a különböző vallások ugyanazt az Istent hirdetnék.
- 10 Tipikus *naiv materializmus*. A *Kabaré* című musicalből ismert mondat illenék ide: „*money makes the world go round*”. Hát nem... Valójában az *ideológia mozgatja a világot, és ural mindent*.
- 11 Az igazi probléma meglátásom szerint bennünk magunkban, pontosabban a fejünkben, a gondolkodásunkban rejlik. A nyugaton jobbra uralkodó ideológia, a baloldali liberalizmus *uniformizmusa* és *tolerantizmusa* – amelyet pedig alapvetően a még ma is érvényesnek tekintett alapvető elv, a posztmodernitás *pluralizmusa* okoz – teszi civilizációinkat védekezésre képtelenné a *muzulmán előzónlással* szemben. Először tehát a fejekben kell rendet rakni. Ez a meccs is fejben dől el...
- 12 Mint a kulturális identitás legtágabb szintje tekintendő az *iszlám civilizációnak*.
- 13 Vagyis ma az iszlám civilizáció pontosan úgy működik, mint a Nyugat a középkorban. Ám mint ilyen, az iszlám civilizáció az euroatlanti antitézise.
- 14 Az iszlám vallás hívei, a muszlimok világképe szerint egy civilizációképző identitás legitimációját tehát önmagában a nyers erő, mint leplezetlen erőszak, agresszió adja, mert ezt tekintik természetesenek – tehát kvázi *biologisták*, mint anno *Hitlerék*, illetve nem olvastak *Rousseau*-t. Pedig Rousseau világosan leírja a *Társadalmi szerződés*-ben, hogy az *erős soha nem elég erős, ha erejéből nem formál jogot*. Vagyis a társadalmi legitimációt sohasem pusztán a nyers erő, hanem mindig a jog tisztelete adja. Mivel pedig az iszlám civilizáció ezen utóbbi megfontolást nem ismeri el, ekképpen a nemzetiszocialista *Reich*-hez hasonlóan *hosszú távon életképtelen*, így sorsa csak a véres bukás lehet.
- 16 Cikkeznek mostanában itt-ott e témában, kiemelve például, hogy a multikulturalizmus „létező jelenség”, elfeledve, hogy a gyakorlatban *nem* „multikulturalizmusról”, hanem „*multikulturalitásról*” van szó.
- 17 „Houellebecq szerint Európa halott, rohad, olyanok vagyunk, mint az V. századi Róma, nem tudjuk magunkat megmenteni. Seres László hasonlóan fogalmazott: »A racionális, a józan eszünk a tét. Az iszlám a legirracionalisabb vallás. Európa elvesztette önmagát, pedig éppen hogy állást kellene foglalnia sok kérdésben.«” (Rajcsányi Gellért: Az iszlám és Európa – meg-

bukott-e a multikulturalizmus? Forrás: http://mandiner.hu/cikk/20150423_az_iszlam_es_europa_megbukott_e_a_multikulturalizmus)

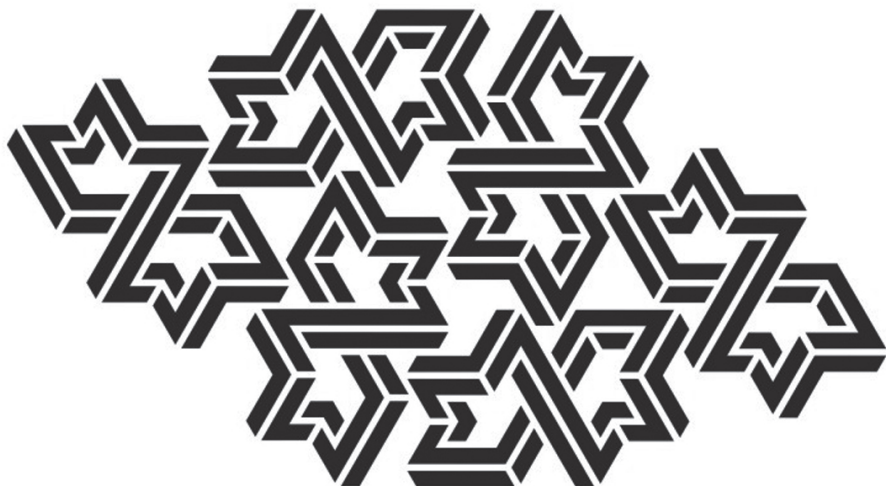
Houellebecq vészkiáltása teljesen jogos. Seres László nagyon pontosan – és Vajda Mihállyal egybevágóan – megadja a fentebb már általam hangsúlyozott opozíciót: a racionalizmus–irracionalizmus ellentétét. Civilizációnk szellemi lényege tehát a *racionalizmus*, s az opponens civilizáció, az iszlám pedig az *irracionalizmus* megszállottja. Ez egy *antagonizmus*, kibékíthetetlen ellentét – vagyis a *kenyértörés elkerülhetetlen*. A másik dologban is igaza van Seresnek: az európai identitás kiüresedett, talajtalanná vált – *korunk a szellemi nihilizmus kora*. Ha pedig hiányzik az identitás *vitalitása*, akkor a *civilizációvédelem* melletti elkötelezettség is gyenge lábakon áll. Orbán Viktor szerint a megoldás a *kereszténység* erősítése volna – ebben a dologban viszont nagyon is megoszlanak a vélemények... Egy biztos: a vallási ideológia vitalitását nem lehet – pláne hosszabb távon – felülről irányított politikai eszközökkel reorganizálni, hiszen ez egy spontán civilizációs folyamat, pláne a liberalizmusban. Na persze egy *illiberális* társadalomban mehetne másként is...

18 Itt elsősorban az extrém liberális politikai hozzáállás túlzó és kvázi öngyilkos hajlamú toleranciájára és értékrelativizmusára gondolok – vagyis ezekből kell elsősorban visszavenni.

19 „Seres László a megoldás kapcsán keményen fogalmazott: »Európa álljon a sarkára, jelentsük

ki, hogy a kultúrkörök nem egyenrangúak; nézzük meg, hogy kiket engedünk be; és védjük meg az európaiságunkat«. Soós Eszter Petronella hozzáfűzte: nem csak a beengedésről van szó, hiszen már itt is vannak, akár második vagy harmadik generációs bevándorlóként, az állampolgárságot pedig nem lehet csak úgy elvenni. Ugy véli, a következő évtizedekben a vallási témák előretörnek, a társadalmi konfliktusainkkal pedig nem a határainkon, hanem a határainkon belül kell megküzdeni.” (Uo.)

A liberális elit téves ideológiai preconcepciói, amelyeket rá akarnak oktrojálni, kényszeríteni a valóságra, és amely előbbieik döbbenetesen vakká és naivvá teszik őket, komoly veszélybe sodorják az egész euroatlanti civilizációt. Igaza van ehelyütt Orbánnak: *a java még hátra van*. Sajnos vagy nem sajnos, de radikális revideációra szorul a posztmodernitás pluralista gondolkodása, amely a fentebb említett liberális elit téves gondolkodásának gyökerét képezi. A kultúrák, civilizációk és vallások közötti különbségtétel elutasításának dogmája tehát érvényét veszítette. Igenis különbséget kell tenni, ami azt is jelenti, hogy értékelni, kritizálni kell. Nem egyenértékűek tehát a különböző civilizációk, de a különböző vallások sem. Ezen kívül pedig most már kvázi tényként kell kezelni azt is, hogy Huntingtonnak volt igaza, és tényleg a civilizációk összezsugorításának korát éljük. Nem lehet ez utóbbi jelentőségét eléggé hangsúlyozni.

Iszlám pokol és szinkretizmus

Az ábrahámi vallások Istenének „árnyoldala” és „evolúciója”

„Reméltem, megtudok valamit Isten sötét oldaláról is. Örömet leli abban, hogy próbára tegye teremtményeit, holott kísérletezésének kimenetelét eleve ismeri. Mit mondanánk egy olyan emberről, aki így jár el? Nem mertem végiggondolni.”
(*Carl G. Jung*¹)

„Semminek nincs akkora romboló ereje, mint a pokol tanának. Ez a legborzalmasabb dolog, amit az emberi örület kitalálhatott. Helyesebb feltételezni, hogy az evangélium szavait rosszul értelmezték, mintsem olyan kegyetlenséget tulajdonítani Istennek, amire sohasem volna képes.” (*Dom Louis*²)

„A globalizáció mára túl szűkössé tette a bolygót ahhoz, hogy olyan hatalmas vallások békésen megférjenek, amelyek egymással szemben állnak. Ha az ábrahámi isten – a zsidók, a keresztények és a muzulmánok istene – nem segíti elő a toleranciát, akkor mindnyájan bajban vagyunk.” (*Robert Wright*³)

(*A tanulmány előzménye: egy aktualizálásra érett két évtizedes vitakötet*) Ahogyan a szerző *Értékek fénykörében: 40 év értékutatás és jelen országos értékvizsgálat* című könyvét (Akadémiai Kiadó, 2003) ugyanezen kiadó *Fénykör: Értékszociológia, nemzetstratégia* címen kerek évtized múltán aktualizált és bővített változatban (674 oldal) újra kiadta, hasonló, ám csaknem dupla időtávon átívelő aktualizálását tervezük *Vallásosság-szindróma és polgári társadalom* című és *Szociológiai hipotézisek a világnézeti helyzet alakulásáról* alcímű (Pázmány Campus, 1999; Osiris, 1999, 300 oldal) vitakötetünknek. Az aktualizálás központi reflexiójának kiváltója mindkét esetben egy-egy kiugró jelentőségű nemzetközi, illetve hazai történés. A Fénykörnél ez a 2008-as gazdasági világválság, itthon pedig a 2010-es alkotmányozó erejű érték-konzervatív politikai térnyerés volt, és mindkettő magvas újdonságokat és szerkezeti átforgatásokat váltott ki az értékorientációkból kiinduló, illetve az ezekre visszaható dinamika vizsgálatában. A világnézet-szociológiai vitakötetnél pedig globálisan a világvallások – főleg a kereszténység és az iszlám – egymásra ható impulzusa (történelmi nóvumként egy élőben való pápaváltással, ahol az új pápa mintha egy világ-öku-mené irányába nyitna a világ-migrációhoz való hozzáállásával); hazai vonatkozásban pedig az a sajátos, bár nem szokatlan tény, mintha a magyar társadalom és politikai vezetése a *mega*-léptékű fősodorból próbálna „kievezni”.

Ami a készülő vitakötet aktualizálandó előzményének születési körülményeit illeti, ez a rendszerváltás után alapított új katolikus egyetem (PPKE) szociológiai intézetének gondozásában állt össze az alapító intézetvezetőnek

*Az újból szabaddá tett jövő és az érték-konzervatív
világnézet néhány tisztázatlan pontja*

című vitaindítójára adott válaszokból. Ezek 20 tudományos, közéleti és vallási véleményvezér értelmezését tartalmazták a világnézeti helyzet alakulásáról, és pedig mind a vallásos, mind a nem-vallásos térfeléről (közülük nyolcan már elhaláloztak, amire a † jelével utalunk).⁴ Ezekre az adalékokra a vitaindító egyenként is válaszolt, és a kötet végén mintegy félszáz oldalon

Mivel lettünk okosabbak?

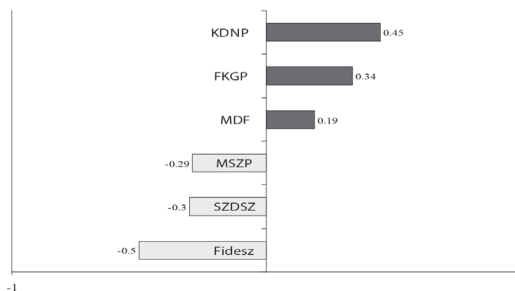
A vitakötetben született „hozzáadott érték”

címen foglalta össze az eszmecsere hozamát. Az „újból szabaddá tett jövő” természetesen a félévszázados kommunista rezsim bukására utalt, a „tisztázatlan pontok” pedig *Várszegi Asztrik* beköszöntőjében sajátos kettős jellemzést nyertek. A pannonhalmi főapát egyfelől elismerte a vitaindító szociológus találó probléma-azonosításait („biztos ujjal tapint a tisztázatlanságokra”), de másfelől ezeknél nemhogy túl merész nyitást érzékelt volna egy átgondolatlan „heterodoxia” irányába, hanem inkább még önkorlátozó óvatosságot („mintha kicsit félne kimondani a megtapasztaltakat”).

Ezek a „kicsit félve kimondottak” egyfelől a tényekre, másfelől ezek értelmezésére vonatkoztak: annak észlelésére, hogy az „evilág és túlvilág” egymáshoz való viszonya tekintetében kultúránkban és életérzésünkben valami alapvetően megváltozott.⁵ Egyfelől a hagyományos kultúrában néha még kissé ironikusan „árnyékvilágként” is aposztrófált földi lét *izgalmasabb arénaként való felértékelődésével*⁶, másfelől – az „istenkép civilizálódása” révén⁷ – magának a „túlvilág szerkezetének” átalakulásával.

Ámde szociológusként a szubjektív életérzésbeli tapasztalatokon túl – amiknek a tudományos érvényesség-igények palettáján úgyszem juthat holmi „anekdotikus validitásnál” előkelőbb pozíció – tisztább módszerekkel megszerzett tények alaposabb számbavételére is sort kellett kerítenünk. Így a szociológiai evidenciák között körültekintve olyan támpontokkal sikerült megerősítenünk mindennapi benyomásainkat, mint az a nemzetközi vizsgálati adathalmaz, amit a korábbi Kölni Egyetem-i kutatóévünk után ottani házigazdánk és mesterünk, *Erwin K. Scheuch* konzultációs meglátogatásakor (tanácskérésünk a Pázmány szociológiai tanszék alapításáról és a rendszerváltás szociológiai értelmezéséről): egy 15 ország reprezentatív mintáit összehasonlító vizsgálatból kaptunk.⁸ Ebben például Magyarországról olyan „tüsszögtetően igaz” (Babits) híreket találtunk, hogy míg Amerikában a népesség közel 80%-a túlvilág-hívő, de a mennyországban – furcsa logikával – még ennél is 10%-kal többen hisznek; addig nálunk az emberek ¾ része *tagadja a túlvilágot*, de – megint csak furcsa logikával – a pokolhit elvetésében még ehhez is plusz 10% adódik hozzá.

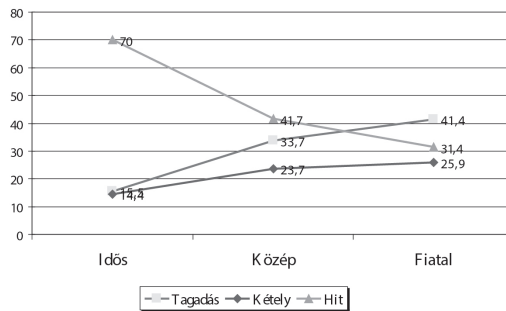
A parlamenti pártok választóinak elhelyezkedése a vallásos-nem vallásos dimenzió saját besorolásuk alapján (faktorpont átlagértékek, n = 2500, 1994)

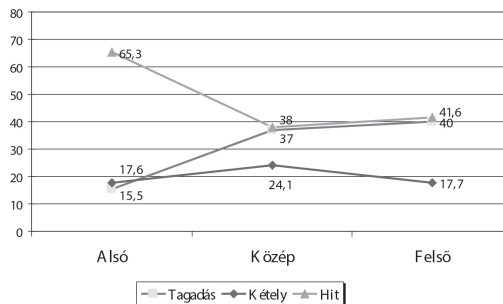
Ám nagyobb felbontó erővel egy akkori Gallup-felvételünk⁹ adatai döbentettek rá a József Attila-i elő-refrén „*Mondd, mit érlel annak a sorsa?*” üzenetével, hogy a túlvilághit jövőbeli zuhanása két releváns demográfiai mutatóval párhuzamosan *a fiataloknál és a tanultaknál súlyosbodik*. S mindkét mutató hatását markánsan érvényesítette a túlvilághit *pártbázisok szerinti bontása*: az „öreges vallásosságától” az első parlamenti ciklusban a *Fidesz szavazóbázisa* fordult el a legerőteljesebben, ahogy az alábbi ábra mutatja.¹⁰

E Magyar Gallup Intézet által végzett érték- és attitűd-vizsgálatunk eredménye tehát az volt, hogy társadalmunk jelenének – de főleg jövőjének (!) – világnézeti mintázata döntő mértékben szekularizálódik.¹¹

A hit, kétely és tagadás korcsoportok szerint

A hit, kétely és tagadás iskolázottsági rétegek szerint

Ám még nagyobb felbontó erővel elemezve a reprezentatív adatokat, egy fontos finomító körülményre is felfigyelhettünk. Nevezetesen arra, hogy az elméleti „jövődimenzió” két operacionális mutatójának, a korcsoportnak, illetve az iskolázottságnak nagyvonalakban észlelt összhangja *egy ponton megbomlik*. A korcsoportok lineáris nyomulását a hitetlen és agnosztikus világnézet felé az iskolázottsági szintek nem egészen követik: a legmagasabb képzettségi szint megtorpanni látszik a legfiatalabb korcsoport radikális ateizmusa előtt.

A két empirikus jövőmutató vonalán haladva tehát nem egészen ugyanoda jutunk el. *A fiatalok ugyan egyértelműen a hitetlenség élcsapata, de ebben nem féltetlenül asszisztál nekik az értelmiség.* Míg ugyanis az istenhit a korcsoport vonalán az öregektől a középkorúakon keresztül a fiatalokig akkorát süllyed, és az Isten létének (vagy a létéről szerezhető tudás lehetőségének) tagadása akkorát emelkedik, hogy az adatokra százalékaiban ezek *kereszteznek egymást* (13. ábra), addig az iskolázottság vonalán ez a két görbe – bár szintén ilyen irányban futnak: a hit lefelé, a tagadás felfelé –, a felsőfokúan képzeteknél már csak eléri, de *nem keresztezi* egymást, s ezzel összhangban a kétely is további emelkedés helyett lefelé fordul. (ahogy a 14. ábrán látható).¹²

Ez a kiművelt emberfők *reflektálóbbr értékorientációja* már akkori sejtésünk szerint összefügghetett a világnézeti helyzetnek azzal az értelmezésével, amit a jövőbe tekintő filozófus és teológus Nyíri Tamás élete utolsó könyvében írt:

„Vallás nélkül nincs jövője az emberi kultúrának,
de akkor sincs, ha a vallások úgy maradnak, amilyenek”.¹³

Ugyanezt a sejtést most is vállalva idézzük fel a világnézeti helyzet további alakulásáról újra felvett eszmecserénkben. Egyébként az aktualizálandó kötet vitaindítójának itt inkább csak kiinduló *tényállományára* szorítokozunk, vagyis az *értelmezési blokk* témaköreit – az újratárgyalandó egyetlen téma, *az Isten(képiük) „civilizálódása”* – kivételével nem idézzük. A húsz hozzászólásból is ebben az új vitaindító-vázlatban érdemben csak egygel, és a témával szorosabban összefüggő *Barsi Balázs-féle* adalékkal¹⁴ foglalkozunk. De nem tekinthetjük itteni feladatunknak a vitakötet hozamát összegző félszáz oldalas záró-tanulmány („*Mivel lettünk okosabbak?*”) akárcsak futó bemutatását sem, hiszen nem célunk, hogy az új vita valamiféle *meghaladhatott nyugvóponton*ról induljon. Hanem igenis az akkori és mostani tények összevetéséből (!). Csupán annyit jegyzünk meg, hogy az impozáns vitaadalék-halmazból nyert új belátásokat inkább szociálpszichológusi és értékszociológusi szakmánk látószögéből, mintsem filozófiai vagy pláne teológiai szempontokból törekedtünk tisztázni, és vezérfonalunk ezen belül az alkalmazott szociálpszichológia egyik – kutatói és oktatói tapasztalatinkban beváltak érzett – nemzetközi metodikai felfedezése volt: a „*kéthurkos tanulás*” szemlélete és gyakorlata.¹⁵

(Az előző vitaindító egyik fő metaforája, ami átvezet a jelen tanulmány témájához) Amint e kemény adatokból is láthattuk, a mai – és *holnapi* (!) – társadalom a túlvilágról szóló tanokból leginkább a pokol hitét marginalizálta. A vitaindító tanulmány ennek a jelenségnek szisztematikus elemzéséhez felhasználta a német vallásszociológus *Michael N. Ebertz* kutatási eredményeit, aki a német – majd 1950-től a nyugatnémet – katolikus egyház „*eszkatológikus* prédikáció termésének” mintegy 130 évéből vett mintáján, 1860-tól 1990-ig, vizsgálta a túlvilági fogalmak, a mennyország, pokol és tisztítóhely előfordulási arányát.¹⁶ Arra az eredményre jutott, hogy itt rendkívül erős *csonkolási jelenséggel* állunk szemben. Mivel a vallási kínálatból a mai embernek már módjában áll válogatni – épp a Peter L. Berger (1980)-féle „*heretikus elv*” értelmében, vagyis mivel a vallás már egyre inkább *szabad választás, nem pedig beleszületés* dolga –, és a mai ember eleve fogékonyabb egy civilizáltabb istenképre, mint a korábbi korokból itt felejtődött pokol-képzetekkel terheltre, ezért a keresztény egyházak kénytelenek a szörnyű testi kínzás (a földi tűznél is kínzóbb örök tűzben égettetés) szadista képzeteit spiritualizálni és pszichologizálni, *illetve egyszerűen elhallgatni.* A „*Zivilisierung Gottes*” folyamatába beletartozik az is, hogy követni kell a mai fejlettebb jogérzékelt, mely már másként vélekedik a felelősségről és a büntetethezről, mint a korábbi, bosszú-logika alapján álló korok. De az egész mögött leglényegesebb fejleményként azt érzékeli a vallásszociológus, hogy míg az üdvözülés intézményei („*Heils- oder Gnadenanstalt*”) hagyományosan az egyházak kizárólagos kontrollja alatt voltak, addig itt egyfajta demokratizálódás vagy más

vetületben piaci egyenlősődés ment végbe. Ennek nyomán pedig újfajta „*plauzibilitás-strukturák*” (vagyis *hihetőségi korlátokon belüli* szerkezetek) váltak uralkodókká, amikkel az egyházaknak – befolyásuk megőrzéséért – számolniuk kellett.¹⁷

A pokol-témára a szerzetes kontributorok csaknem mindegyike reflektált.¹⁸ Ezek közül e rövid új vitaindító-részletben érdemileg azért csupán Barsi Balázs tanulmányával foglalkozhatunk, mivel egyfelől ő szentelte a legtöbb bátor figyelmet ennek a kényes kérdésnek, de másfelől már hozzáállásával is tanúsította, hogy a szerző tisztázási kísérletét a pannonhalmi főapátéhoz hasonló empátiával fogadja: „*Kedves Varga Károly tanár úr! Az Ön igazán nagyszerű szociológiai tanulmánya az utolsó hópehely volt, ami elindított bennem egy lavinát, amely valószínűleg évekig fog csöndes dübörgéssel leomlani, s talán egy új világ kezdete is lesz.*”¹⁹ Bizakodva abban, hogy e „*lavina csendes dübörgésének*” még két évtized után is maradt *utánpótlása*, fordultam az eszményének a *poverellót* választó pápa napjaiban az életét az Assisi Szent követésére szentelt szerzetes véleményvezérhez. Megkeresésemre a múlt század '90-es éveiben átadott reflexiói érdemi megújításával válaszolt, amikre e dolgozat zárófejezetében térek vissza.

Akkori hozzászólására adott válaszomat tehát koncepciója előtti főhajtással kezdtem: „Barsi Balázs lendülettel áramló hitvédelmi adaléka nélkül e vitakötet súlyos csonkaságban szenvedne. Hiányozna belőle annak a gondolatilag és érzelmileg magas szinten kivágott *tiszta tenornak* az íve, amely *Németh László* ama írását juttatja eszembe, amelyikkel az újtomista *Jacques Maritain*-nek egy kezébe került könyvét bírálja, de méltatja is, valahogy illetékesen: »E *tüzes katolicizmus* szinte újragondoltatja velünk azokat a tételeinket, amikben az *innenső* (protestáns, haladó humanista, minőség-forradalmi) térfélen már-már úgy éreztük, megnyugodhattunk.« – Ezután viszont rögtön eszembe jutott *Nyíri Tamás* fentebb idézett mottója, amihez kapcsolódva az a kérdés tolt fel bennem, hogy – biztosra véve az energikus apologéta Barsi Balázsnak az idézet első sorával való messzemenő egyetértését –, vajon hogyan foglal állást a másodikról? Ez majd ugyan a szinkretizmus témakörére áttérve kerül homlokterbe, de már az „*üvegcserepekkel megtűzdelt magas kőkerítés*” metaforája felveti az „örök tűz” típusú „félelem-pasztoráció” évezredes produktumainak²⁰ az iszlám pokol szerepének felértékelődésével új aktualitást nyert témáját.

Már vitaindítónk egyik fő feltevése volt, hogy ezek funkcionalitása a beleszületéses vallás korszakaiban ugyan a bent-levők elhűtlenedésétől („kiszökési próbálkozásaitól”) való elriasztásával vitathatatlan, ám amikor a társadalom túlnyomó többsége már amúgy is kívül került a kőfalon, ennek elrettentő magassága és zordsága már diszfunkcionálissá, sőt kontra-reaktívává válhatott. Ám a Barsi atya által képviselt „*egymást kioltó félelmek*” koncepciója ezzel aligha volt közös platformra hozható. Ő ugyanis ezt írta (pontosabban mondta magnóba, ahogy kötetünk 81–82. oldalán olvasható): „Aki intelligensen tart a kárhozattól, az nem fog félni senkitől és semmitől. Nagyon egészséges ember lesz. *Az egyetlen végső félelem kiolt minden félelmet, és a világban félelem nélkül tud élni*, annyira, hogy azon a pszichológusok is elcsodálkozhatnak és el is gondolkozhatnak! Azt hiszem, ha *Morus Szent Tamás*-szerű államférfiaink lennének, másképp állna a magyar társadalom és gazdaság. *Morus Szent Tamás számolt a kárhozattal, ezért nem félt senkitől*. Ezen gondolkojunk el! Nekem gyermekkoromban megmutatták a poklot, hittanárom nem tagadta el. Nem idegbeteg ember lett belőlem, hanem mélységet nyert az életem és csodálatos ragyogást kapott.”

Nem kérdőjelezve meg Barsi Balázs ragyogó pasztorációs teljesítményét, már az eredeti eszmecsereben is értenünk kellett a témának azon érzékeny pontját, hogy vajon a kereszténységben végbement humanizálódási trenddel szemben – ahogyan ezt Ebertz 130 év releváns anyagának alapos kutatásával kimutatta – helyeselné-e ennek a „kínzás és rettegés kultúrájának” a *visszaállítását* a keresztény tanításban is a „kis félelmeket elnyomó

egyetlen nagy félelemmel” való átítatás révén? (Amit manapság már ezzel a toldalékkal élesíthetünk: ahogyan ez a „*harmadik ábrahám* vallásban”, vagyis az iszlámban *mind-máig fennmaradt*.) Vajon a nagy rettenet nem inkább *legitimálná-e* a kisebb rémisztéseket? Ha ugyanis az eretnekek megérdemelt sorsa amúgy is a minden földi tűznél kínzóbb örök pokol, akkor ez semlegesítheti egy emberi lény máglyahalálba küldésnek az egészséges emberi érzelem számára mégiscsak feltoluló gátlásait.

Vitakötetünk összeállításának heteiben egy megrázó tv-műsor folytatásokban mutatta be, hogy a földkerekség több pontján egyöntetűen miképp „képezik ki” az emberek kínzására beidomított pribékeket. Ami sokunk számára megdöbbentő lehetett: *ezeket az (elő)embereket magukat is közel haláláig kínozzák, hogy szocializálódjanak a kín és a rettegés „kultúrájába”*. Nos, e borzalmas felismerés fényénél nem idegenkednénk-e az Ebertz-kimutatta tényleges józan trenddel szemben eme „kínzás és rettegés kultúrájának” a visszaállításától a „kis félelmeket elnyomó egyetlen nagy félelemmel” való átítatás révén. Vajon nem épp a nagy rémisztés adhatna-e újból legitímálást a kisebbeknek? Ahogyan ez kiolvasható a jezsuita szociológus *Morel Gyula* kötetünk egy másik helyén idézett megütközéséből, ahol azon botránkozik, hogy „voltak idők, amikor a *püspökök egyetértettek abban, hogy az eretnekeket el kell égetni*” (i. m. 204). E hézagatlan össz-egyházi egyetértés mögött ugyanis nem nehéz bemérni azt az egyetlen általános szuper-félelmet, amely részben ugyan az önfegyelmézést is, de talán nagyobb részben a mások megfegyelmézését szolgálta; ahogy ennek súlykolását az első vatikáni zsinat még (sikertelenül) szorgalmazta, de a második már hangsúlyárnyékban hagyta (sőt szorította).

Ennek a hivatalos keresztény doktrínán belül évezrednél is tovább vitatott, de máig sem egységes pokol-tan rendszernek az esetében (az időlegestől az örökig, az enyhe szellemítől a leírhatatlanul borzalmas testiig és az üres pokoltól az emberiség többségének elkárkozásáig (*massa damnationis*)²¹, nem szokatlan az, hogy egymástól távoli koncepciók között próbálghatunk közös minimál-platfomot keresni.²² Így a ma érvényes plauzibilitás-struktúrán (Berger) belül nem tartom célszerűtlennek ezt a Barsi Balázssal évtizedeken át folytatott tisztázó vitát, főleg miután az egyik legmegrázóbb korjelenség, az *iszlám fundamentalizmus agresszív nyomulása* túlvilágképzetekből is táplálkozó dinamikájának feltárásában szembezőkő a két ábrahám világvallás pokol-hitében a *magatartást motiváló rémisztés* szempontjából az évszázadok során keletkezett és egyre táguló *szakadék*.²³

Kezdjük egy mélyponton, ahol még hasonlítottak egymásra. *Clairvaux-i Szent Bernát* (1090–1153) több alkalommal is hangot adott ugyanezen „egyetlen nagy félelmének”, s ilyenkor mindig a testi kínokra – tűzre, fagyra, bűzre, borzalmas zajokra, maró férgekre – utalt: »Reszketek a Mindenható dühének, az arcán megjelenő haragnak, az elpusztuló világ fájdalmas üvöltésének, az elemek lángra gyúlásának, a borzalmas viharok gondolatára. Reszketve gondolok a pokolbeli vadállatok fogaira. Iszonyodom a férgek marásától, a mindent felfaló tűztől.« (Szent Bernát: *Prédikáció az Énekek énekéről*)” (Minois, i. m. 240)

Nos, a középkornak ugyanez a kimagasló szentje „a keresztéseket arra buzdította: »Krisztus iránti szeretetüket azzal mutassák ki, hogy lemészárolják a hitetleneket, *eltüntetvén őket a Szentföldről*«” (Armstrong, i. m. 254) S az „egyetlen nagy félelem” által vezérelt keresztések nem is haboztak: „Mikor a kereszties hadaknak 1099 nyarán sikerült bevenniük Jeruzsálemet, József megszállottságával vetették magukat a város muszlim és zsidó lakóira, olyan kegyetlenséggel mészárolva le valamennyijüket, hogy abba még az akkori kor népei is beleborzadtak. Az európai keresztények ettől kezdve tekintették a muszlimokat és zsidókat ellenségeiknek.”²⁴ (Armstrong, i. m. 246)

Most a 21. század második évtizedében viszont a nagyságrenddel felfokozott terrorveszély és a civilizált keresztény világból már eltűnt, ám a másik, még kevésbé civilizált világ-

vallás (legalábbis egyik értelmezésében) isteni parancsra történt lefejezések mindennapjaiban felülvizsgálatra szorul e „*kis félelmeket kioltó nagy félelem*” Barsinál (és Turgonyinál) pozitív hatásának (is) aposztrofált témája.

A muzulmán túlvilágnak ugyan a keresztény közvélemény figyelmét leginkább megragadó sajátossága, hogy ott a legintenzívebb érzéki élvezetek (a *hurik* „szolgáltatásai”) jutalmazták az evilági létükben ezt kiérdemlő igazhitűeket. De vakfoltunk van arra, hogy annak a kultúrának a túlvilág-projekciójában is van pokol, ami a pozitív pólusnál meghatározóbb szerepet játszhat ama civilizáció magatartás-rendszerének alakításában. Ha meggondoljuk, hogy a *dzsihad* fundamentalistái még ma is ugyanazt az intenzív félelmet érezhetik a pokol kínjai iránt, amit Bernát és a keresztések ezer évvel ezelőtt, akkor mit válaszolnánk egy olyan következtetésre, hogy ők viszont eme kitartóan megőrzött tudati szintjükön épp most alkalmazzák mireánk a saját vallásuk ugyanolyan fenyegetéssel motivált parancsát: *eltüntetni a hitetleneket a föld színéről?*

A korábbi keresztény életérzéshez hasonlóan ugyanis „az iszlámban is azt látjuk, hogy a szadista találékonyosság változatos szenvedéseket mér a kárhozottakra: parázson kell állniuk, míg agyvelejük föl nem forrt, fehérre izzott fémkoporsókba zárják őket; sárkányok mélyeszítik tüzes karmaikat a szemükbe... A szakadék mélyén tűzóceán hömpölyög, s akinek a feje kibukkan belőle, azt az örök buzogányütésekkel süllyeszti vissza a mélybe; a parton óriáskígyók és óriás skorpiók leselkednek, hogy megmarják az óceánból kikeményedők szemét, ajkát, nemi szervét... A képmutató prédikátorok ajkát tüzes ollóval vágják le, de az mindannyiszor újra kinő... A szenvedéseket az is fokozza, hogy az igazak és a kárhozottak látják egymást. Akárcsak néhány keresztény szerzőnél [például Tertullianusnál], itt is fölbukkan a gondolat, hogy a kiválasztottak nem minden öröm nélkül szemlélik a pokolbeli történeteket... A pokol lakóinak többségét nők alkotják. De gazdagokból és hatalmasokból sincs hiány odalent.” (Minois, 229–231) – Összevetve viszont a hagyományos keresztény pokollal, Minois szerint az iszlámé mégis rugalmasabb. Például „hiányzik belőle a kétségbeesés. A kárhozottak üdvözülésért könyörögnek a könyörületes Allahhoz, tehát reménykednek benne. Az iszlámban a kárhozottak rettenetes kínokat állnak ki, de a kereszténység számára nem ezek a legsúlyosabbak, hanem az, ha valakit elszakítanak Istentől.” (Minois, 234).

(*Világ-ökumené vagy világ-szinkretizmus?*) Barsi Balázs a vitakötetben egy akkor még meglepő, ám mostanra már riasztóan beigazolódni kezdő felvetéssel élt: „Még ha nevetségessé válok is, akkor is ki merem mondani: *ki fog törni egy keresztényüldözés* azok ellen, akik Jézus Krisztust nem teszik be az istenek panteonjába... Az üldözés előbb csak érzelmi lesz, majd szellemi, majd jogi majd pedig véres... Engem ettől kezdve a vallások »túlvilágozása« egyszerűen nem érdekel.” (i. m. 76)

Eszmélődése súlypontjának ez a túlvilági örök büntetés témájáról az evilági „*birodalmi szinkretizmus*” tematikájára történő áthozatala tehát épp e legutolsó években nyert robusztus aktualitást. Éspedig mind a katolikus egyházon belüli történelmi események révén (egyidejűleg két pápa, akik nemhogy kiátkoznák egymást, mint amire az egyháztörténelem bőven nyújt keserű példákat, de tisztelettel viseltetnek egymás iránt²⁵); mind a globális politikában a potenciálisan 60-80 milliósra becsült világmigrációs *cunami*-ban, ahol az egyik fő dinamikát épp a két ábrahám vallás közötti „magasfeszültség” adja. Sőt a két dolog – szintén sokakat meglepő – olyatén összekapcsolódása, hogy a *Piuszok* sorától a *Jánosoknál* még jobban eltávolodott *Ferenc* pápa mintha egy történelmi igazságtétel²⁶ jegyében tényleg a *gyakorlati irgalmasság* forradalmi magatartásának alkalmazását sugallná a migráns milliókkal szemben (s netán azokon keresztül a nem-keresztény világvallások hívőivel szemben is). Az Itáliából a valamikori spanyol gyarmat Argentínába *migrált* szülőktől származó és az

Assisi *poverello*, Giovanni di Pietro Bernardone választott nevét pápa-névként felvevő Jorge Mario Bergoglio néhány lefegyverzően naiv óhaja mellett, (például, hogy minden plébánia fogadjon be egy-egy menekült családot²⁷), olyan összemérés horderejű „ötletekkel” is bátorzkodott előállni, hogy még az Egyesült Államokat is fel merte szólítani a világmigrációra adandó aktív, önzetlen reakcióra.

Barsi Balázs a pokol irdatlanul nehéz témájáról – amiről fenti második mottónk 234 éve papírra vetett szövege állítja, hogy „a legborzalmasabb dolog, amit az emberi örület kitalálhatott”, és aminek keresztény változata már civilizálódott, de az iszlámot mindmáig eredeti, terrorizmusra vadító formája dinamizálja – egy talán még súlyosabb, de horde-rejét tekintve minden vallás és spiritualitás biztonnal legfogasabb problémájára tér át. A teológus-vallásszociológus *Peter L. Berger* (1980) korszakos felismerése: a szekularizálódás folyamatánál nagyságrendileg jelentősebb, valódi spirituális világváltás a *pluralizálódás*. (Ezen belül, amit konkrétan tanulmányozott: „*Jeruzsálem és Benares*”, tehát a Hindukuson inneni és túli vallási hagyományok viszonyának új korszakba lépése.) Ezt a pluralitást a Berger életművét nyilván olvasó, immár nyugalmazott *XVI. Benedek* pápa is – még az Inkvizíció utódhivatalának főnökeként – elismerte: „A hit, ahogyan a dolgok állnak, nem számíthat hosszú távon filozófiai igazságok olyan nagy együttesére, amelyek segítenek, rendelkezésre állnának... *A hitnek be kell rendezkednie az emberi szellem többé meg nem semmisíthető pluralitására*. A hit nem lesz bebizonyítva, de mint az élet értelmét be lehet látni. Aki többet vett át, mint a megszokások rendszerét, annak mindig is döntenie kellett. Másként ugyanis nem lehet alakítani az emberi élet kalandját. *De éppen a kaland nehéz volta teszi azt széppé.*” (Josef Ratzinger: *Hit és filozófia. Communio, Nemzetközi katolikus folyóirat*, 1999. húsvét.)

Ennek jegyében vetettük fel a tavaly beindult földrajzi-történelmi mozgásra reflektáló dolgozatunkban (Varga Károly: *Evolúciós hipotézisek és alkalmazásuk a migrációra*, JURA, 2015/2, 264–270) azt a problémát, hogy az ábrahámi vallások, ezeken belül is a kereszténység és az iszlám „ön-azonos Istene” [ahogy Robert Wright *Isten evolúciója* című könyvében (Budapest, 2010) provokatívan nevezi], kibékül-e önmagával²⁸, különben az emberiség katasztrófába rohan. Barsi Balázs súlyos *szinkretizmus*-aggodalmaira említett cikkemből vett kivonatokkal válaszolva kísérek meg az együttes problémamegoldáshoz hozzájárulni.

„Kétségtelen, hogy *néhány* muzulmán és a Nyugat között zajlik egy nulla-összegű játszma – szögezi le Wright. – A terroristák vezéreinek olyan céljaik vannak, amelyek károkat okoznak a nyugatiak jólétének. A Nyugat célja pedig az, hogy a terroristák ügyét megghiúsítsa... Ha viszont egyre több és több muzulmán érzi úgy, hogy a Nyugat tisztelettel közelít hozzájuk és előnyük is származik a Nyugattal fenntartott kapcsolatból, akkor ez aláássa a radikális iszlám támogatottságát, és a nyugatiak is nagyobb biztonságban lesznek a terroristáktól” (i. m. 399). Am emlékeztetve a civilizációk összecsapásának sajnos nagyon is divatos elméleteire és erőteljes média-kultivációjára, szinte felkiált: „*Mi folyik itt?! Hova lett az emberi természetnek az a képessége, amit az ókorban még tetten érhattünk – az a képesség, amely megsúgta az embereknek, hogy vajon egy csónakban eveznek-e másokkal, és ha szimpátiát nem is, de legalább toleranciát ébresztett bennük mások iránt?*” (i. m. 400)

S az ókori modellt közelebbről megvizsgálja. „Az ókorban a többnemzetiségű birodalmak létrejötte hasonlított legjobban a globalizációra. Különböző etnikumú és vallású népek kerültek egy tető alá, a gazdasági csere egységes keretei közé. E népek viszonyában, *mint a globalizált világ különböző népei esetében is, az élet nem nullaösszegű volt: kölcsönösen nyerhettek.*” (Kiemelés: V. K.) – És ehhez jól ismert történelmi tények és esz-

metörténeti adatok újszerű felidézésével aktualizál fontos tanulságokat. „Miközben Jézus Galileában prédikált, *Philón* Alexandriában kidolgozta egy olyan világnézeti rendszer fő elemeit és sajátos szókészletét, amelyek a következő két évszázadban megszilárduló kereszténységben is felbukkannak majd... Ezek az eredmények csak abból a küldetésből adódnak, ami *Philón* számára a legfontosabb volt, ez pedig a zsidó vallás és a görög filozófia összeegyeztetése... *Philón*nak a következő kihívást kellett megoldania: lennie kell egy egyetlen szóval válaszolta meg: a *logosszal*... *Philón* Logosza egyrészt a „gondolkodó elv volt a világegyetemben”, de volt isteni mélysége is, ami a természeti törvényekből hiányzik. Például azzal, hogy az anyagot és az embert mozgatja, egyben a történelmet is mozgatja... Jó, de mit akar Isten, milyen irányba haladjunk? A más emberekkel és más népekkel kialakított nagyobb összhang felé – mondta *Philón*” (i. m. 203–208). Wright „*A globális Logosz*” c. fejezetében a Csendes-óceántól a Mediterrán térségig, Konfucius, Buddha és az indus bölcsék belátásait abban a tanításban foglalja össze, amiben „a Tórát a kikristályosító” Hillél: „Soha ne tedd másoknak, amit magadnak nem kívánsz”. Illetve az európai kultúra számára meghatározóbb utalással: „Néhány évtizeddel *Philón* halála után a Logosz egy görög könyvben bukkan fel, ami azután világhírnévre tett szert... Ez a könyv János evangéliuma volt, az Újszövetség négy evangéliuma közül az utolsó és legrejtélyesebb.” (i. m. 224)²⁹

Az a tény viszont, hogy az „utolsó”³⁰ pápa – több bíborosi, illetve püspöki „alattvalóját” zavarba hozva – a *bevándorlók pártjára* állt, könnyen lehet, hogy *reálpolitikailag* megkérdőjelezhető, de a *wrighti* és *friedmani* tételek fényében *történelmileg* evolúciós léptékű „mutációként” is felfogható. Egyfelől ugyanis a „történelmet is mozgó” Logosz célirányába mutathat, ami az akut problémában az ábrahामी vallások egymással való kibékülésének távlatát nyithatja meg (lásd a 28. végjegyzetben hozott Várszegi-idézetet az iszlámmal való viszony rendezésének vatikáni erőfeszítéseiről), másfelől bocsánatkérést jelent a keresztény európai birodalom évszázadaiban elkövetett könyörtelenségekért. Ez elvezethet a népek és kultúrák között érvényesítendő „*nonzero destiny*” (Wright), vagyis *harmonizálható érdekek* korszakához, aminek esélyt adhatnak a jelenlegi *migrációs cunamihoz* hasonló félelmes tapasztalatok.

(Válasz vitapartnerem két aktualizált állásfoglalására) Megköszönve Barsi Baláznak, hogy részt vesz a két évtizedes világnézet-szociológiai vitakötet aktualizálásában, a saját új vitaindítóm velem foglalkozó részletének zárószavaként friss adalékából csak két tételére tennék észrevételt, amikre adandó viszontválaszát majd szívesen látjuk az új kötetben.

(1) „Többször utal arra – írja nekem –, hogy *érzelmeim is vannak Jézus Krisztussal és tanításával kapcsolatban. Ez nemcsak a kicsiknek van megengedve, hanem Aquinói Szent Tamásnak és Szent Bonaventúrának is (ld. himnuszait, imádságait, prédikációikat).*” – Nos, épp az említett nagyokról kellett idéznem (18. jegyzet), hogy mindketten azon az állásponton voltak, hogy az emberiség többsége örökre elkárhozik (Minois, i. m. 290). Engedtessék meg nekem, hogy ezzel szemben néhai lelki vezetőm, *Sulyok Ignác* álláspontjával rokonszenvezzek: a pokol dogmáját ugyan nem lehet eltörölni, de abban szabad kételkedni, hogy van-e benne egyáltalán valaki.

(2) „*Ha keresztényekkel beszélek, elvárom, hogy Jézus Krisztus egyetlen kinyilatkoztatott igazságát se tagadja a vitapartner, illetve ne hallgassa el még ha főpapi rangban lenne is.*” – Egyfelől őszintén kíváncsi vagyok, kire utalhat ezzel a „főpapi rang” kitételrel; netán a hivatalban lévő pápára? De másfelől tudatában vagyok korlátainknak: *Sutor, ne ultra crepidam!* (Varga, ne tovább a kaptafánál!) Vagyis szociológusként ne

kontárkodjak bele teológiai kérdésekbe. És ha ezzel összekapcsolom másik baráti felszólítását: „*Hiányolom, hogy Ön nagyvonalúan figyelembe se veszi XVI. Benedek írásait, aki pontosabban kifejti ezeket a témákat. Tisztelettel figyelmébe ajánlom pl. a Názáreti Jézus trilógiát és a Hit, igazság, tolerancia című könyvét.*” – akkor itt én is (újból) saját spontán érzelmeimre utalhatok. Arra, hogy milyen rokonszenvvel idéztem a Ratzinger-pápának még fiatalabb bíborosként *szókimondóbb* véleményét: „*A hitnek be kell rendezkednie az emberi szellem többé meg nem semmisíthető pluralitására... Másként ugyanis nem lehet alakítani az emberi élet kalandját. De éppen a kaland nehéz volta teszi azt széppé.*”

Be kell vallanom: nem merem állítani, hogy a *világ-ökumené* versus *világ-szinkretizmus* égető problémájában egyáltalán körvonalazódik is számomra valamilyen megoldás. Sőt, Turgonyi hozzászólásából úgy ért a kitétel:

„*ha a Katolikus Egyház koherens rendszeréből valamit megváltoztatna, az egész válna ellentmondásossá*”,

mint ami több évtizedes alapproblémám könyörtelen újrafogalmazása. Hiszen egymásnak ellentmondó tanok közül vagy csak az egyik, vagy egyik sem lehet igaz. Így Barsi atya hitvédő magatartásának magam sem látom logikus alternatíváját. Ezért is érzem a probléma megoldásának közös erőfeszítéseit szükségesebbnek, mint valaha.

JEGYZETEK

- 1 Carl G. Jung: *Emlékek, álmok, gondolatok.* (Budapest, 1987. 78. o.)
- 2 Ahogy Georges Minois: *A pokol története* című könyvében idézi a felvilágosodás életérzésében 1782-ben megjelent *Le Ciel ouvert à tout l'univers* című műből (Budapest, 2012. 468).
- 3 Wright, Robert: *Isten evolúciója: Vallások és kultúrák.* (Budapest, 2010.)
- 4 A vallásos körből:
 - a) szerzetesek: Barsi Balázs, Jelenits István, Kerekes Károly†, Morel Gyula†, Timár Ágnes, Várszegi Asztrik, Weissmahr Béla†,
 - b) világiak: Aszalós János†, Farkas Péter, Kristóf Attila†, Mádl Ferenc†, Molnár Károly Attila, Tarr György, Tökéczki László, Treier Péter,
 a nem-vallásos térfélről:

Buda Béla†, Hankiss Elemér†, Komoróczy Géza, Kreutz Henrik,

sőt eszmélni kezdő szociológus hallgatóim is:

Kolozsvári Judit, Kükedi Tamás.
- 5 Az aktualizálást úgy képzeltük el – megszervezve hozzá az előző kötetet kiadó Maróth Miklós kari dékán és a beköszöntőt író Várszegi Asztrik támogatását –, hogy a még élő akkori kontributorokat magukat kérjük fel hajdani álláspontjuk újragondolására, az időközben elhalálozott nyolc fő helyett pedig újakat kérünk fel nézetük kifejtésére. Mindkét csoportból kaptunk pozitív visszajelzéseket, az előbbiből magától az új bevezetőt

is vállaló főapáttól, és Barsi Balázstól, Farkas Pétertől, Molnár Károly Attilától; az utóbbiból pedig egyebek között Szelényi Iván akadémikustól, de intézetvezető utódomtól, Hidas Zoltántól is. Tökéczki László azt jelezte, hogy új részvételét még fontolgatja, de egy új vitaindítónak mindenképp helyt ad a Valóság hasábjain. Így olvashatja a TISZTELT ÉRDEKLŐDŐ ezt az aktualizált eszmeeserét Barsi Balázssal; abbéli kérésünkkel együtt, hogy maga is írja meg pro vagy kontra észrevételeit bármelyikünk felvetéseire, amikkel megtisztelné az új világnézeti vitakötetet.

A vitaindító *szubjektív magva* a szerzőnek önmagát is meglepő meglátása volt [aminek egy napilap-cikkében hangot is adott: Varga Károly: *Istenképünk változásai.* Magyar Nemzet, 1993. március 29.], miszerint a transzcendens beavatkozás élménye evilági dolgainkba már nem jöhetett vissza ugyanazzal az életszerűséggel, ahogyan ezt vallásosan szocializálódott ifjúságunkban (szerzetes gimnázium, keresztény filozófiai művek olvasása) még megéltük. Az elgondolkodtató észlelés konkrétan az volt, hogy miután a vallást évtizedek alatt kiiktató életviteli közeg szekularisra hangolódott életérzéséből a rendszerváltáskor „visszatértünk” ifjúkori vallásos élet- és attitűdvilágunkhoz (sátoros ünnepeken túli templomba járás, elhanyagolt spirituális kapcsolataink újra-felvétele), *ott már nem ugyanazt az Istent találtuk,*

- akitől egy emberöltő alatt csendesen eltávolodtunk* [például az eséért imádkozás a műholdas időjárás-jelzés korában értelmét veszítette, vagy a jezsuiták által támogatott *Kaszap István-kultuszban* tömegesen összegyűjtött „imameghallgatások” helyett az ezt bíráló piaristák álláspontjának szépirodalmi feldolgozása kerekedett felül (vö. Thurzó Gábor: *A szent*. 1966.)].
- 6 Pontosan az, aminek előérzetét már a szociológiai tisztánlátás legkorábbi csúcsait meghódító Max Weber Platón barlanghasonlatát kommentálva kimondta: „Ő a filozófus, a nap pedig annak a tudománynak az igazsága, amely egyedülálló módon nem éri be tételekkel és árnyakkal, hanem a dolgok igazi értelmét keresi. – No igen, és vajon ki az, aki ma így szemléli a tudományt?... A tudomány a maga aszott kezeivel hiába kapkod a való élet vérbő, nedvektől duzzadó teljessége után. *Itt az életben azonban, mely Platón szemében árnyjáték volt a barlangfalon, a valódi realitás lüktet, minden más csak belőle származó élettelen kíséret, s nem egyéb.*” (Max Weber: *Tudomány és politika mint hivatás*. Kossuth, 1995. 24.)
- 7 Vö. Michael N. Ebertz: *Die Zivilisierung Gottes und die Deinstitutionalisierung der „Gnadenanstalt”. Befunde einer Analyse von eschatologischen Predigten*. In: Religion und Kultur, Sonderheft 33, der Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 1993. S. 92-125.
- 8 Vö. ISSP 1991, *Religion*, Zentralarchiv für empirische Sozialforschung an der Universität zu Köln.
- 9 E sorok írója a '90-es évek elején párhuzamosan volt a Magyar Gallup Intézet egyik kutatási igazgatója és alapította és vezette a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szociológiai tanszékét (később intézetét).
- 10 A faktor-pontérték olyan matematikai-statisztikai adat, amely a jelen esetben a vallásos meggyőződéssel kapcsolatos explicit állítás („inkább vallásos meggyőződésű vagyok” versus „inkább nem-vallásos”) mellett más, ezzel szignifikáns erősséggel pozitívan vagy negatívan korreláló tényekre adott válaszokat is súlyozva magába sűríti (például a vallásossággal az abortuszt elfogadó válasz természetesen negatívan korrelál, az öregek tanácsaira való hallgatás viszont szintén magától értetődően pozitív irányban; ám az már kissé meghökkenetheti az adatok elemzőjét, hogy épp a magukat vallásos meggyőződésűnek vallók azok, akik „kevésbé bíznak a többi emberben”).
- 11 Amire a kiháló korosztály részéről két meglehetősen inadaptív – mert egyaránt defenzív – válasz volt észlelhető: egy *öregesen kioktató és egy energiátlanul gettósodó*, ahogyan ezt a „jövőtlen tévutat” Tökéczki László vitaadaleka („*A gettósított maradvány-kereszténység által őrizgetett önvészélyes normák*”) értelmezte. Egyébként az értékonzervatív tábor 1994-es választási veresé- géhez mindkét attitűdirányzat hozzájárulhatott. De ennél is súlyosabb gond volt, hogy tényleg eltorlaszolni látszott a jövőt. Ez mindaddig akut módon fenyegetett, amíg a fiatalok párt-elitjének egyik fele nem kezdett közeledni az értékonzervatív irányzathoz, és a *párton belüli polarizálódásban ök nem kerekedtek felül*. A rendszerváltás első éveiben még a vallásosság vonatkozásában ellentétes pólusokon elhelyezkedő két párt, a Fidesz és a KDNP azután – immár három parlamenti cikluson keresztül – koalícióban kormányoznak.
- 12 Eme empirikus mutatók közötti összhangbomlás néhány implikációját olvashatjuk ki további (itt nem közölt) adatainkból, amik az erősödő ateizmus és gyengülő istenhit közötti bizonytalansági sávot tükrözik (pl. Isten létének kategorikus tagadása helyett a metafizikai tudás lehetőségének heideggeri, wittgensteini, habermasi megkérdőjelezését). Ha meggondoljuk, hogy a hagyományos értékörző világnézet(ek) hívei között is vannak olyan gondolkodók, akik „a metafizikai párafelhőt egyetlen analízálható vízcspep zslugorító” (Wittgenstein) közelítőmódon belül próbálják meg újraértelmezni a történelmi vallások világképeit és levonni ennek az újraértelmezésnek teológiai-politikai következményeit a jelen és jövő emberisége immár technológiailag egységesíthető lelkületére (netán viselkedésére), akkor világossá válhat, hogy az itt vallott empiria fő üzenete a *kommunikatív magatartás*. Ez a hagyományos világnézetek átöröklött értelmezésén túllépő szemlélyekkel [mint vitakötetünkben a nem-vallásos térfél hozzászólói], való dialógust jelenti, ami az „*öreges és pietista gettóból*” való előmerészkedést, vagyis az értékorientációknak magvában gyümölcsöző kételyekkel való felkészült szembenézést jelenti, ezek szőnyeg alá söprése helyett.
- 13 Nyíri Tamás: *Mélylélektan és ateizmus*. Budapest, Herder, 1993. 105. o.
- 14 Barsi Balázs: „*A hópehely és a lavina*”. *A világbirodalmi szinkretizmus veszélye*. In. Varga (1999) 73–82.
- 15 Ennek *copy right*-ja ugyan az Argyris-Schön: *Organizational Learning: A Theory of Action Perspective* (1978) műhöz kapcsolódik, de legfrappánsabb összefoglalóját a magyar származású amerikai szociálpszichológus, *Peter Drucker* motója adta a „*do the thing right*” helyett a „*do the right thing*” irányvételének, vagyis az érvényben lévő előfeltevéseink felülvizsgálata „megfontolt bátorságának” ajánlásával.
- 16 Minden 10. évben 20-20 szentbeszéd-szöveget választva ki a húsvéti, mennybemeneteli, minden-szenteki és halottak napi prédikációs segédkönyvsorozat gyűjteményéből, azt találta, hogy míg az első három évtized (az 1860, 1870 és 1880-as évek) hatvan prédikációjából 54 tartalmazott utalást a túlvilágra, addig az utolsó harminc évben (1970, 1980, 1990) ez a szám 39-re csökkent.

- De ezen belül a legfeltűnőbb az volt, hogy míg a mennyország említése az évtizedek során viszonylag magas arányban megmaradt, a pokolé roppant mértékben lecsökkent. Az 1990-es év forrás-anyagában pl. már csak kétszer fordult elő, ez is csak *egyetlen* prédikációban.
- 17 „Ha II. János Pál pápa 1999-ben ropogó tüzzel és vörös vasvillával hadonászó ördöggel magyarázta volna, hogy mi a pokol, akkor az emberek egy szavát sem hitték volna” – mondja Martin Marty egyháztörténész. Ő ehelyett a tüzes pokolról alkotott elképzelésekről ezt mondta: „Ezek arról tanúskodnak, hogy mennyire keserűen és üresen *tengetik mindennapjaikat* azok az emberek, akik kirekesztik Istent az életükből.” (2016 Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania, <http://wol.jw.org/hu/wol/d/r17/lp-h/2002520>). – Ám Ferenc pápa még ennél is visszafogottabban kezeli a pokol témáját: „Mindvégig fennmarad annak veszélye, hogy a Krisztustól történő mind nagyobb elzárkózás miatt, aki a szegényeken keresztül tovább kopogtat szívük aajtján, a *gőgösök, a hatalmasok és a gazdagok végül önmagukat itélik arra, hogy alámerülnek a magány örök örvényébe, amely a pokol.*” (2015. okt. 4. Assisi Szent Ferenc napján). Ez olyan éles-elméjű fogalmazás, hogy a szegényektől elzárkózó gazdagok *szociológiailag is érhető elmagányosodásához* hozzátett örök jelző utalhat a túlvilági, sőt az Origenészével szemben kanonizálást nyert *ágostoni örök pokolra* is.
- 18 Jelenits Istvánt azért kértem fel erre az opponenciára, mert Hankiss Elemér egyik tv-műsorában a pokol témájában azt a pszichológizáló-spiritualizáló álláspontot képviselte, amit az általam bemutatott Ebertz-féle vallásszociológiai kutatás a korábbi egyházi felfogásokkal szemben mint a „Zivilisierung Gottes” jegyében már korunk plauzibilitás-struktúrájához adaptálódott apostrofált. Adalékában ő is síkra szállt amellett, hogy az „örök tűz” csak metaforikusan értelmezhető. Sőt azt bizonygatta, hogy a legújabb hivatalos katekizmus – az én „*lebegtetési*” észrevétellemmel szemben – nem is enged más olvasatot, hiszen „lelek esetében nem lehet szó testi szenvedésről”. Ez az okfejtés számomra visszamenőleg semlegesíti azt a jesusita pátertól fél évszázada hallott állítást, hogy amiként e földi életünkben test és lélek nem kettő, hanem egyazon szubsztancia, úgy Szent Tamás „*hülémorphikus*” tanítása szerint a pokolban a tűz lesz a *materia prima* és ennek lesz *forma substantialis*-a az emberi lélek. (Persze az Ebertz-kutatás hozama ettől még magyarázatra vár: egy bő évszázad prédikációiból *miért tűnt el egyáltalán a pokol említése* a német katolikus igehirdetésből? Egy civilizált túlvilági büntetés-végrehajtásról, ahol a „testi” bántalmazástól való tartózkodás éppúgy ki van zárva, mint egy modern jogállamban, miért lett volna szükséges ilyen drasztikus hallgatásba burkolóznia az eszkatológiai témákról prédikáló német egyháznak?) – Egyébként Minois említett könyvében utána nézve tényleg találtam a páter által említetthez hasonló! Aquinói Szent Tamásnál; aki egyébként Szent Bonaventúrával együtt azon az állásponton van, hogy „*csak kevés ember üdvözül*” (Minois, i. m. 290).
- 19 Így az aktualizált vitakötet egyik fő vonulatát is a vele való eszmecserevel indítom, annak reményében, hogy egymás érvei iránt nyitottan követjük a súlyos és bonyolult problémák vitájában legigéretesebb magatartási szabályt: „a zsakutcákba felkoppanó kísérletek – „a cél a győzelem”, illetve „a cél a megegyezés” – helyett maradjunk a legegyszerűbb harmadik útnál: „a cél a problémamegoldás” (William Ury: *Tárgyalás nehéz emberekkel*. Budapest, 1993.)
- 20 Melyek közül a Loyolai Ignác-féle lelkigyakorlatokban megjelenített traumatizáló változatot magunk is megtapasztalhattuk. Loyola 30 napos lelkigyakorlata az első hét ötödik elmélkedéséhez mind az öt érzékszervet működésbe hozza. A James Joyce által az *Ifjúkori önarcképben* megörökített gyertyalángba nyújtott kisujj ugyan már nem szerepelt az elborzasztás repertoárján, de a PTSD (Posttraumtic Stress Disorder) későbbi klinikai pszichológusi szakmából így is diagnosztizálható volt. *Jálics Ferenc SJ: Szemlélődő lelkigyakorlat* című könyve (Korda, 2014) viszont már mentálhigiénés eszközzenszerrel gondoskodik a pszichés egyensúly megtartásáról.
- 21 *Sulyok Ignác O. Cist*, akinek életszentségéről rendjén túli örökben is szinte konszenzus alakult ki, azt a számomra furcsa megoldást adta, hogy jöllehet a korszerű katolikus teológia sem vonhatja kétségbe a pokol dogmáját, de kétségét fejezi ki az iránt, hogy akár egyetlen személy is lenne benne. Ezzel szemben Szent Ágostontól Tamásig és Bonaventúráig, de még a fatimai látomások gyermekszereplőig is a hagyomány a legutóbbi fordulatig inkább az emberiség (túlnyomó) többségének elkárhozását állítja. A rémisztő fatimai állításoknak vitaindítómban való megemlítésére *Kerekes Károly* zirci főapát jelentőségük gyengítésével reflektált: „A Mária-jelenések látnokai képtelenek megkülönböztetni a mindenestől »túlról« jövő jelenéseket a túlról ugyan megvilágítással segített, de valójában evilágból generált látomásoktól.” (*Cocytosnak bűdös vize léssen orrod illattya. i. m. 123.*)
- 22 A törzsszerzőnk gyanánt kezelt Georges Minois rámutat arra, hogy a keresztény és az iszlám pokol eszmetörténeti sorsának a sokszínűség *versus* egyöntetűség szempontjából fennálló különbsége már a két szentiratból datálódik. Míg az *Újszövetség* rendkívül szűkszavú és homályos vázlatot nyújt ehhez, ami rengeteg spekulációnak adott táptalajt, addig a *Koránban* a pokol minden

sajátossága *ab ovo* végleges formát öltött. Ennek megfelelően, míg a keresztényég letisztultabb korszakaiban esedékessé vált áttérés a szimbolikus és a civilizációs jogfejlődéssel lépést tartó értelmezésekre kevesebb akadályba ütközött, addig a későbbi korok iszlám teológusainak sokkal több nehézséget jelentettek a Korán precíz utalásai.

- 23 A Barsi Balázssal újra felvett eszmecserevel párhuzamosan e-mail-konzultációt folytattam *Turgonyi Zoltán* katolikus filozófussal is, akinek a témában forgatott *Karen Armstrong Isten története: A judaizmus, a kereszténység és az iszlám 4000 éve* (Budapest, 1996) nyomán felvettem, hogy míg Petrarca még szépirodalomnak érezte a teológiát, addig Kálvin már üzleti kettőskönyvelésnek. A kárhozat-pánik pedig ettől a gondolkodásmódtól súlyosbodott, miután ez azt sugallta, hogy „itt ugyanolyan típusú realitásról van szó, mint amilyen a *üzleti könyvelési gyakorlat szembesít bennünket*” (s a jezsuiták csak ezt túlreagálva fejlesztették ki az öt érzékre kirészletezett pokolrémissziókat). Turgonyi erre olyan választ adott, ami lényegileg azonos Barsi álláspontjával, és szemben áll a „magas, tükszerű kerítés” (ma azt mondanánk: „NATO-drót”) metaforában felvetett hipotézissel:

„A középkori ember is – írja Turgonyi – valóságosnak gondolta a poklot, és nagyon is rettegett a kárhozattól. Úgy gondolom, épp ez a »kikerülhetetlenül borzasztó élmény« kell ahhoz, hogy a válás hosszú távon és tömegekre hathasson. Akármit gondoljunk is mi ennek abszurditásáról, s arról, hogy ez a vallásosság »könnnyű préda« volt a felvilágosodás számára, ez nem változtat azon, hogy amivel a XX. században felváltottuk, csak egy szűk elitet képes tartósan befolyásolni. Bármilyen földhözragadtan hangozzék is, az átlagembert valószínűleg jobban mozgatják a várható túlvilági szankciók, mint a számára nem is teljesen érthető értelmiségi eszmecserek az öntranszcendálásról stb. Don Cupittnek igaza van: *az iszlám e vonatkozásban – szemben a nyugati, keresztény »szubjektívizmussal« – »objektivistá« maradt. De vajon nem épp ebben rejlik a vonzereje? Nem ezért térnek rá egyre többen még a nyugatiak közül is?* Lehet, hogy a nyugati szellem számára az ilyen objektívizmus útja már örökre lezárult. Ettől még igaz maradhat, hogy ez az út lenne (vagy lehetett volna) a hatékonyabb széles tömegek értékrendjének megalapozásához. Lehet, hogy sokan a rokonszenvesebb, ha a kereszténység mostantól, ahogy *Várszegi Asztrik* és sokan mások javasolják, azt vallja, hogy csak keresi az igazságot, nem pedig *birtokolja* azt. Am a Katolikus Egyház aligha relativizálhatja e módon önmagát. A katolicizmus tartalmaz egy sor dogmának minősülő, tehát visszavonhatatlan tanítást, amelyek ráadásul együtt egy rendkívül koherens és logikus rendszert képeznek, s amelyeket a hívőnek *igaznak* kell tartania

nia a szó legszorosabb értelmében. Ha ezekből az Egyház valamit megváltoztatna, *az egész rendszer válna ellentmondásossá*. Lehet, hogy rövid távon ez rokonszenvet ébresztene az Egyház iránt, de volna egy olyan üzenete is, hogy a vallás *valóban* csak emberi alkotás, ahogy a valláskritikusok régóta állítják, hiszen most a szemünk láttára történik meg a változó emberi igényeknek megfelelő átírása. Ráadásul egy igazának tudatában fellépő vallást józan ésszel végiggondolva is célszerűbb választani, mint egy olyat, amely azt állítja, hogy rajta kívül más vallásban is lehet üdvözülni. Mindez összefügg az »objektívizmus« problémájával is.”

- 24 Ismerős formula: ’az ellenünk vétetteknek meg tudunk bocsájtani, szemben azokkal, akik ellen mi vétettünk’.

- 25 Állásfoglalásai pillanatnyilag csak árnyalatnak tűnő eltéréseket mutatnak, amik ezek kiszélesedésének előjelei is lehetnek (például épp a pokol témájának élénkítésében *versus* hangsúlyárnyékban hagyásában). Amikor Ferenc pápa leszboszi látogatása és három muszlim család Vatikánba hívása kapcsán az *Il Messaggero* felvetette, miért nem a háború sújtotta térség keresztényeit támogatja, a pápa azt mondta, technikai okok miatt választottak három mohamedán családot, két kiszemelt keresztény családnak ugyanis nem voltak rendben a papírjai, és a *mohamedánok ugyanúgy Isten gyermekei*. (Fáy Zoltán: Nulla salus. *Magyar Idők*, 2016. április 30.)

- 26 A történelmi igazságtétel témáját a magyar származású, nemzetközi híró sztrategológus, George Friedman *Gyulladásponok: A kialakulóban lévő válság Európában* című könyvében (2015) fejti ki. A küszöbön álló európai válságot Európa nyugati sávjának történelmi bűneivel is kapcsolatba hozza. Balzacot idézve – miszerint minden nagy vagyon mögött valamilyen bűn rejtőzik –, az európai birodalomét nem egyszerűen a halottak roppant számában látja, hanem hogy, akivel csak találkozott, „*elvesztette a jövője feletti uralmat*”. A kérdésre pedig, hogy ez más (kinai, római, normann) civilizációkkal szemben miért volt egyedül Európa atlanti-óceán-parti országainak sajátja, az iszlámmal való történelmi interakció, tehát egy évezredek vallásháborús folyamat ténnyét hozza fel. De a gyarmatosítás témájában is hangsúlyosan jön elő a „melyik isten győz?” *spirituális magvú* problematikája. „A kereszténység szorosan kötődött az európai világhódításához. A spanyolok azt állították, hogy *egy olyan isten nevében beszélnek, aki hatalmasabb az aztékok isteneinél*.” A meghódítottak tehát azért sem tudhattak a végsőkig ellenállást tanúsítani, *mert őseiktől örökölt spiritualitásuk omlott össze*. S a gondolatmenet vége: „Európa mérmőkeiben, tudósaiban, művészeiben és harcosaiban égett a fausti vágy, hogy minden az övék legyen, tudásszomjuk

- a világot egy prózai és unalmas helyé tette, az európai embert pedig valami *sokkal gyengébbé, mint amilyennek tűnt.*”
- 27 Ahol fel sem merültek egy ilyen ötlet kivitelezésének logisztikai/közigazgatási/pénzügyi, sőt biztonsági feltételei, illetve korántsem idillikus következményei (szemben a pásztorok/háromkirályok/angyalok karácsonyi víziójával, akik a napokon belül szintén *migrációra* kényszerülő *Szent Család* érzelmű, anyagi és természetfeletti támogatásáról gondoskodtak).
- 28 A kézirat egyik változatához Várszegi Asztrik a következő módosítást javasolta „*Megbékélnék-e egymással a három ábrahámí világvallás hívei?*” – Kedves Károly, Eugen Biser, a Guardini katedra örököse egy írásában azt mondja: a 21. század sorsa, békéje attól függ, miképpen viszonyulnak egymáshoz a három ábrahámí világvallás hívei, annak vezetői. Ezért ha így teszed fel a kérdést, senki nem köthet beléd. Isten nem fog önmagával összeveszni, csak hívei, akik meglehetősen kizárólagosan gondolkodnak. Róma évtizedek óta céltudatosan foglalkozik az iszlámmal, alakítja kapcsolatait, de a hatalmat birtoklók nem így gondolkodnak, még kevésbé cselekszenek. Köszönöm nagyon érdekesítő írásodat, nagyon időszerű. Barátsággal köszöntelek. Asztrik
- 29 „Korunkban, amikor baráti szellemű dialógus folyik keresztények és zsidók között, igencsak elkésesítő a Negyedik Evangélium eltökélt állítása, miszerint a zsidók mélységesen és egyhangúlag ellenségesek voltak Jézussal szemben.” Vermes Géza: *Jézus változó arcai*. Budapest 2001. 26–27. „A szeretetre vonatkozó parancsolat feltételezett újdonsága annak tudható be, hogy a Negyedik Evangélium által megszólítottak nagyrészt nem zsidók voltak. A szinoptikusok Jézusa jól tudja, hogy a felebaráti szeretet isteni parancsolata ott áll az Ószövetségben.” (Vermes, i. m. 54) [Megjegyzendő: a *felebarát* az egy közösségbe, tehát az Ószövetségben Izraelnek, az Istennel való szövetség révén együvé tartozó nép (vallás)közösségébe tartozókat jelentette. Az Újszövetségben Jézus a felebaráti szeretetet összekapcsolja az istenszeretettel, így a felebarát fogalmát kiterjeszti a hozzánk közeli személyre, embertársra, akiket nemzetségtől/származástól függetlenül az egyház köteleke fűz össze. Ez azonban távolról sem jelenti azt, a napjainkban sokat hallott félreértelmezést, hogy ténylegesen minden ember felebarátunk. – *a szerk.*]
- 30 A megjelölést természetesen úgy is lehet érteni, hogy a „jelenlegi”, de bizonyos spekulációkban szerepel a jelző szószerinti értelme is. Malakiás 112 jövendölése I. Celesztintól (1143–44) a „világ végéig” tekintí át a pápák sorát. Ezek egy 1595-ben kiadott műben láttak először napvilágot, amely a bencések híres tagjairól szólt. A három utolsó bejegyzés közül az első: „Nappfogatkozás”, amit bizonyos szimbolika szerint a II. János Pál elleni merénnyellett kötnék össze. A második: „Gloria olivae”, amit „Az olaj pápája” gyanánt is fordíthatnánk. Ezután így végződik a jóslat: „Az Anyaszentegyház utolsó üldözése idején Péter, a római fog uralkodni. A juhokat sok szorongatattás közepette fogja legeltetni. Ezután a Hétdomb-várost elpusztítják, és a rettenetes Bíró megítéli a népet. Vége.” A *John Hogue* anglikán szerző által 2000-ben publikált és egyidejűleg magyarul is megjelent *Az utolsó pápa* című könyve természetesen nem a világvégét, hanem csak a *pápaság intézményének végnapjait* köti össze a sort záró pápával. – Nos, a tudományos világ- és emberképpel amúgy sem összeegyeztethető „jóslat” *nyelvjáték* ilyen különböző olvasataiból még ez utóbinak lehetne valamilyen fajtájú érvényessége, mivel a hatalmi ágak Montesquieu (1689–1755) féle szétválasztásának elvét ma már szinte csak ez az egyetlen tradicionális „monarchia” nem követi; és talán jelenlegi betöltőjétől sem tűnik túl idegennek eme egyedülálló mértékben konzervatív hatalmi szerkezetnek a 21. század szelleméhez igazodó átalakítása.

A helytörténettől a népiségtörténetig... és tovább (Szabó István Debrecennel és az Alfölddel kapcsolatos tanulmányai)*

Szabó István kétségtelenül a 20. századi magyar történetírás kiemelkedő egyénisége volt. Történetírásának korábbi elemzői életművének három nagyobb területét különítették el: a Debrecen történetével összefüggő kutatásokat, a népiségtörténeti tanulmányokat, valamint a parasztságtörténeti írásokat. Ezen felül még legalább két területet meg lehetne nevezni, amelyekben jelentőset alkotott. Egyrészt levéltárosi tevékenységét és az ezzel összefüggő műveit (pl. a Levéltári Közleményeket szerkesztette 1937-től), valamint egyetemi tanári működését és oktatói munkáját, amely a „debreceni agrártörténeti iskola” megalapításában teljesedett ki.

Az alábbi tanulmányban a Debrecen és az Alföld történetével összefüggő kutatásait elemzem az 1950-es évek elejéig. Amint a következőkből kiderül, mindez szerteágazó helytörténeti kutatásokkal indult, amely fokozatosan telítődött módszeres társadalomtörténeti, az 1930-as években és az 1940-es évek első felében konkrétan népiségtörténeti tartalommal.

Szabó nézeteiben azonban mind Debrecen, mind az Alföld a magyar függetlenségi hagyományok megtestesítője, sőt központja is volt. Nem utolsósorban ebből eredtek az 1948-ban ellene intézett támadások, amelyeket szintén elemzek a következőkben.

Szeretném előrebocsátani, hogy jelen írás az első kísérlet Szabó István életműve e vonatkozásának ilyen részletességgel történő elemzésére.

(Szabó István Debrecennel és az Alfölddel kapcsolatos munkái az 1920-as évektől az 1940-es évek első feléig) Amint a felfeztetőben erről szó esett, Szabó István történész/ történetírói életművének egyik fontos vonulatát a Debrecen történetével összefüggő írások és kutatások alkotják.¹ Ezek a munkák jelentős részben tulajdonképpen történetírói pályakezdéséhez, illetve fiatal korához fűződnek, így rekonstrukciójuk és értelmezésük egyúttal életének erről a szakaszáról is tájékoztat.

Szabónak a Debrecen történetével kapcsolatos legfőbb munkája ekkor bölcsészdoktori értekezése, a „Debrecen 1848/49-ben (1928)”, amelyet azonban megelőz számos más, különböző debreceni napilapokban (Hajdúföld, Debrecen, Debreceni Újság), és folyóiratokban (Debreceni Képes Kalendárium, Debreceni Szemle) megjelent számos cikke.³

Ezek közül ki lehet emelni az 1848/49-es forradalom és szabadságharc hírlapjairól írott cikksorozatát, az 1949-es debreceni csata emlékééről írott munkáit, a debreceni sajtóról és a Debrecen első orosz megszállásáról írott közleményeit (Vö. Erős 2006)⁴, de számos cikke található Debrecen korábbi, főként 16–18. századi történetéről, leginkább az érdekesebbnek, kuriózumnak számító momentumokról, de politikai eseményekről, illetve különböző népszokásokról is.⁵

Fontos, már nem hírlapokban publikált írásai még Debrecennel összefüggésben például „A honvédelmi bizottmány elnöki hivatala”, „A Debreceni Kereskedő Társulat levéltára”, „Az alföldi csárdák pusztulása a szabadságharc bukása után”, „A debreceni tanyarendszer kialakulása”, „A debreceni Egyetemi Könyvtár oklevele”, stb.⁶

Jellemzőnek tartom, hogy Szabó a későbbiekben is szemmel tartotta a Debrecen történetére vonatkozó kutatásokat, amit alátámaszt, hogy az 1930-as években több recenziót

is megjelentet a Századokban Debrecen történetét tárgyaló munkákról (pl. Rickl Antal, Zoltai Lajos)⁷. Legfontosabb idevágó munkái azonban már átfogóbb, nem ritkán gazdaság- és társadalomtörténeti szempontokat tárgyaló és érvényesítő tanulmányok, így „A tokaji rév és Debrecen 1565–1567-ben” (1934), „A debreceni uradalom a mohácsi vész időszakában” (1935), „Debrecen szabad királyi városi rangra emelése” (1938), „A debreceni közösség” (1940).⁸

Amint a későbbiekben jelezni fogom, Szabónak az 1930-as évek második felében megkezdett parasztságtörténeti, illetve népiségtörténeti tanulmányai számos debreceni vonatkozást, Debrecenre és az Alföldre való utalást és hivatkozást tartalmaznak, különösen a mezővárosi fejlődést, illetve az önálló magyar városalapítást illetően volt alapvető referencia szülővárosa.⁹ E tanulmányokba jelentős részben beépíti Szabó korábbi, Debrecenre, illetve az Alföld történelmére vonatkozó kutatásait, sőt – véleményem szerint – egy önálló koncepciót is kialakít. Mindenekelőtt Szekfü Gyula nézeteivel szemben, aki a dunántúli és tiszántúli lélek szembeállításával mindenekelőtt az ország nyugati felében látja a magyar fejlődés európai, modernizáló, polgárosodó vonásait. Szabó ezzel szemben megvédi a keleti, illetve alföldi területeket, sőt kifejezetten itt látja a Szekfü által pozitívnak tartott folyamatok kezdeményezőit, illetve a nemzeti szabadságharcok bölcsőit is.¹⁰

Amint látni fogjuk Szabónak a Debrecen, illetve az Alföld történetére vonatkozó megállapításai/eredményei szervesen beépültek népiségtörténeti tanulmányaiba is (erről később részletesen szólok). Világosan bizonyítja ezt például az Ungarn című folyóiratban, 1943-ban megjelent „Das Ungarntum des ungarischen Tieflandes im 18. Jahrhundert” című tanulmánya¹¹, amelyben – egyebek mellett – azt állítja, hogy a 18. századi migráció leginkább az Alföldre irányult, amelynek lakosait az ősi röghöz való kötődés és ragaszkodás vonzotta vissza e területekre.

Szabó Debrecennel kapcsolatos kutatásai új lendületet kapnak 1943-as debreceni egyetemi tanári kinevezésével¹², ahol nemsokára az Alföld kutatására megalakult helytörténeti munkacsoport vezetője lett.

Legfontosabb munkája azonban ezzel összefüggésben a helyi református püspökkel, ifjabb Révész Imrével közösen szerkesztett kötet, „A szabadságharc fővárosa Debrecen 1849. január–május” (1948)¹³, amely a szabadságharc centenáriumaára készült. (Szabó külön tanulmányt írt bele, „A küzdelem megszervezése” címmel.) A kötetet súlyos támadások érték rövid időn belül, mind országos körökből, mind helyi, debreceni vonatkozásban. (Vö. minderről részletesen dokumentálva később.)

Szabó bőségesen tárgyalja Debrecen és az Alföldet egyetemi előadásaiban is az 1950-es években¹⁴, 1954-ben pedig az Élet és Tudományban közöl cikket „Debrecen a történelemben” címmel¹⁵. Balogh István említett bibliográfiája Szabó Debrecennel összefüggő munkái között említi a hajdú-kérdésre, a hajdúság történetére vonatkozó írásait, mindkettő az 1950-es években látott napvilágot¹⁶. Szintén a Debrecen történetére vonatkozó munkák közé sorolja (ezt is elfogadhatjuk) a tanyakérdést tárgyaló műveket, 1960-ban például az általa szerkesztett Agrártörténeti tanulmányok című kötetben az alföldi tanyák Bécs általi, 19. századi felszámolási törekvésekről írt tanulmányt.¹⁷

(Ehhez még hozzá lehet tenni az 1960-as évekből származó, „Az alföldi tanyás gazdálkodás” című kéziratot, vö. Erős, 2006.)¹⁸

Milyen kép bontakozik ki, mindezek után, Szabó Debrecenre, illetve az Alföldre vonatkozó nézeteiről?

Szabó István korai, Debrecennel összefüggő munkáival (benne doktori értekezésével) kapcsolatban megállapítható, hogy bár megmutatkoznak bennük részben későbbi történetírásának erényei, így az adatgazdaság, széles forrásbázis, ugyanakkor a rendszerezésre

való képesség, illetve igény, alapvetően mégis politika-, illetőleg eseménytörténeti beállítottságúak, amelyek ráadásul egyfajta helyi, alkalmanként provinciális elfogultsággal és nemzeti romantikus retorikával áthatottak (már a megjelenés helye, mint Hajdúföld, Debreczen is jellemző e tekintetben), szélesebb értelemben vett gazdaság- és társadalomtörténeti kérdések kevésbé érdekelték a szerzőt, illetve, amennyiben ezek megjelennek, többnyire csak valamiféle történeti kuriózum formájában, nem pedig mondjuk a politikai felszín magyarázatára, elemzésére szolgálnak.

Meg lehet jegyezni, hogy e kijelentés csak jelentős megszorítással érvényes, mert Szabó e Debrecen történetére vonatkozó írásaival együtt, szinte egy időben publikálja „A debreceni tanyarendszer kialakulása” című nagyszabású tanulmányát, s egy Eperjessy Kálmánhoz írott 1929-es leveléből azt is megtudjuk, hogy már ekkor egy átfogó tanyatörténeti monográfia elkészítése lebegett a szeme előtt (ez végül soha nem készült el).¹⁹

Ekkori Debrecen, illetve az Alföld történetére vonatkozó nézeteinek behatóbb elemzésére (egyáltalán bemutatására) két nagyobb vitáját szeretném felidézni, amelyek közül inkább csak az első nyilvános, publicitást kapott polémia; a második egy magánlevél, amely azonban szintén alapvetően polemikus tartalmú, a két forrás problematikájában ráadásul meglehetősen szoros az összefüggés.

(Polémia Konrad Schünemann-nal a magyar várostörténetről) Az első diszkusszió alapját Szabónak egy a „Föld és Ember” című folyóiratban 1930-ban megjelent, meglehetősen vitriolos hangvételű recenziója képezi, amelyet Konrad Schünemann, német történész akkoriban megjelent, a magyar városfejlődés kérdéseit taglaló művéről írt.²⁰ Schünemannnak, mint erre Szabó recenziójára készített válaszcikkében utal is, azt megelőzőleg több, főként a magyarországi németek középkori történetét tárgyaló munkája is megjelent, alapvetően a harmincas években áttörést hozó (a hivatalos német politikai ideológia szintjére is emelkedő) népiségtörténeti szellemben. (Vö. minderről részletesen később.)²¹

Schünemann munkájának első felében (a második Esztergom történetét tárgyalja, ezzel nincs is baja Szabónak) lényegében tagadja az önálló magyar városfejlődést, s a magyar városokat lényegileg idegen (főként német etnikumú) telepések munkájának tekinti.²²

Szabó recenziójában mindenekelőtt rögzíti, hogy a magyar településtörténet jelentős fejlődésen ment keresztül az utolsó időkben (az 1920-as évek végén, a 30-as évek elején, nyilván), amit korábban jelentősen gátolt az a tény, hogy ennek műveléséhez szükséges rokontudományok (archeológia, földrajz, embertan, néprajz) eredményeit nem hasznosították, a velük történő kooperációt nem valósították meg.²³

Schünemann érdemei között említi Szabó, hogy széleskörű előtanulmányokat végzett, s a magyar várostörténet problémáit nagyvonalú európai koncepció keretébe foglalta. Szabó egyik fő kifogása az, hogy a német történész a magyar fejlődést egybemosza a délkelet-európai fejlődéssel (a magyar államot „Südosteuropa” részének tekint), s megállapítása szerint a honfoglaló magyarság által birtokba vett területen városok nem álltak, s ilyeneket a magyarság sem alkotott a középkorban.

„Szerinte a középkori városainkat Nyugatról betelepült népelemek, jobbadán németek alapították, leginkább a római városok s a Karolingok idejében emelt szláv és germán erődítmények romjain. A magyarság ekkor sűrűn szétszórta apró falvakban lakott s városokat vagy városszerű településeket csak az újkorban, a török hódoltság alatt és után kezdett kiépíteni az Alföldön, de ezek az ország más részeiben már kiképződött idegen eredetű²⁴ városi kultúra hatása alatt fejlődtek, sajátos magyar vonást vagy éppen nomádkultúrára emlékeztető hagyományokat tehát ezekben sem lehet keresni.”^{25,27}

Schünemann mindezzel alapvető ellentétbe kerül, Szabó szerint, a magyar településtörténelem korábban már részben jelzett kutatóival, főként Prinz Gyulával és Györffy Istvánnal²⁶, akik mindenekelőtt a hajdú és jász városokkal bizonyítják, egy még a honfoglalás előttről származó, turáni jellegű település- és városforma létezését a magyar fejlődésben. Elvetendő Schünemann szerint Györffynek az alföldi kertes mezővárosok eredetiségéről alkotott elmélete is, sőt más alföldi városokban sincs szerinte eredetiség, mert a városiasodást megindító kereskedői elemet e településeken idegen (szerb/rác, szláv, bosnyák és török) betelepülők képviselik.

Szabó mindezzel szemben kifejti, hogy azokat a városiasodási jelenségeket, amelyek Magyarországon felléptek, Nyugaton sehol sem lehet fellelni, így mégiscsak lehet egy önálló, autochton magyar fejlődésről beszélni, s különösen Debrecenre és Nagykőrösre utal, ahol a lakosság magyar származású, tehát egyáltalán nem idegen etnikumú volt.²⁷

Schünemann elméletének védelmében a hajdúk vegyes etnikumára hivatkozik, de Szabó szerint az említett két városban hajdú betelepülés nem volt, ugyanakkor a hajdúvárosokra jellemző „kertes” települési formát még a 17–18. századokban is megtalálhatjuk.²⁸

Szövegének következő részében Szabó az önálló magyar városfejlődés bizonyítására kifejezetten Debrecen és Szeged (amúgy a Föld és Ember című folyóirat ott jelent meg²⁹) példáját hozza. Itt már a török hódoltság előtt megindult a szétszórt aprófalvakból kiinduló városiasodás folyamata, Debrecenben például már a 14–15. században 10 céhtestület, s számos céhekbe nem tömörült iparág jelenléte mutatható ki, s a városba beszivárgó idegen népelemek a város alapvetően magyar jellegét nem veszélyeztették.³⁰

„Meg kell állanunk azonban a szerzőnek azon megállapításánál is, hogy az Alföldön apró falvakban megszállott magyarság a középkorban nem teremtett városi életet és kultúrát. Mi azt valljuk, hogy az alföldi magyarság települése egyes pontokon már a török hódoltság előtt olyan fejlődés irányába indult, mely a falvak halmozódásának s a városiasodásnak nyomait viseli magán. Debrecenre és Szegedre hivatkozhatunk. E két városban, mint csupán a környékeik természetes központját képező »nagyobb« településeken a szerző valósággal átsiklik, holott Debrecen és Szeged már a mohácsi vész előtt is nagy határral, városi jellegű kiváltsággal, iparos és kereskedő s viszonylag jelentékeny számú lakossággal rendelkeztek. Debrecenben például a XIV. és XV. században 10 céhtestület s számos, még céhtestületbe nem tömörült más iparág jelenléte mutatható ki s portáinak száma a török hódoltság alá jutása idejében 1216 volt. Mi más ez, mint városias fejlődés³¹. Még pedig az Árpád-kori jelentéktelen alföldi magyar falunak a városias fejlődése. Amint kialakulása, úgy életformája is elütött a nyugati idegen származású városokétól. Az a körülmény pedig, hogy szórványosan Debrecenbe és Szegedre is történtek idegen beszivárgások, nagyobb jelentőséggel nem bír, mert a beszivárgott idegenek néhány nemzedék alatt nyomtalanul beolvadtak a társadalmi vezető szerepet s karakterizáló erőt mindig kezében tartó túlnyomó magyar elembe.³²”

Szabó szerint nem érvényes Schünemann azon megállapítása sem, miszerint a török korban a városok kereskedő elemei idegenek voltak, szerinte az alföldi iparosok török korabeli leghatalmasabb rétege, a tőzsérség, színmagyar volt, s ez világosan cáfolja a német történész koncepcióját.³³

Elhamarkodottnak tartja Schünemann véleményét az alföldi tanyarendszer kialakulásáról is, szerinte ez nem a 19. század közepére esik, hanem legalább egy évszázaddal korábban, s e kijelentés előtt már így összegzi véleményét:³⁴

„Összegezzük: Schünemann érvelése után sem gyengült meg azon álláspont ereje, mely Magyarország városiasodása történetében a magyarságnak is helyet követel. Hinni szeretnénk, hogy a bevezető sorainkban említett részletkutatások megejtése s a rendelke-

zésére állott eredmények felülvizsgálata után minden megállapításhoz az érdekes szerző sem fog mereven ragaszkodni.⁷³⁵

Schünemann Szabó recenziójára még a Föld és Ember 1930-as évfolyamában válaszolt.³⁶ A válaszban a német történész mindenekelőtt elismeri, hogy a tanyák kialakulásának kérdésében Szabónak van igaza, Gesztelyi Nagy László munkája alapján, rosszul kombinált, a tanyarendszer kialakulásának kezdetei az általa feltételezettnél valóban korábbra, a 18. század közepéig nyúlnak vissza.³⁷

A többi kérdésben azonban minimum vitathatónak tartja Szabó kifogásait, bár szerinte az eltérések nem olyan élesek, mint ahogy az Szabó soraiból (és talán hangvételéből is) kitűnik. Magyarország Délkelet-Európához való sorolásának kapcsán, meglepődik Szabó ellenvetésén, a német, román vagy jugoszláv tudomány kritikája érthetőbb lett volna számára, mert szerinte a fogalom éppen azokat az országokat foglalja magába, amelyek a középkorban Nagy Magyarországhoz tartoztak.³⁸

„»Délkelet-Európa« néven – a tulajdonképpeni, az európaítól eltérő jellegű Balkánterület kizárásával – azok a dunai államok foghatók össze, amelyeknek történetére és kultúrájára nyugati befolyások hatottak vagy hatnak; és ez a »Délkelet-Európa«-fogalom nyújt egyedül lehetőséget arra, hogy a tudományos kutatás számára teljes objektivitással és tárgyilagosan igazolhatóan egységbe foglaljuk össze azokat az országokat, amelyek a késői középkorban, amikor a magyar állam politikai hatalmának és kulturális jelentőségének tetőpontján állott, Nagy-Magyarországhoz tartoztak⁷³⁹

Szerinte Györffy István eredményei nagyrészt megegyeznek az övéivel, erről már korábban az Ungarische Jahrbücher hasábjain is referált. Azt véleményezi, hogy Szabó valamiféle prejudikációval fogott műve olvasásához, ugyanis ő semmi olyat nem mondott, hogy a magyarságnak a középkorban ne lettek volna városai, sőt nem tagadja az alföldi városok kontinuitását sem, ami félreértésre adhat okot, azt bővebben kifejti és tisztázza művének következő köteteiben. Mivel szerinte Szabó sem a turáni, sem a finnugor elmélet mellett nem foglal állást a városok keletkezéséről, alapjában egy véleményen vannak. A városi intézmény ugyanis Magyarországon is lényegileg idegen eredetű, mint ahogy az Elba–Saale–Alpok vonalától keletre mindenütt, a budai jog Debrecenben pedig nem sajátos terméke a magyar Alföldnek, s az állandó megtelepedés előtti téli szállások sem szolgálnak bizonyítékul a későbbi városiasodás és letelepült életmód kontinuitásának igazolásához.⁴⁰

„Hogy a városintézmény Magyarországon és éppúgy idegenből átvett intézmény, mint az Elbe–Saale–Alpesek vonalától keletre fekvő összes országokban, ez közhely, és így ennek a felfogásnak a helyességét a recenzens úr is bizonyára elismeri. Városon természetesen a specifikus nyugati értelemben vett várost értjük, nem pedig tetszőleges jellegű felhalmozódását a népességnek. Azt a recenzens úr sem fogja feltételezni, hogy a budai jog Debrecenben valami autochton terméke az Alföldnek; hogy pedig a magyar kertés városok mai alaprajza még a korai középkorból származnék, azt nem fogja annak feltevésével bizonyítani próbálni, hogy az állandó megtelepedés kora előtt esetleg talán a volgai bolgárok módján a magyaroknál is voltak egész törzsek számára berendezett téli szállások.⁴¹⁷

Szekfű Gyula megállapításaira hivatkozva (aki szerint a tőzsérség nagyrészt nemesi eredetű) cáfolja, hogy a tőzsérek valamiféle tősgyökeres polgári elem megtestesítői lennének, s általában téves szerinte a középkori városokban valamiféle autochton fejlődés után keresni. „A középkori város lényege szerint interterritoriális és gyakran internationalis is.”⁷⁴²

Szabó Schünemann megjegyzéseire szintén gyorsan reagált, s ha lehet az előző ismeretetésénél még vitriolosabb hangvételű viszontválaszt készített.⁴³ (Külön fel lehet hívni a figyelmet itt a hangvételre, sok mindent elárul arról a karakánásgról, amely Beke Albert

szerint az 1950-es években az egyetemi előadásait is jellemezte. Igaz e karakánság most másvalaki és egy teljesen másféle ideológiával szemben nyilvánult meg.)⁴⁴

Mindenekelőtt megismétli Szabó, sőt megerősíti: Magyarország szerinte nem Délkelet-Európa része, hanem Európáé, s Schünemann által is hivatkozott Szekfűt idézve jelenti ki: a magyar fejlődés Európa része, pontosabban például a reformáció itteni elterjedése is annak szélső határát jelenti.

„Mi eddig úgy tudtuk, hogy Magyarország keleti és déli határa a múltban a nyugati kultúrhatásnak is határa volt. Szekfű, akire más kérdésben szíves volt a szerző úr velem szemben hivatkozni, a magyarországi hitújítás vallásmozgalmáról azt írja, hogy ez »újra megbizonyítja, melyen túl nincs többé európai és európai fejlődés.«⁴⁵ Ha a nagyabecsült szerző úrnak e közkeletű történelmi felfogás ellenében olyan bizonyítékai vannak, melyek a nyugati kultúrhatások közössége alapján Magyarországnak bizonyos balkáni államokkal való egységét dokumentálják, természetesen belépünk a furcsa »Délkelet-Európá«-ba. A megnyugtató bizonyítékok feltárásáig azonban a szerző úr szíves tessékelése dacára is vesztig maradunk.⁴⁶»

Változatlanul ragaszkodik korábbi kijelentéséhez: alapvető az ellentét Györffy István és Schünemann között, mert előbbi szerint az alföldi község és várostípus magyar specialitás, mely magán viseli a nomád téli szállás ősi jellegét. Schünemann figyelmébe ajánlja Györffy egyéb tanulmányait is, például a hajdúk eredetéről szólót⁴⁷, akikről a néprajzos professzor bebizonyította, hogy nem az ország minden részéből és a szomszédos országokból összeverődött tarka vegyülék, hanem alapja a földönfutóvá vált alföldi magyarság volt. Stílus szempontból is igen jellemző Szabónak a Debrecen (és Szeged) történetével kapcsolatos megjegyzése, melyben a korábbiakat szinte felülmúlóan maró gúnnyal jelenti ki: nem kerülték el a figyelmét Schünemannnak e két várost illető megjegyzései, hiszen azt írta, hogy a szerző egyenesen átsiklott mindezekre, megjegyzései ezzel összefüggésben semmitmondók, még világosabban fogalmazva, a német szerző egyenesen megkerüli a mindebből adódó kényelmetlenségeket.

„A szerző azt gondolja, hogy figyelmemet teljesen elkerülték az alföldi középkori városokkal kapcsolatban Debrecenre és Szegedre tett megjegyzései. Éppenséggel nem, hiszen azért írtam, hogy e két városon »valósággal átsiklott«. De világosabban is kifejezhetem magamat: az a történetíró, aki az alföldi középkori várostelepedésről áttekintő képet akar nyújtani s ugyanakkor az 1405-ben Buda szabad királyi város kiváltságával megadományozott, a középkorban tíz céhet és számos több iparágat tartó s a XVI. század derekán már 1216 portát számláló Debrecennek a 20. és 27. oldalakon olvasható *semmitmondó* 3–3 sort juttatja, nem nézett szembe a Debrecennel adódó problémával, hanem kikerülte azt.⁴⁸»

Szabó szerint egyébként gyenge lábakon álló feltételezés az is, hogy a budai jog szülte volna Debrecen, mivelhogy a jog elnyeréséhez a városnak már rendelkeznie kellett az urbanizáció bizonyos feltételeivel.

Utolsó pontként végül azt fejt ki Szabó, hogy Schünemann tulajdonképpen egyetlen tárgyi ellentéte az volt, hogy a 16–17. századi tőzsérség (amint ezt Szekfű is bizonyította) nem tősgyökeres polgári elem. Szabó szerint a nemesség jelenléte a városokban önmagában sem zárja ki, hogy a polgárságukban ne lett volna jelentékeny tőzsér rétegük. Mindezen felül a városokba beköltöző nemesség igen gyakran tősgyökeres polgárrá vált, amit bizonyít Debrecen, ahol a 16. század óta a főbírók és más előljárók nemesi eredetűek voltak, de polgári minőségükben a polgári jogok legöntudatosabb védelmezőivé és konzerválóivá váltak.⁴⁹

„De tudnia kell azt is [mármint Schünemannnak – E. V.], hogy a városokba, különösen a hódoltságaikba, nagyszámú nemesség telepedett be s e nemesség a nemesi jogok szempontjából szinte értéktelen hódoltsági területen igen hamar »tősgyökeres polgári elem«

lett⁵⁰. Gondoljunk csak arra, hogy Debrecen városnak a XVI. század óta nagyjából nemesi eredetű főbírái és más előjárói a polgári jogok legöntudatosabb utalmazói és konzerválói voltak. Egyébként a tőzsérség és a városok viszonyáról irodalmunkban jeles tanulmányokat⁵¹ találhat a szerző, aki tehát azon megállapítást, hogy egyes kérdéseken *felületesen* járt el, válaszával csak megerősítette.⁵²

(*Egy helytörténeti munkáról írott levél, 1931-ből*) Igazi gyöngyszemnek tekinthető Szabónak egy kéziratos hagyatékában maradt levele, amely 1931. október 31-i keltezésű.⁵³ A levél egyfajta lektori véleményként is olvasható, bár a tartalmából és a formából („Tisztelt Kolléga Úr” megszólítással kezdődik) egyértelmű, hogy magánlevélről van szó, amely azonban számos vonatkozásban árulkodó Szabó ekkori nézeteiről, s a lehető legszorosabb összefüggésben van a Schünemann-bírálattal.

A levél apropója ugyanis egy Schleich/Dercze Lajos által készített, Debrecenről szóló helytörténeti monográfiának a kézirata, valószínűleg ennek a véleményezését kérte a szerző Szabótól. Szabó a levélben pontról pontra cáfolja a szerzőnek a Debrecen történetére vonatkozó megállapításait. A kézirat alapvető témája ugyanis a német kulturális hatásoknak a Debrecen történetére gyakorolt befolyása lenne, amely a szerző szerint már a város alapításánál is bizonyítható, de a város későbbi történelmében is egyértelmű.⁵⁴

Szabó minuciózus és a tőle megszokott akribiával, ugyanakkor a Schünemann-cikkek után egyáltalán nem meglepően határozott hangvételű véleménye tartalmilag három részre oszlik: először a középkori, majd az újkori településtörténeti érvekkel, végül a Debrecen történetére való német kulturális befolyással foglalkozik.

Már levelének bevezető részében jelzi Szabó, hogy szerinte a munka célkitűzése nem volt szerencsés. A középkori településtörténeti problémákat tárgyalva 5 pontban foglalja össze Schleich/Dercse „eredményeit” a német betelepülésre vonatkozóan, s ezeket pontról pontra vagy kétségbe vonja, vagy pedig egyenesen cáfolja.⁵⁵

Igy nem tartja perdöntőnek, sőt bizonyítottnak sem Meitzen és Treiber alaprajz-elméletét⁵⁶, amelyek alapján Debrecen német alapítására lehetne következtetni. Vele szemben Györfly István véleményét hozza fel (aki magyar alapításúnak tartja a várost)⁵⁷, s szerinte az alaprajzkutatás soha nem fog olyan szintre fejlődni, hogy kizárólag abból (azaz az alaprajzból) el lehetne dönteni a települések nemzetiségi eredetét.

Nem tartja meggyőzőnek azt sem, mert erre nézve nincs forrás, hogy a Gut-Keled és a Hont-Pázmány nemzetségeknek közül lett volna Debrecenhez. A Debreczeni család Gut-Keled nemzetségből való származása bizonytalan, s ha pedig az ebből a nemből származó családokkal a Tiszántúlra jelentős német kíséret vonult volna, miért nem bizonyítják mindezt német eredetű helységnevek (kérdézi Szabó)?

„Nincs adat arra, hogy a Gut-Keled és Hont- Pázmány nemzetségeknek valami kö-zük lett volna Debrecenhez. A Debreczeni család nem a Gut-keled nemzetségből ered, legalább is ez nem állítható, mert a család eredete még ma is ismeretlen⁵⁸. Legtöb-ben a Káta nemből származtatják, de ez a feltevés nem volt eddig bizonyítható. /Különben Komáromy, Dózsa nádor és a Debreczeni család, Turul, IX.évf./⁵⁹ Ezzel végeztünk is velük, bár azt is megjegyezhetem, hogy Karácsonyi⁶⁰ a Hont-Pázmány családot inkább olasz, mint német eredetűnek hiszi s kételkedik a Gut-kelednek németiségében is. Még inkább kételkedhetünk abban, hogy a két nemből származott családokkal a Tiszántúlra, Debrecen szomszédságába jelentékeny számú német kíséret is vonult volna. Csak egy kérdés pl. hol maradnak birtokaikból a német eredetű helységnevek?⁶¹”

A Burgundia utca elnevezésénél kétféle Szabó, hogy Burgundiából származó telepe-sek után kapta a nevét, s hasonló kételyei vannak a „Német uccá”-t illetően is. Utóbbi

kaphatta nevét német kereskedőktől is, 1477 után ugyanis Mátyás az árulerakás jogát Nagyváradról Debrecenbe helyezte át, talán akkor fordulhattak meg a városban német kereskedők nagyobb számban. Egy jegyzőkönyvi adat „Gregorius tot germanus” bejegyzését szintén nem tartja értékelhetőnek a német jelenlét szempontjából, mert a germanus akár testvért is jelenthet, s a középkorra vonatkozó részt így összegzi Szabó:

„Mi tehát a középkorra az eredmény? Egyetlen adattal alá nem támasztott s tetszés szerint vitatható, sőt cáfolható hipotézisek! Mondhatni lehetne, hogy nincs kizárva annak lehetősége, hogy a középkori magyarországi idegen telepesekből egyesek, kiknek azonban nyomát nem találjuk, Debrecenbe vetődtek. De hát a lehetőségek a történetben végtelenek s közülük történetírói problémákká csak azok válnak, melyekből a valóság vagy legalább is valószínűség fejthető ki.”⁶²

Apró megjegyzésként azután Szabó felsorolja azokat a forrásokat, amelyek szerinte az újkori településtörténeti résznél lennének felhasználandók, például tanácsi jegyzőkönyv, Zoltai Lajos műve a vidékiek Debrecenbe való beköltözéséről⁶³, az Országos Levéltár Urbaria et Conscriptioes gyűjteménye. Szerinte ezekben az iratokban található német nevek száma jelentéktelen lesz.

A szatmári békével kezdődő korszakban ellenben már kimutatható valamiféle német betelepülés, ehhez azonban át kellene nézni például az 1715 és 1720. évi, valamint az 1770. évi összeírásokat (mind az Országos Levéltárban található), s ajánlja a Matricula civium⁶⁴ tanulmányozását is. Utóbbi kapcsán rámutat több (Dercze/Schleich által hivatkozott) név szláv eredetére, többeknek pedig a zsidó származására is.

A 18. századdal összefüggésben még kifejti, hogy néhány német család beszivárgása szórványos jelenségnek tekinthető, a magyarországi helységekből beköltözők pedig már a betelepüléskor elmagyarosodtak. Fontos problémaként veti fel Szabó ebben az időszakban, hogy vajon a kormány által támogatott katolikus betelepülés hozzájárult-e a nemzetiségi vegyüléshez? Az állami hivatalnokok ugyanis többnyire katolikusok és idegenek, alkalmanként német nevűek voltak, akik közül többen később meggyökeresedtek Debrecenben.

„Kifejtendő volna, hogy merőben szórványos volt a kinyomozott néhány német család beszivárgása. Ez is sietette az asszimilációt, de azt is föl lehet tenni, hogy a magyarországi helységekből (pl. Nagyvárad, Somlyó, Szatmár) beköltöző német nevűek közül egyesek már a beköltözéskor elmagyarosodtak, vagy az elmagyarosodás útján levők lehettek⁶⁵. Végül érdemes volna vizsgálni azt a kérdést is, hogy a kormány által a XVIII. században forszírozott kath.betelepülés hozzájárult-e a nemzetiségi vegyüléshez is?”⁶⁶ Pl. az állami hivatalnokok (harmincados, sótszt stb.) rendszerint katolikus s gyakran idegen, esetleg éppen német nevű volt⁶⁷. Ezek közül többen meggyökeresedtek Debrecenben.”⁶⁸

Levelének további részében Szabó Schleich/Dercze kéziratának a Debrecenre vonatkozó német kultúrhatást bemutató részeit szedi ízekre. Jelentéktelennek minősíti többek között a budai jog és az egyetemek szerepét, a nyomdát szerinte nyilvánvalóan magyarok alapították, de okfejtése szerint az iskolázásban, a közigazgatásban és a színészetben is csekély a német „kultúrnyom”.

Levelét a következőképpen fejezi be:

„Azt hiszem, érthetővé lett a bevezető sorokban álló megjegyzésem, hogy t. i. a feladat kitűzése nem volt szerencsés. Ugyanis egy negatívum kimutatására. Ez a negatívum nem lett más azok után sem, hogy – tűzön vízen át eredményt forszírozván – mindenféle adatot összehordott, olyanokat is, melyek a tárgyhöz nem tartoznak: Őszinte sajnálkozás töltött el a munka olvasása közben, mert éreztem erőlködését valaminek, bárminek a kimutatására. Adatait minden mérlegelés nélkül erre az egy szempontra állította be. Ez merőben

elhízázott volt. Ha nincs német kulturnyom, a történetíró sem csinálhat. De más oldala is van a dolognak.

Mikor gr. Vay Ábrahám Debrecen díszpolgárává történt választását (1835. jan. 21.)⁶⁹ megköszönte, levelében Debrecen-t a »legmagyarabb város«-nak nevezte. Nevezik a magyarság fővárosának is⁷⁰. Tehát ez élt felőle a köztudatban. Ha azonban mindez csak hízelgés vagy tévedés volt, s most valaki bebizonyítja, hogy a legmagyarabb város sem magyar, vagy legalábbis nem annyira magyar, ám rendben van, a csapást állani kell. De hogy csak halvány külső látszatával a tudományos módszerek, levegőben lógó hipotézisekkel és főlhizlalt kuriózumokkal bizonyos nemzetiségi törekvéseknek magunk találjuk fel az általa eddig gyámoltalanul kerülgetett magyar Debrecen, súlyos tévedésnél is több lenne. Mert a szakkritika leszámolna ugyan munkájával, de mohón kapna rajta a propaganda. Meg vagyok győződve, hogy ezt nem akarja.⁷¹

(További helytörténeti tanulmányok a harmincas évekből, negyvenes évek első feléből)
Amint a korábbiakban szó esett erről, Szabó életpályájának további részében is jelentős szerepet ad a Debrecen történetével összefüggő kutatásoknak. Alapvető változást doktori értekezéséhez képest az jelentett, hogy immár az Országos Levéltár tisztviselőjeként⁷² az ott talált Debrecen és az Alföld történetére vonatkozó anyagot is hasznosíthatta. (Amint ez a későbbiekben egyértelmű lesz, mindezt szervesen beépítette népiségtörténeti és parasztságtörténeti tanulmányaiba is.) A korábban említett munkáin⁷³ kívül számos egyéb, kisebb-nagyobb, a kérdéskörrel összefüggő írást lehetne említeni (például „A debreceni kereskedő társulat levéltára”, „A debreceni egyetemi könyvtár oklevelei”, „A honvédelmi bizottmány elnöki hivatal”, „Az alföldi csárdák pusztulása szabadságharc bukása után”, „Debrecen szabad és királyi városi rangra emelése”).⁷⁴

Ezek közül kettőt emelnék ki, melyek bizonyítják Szabó szemléletének gazdasági és társadalomtörténeti irányba való elmélyülését (bár ez alapvetően/sok elemében jelen van már „A debreceni tanyarendszer kialakulása” című, 1929-es tanulmányban is), egyidejűleg azt is bizonyítják, hogy Szabó változatlanul fenntartja és képviseli az előzőekben boncolgatott gondolatait: Debrecen par excellence ősi, tősgyökeres magyar városnak tartja, amely például a német etnikumú szabad királyi városokkal szemben jobban reprezentálja a demokratikus és polgári értékeket. Másrészt (ezzel összefüggően) bizonyítja, hogy a Tiszántúl mindig a gazdasági és társadalmi fejlődés centruma, egyúttal a nemzeti függetlenségi törekvések motorja volt.⁷⁵

Az egyik tanulmány címe „A tokaji rév és Debrecen 1565–67-ben”, s 1934-ben jelent meg a Debreceni Képes Kalendárium című folyóiratban.⁷⁶

Szabó ebben a tanulmányban hasznosított ötlete egy az 1565–67 között vezetett tokaji révkönyv elemzése, amely a réven átkelőkről közölt adatokat, s Szabó számára roppant szembeötlő, hogy az átkelők között számos debreceni, vagy Debrecenhez kötődő polgár található, ami világosan bizonyítja a város pezsgő, fellendülésben lévő, sőt virágzó kereskedelmi és ezzel nyilván összefüggő ipari és mezőgazdasági tevékenységét.

Szabó szerint az adatok azért is nagy jelentőségűek, mert a névsor rendkívül kiterjedt, mintegy tízezer névről van szó, amelyek szerinte új vonásokkal világítják meg a polgárság és a jobbágyság lelki életét is.⁷⁷

„Amellett, hogy a regestrum adatokat nyújt a korabeli kereskedelemre, a kereskedelmi útvonalak forgalmára, az alföldi és felvidéki kapcsolatokra, a só- és vasszállítás irányaira, új vonásokat állapít meg a polgárság és a jobbágyság társadalmi és lelki [! – E. V.] életére is. Körülbelül tízezer név áll előttünk, az ország lakosságának számbelileg is számottevő, de egyébként sem legjelentéktelen [sic!] rétege.”⁷⁸

Ezek az adatok arról tanúskodnak, a fentiek mellett, hogy a Tiszántúlra átkelő felvidéki kereskedők útja elsősorban Debrecennek szól, hiszen kolozsvári utasa egész idő alatt csak egy volt a révnek, de Dél-Magyarország, illetve Erdély egyéb részeiből is csekély a forgalom.

Debrecen szerepe (ez áll a Schleich Lajoshoz írott levélben is) különösen Mátyás király 1477-ben adományozott kiváltsága után növekedett meg, amikor a nagyváradi árumegállító jogot e városnak adta át. Ezen felül mindebben nagy szerepet játszott Erdély és a Tiszántúl jelentős részének a királyi Magyarországról való leszakadása. „A kereskedelmi forgalom ilyen alakulását bizonyára elősegítette Erdélynek és a tiszántúli országrésznek a királyi ország testéről történt leszakadása is. A délvidéki és erdélyi kereskedők a részükre, mint már idegenekre zaklatottabb felvidéki utat átengedték a debrecenieknek, akik a királyi országgal való anyagi és jogi kapcsolatok ápolásának Erdély mellett is mindig módját találták.”⁷⁹

Nincsenek e Tokajon átkelő kereskedők között azonban a bécsi vásárokról ismert törszerek, aminek Szabó interpretációjában az a magyarázata, hogy a török alatt is nyugalmasabb szolnoki utat nem adták fel.

Szabó gondos mérlegelésére jellemző, hogy meglátása szerint az elemzett névsorban nem szabad csak kereskedőket látni, hiszen számosan találhatók közöttük, akik a királyi négvárvonal ellátására indultak útnak (igaz ez is lehet a kereskedelem egy formája), ezenkívül lehetnek közöttük a város (Debrecen) hivatalos kiküldöttei, akik a királyi udvarban, Erdélyben, a török szultánnal, basákkal, tatárfőnökökkel, oszmán kapitányokkal szüntelen tárgyalásokat kénytelenek folytatni.⁸⁰

Tanulmányának végén név szerint is közli a debreceniek névsorát, előtte azonban mindezt azzal kommentálja, hogy az adatok világosan bizonyítják a város kiemelkedő társadalmi és gazdasági jelentőségét, egyúttal azonban színmagyar voltát is.⁸¹

„A révnaplókból összeállítottuk a debreceniek névsorát s teljes egészében közreadjuk, feltüntetve azt is, hogy egy-egy név hányszor fordul elő a révkönyvben. Ez a névsor, mely meggyőzően sejteti velünk a Debrecen falai között zajló s innen szétáradó mozgalmas élet körvonalait, figyelmet érdemel azért is, mert a város lakosságának jelentékeny részét olyan időből állítja elénk, amelyből a város lakosságáról összeírások még nem állanak a rendelkezésünkre. Reá mutathatunk arra is, hogy e közel 700 debreceni lakos neve között csak itt-ott akad egy-kettő, melynek gyökeres magyarsága [! – E. V.] felől kétségeink lehetnek. A névsor tehát nemcsak Debrecen kimagasló társadalmi és gazdasági szerepének, hanem színmagyar [! – E. V.] voltának is bizonyosságát képezi.”⁸²

Szabó nézeteinek rekonstrukciója szempontjából talán még nagyobb elvi jelentősége van 1940-es, „A debreceni közösség” című írásának, amely szintén a Debreceni Képes Kalendáriumban jelent meg.⁸³ Szabó itt a debreceni problémákat az idegen, főként német etnikumú szabad királyi városokkal való összevetésben elemzi, s alapvetően azt állapítja meg, hogy Debrecen demokratikusabb, polgárosultabb berendezkedésű volt, mint az említett városok. Falai között ugyanis jobbágy és nemes egyaránt, majdhogynem minden beköltöző menedékre talál, míg a szabad királyi városok egyenesen megtiltják a beköltöző magyarok városban való letelepedését.⁸⁴

Szabó főként a felvidéki bányavárosok, valamint az erdélyi szász városok köréből hoz példát, de megemlíti egy soproni statútumot is 1543-ból, amely a magyaroknak nemcsak a házvétele, hanem a részükre történő szállásadást is megtiltotta.⁸⁵

„Az elzárkózásra a példákat elsősorban német lakosságú városaink, főként a felvidéki bányavárosok és az erdélyi szász városok szolgáltatták. Nagyszébenben például a magyaroknak nemcsak a céhekbe való felvételét, s a házaknak idegenek részére való eladását

tiltották meg, hanem az olyan magyar embertől, aki a városba házasodott s házassága révén itt »conclivis« lett, felesége elhalálása esetén a házat és »örökségét« megváltották, majd pedig 1589-ben minden bonyodalmat megelőzendő, határozatba tették, hogy azt, aki idegennel lép házasságra, ki kell utasítani a városból.⁷⁸⁶

Szabó persze azt is megállapítja, hogy a városok ezen elzárkózási törekvéseiben rendi indítékok is szerepet játszanak: a beköltözni kívánó nemes ugyanis áttörte volna a jogokban és terhekben egységes polgári közösséget. Szabó szerint az elzárkózási törekvések virágkora a 16–17. században figyelhető meg, amikor az állami hatalom azokon a területeken is gyengébben nyilvánult meg, ahová hatásköre egyáltalán elért. A 18. századtól kezdődően, az új központi kormányzat kiépítésével a városok is erőteljesebb állami irányítás alá kerültek, s fokozatosan haladt előre egységes közjogi elvekre szorításuk.⁸⁷

Debrecen ugyan csak 1693-ban nyerte el a szabad királyi városi jogot, szabadsága azonban már korábban is elérte ezt a fokot, s gyökeresen más volt a magatartása, mint a királyi városoké. „A debreceni magatartás lényegesen más volt, mint a királyi városoké. Szinte jelképesnek tűnik fel a különbség: miként síkontúli⁸⁸ királyi városainkat kőfalak övezik, Debrecen pedig csak gyenge palánk és árok keríti, akként annak szigorúan körülbástyázott szigetelői a városi közösség falai, emitt pedig gyenge kerítvény, amelyen keresztül állandóan hullámszik a megmozdított alföldi nép. Már maga az a körülmény is, hogy Debrecen városból a XVI–XVII. századból nem ismerünk – bár a jegyzőkönyvek 1547-től fennmaradtak – olyan jogszabályt, mely előírná a debreceni polgárság megszerzésének feltételeit s polgárságra való felvétel módját, nem jelentőség nélkül való, hiszen az ilyen statutumokban a tilalmon volt a hangsúly.”⁸⁹

Szabó okfejtésében mindenekelőtt Zoltai Lajos alapvető munkájára⁹⁰ hivatkozik, s kifejti: ezt a nyílt magatartást főként Debrecen helyzete magyarázza, sem földrajzi, sem népi szempontból nem volt szüksége elzárkózó magatartásra érdekeinek érvényesítéséhez, hiszen a város környékén élők (akikből a beköltözők nagyrészt rekrutálódtak) népi és vallási tekintetben is hasonlóak, magyarok és reformátusok, nem ritkán az idegen hatalom elől oltalmat kereső, földönfutó testvéreik voltak.

Hogy ez a helyzet magyarázza a nyíltságot, azt bizonyítja az a tény is, hogy ha a közösség egységét veszély fenyegette, akkor Debrecen is elzárkózott, sőt alkalmanként ki-
közösítéstől sem riadt vissza.⁹¹

„Debrecen nyílt magatartását tehát a helyzete magyarázza. Nem elvi szempontról van szó, hanem viszonyokról, melyek nem tették szükségessé, hogy a város statutumok tilalmával vallási és nemzetiségi korlátokat emeljen. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy ha közössége egységét mégis veszély fenyegette, Debrecen sem habozott szigorúan fellépni.”⁹²

Mindezek után Szabó azt boncolgatja tanulmányában, hogy ez a nyitottság azért egy másik szempontból is csorba lehetett, a város ugyanis jelentős riválist látott a görög kereskedőkben, ezeknek a városban való letelepedését ezért nem engedélyezte. Ugyanez a nyitottság jellemezte Debrecen magatartását Szabó előadása szerint a beköltözni kívánó nemesekkel szemben is. Igyekezete csak arra irányult, hogy a városban ne engedjen nemesi kúriát keletkezni, mindezt annál is könnyebben meg tudta valósítani, mivel a töröktől független területen a nemesi jog eleve elértéktelenedett, a nemes maga is földönfutóvá vált, s szívesen adta azután a városok és mezővárosok kebelébe magát, ahol sajnálat nélkül tette félre a városi közösséggel egyébként is csak összetűzést eredményező előjogait. Egy másik ekkori tanulmányára hivatkozva állítja Szabó: jellemző, hogy az 1693-ban a szabad királyi városi jogot hosszas tárgyalások után kieszközölő három városi kiküldött is eredetileg nemesi származású polgár volt.⁹³

„Ebben az időben valóban sok nemes lett polgárrá, sőt ekkor a város főbírói és más vezetői is nagy számban nemesi eredetűek voltak. A nemesi tudat alárendelésére és a polgári közösség [! – E. V.] új tudatot formáló erejére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy ezek a nemesi eredetű főbírók és vezetők a polgárság jogainak odaadó istápolói és öregbítői voltak. A bécsi udvarban Debrecen szabad királyi városi privilégiumát 1693-ban tízhónapi járás-kelessel kiküzdő három városi kiküldött is nemes-polgár volt.”⁷⁹⁴

Szabó mindezek után arra is példát idéz, hogy a város a beköltöző idegen jogait, a város régi szokására (consuetudo) hivatkozva alkalmanként még a saját polgára ellenében is megvédi, s ez már szerinte lelki [!] tényezővé, a közösség alkotó tudatává vált.⁹⁵

Ez a közösségtudat befelé is mélységesen összekapcsoló Szabó ábrázolásában, ugyanis a városban egyfajta rideg földközösség is uralkodott, a földeket időnként, meghatározott kulcs szerint újra felosztották, s a legnagyobb föld is, amelyet egy polgár bírhatott, maximált volt.⁹⁶

„E közösségtudat [! – E. V.] nem csak nyílt és kitarulkozó kifelé, hanem mély és összekapcsoló befelé. A 18. század végéig Debrecenben csak a házra és kertre lehetett tulajdont szerezni, a földeket időnként kulcs szerint újra felosztották s meg volt határozva a legnagyobb föld, mely egy kézben lehetett. A földközösségnek ez a ridegségig kifejtett formája csak egyik jellemzője a magát »keresztény respubliká«-nak nevező debreceni polgári közösségnek.”⁷⁹⁷

Érdemes szó szerint idézni végül Szabó tanulmányának befejező sorait is. Ebben némiképp patetikus (kissé újságírói korszakára emlékeztető) szavakkal festi le a debreceni közösség kiemelkedő jelentőségét, amelynek szabadságot ígérő és biztosító életformája toronyként emelkedik ki a körülötte lévő pusztából, s így tudja biztosítani és pótolni a nagy csapások után megfogyatkozó lakosságot, s ezt az állandó megújulási képességet jelképezi a város címerében található fénix is.

„Három politikai hatalom ütközési pontjára vetve, így áll ez a közösség testi és lelki falak nélkül a török korszak dúló viharaiiban. Messzelátszó tornya a pusztulás tengerében, mely folyton nő körülötte, árbócként integet s utat mutat a nagy vidék földönfutóinak. Az elhaló falvakból egyre folydogál az új otthon keresők menete s a város kapui nyitva állanak. A bekéredzkedő nemes ember és a szegény jobbágy egyaránt megtalálja itt az új otthon s maga a város a nagy csapások után, mikor lakosainak száma megfogyatkozik, így élemedik újra és újra, mint címerében poraiból a fénixmadár.”⁷⁹⁸

(„*Egy centenáriumi kötet kálváriája*”) Szabó István Debrecennel kapcsolatos nézeteinek „felgöngyölítéséhez” alapvetőnek tartom az 1848/49-es szabadságharc centenáriumára megjelent, általa, illetve ifjabb Révész Imre és Szabó Kálmán által szerkesztett kötet elleni támadást, amihez hasonló kevés van az 1945 utáni történeti irodalomban.⁹⁹

Egy korábbi közleményemben már teljes egészében közöltem Szabó Istvánnak a Társadalmi Szemlében megjelent kritikára¹⁰⁰ adott válaszát, amit a folyóirat végül nem volt hajlandó közölni.¹⁰¹

Miről van szó a támadásokban?

Amint korábban említettem, Szabó István történetírói pályakezdésében alapvető szerepet játszott 1848/49 debreceni eseményeinek elemzése, hiszen doktori értekezését is ebből a témakörből publikálta 1928-ban, de (amint erre szintén utaltam már) egyéb tanulmányokat is készített/alkotott a húszas évek végén, harmincas évek elején a témakörrel. (Vö. „A debreceni csata”, „A debreceni csata emlékezete”, „A honvédelmi bizottmány elnöki hivatala”, „A debreceni nép fölkelése a szabadságharcban”, valamint említett recenziói.)¹⁰²

Mindezek folytán nem lehet véletlen, hogy 1945 után, a forradalom és szabadságharc centenáriumának közeledtével, az akkor nemrégiben (amint szó esett erről, 1943-ban) a Debreceni Egyetemre kinevezett történész professzort¹⁰³ bízta meg a helyi centenáriumi

kötet szerkesztésével. Mivel Debrecen alapvető szerepet játszott 1848 decemberétől, ezért nyilván az is kézenfekvőnek tűnt, hogy ezt az időszakot állítsák a középpontba. A kötet szerkesztésében (inkább csak névlegesen) szerepet játszott a református püspök, ifjabb Révész Imre is. (Részt vett még a kötet munkálataiban a politikus Szabó Kálmán is, de ez a tevékenység még inkább névleges volt.)¹⁰⁴

A kötet tanulmányai, mint ahogy Szabó István a válaszcikkben ezt kifejti, alapvetően 1946–47-ben készültek, s szerzői köre mindenekelőtt Szabó István közvetlen tanítványai, illetve a városban dolgozó ismerősei és egyetemi kollégái (Juhász Géza, Hankiss János, Varga Zoltán, részben Tóth Endre, Neubauer Pál) közül kerültek ki.¹⁰⁵

A kötet ellen röviddel megjelenése után igen éles hangú bírálat jelent meg a Fogarasi Béla által „főszerkesztett” (tehát nyíltan a kommunista ideológiát szolgáló) Társadalmi Szemle című folyóiratban, Balázs Vera és Balázs Tibor tollából, valamint Debrecenben is egy helyi újság, a Tiszántúli Néplap hasábjain, amelynek szerzője Csabai Tibor volt.¹⁰⁶ (Az említett szerzőkről nincs sok tudomásunk, azonkívül, hogy fiatalok voltak. Érdemi tudományos munkát sem ezt megelőzően, sem ezután lényegében alig végeztek, jórészt beleillenek abba a folyamatba, amit egy közelmúltban megjelent historiográfiai összefoglalás alapján¹⁰⁷ úgy jellemezhetünk: sok tekintetben a nem szakmabeliek vették át az irányítást a történettudományban, a káderek – az ilyen érveknek van jelentőségük a vitában –, akik nem rendelkeznek a történettudomány műveléséhez szükséges szakmai képzettséggel, ugyanakkor kitünően, elvi „szilárdsággal” képviselik a „nép”, azaz a fennálló hatalom, adott esetben a kommunista párt érdekeit és szempontjait.)

Jól kiviláglik mindez Csabai Tibornak a kötetrel szembeni kritikájából, aki Szabónak a kötetben megjelent tanulmányáról azt írja, hogy komoly, de pusztán „pozitivistá” felkészültségű történész munkája, aki számos anyagot, érdekes adatokat gyűjtött össze, de értelmezésre, általánosításra, koncepció kialakítására nem képes. (Amúgy, amint a következőkből kiderül, más ellenfelei szerint, ennek éppen ellenkezője érvényes Szabóra.) Csabai az értelmezés elvi kereteit persze az osztályharcban és Sztálin nézeteiben jelöli meg.¹⁰⁸

„Szabó István kétség kívül komoly felkészültségű, nagy adat- és anyagismerettel rendelkező szakember, ő vállalta a műben a legfontosabb feladatot, a kényszerűségből fővárossá lett Debrecen küzdelemszervezésének megrajzolását¹⁰⁹. Tanulmánya szorgalmas anyaggyűjtés, érdekes adatok és tények felsorolása, semmi más. És Szabó István példája mutatja, hogy a »semleges tudomány« a társadalmi küzdelmekben való állást nem foglalt magartatása adatgyűjtésre szorítkozhat, lényeges vagy lényegtelen részletkérdéseket dolgozhat ki, taposómalomban öröklhet, de nem vezethet gondolkodásunkat és tevékenységünket átalakítóvá, látókörünket bővítő, világképünket átforgató, az ifjúság nevelését pozitív irányban befolyásoló felismerésekhez. A társadalomtudomány és a politikai gazdaságtan ismerete nélkül a történettudományban ma már nem lehet korszerű művet alkotni, mert a társadalom konkrét, a termelőviszonyok és osztályharcok¹¹⁰ alapján megrajzolt szerkezeti felépítettségének ismerete nélkül a tudós elveszti átfogóképességét, az anyagismeret elvét, a mindent megvilágító perspektívát.¹¹¹ Minden történettudós megtanulhatná végre Sztálin tanácsát: »A történettudomány fő feladata a termelés törvényeinek, a termelő erők és termelési viszonyok fejlődési törvényeinek, a társadalom gazdasági fejlődését szabályozó törvényeknek tanulmányozása és felderítése.«¹¹²

Ennél lényegesen erőteljesebb és aktuálpolitikai töltésű Balázs Vera és Balázs Tibor említett cikke.¹¹³ A szerzők már cikkük címében is kifejezik alapvető álláspontjukat, miszerint Szabót, illetve a kötet szövegeit az 1848/49-es békepárt ideológiai igazolásának, azaz az akkori ellenforradalom legitimálójának tekintik. Ezzel együtt nem hagynak kétséget afelől, hogy az 1848-as „ellenforradalmárok” védelme 1948-ban is az aktuális „ellen-

forradalom” ideológiai igazolását jelenti, sőt így Szabóék maguk is ellenforradalmárok.¹¹⁴

Mindezt igazolja, hogy szerintük Szabóék nem tanúsítanak kellő kritikát az Országos Honvédelmi Bizottmány, a rendőrség, a nemzetőrség, a kormánybiztosi rendszer (azaz a diktatórikus berendezkedés intézményei) kigúnyolóival szemben. Ők maguk is cseplünek ezeket, olyannyira, hogy azt a békepárti Esti Lapok is megirigyelhette volna.¹¹⁵

Okfejtésük (helyesebben inkább ráolvasásuk) szerint az 1849-es kormányzat nem azért nem tudta betölteni feladatát, mert diktatórikus volt, hanem azért, mert nem volt eléggé diktatórikus, s nem lépett fel kellő eréllyel a belső árulók és pecsovicok ellen.

Szabóék alapvetően a civis apológia jellemzi, pedig a civis réteg¹¹⁶, s a Bécs felé kacsintgató birtokos nemesség volt a társadalmi melegágya a megalkuvásnak és a békepárti politikának. A forradalom katonai bázisát a nép, és a népfelkelés teremtette volna meg, a felszabadított jobbágyság azonban nem kapta meg jogos követeléseit (azaz nem volt földosztás, vö. minderről később a megfelelő fejezetben), s ezzel magyarázható a végső kudarc. Csobán Endre például a kötetben ezzel szemben éppen ennek a népfelkelésnek a katonáiról, a nemzetőrökről írva, oldalakon keresztül ecseteli fegyelmetlenségüket és garázdálkodásaikat.¹¹⁷

Szabóék a birtokos nemesség és az ipart monopolizáló céhmesterek ellenforradalmi tevékenységét takargatva végül is a „monarchista történetírás”¹¹⁸ tételeit visszhangozva a szabadságharc leverését a katonai túlerőnek tulajdonítják, jöllehet az még Világos előtt elbukott a belső árulók tevékenysége/áskálódása miatt.

Részletek a bírálatból:

„... nagyon tanulságos lett volna megmutatni, miért nem válhatott Debrecen sajátos társadalmi összetételénél fogva a győzelmes szabadságharc fővárosává és ezzel szemben miért válhatott a békepárt támaszpontjává, az egyre inkább felülkerekedő ellenforradalom fővárosává. Már a címválasztás is mutatja tehát, hogy a kiragadott részlet nem a lényeg megjelenítésére, hanem elsikkasztására szolgál: 48 reális osztályviszonyainak, 48 ellenforradalmának elsikkasztására. Persze, aki 1848 ellenforradalmát a maga valóságában mutatja be, az éberségre tanít 1948 ellenforradalmáiraival szemben is.”¹¹⁹ [Kiemelés az eredetiben.]

„A kötet szerkesztői ... úgy gondolták, hogy ha már a forradalmat és a függetlenségi harcot nyíltan nem támadhatják, az Országos Honvédelmi Bizottmányt, a rendőrséget, a nemzetőrséget, a kormánybiztosi rendszert”¹²⁰ nyugodtan cseplülhetnek úgy, hogy azt a békepárti »Esti Lapok« publicistája is megirigyelhette volna.¹²¹

„Ha úgy vetette volna fel Szabó István a problémát, hogy mennyiben felelt meg a 49-es kormányzat a forradalmi háború követelményeinek, akkor rá kellett volna mutatnia arra, hogy ezt a feladatát valóban nem tudta hiánytalanul betölteni. De nem azért, mert diktatórikus volt és sértette az állampolgárok szabadságát”¹²², hanem éppen ellenkezőleg, azért, mert nem tudta elég eréllyel és következetességgel vezetni a forradalmi háborút a »belső bitangok«, a megalkuvók és pecsovicok ellen.”¹²³

„A civis réteg és a Bécsbe kacsintgató birtokos nemesség: ez Debrecen társadalmi bázisa, mely melegágya volt a terjeszkedő békepártnak¹²⁴. A konkrét társadalmi alap elhallgatása és a debreceni civis.apológia: ez viszont Szabó Istvánék ellenforradalmi »tudománya«.”¹²⁵

„A politikai és katonai hatalom egységét a népfelkelésnek¹²⁶ kellett volna megteremtenie és tulajdonképpen a forradalom sorsát is a széles társadalmi bázison nyugvó népháborúnak kellett volna eldöntenie...”

A felszabadított jobbágyság nem érezte annyira saját ügyének a forradalmat, mintha megkapta volna jogos követeléseit. A kötet történészei erre nem mutatnak rá, magyarázat nélkül emelik ki a népfelkelés hiányosságait, az eredményeket elhallgatva, vagy elbaggatellizálva. Csobán Endre¹²⁷ oldalakon keresztül beszél a nemzetőrök fegyelmetlenségéről, garázdálkodásairól – csak erre fut a tollából.”¹²⁸

„A birtokos nemesség és az ipart monopolizáló céhmesterek ellenállása csak még teljesebb színben bontakoztathatja ki a forradalom gazdasági és társadalmi vonatkozásait. Ha pedig elhallgatják az ellenforradalmat, ez azt is jelenti, hogy igazat adnak a monarchista történetírásnak: a szabadságharcot a katonai túlerő győzte le¹²⁹. Ez pedig nem áll. A küzdelem nemcsak a külső erőviszonyok miatt szenvedett vereséget, hanem a belső ellenállás¹³⁰ buktatta meg, még mielőtt Görgey-ék Világosnál lerakták a fegyvert. Ennek a belső ellenállásnak analízise, a Honvédelmi Bizottmány erélytelenségének vizsgálata adják az egyik fő kulcsát 48/49 problematikájának és egyben ezek a kérdések jelentik számunkra, a figyelő utódok számára 48 egyik legnagyobb eleven tanúságát.”¹³¹

A történet itt még azonban nem ért véget. Egyrészt Szabó válaszcikkének elküldése után, 1949 elején levelet írt Fogarasi Bélának, ebben érdeklődött cikkének sorsa felől, amelyből végül egy bekezdést hajlandó lett volna elhagyni a közlés érdekében.

Szabó István levele Fogarasi Bélának¹³²

„Igen tisztelt Főszerkesztő¹³³ úr!

Értesülésem szerint eljutott Főszerkesztő úrhoz a 49-es debreceni kötet bírálatára írt válaszem¹³⁴, amelyet Szabolcsi Miklós úrnak illetékes tényezőkkal — minden bizonnyal a Főszerkesztő úrral — folytatott megbeszélései alapján az ő kezdeményezésére írtam. Minthogy válaszat a bírálathoz képest — hiszem — tudományos mértéktartással és gondos mérlegeléssel szerkesztettem meg, a kézirat átadásakor közöltem Szabolcsi Miklós úrral, hogy a kéziratot — mint tudományos viták esetében szokott lenni — csak szó szerint való közlésre adhatom át. Mindjárt közöltem azonban azt is, hogy a kézirat 10. lapján általam kék ceruzával megjelölt rész (Az »Azt kell azonban hinnem« bekezdéstől »már olvasta kötetünket« szavakig¹³⁵) közléséről a szerkesztőség kérelmére kész vagyok lemondani. Ha azonban a szerkesztőség a válaszem változatlan közlését a többiekben nem tudja vállalni, kéziratomat őszinte sajnálatomra visszavonom. Egyben kértem, hogy a kézirat korrektúráját magam végezhessem. Szabolcsi Miklós úr közléseimet tudomásul vette.

Lekötelezne Főszerkesztő Úr, ha szíveskedne kéziratom további sorsáról tájékoztatni. Az előbbiekhöz hozzá kívánom még fűzni, hogy ha esetleg — egyébként gondosan megválogatott — kifejezéseim egyik-másikának megváltoztatása iránt merülne fel kívánság, a kívánságot megfontolni óhajtanám.

Egyúttal megragadni kívánom az alkalmat, hogy Főszerkesztő Úr előtt kifejezzem: válaszatomat nem csupán az vezette, hogy az igazért ez ügyben sikra szálljon, hanem az is, hogy a magyar történettudomány ügyét — ha szerény mértékben is — építőleg előbb juttassa.

Fogadja Főszerkesztő Úr kiváló tiszteletem nyilvánítását

Debrecen, 1949. február 17.

Szabó István

egyetemi tanár¹³⁶

Szabó e levélre feltételezhetően nem kapott választ, s a cikket sem közölték.¹³⁷

Még ennél is nagyobb horderejű folytatása volt az ügynek a Magyar Történelmi Társulat 1949-es vándorgyűlése. A vándorgyűlést a Történelmi Társulat egyfajta rituális és szimbolikus leszámolásnak szánta eredetileg Szabó Istvánék kötetével kapcsolatban, amely lehetőséget adott volna Szabóéknak az önkritika gyakorlására.¹³⁸

Szabó István azonban, a hozzá ez ügyben intézett levélre válaszolva egyrészt utalt a könyv elleni támadásokra, másrészt éppen ezzel összefüggésben, egy alapvetően más foratókönyvet javasolt az esemény lebonyolítására.¹³⁹

Szabó tehát, levele szerint, nem tartotta szerencsésnek a könyv fölötti vita megrendezését, helyette azt javasolta, hogy a kötetről egyáltalán ne essen szó, attól függetlenül két előadást tartsanak. Egy budapesti előadó a forradalom és szabadságharc katonai mérlegéről (ezt tette meg végül Sólyom László, vö. a későbbiek), egy másik szintén budapesti előadó pedig a forradalom és szabadságharc elmúlt száz évének irodalmáról (magyarán historiográfiájáról) tartson áttekintő szemlét, rámutatva egyúttal arra is, hogy a centenáriumba megjelent kiadványok mennyire vitték előre a kutatást, illetve hol vannak még további tennivalók, hiányok és kutatási feladatok.

A szóban forgó vándorgyűlést végül 1949 őszén tartották meg Debrecenben. A rendezvényen az előzőkben vázoltaknál lényegesen eltérőbb forgatókönyv valósult meg. Szabó István ugyanis maga is tartott előadást¹⁴⁰ a szabadságharc bukásának okairól, a korábban többször is szóba hozott budapesti előadó pedig véleményem szerint a rövidesen kivégzett tábornok, Sólyom László volt, aki valószínűleg „A szabadságharc katonai vezetésének kérdéséhez” címmel, vagy annak témakörében tartott előadást.¹⁴¹

Sólyom László debreceni előadásának pontos szövege tudomásom szerint nem maradt fenn. Ugyanakkor, mint Kosáry Domokos könyvéből kiderül¹⁴², a szóban forgó időszakban (tehát 1948/49-ben) Sólyom több előadást is tartott a kérdésről, s mondanivalóját egy nagyobb tanulmányban összegezte. Az írás a Századokban jelent volna meg, mint ismeretes azonban a tábornok néhány hónap múlva a koncepciók perek egyik áldozata lett, s ezért szóba sem kerülhetett a publikáció. A tanulmánynak megmaradt a kefelenyomata, s ennek alapján rekonstruálni lehet Sólyom fő gondolatait, melytől bizonyára debreceni előadásában sem tért el. „A szabadságharc katonai vezetésének kérdéséhez” című cikk szerint a szabadságharc bukását egyértelműen árulás, mégpedig Görgey árulása okozta. Az előadás sorra veszi a szabadságharc fő katonai eseményeit (1848 ősze, téli hadjárat, Váci Kiáltvány, tavaszi hadjárat, Buda visszavétele, Világos) és mindenütt azt mutatja be, hogy Görgey nem állt teljes szívvvel a szabadságharc ügye mellé, s már a kezdetektől fogva megegyezésre, megalkuvásra (értsd: árulásra) törekedett. Ezt bizonyítaná az is (a vád, mint láthattuk, Szabó Istvánnal szemben is megfogalmazódott), hogy nem bízott igazán a nép közvetlen katonai szerepvállalásában, s elítélően, megvetően beszélt a gerillaharcról, sőt a nemzetőröket szélnek is eresztette; pedig – Sólyom szerint – ők az igazi forradalmi szellem letéteményesei. A tanulmány végső summája szerint azonban Görgey csupán osztályának, a köznemességnek képviselője, így a szabadságharc bukásának végső oka a köznemesség árulása.

„Helytelen volna a szabadságharc bukását Görgeynek, az egyénnek számlájára írni – olvashatjuk Sólyom kéziratának 22. oldalán –. Görgey tettei és mulasztásai, végzetes tevékenysége nem egy személy felelősségét vetik fel. Görgey osztályának, a feudalizmus és a feltörekvő erők malomköve között őrlődő birtokos középnemességnek volt exponense. Minden ténykedése, nekilendülései és megtorpanásai, ingadozásai és egyre határozottabbá váló forradalomellenessége, kísérletei a harc feladására, végül formális árulása, osztályának a szabadsággal és haladással szembe forduló, a forradalmat eláruló, végül a feudalizmussal összefonódó nagytőke lakójául szegődő jobboldali birtokos nemességnek a megnyilatkozásai. Görgey sem pozitív, sem negatív értelemben nem csinált történelmet, csupán osztálya által a felszínre dobla, osztálya érdekeit és törekvéseit, csekély erényeit és súlyos hibáit testesítette meg.”¹⁴³

Úgy gondolom, hogy Szabó István előadása mindennek fényében kap különös nyomatékot. A debreceni történész szövegéből egyértelműen kiderül, hogy a szabadságharc bukását többféle körülményre vezette vissza (ipari-gazdasági háttér hiánya, a földet kapott parasztság támogatásának elmaradása, a nemzetiségi probléma megoldatlansága... stb.)

s az egyik legfőbb problémának a kedvezőtlen külpolitikai konstellációt, a két nagyhatalom katonai összefogását tartotta. Belső árulásról, a köznemesség reakciós magatartásáról azonban – az elmondottakból talán érthetően – nem esik szó, s ezzel változatlanul kitart „A szabadságharc fővárosa Debrecen” című kötetben kifejtett koncepció mellett.¹⁴⁴

Szabó előadásának bevezető soraiban egyébként utal Súlyom László referátumára. (Ez az utalás is bizonyíték lehet arra, hogy Súlyom a Századokban publikálni kívánt, ugyanakkor azonban végül mégsem a megjelent írás szövegét mondta el.)

Szabó azonban nem tartja magát illetékesnek a katonai kérdések eldöntéséhez, hiszen nem hadtörténész.

„Az elhangzott előadásban az altábornagy úr a gyakorlati katona, a hadvezető éles szemével jelölte meg a 48/49-es katonai küzdelemnek azokat a pontjait, amelyekben a küzdelem az elbukás felé fordult. Az okok egyik-másikának a jelentőségét különféle módon fel lehet mérni, magamat azonban nem érzem ilyen felmérésre jogosítottnak, mivel nem vagyok hadtörténész.”¹⁴⁵

Az előadás további menetében azután Szabó komplexitásra törekedve veszi számba a bukás tényezőit. Ezek közül kiemeli az ország gazdasági és társadalmi tekintetben való fejletlenségét, elmaradását¹⁴⁶, mind a birtokos, mind a föld nélkül maradt jobbágy/szabadság/parasztság előbb-utóbb bekövetkező érdektelenségét a szabadságharc ügyével szemben (Szemere Bertalannak egy 1849. január 12-én Kossuthoz írott levelét is idézve), Kossuth és Görgey személyes ellentétét, a nemzetiségi reakciót, azaz a gyorsan kibontakozó nemzetiségi harcokat, a szabadságharc ipari hátterének megeremtésében elkövetett hibákat. Utóbbiban leginkább azt látja lényegesnek, hogy azt Pest után Debrecenben sikerült ugyan úgy-ahogy kiépíteni, de Pest visszafoglalása után mindezt visszatelepítették, nem sokkal ezután azonban ismételen menekülni kellett szegedre és Aradra. Így, összességében, a hadiipar soha nem tudott lépést tartani a szükségletekkel.¹⁴⁷

„Ennek a gyorsan talpra állított hadseregnek a felszerelését a gyár és iparszegény Magyarországon kellett elvégezni. Tudjuk, hogy a Magyarországot gyarmataként kezelő bécsi kormányzat¹⁴⁸ nem engedett az országnak iparosodást. Hadiipar meg éppen nem volt az országban. Az első hónapokban nem is ment a háború másként, mint a császári haderőnek a magyar kormány rendelkezésére átment raktáraiból. Az 1848. év végén azonban kemény munkával már minden téren – fegyvergyártás, ágyuöntés, lőporgyártás, felszerelés – megindult a termelés. De mindjárt el kellett menekülni Debrecenbe s közben a termelésből 3-4 hét kiesett. A szabadságharc szervezésének, elsősorban Kossuth tevékenységének legnagyobb diadala, valóságos hősköteménye volt, hogy az országnak iparilag legszegényebb tiszántúli és erdélyi részén – mindenesetre a pesti gyárak áttelepítésével – hadiipart teremtettek. Annál súlyosabb hiba volt, hogy Buda visszafoglalása után a gyárakat és üzemeket visszavitték a fővárosba, itt azonban jóformán meg sem kezdhették működésüket, mikor újból menekülniök kellett – Szegedre és Aradra. Bármily nagy teljesítmény volt a hadiiparnak a forradalom menete közben való megszervezése, a valóság az volt, hogy ez az ipar a szükséglettel sohasem tudott megfelelően lépést tartani.”¹⁴⁹

Előadásának további részében Szabó bizonyos kérdésekben talán enged a fennálló hatalom által elvárt diskurzusnak, s például felveti a nagyszabású gerillaharc megszervezésének a lehetőségét, valamint azt is, hogy az orosz népben (vö. Guszev kapitány ügye)¹⁵⁰, talán meg lett volna a hajlandóság a cári hatalom beavatkozásának a megakadályozására, igaz ez nem juthatott el a magyarok mozgalmának cselekvő megsegítéséig. Külön kiemeli még a szabadságharc külpolitikai elszigeteltségét, a különböző forradalmi mozgalmak nemigen voltak szolidárisak, az angol és francia érdek pedig kifejezetten a magyar függetlenség ügye ellen dolgozott.¹⁵¹

„Forradalmunk 1848-ban egy széles európai szabadságmozgalom sodrában tört a napvilágra. Sajnos ezek a mozgalmak nem tudták a szolidaritás útját megtalálni. A magyar mozgalom és a külföldi mozgalmak, a magyar szempontból különösen is fontos romániai és szerbiai mozgalmak az őket követőket átfűtő nacionalista tendenciák miatt nem tudtak párhuzamot találni. Amellett Európa más részeiben a mozgalmak sorra elbuktak, még 1848 őszéig. A magyar mozgalom elszigetelten egyedül maradt egy reakciós Európában minden külpolitikai támogatás nélkül. Abban az Európában, amelyről Petőfi azt énekelte, hogy ismét csendes, mert elzúgtak forradalmi, a magyar forradalomnak már két nagyhatalom katonai erejével kellett küzdeni. Az idők a magyarság katonai erő kifejtésének a maximumát követelték, de a maximum kifejtésének súlyos politikai és szervezési nehézségek álltak az útjában. Kérdéses, hogy a két nagy birodalomnak Magyarország területén kibontakozó közös katonai akciója után, akár maximális erő kifejtéssel is, el lehetett volna-e jutni a sikerhez?”¹⁵²

Összegzésként azt állapítja meg Szabó, hogy a fentebb tárgyalt tényezők egymással genetikusan is összefüggve, együtt okozták a bukást. Rá lehet mutatni még egyéb tényezőkre is szerinte, például a katonai hadvezetés által elkövetett hibákra. Ugyanakkor ezek a tényezők együtt vezettek a kudarchoz, amelyek közül egyik-másikat talán ki lehetett volna küszöbölni, s ezek talán változtathattak volna a történelmen, a lehetséges történelemnek azonban a valóságos történelem szempontjából nem releváns.¹⁵³

„A politikai szervezési és hatalmi tényezők, melyek a bukás felé vitték a magyar szabadságmozgalmat, sokszor genetikusan összefüggésben is álltak egymással, máskor ilyen összefüggés nélkül párhuzamosan bénították és ásták alá a magyar küzdelmet. Az említett tényezőcsoportok mellett rá lehetne mutatni más tényezőkre is, így különösen a katonai hadvezetés egyes hibáira. Utólag csak azt állapíthatjuk meg, hogy mindezek együttesen vezettek el a bukáshoz. Lehet, hogy ezek közül egyes tényezőket ki lehetett volna kapcsolni s ezek talán a végkimenetelen, vagy legalább is annak körülményein változtathattak volna. Az elszalasztott, csak »lehetséges« történelemnek azonban a valóságos történelemben nem jut szerep.¹⁵⁴”

Mindezzel az afférnak azonban nincs még vége. Borossy Andrásnak, Szabó István közeli munkatársának visszaemlékezése szerint¹⁵⁵ az előadások után a szóban forgó rendezvényen, délután, a történelmi szemináriumban egy külön, kisebb körre kiterjedő összejövetelt is rendeztek. Itt az asztalfőn Elekes Lajos foglalt helyet, aki a levezető elnök is volt, s Balázs Tibor, a Társadalmi Szemlében megjelent kritika szerzője kapott először lehetőséget arra, hogy kifejtse a folyóiratban már közzétett vádjait Szabó Istvánnal szemben. Mindeközben a teremben olyan feszültség keletkezett, hogy végül Szabó István nem kapott lehetőséget arra, hogy válaszoljon, illetve, hogy az elvárt önkritikát elmondja, hanem a budapesti résztvevők gyorsan buszra szálltak és eltávoztak.¹⁵⁶

Mindazonáltal lehetőségünk van Szabó István válaszána rekonstrukciójára, sőt teljes megismerésére is, ugyanis hagyatékában rendelkezésünkre áll tervezett válaszána leírt és gondosan megőrzött szövege (nyilván előre felkészült a tetemre hívásra).¹⁵⁷

A válasz szövege sok tekintetben árulkodó dokumentum Szabó tudományos és emberi habitusáról, bizonyos elemeiben együttérzésre sarkalló momentumokkal. A válaszban kifejti véleményét a történelem tudományos jellegéről, amelyben elismeri alkalmanként a szubjektív tényezők szerepét is, s azt, hogy tulajdonképpen az adatok a történész konstruáló tevékenysége folyamán nyerik el értelmüket és jelentőségüket (posztmodern szerzők számára is csemegék lehetnek e hivatkozások).¹⁵⁸

„Magam mindig arra törekedtem, hogy a történelemnek az a corpora, melyet formálok, ne valami lebegő, valami vizionárius legyen, hanem legyen a valóságtól megkötött,

legyen a valóság matériája. Az azután, hogy az adatokból miként állnak elénk a tények és a tények miként válaszolnak kérdéseinkre, természetesen nem csupán módszer kérdése, hanem kérdése a szemléletnek, a kutató szemléleturaló és formáló képességének is. Ez azt is jelenti, hogy a történeti megismerés szubjektív művelet. De vajon az optikai lencse által közvetített kép is egyszerű gépies másolata-e a valóságnak, hiszen az optikai lencse képe is kifejezi a lencse anyagának szubjektív tulajdonságait.¹⁵⁹

Szabó okfejtése szerint így a történész által megalkotott képben benne foglaltatik az író egyénisége, de a kor, a társadalmi és politikai körülmények is, amelyben alkot. Ez utóbbiak adják például a kérdéseket a történetkutatónak (persze a válaszokat nem), s ezek az aspektusok már a történész tárgyválasztásában is kifejezésre jutnak.

Saját ilyen jellegű pozícióját úgy határozza meg, hogy nála ez a nép felé való fordulásban, az alsóbb társadalmi rétegek történelmi sorsának vizsgálatában jutott kifejezésre.¹⁶⁰

„A történetkutatónak a korunk kérdései irányában való pozitív állásfoglalása többekévéb kifejezésre jut már tárgyválasztásában is. Nálam ez az állásfoglalás úgy jutott kifejezésre és kifejezésre jutott nem csupán újabbban, hanem kezdettől fogva, hogy a nép¹⁶¹ történeti élete felé fordultam. Szerény történetírói munkásságomnak java része a társadalomnak szólt és pedig múltbeli magyarságunk legmélyebb népi rétegének, parasztnak zselléréknek. Sorsuk kérdéseire kerestem a feleletet, kerestem csak úgy, ahogy erőim arra képtessé tettek, és ahogy felismerni véltem a végső posztulátumot, a tárgyilag igazat.”¹⁶²

Kijelentésének alátámasztására Szabó az akkor a Szakasits Árpád szerkesztésében lévő Népszava egy recenziójára hivatkozik¹⁶³, amely pozitívan nyilatkozott 1940-es könyvéről, „A magyar parasztság történetéről”. (Ezt lehet, hogy jó, hogy nem mondta el Szabó 1949-ben, a szociáldemokráciára való hivatkozás nem biztos, hogy szerencsés lett volna az idő tájt.¹⁶⁴)

Szabó szerint a tárgyilagosságra való törekvés a történettudomány alapja, mégis előfordulnak félreértések, mert a történészek inkább más diszciplínák, végső soron pedig a történetfilozófia által kidolgozott értékeket is reprezentálnak, s így tevékenységük nem öncélú kedvtelés.¹⁶⁵

„A félreértés mégis előfordul s úgy gondolom, hogy ez azért van, mert a történelemmel szemben, ahogy megformálódott a történetkutatók kezén, további igényünk van: be öhajtuk illeszteni egész értékrendszerünkbe. Ez az érték-igény azonban már más diszciplínák, studiumok, praktikumok, végső fokon a történetfilozófia dolga. Ebben a megállapításomban annak koncedálása is foglaltatik, hogy a történetkutató munkája nem valami önmagában befejezett és önmaga körül forgó munka, nem önmagáért űzött kedvtelés.”¹⁶⁶

Mindezekre személyes bizonyítékként háború utáni nehéz helyzetét hozza fel, amikor az infláció idején, nehéz helyzetben, a klinikát is hosszú ideig megfeküdve három tudományos munkát is publikált.

A munkának előfeltétele azonban a nyugalom, s Szabó valószínűleg ennek biztosítására kérte volna tetemre hívóit, mindeközben felidézve ifjúkorának megpróbáltatásait is. Ennek jegyében ajánlaná további tudományos munkásságát is a nép szolgálatára.¹⁶⁷

„Ha elnyerem, nem csökkenő munkakedvvel végzem tovább munkámat: a nép felé fordulva, sőt tőle soha el sem fordulva, mert onnan jöttem, szívesen és becsületes tiszta szándékkal bocsátom szerény erőmet népünk szolgálatára: e szolgálatra tudósokat és tanárokat nevelni. Szívesen, amíg hasznos tudok lenni. Ha pedig már nem tudok hasznos lenni erőltetés nélkül is elhagyom a helyemet, de azzal a nyugodt lelkiismerettel hagyom el, hogy húsz éves korom óta, amikor teljesen árván, teljesen vagyontalanul és minden protekció nélkül álltam a világban, bizony pihenőnapot sem igen ismerve dolgoztam és ha volt ennek a munkának értelme, csak azt tekintem annak, hogy szerény erőmmel szolgálhattam a magyar tudományosságnak és népünknek.”¹⁶⁸

(Összegzés) Milyen következtetések vonhatók le mindezekből, s egyáltalán miért fontos Szabó és Debrecen, illetve az Alföld kapcsolatának vizsgálata, s tulajdonképpen hogy lehet összegezni az eddig elmondottakat?

E vonatkozásban egyrészt kiindulópontunk lehet az a vélemény, amelyet Mályusz Elemér fogalmazott meg egy Eperjessy Kálmánhoz írott, 1943-as levelében¹⁶⁹. Mályusz itt meglehetősen elmarasztalóan, majdhogynem lekezelően nyilatkozik Szabó István doktori értekezéséről (s alighanem mindez így a Debrecen történetére vonatkozó akkori kutatásaira is érthető), mert szerinte ez gyenge, alacsony színvonalú, politikai eseménytörténeti munka, s még az esetleges filológiai pontosságát, alaposágát sem ismeri el Szabó munkájának. Mályusz szerint igazi, komoly történész akkor lett Szabó István, amikor az Országos Levéltárba, főleg pedig az ő munkatársi gárdájába került¹⁷⁰. A színvonal-emelkedés legfontosabb momentumát abban látta, hogy Szabó történetírásában ekkor váltak erőteljesebbé, sőt átütővé és döntő mozzanattá a társadalom- és gazdaságtörténeti szempontok. Ezen persze minden bizonnyal az ő népiségtörténeti törekvéseit érthetjük elsősorban (Szabó és a népiségtörténet viszonyáról, közelebbről az ő roppant fontos népiségtörténeti kutatásairól vö. a következő fejezeteket a készülő monográfiából.)

Úgy gondolom, hogy Mályusz véleményével sok tekintetben egyet is lehet érteni, főként, ha hozzátesszük, hogy az Országos Levéltárban nemcsak Mályusz (és tanítványai), de például Domanovszky Sándor és Hajnal István tanítványainak (Ila Bálint, Wellmann Imre, Guoth Kálmán, Pleidell Ambrus, Jánossy Dénes, Berlász Jenő¹⁷¹) hatását is érzékeljük, akik mindannyian inkább gazdaság- és társadalomtörténetet műveltek.

Kétségtelen ugyanis, hogy jelentős minőségi különbség figyelhető meg (bár nem hanyagolhatjuk el egyes debreceni helytörténészek és néprajzosok, így Ecsedi István, Zoltai Lajos, később Balogh István hatását sem) Szabó első – amúgy, mint láttuk nagyszámú – inkább politika és eseménytörténeti, az érdekességekre és kuriózumokra összpontosító, kissé provinciális, néha kifejezetten jobboldali hangvételű (vö. Hajdúföld¹⁷²) írásai és a későbbi nagyobb lélegzetű gazdaság- és társadalomtörténeti tanulmányai között.

Hozzá kell tenni azonban, hogy a megállapítás csak jelentős megszorításokkal érvényes. Az egyik ezek közül az, hogy a gazdaság- és társadalomtörténeti szempontok mégiscsak meglehetősen hamar jelentkeznek Szabónál, majdhogynem a szóban forgó doktori értekezésével egy időben, hiszen ekkor publikálja a debreceni tanyarendszer kialakulásáról készített nagyszabású munkáját is a Föld és Ember című folyóiratban, amely expressis verbis ilyen gyökerű tanulmány, olyannyira, hogy később az egész magyar gazdasági és társadalmi fejlődésről kialakított koncepciójának egyik tartóoszlopa lett.¹⁷³

Másrészt látható volt az előzőkben, hogy Szabónak a harmincas években készült Debrecen történetével kapcsolatos tanulmányai (vö. A tokaji rév, stb.¹⁷⁴) is már kifejezetten gazdaság- és társadalomtörténeti fogantatásúak, egyenesen szaturálva vannak ilyen elemekkel, amelyekben jelentősen támaszkodik megelőző kutatásaira, illetve amelyeket később (mint látni fogjuk) szintén beemel, mégpedig fundamentális módon a magyar fejlődésről kialakított összképébe¹⁷⁵. (Különösen a mezővárosi fejlődés kérdése lesz fontos e tekintetben.¹⁷⁶)

Igaz, hogy mindezekben (vö. Schünemann-vita, valamint a Schleich Lajos munkájáról írott vélemény) megjelennek olyan etnikai szemléletre utaló momentumok is, amelyek részben kötődhetnek egyfajta tradicionális civis, sőt kuruckodó szemlélethez¹⁷⁷, de talán még inkább a később kibontakozó népiségtörténeti tanulmányokhoz, amelyek viszont egy ettől diametrálisan eltérő felfogást és szemléletet képviselnek¹⁷⁸. Eppen a szóban forgó gazdaság- és társadalomtörténeti szempontokat, illetve németellenességük a harmincas évek második felében, a negyvenes évek első felében egyfajta konkrétabb, pozitív Hitler-/

náciellenes tartalmat is kaphat. De ez már a népiségtörténet általános értékeléséhez tartozik, ami szintén a következő fejezetekhez utal bennünket.¹⁷⁹

Hozzá lehet fűzni mindehhez, hogy Szabónak a Debrecennel, illetve az Alföld történetével kapcsolatos tanulmányai egy más szempontból is értelmet, jelentőséget kapnak. A magyar historiográfiai irodalomból ugyanis mindenképpen fel kell idéznünk, mert mindez Szabó számára is megkerülhetetlen volt, hogy ekkor készül a két világháború közötti magyar történetírás legnagyobb szabású szintézise, Hóman Bálint és Szekfű Gyula „Magyar Történet”-e¹⁸⁰, amelyből főleg a Szekfű által kifejtett koncepcióval szembesült Szabó. Szekfű Gyula itt érvényesíti az újkori magyar történelemre vonatkozóan (de már előzőleg is felvillantja ezt, vö. Történetpolitikai tanulmányok, 1924¹⁸¹) az ún. „kismagyar–nagy magyar”, vagy dunántúli és tiszántúli magyarok megoszlásáról, szembenállásáról szóló tételét. Eszerint az újkori magyar történelemben a haladást és az európai értékeket az ún. nagy magyarok/dunántúli magyarok képviselték, akik alapvetően katolikusok, konzervatívok és Habsburg-pártiak, nem ritkán arisztokraták voltak (Nádasdy Tamás, Eszterházy Miklós, Pázmány Péter, Károlyi Sándor, Széchenyi István, Deák Ferenc). Az ezzel szemben álló tiszántúli/tiszai, kismagyar vonal sokkal inkább az üres jelszavakkal, függetlenségi frázisokkal operáló, öncélúan lázongó és öklöt rázó, Habsburg-ellenes, protestáns, kuruckodó köznemesi irányzat (Szapolyai, Bocskay, Bethlen, Rákóczi, Kossuth, Thaly Kálmán)¹⁸². Szekfű a Három nemzedék V. könyvében, 1934-ben újból kifejti az erre az oxymoronra vonatkozó nézeteit¹⁸³, kiegészítve azzal, hogy a kismagyar, korábban inkább nemzeti romantikus attitűd egyre inkább telítődik a faji, turáni ideológia elemeivel. Utóbbi komoly társadalmi reformok, illetve a nyugat-európai gyökerű polgárosodás és demokratikus intézmények helyett Keleten, az egészen Japánig elnyúló, de mindenképpen a magyarság harcos (hun, török) erényeihez előképet kereső öskeresésben, a nemzeti nagyság bűvöletében, egyúttal azonban az antidemokratikus, sőt diktatórikus politikai berendezkedésben keresi a magyarság problémáinak megoldását.¹⁸⁴

Szabó István még ugyanabban az évben, tehát 1934-ben recenziót publikál Szekfű Három nemzedékének új kiadásáról (tehát az V. könyvről is) a Protestáns Szemlében¹⁸⁵, amelyben alapvetően elismerően szól a szerző művéről. A fentiekben fejtegetett koncepciót azonban visszautasítja¹⁸⁶. Szabó mindamellett nemcsak cáfolja Szekfű szóban forgó megoszlását¹⁸⁷, rámutatva arra például, hogy Szekfű kissé nagyvonalúan mossa egybe az általa „kismagyar”-nak aposztrofált nemzeti függetlenségi, protestáns, Habsburg-ellenes törekvéseket a faji, turanista ideológiával – hanem egyenesen egy gyökeresen ellenkező pozíciót szegez mindezzel szembe.

Ezt szóban forgó cikkében Szabó csak jelzi, azonban számos, már felidézett, vagy ezután (a monográfia következő fejezeteiben) felidézendő írásában kifejezetten alapvető mondanivalónak, koncepciónak tekinti a tézist, miszerint a magyarság leginkább pozitív függetlenségi és társadalmi haladásért, modernizációért folytatott küzdelmei, nem az ország nyugati, hanem keleti felől indultak ki, s ebben perdöntő szerepet játszott Debrecen és az Alföld¹⁸⁸. Ezzel kapcsolatos megnyilatkozásai közül különösen utalhatunk például „A magyarság életrajzá”-ra, a már említett 1848/49-re vonatkozó tanulmányokra, az 1950-es években tartott egyetemi előadásainak szövegeire (itt is expressis verbis kifejti ezt), „A Debrecen a történelemben” című 1954-es írására, de a szintén az 1950-es évekből származó hajdú-tanulmányokra is¹⁸⁹. E tanulmányok egy része (vö. 1948-as kötet, doktori értekezés, illetve az ahhoz fűződő tanulmányok, valamint az egyetemi előadások¹⁹⁰) inkább a nemzeti függetlenségi, tehát politika-történeti komponenseket állítja előtérbe. Másik – talán túlnyomó – része pedig inkább

társadalomtörténeti fogantatású, s a magyar társadalmi fejlődés, az európai mintákat követő polgári haladás/polgárosodás motívumait analizálja (a mezővárosi fejlődéstől a hajdú-kérdésen, a magyar szabad paraszti fejlődés, sőt már a középkori jobbágyi emelkedés lehetőségeit vizsgáló tanulmányokon keresztül egészen mondjuk a tanyák problematikájáig¹⁹¹). Mindkettőben közös azonban, hogy mindezek kezdeményezőit, iniciátorait legfőképpen az ország keleti felében, mindenekelőtt Debrecenben és az Alföldön találja meg¹⁹². (Amiben persze szerepet játszhat szimpla/egyszerű lokálpatrióta vagy felekezeti elfogultság is. Szekfűnél természetesen úgyszintén, persze ellenkező előjellel, katolikus szemszögből.)

Mindez alapvetően új kontextusba kerül a második világháború után, különösen 1948-at követően, amikor megtörténik a magyar történettudomány „gleichschaltolása”, s az új, marxista-sztálinista történetírás egyik fő feladatának tekinti általában a múlt, de például az akkori centenárium kapcsán rivalda fénybe került 1848/49 örökségének a kisajátítását is.¹⁹³

Amint az előzőkből kiderült, Szabó Istvánék persze a centenáriumi kötetet már jóval 1948 előtt megtervezték, tehát egyáltalán nem számolhattak azzal a hatalmi-politikai és ideológiai milióvel, ami miatt 1948/49-ben támadások ösztüzébe kerültek.

Az ösztüz alapja végül is az volt, nem ismerték el, hogy 1848/49-ben kizárólag a radikális szélsőbaloldal, Táncsics, a Madarász testvérek, Vasvári képviselték volna a forradalom egyetlen pozitív irányzatát és ideológiáját, amely a „nép” szuverenítésára, vagy az egyenlőségre és a forradalmi diktatúrára hivatkozva sok tekintetben lehetett előképe az 1948-ban uralomra került „népi” hatalomnak (amúgy persze még szimbólumrendszerében is, vö. a vörös, flamingó szín, jakobinus jelszavak és ideológia, stb.¹⁹⁴).

Szabóék (s konkrétan Szabó, hiszen nem lehet kétséges, hogy a kötet spiritus rectora ő volt, jóllehet olyan intellektuális tekintélyek, mint Hankiss János vagy éppen ifjabb Révész Imre, kisebb mértékben Juhász Géza, Balogh István szerepe sem elhanyagolható¹⁹⁵) mindezt jelentős mértékben megkérdőjelezték. Pontosabban egy régebbi kontextusban kialakított (vö. pl. az előzőkben vázolt tiszántúli magyarokról, illetve Debrecenről és az Alföldről való gondolat) koncepció szerint dolgoztak (bár Csabai Tibor részéről az is felvetődött, hogy koncepciójuk sem volt, merő adathalász, adatok kásahegyeit maguk előtt görgető „pozitivisták”). Szabóék ennek megfelelően kevésbé ideologizáltak, maradtak sok tekintetben a „professzionális” történetírás¹⁹⁶ adatgyűjtő, kifinomult forráskritikai módszereket alkalmazó, számos új és eredeti forrást mozgósító alapállásánál. Illetve annál a hagyományos „nemzeti” szemszöveget érvényesítő álláspontnál¹⁹⁷, hogy 1848/49 az egész nemzet műve volt, benne alapvető szerepe volt Jókainak, sőt a békepártiak is, debreceni mivoltukból adódóan jelentős szerepet tulajdonítottak mindebben az amúgy „polgári” értékeket/szemléletet megtestesítő civiseknek. De nem kárhoztatták a nemesi elit szerepét sem, elismerték mind társadalom átalakító, mind a nemzeti függetlenség kivívásában játszott pozitív (sőt vezető) szerepüket, a „népi” szemlélet előképének tekintett, nem hivatásos, gerilla- és szabadcsapatokról pedig enyhe, vagy vitriolosabb iróniával nyilatkoztak.¹⁹⁸

Mindezt a fennálló berendezkedés a népi hatalom, a népi demokrácia elleni támadásnak, az azzal való szembeszegülésnek minősítette, ami végeredményben az is volt (bár Szabóék feltehetőleg nem ennek szánták közvetlenül), hiszen nyilvánvalóan nem értettek egyet a magyar történelmet pusztán a legalsóbb társadalmi rétegeknek a feudális kizsákmányolók ellen folytatott harcára leegyszerűsítő szemlélettel, amely a nemzet fogalmát ez alsóbb társadalmi rétegekre szűkítette le (Szabónál a „plebs” fogalma jelképezi ezt¹⁹⁹) és sajátította ki, így azonban a demokrácia jelszava alatt

(amúgy persze mindezt a „népi” fosztóképzővel ellátva) a diktatúra szellemi előkészítését és legitimációját végezte el.

Szabónak ilyen jellegű nézeteit világosan bizonyítják és megvilágítják azután az 1848/49-es jobbágyfelszabadítással, majd pedig Kossuthnak ebben játszott szerepével foglalkozó ekkori tanulmányai is²⁰⁰, amelyeket a monográfia további fejezeteiben elemzek részletesebben. Itt Szabó (csak röviden felvillantva a később tárgyalandókat) azt fejt ki (először szintén 1948-ban), hogy 1848/49 aktuális feladata a szabad földtulajdon megteremtése volt, ezért alapjában helyes az erre irányuló kossuthi politika, amely az érdek-egyesítés programjával akarta egységbe kovácsolni a nemzet különböző osztályait, tehát a nemességet is, mert ezt elengedhetetlennek tartotta a Habsburgok elleni függetlenségi háború sikeres megvívásához.²⁰¹

Szabó támadói (Sándor Pál, Spira György²⁰²) ezzel szemben a „földosztást”, s a (szertintük ellenforradalmi) nemességgel szembeni kíméletlen leszámolást tartották volna időszerűnek, mert a „nép” (persze inkább munkásosztály) bővületében, csak az alsóbb társadalmi rétegekre támaszkodva deklarálták elérhetőnek a nemzeti függetlenség, s a saját szájuk íze szerint értelmezett társadalmi haladás ügyét.

Míndez azonban már tovább vezet Szabónak a Debrecen és az Alföld problémáit tárgyaló tanulmányain, helyesebben azokat országos dimenzióba emeli (jelentős részük korábban is abban volt persze²⁰³), amelynek elemzése azonban szintén a későbbi tanulmányok feladata.²⁰⁴

FÜGGELÉK

Magyar Történelmi Társulat Szabó Istvánnak. Bp., 1949. júl. 4.²⁰⁵

„Igen tisztelt Professzor Úr!

hivatkozva titkárságunknak f. évi május hó 30-án kelt Ts 2/1949/D sz²⁰⁶. levelére, ismételtlen kérjük, szíveskedjék megtenni javaslatait szeptember folyamán Debrecenben tartandó vándorgyűlésünk megszervezését illetőleg. Azért terheljük ismételtlen Professzor Urat ezzel a kéréssel, mert az ilyen tudománynépszerűsítő vándorgyűléseknek nem az a céljuk, hogy éles vitákat provokáljanak, hanem inkább az, hogy a vita tárgyává tett kérdéseket megismertessék az érdeklődőkkel, hogy a vándorgyűlések hallgatói megismerjék a történeti fejlődésnek bármelyikünk által felkutatott igaz törvényszerűségeit. Éppen ezért, hogy az éles vitákat szükségtelenné tegyük és hogy jól szolgáljuk a tudományos kutatás népszerűsítésének ügyét, gondoltunk arra, hogy a vitában elsősorban az ismertetendő könyv²⁰⁷ szerzőinek volna kívánatos részt venniük s hogy kívánatos volna, ha a várható közönség /s ezen belül különösen az egyetemei hallgatóság/ már előre megismerkednék a könyv tartalmával. Ennek az elgondolásunknak következtében kellett s kell most újból kérnünk Professzor Urat, tegye meg javaslatait a gyűlés megszervezésére.

Azt hisszük, nem szükséges bővebben indokolnunk, milyen jelentősége van annak, hogy újjászervezett Társulatunk első vándorgyűlését, amelynek időpontja egybeesik a centenáris ünnepségek²⁰⁸ lezáródásával, éppen a »forradalom fővárosá«-ban és éppen olyan munka kapcsán fogjuk tartani, amely Debrecennek a negyvennyolcas forradalom történetében játszott szerepét megvilágítani.

Szükségességnek tartjuk megemlíteni azt is, hogy a gyűlés költségeinek biztosítása hosszabb időt vesz igénybe, addig azonban nem akartunk lépéseket tenni ilyen irányban a

Magyar Tudományos Tanácsnál²⁰⁹, amíg Professzor Ur javaslatait, amelyek nagyon megkönnyítenék számunkra a vándorgyűlés eredményes lebonyolítását, kézhez nem vetjük. Ezért is kérjük Professzor Urat, ne vegye rossz néven, hogy említett kívánságunkkal ismételten terhére vagyunk. Mielőbbi válaszát várva, vagyunk

tagtársi tisztelettel
Pach Zsigmond Pál Andics Erzsébet
ü.v. alelnök elnök
Spira György
titkár²¹⁰

Szabó István a Magyar Történelmi Társulat Elnökségének, 1949. július 8.²¹¹

„Örömmel értesültem az újjászervezett Magyar Történelmi Társulat vezetőségének arról az elhatározásáról, hogy ez évi első vándorgyűlését szeptember hónapban²¹² Debrecenben óhajtja tartani. Nagy jelentőséget tulajdonítok annak, hogy a Társulat a vándorgyűlés tárgyát a Debrecen névvel összeforrt 1848/49.évi magyar forradalom és szabadságharc történetéhez kívánja kapcsolni. Magával a közelebbi programmal szemben azonban nem tudom elhallgatni szerény észrevételeimet.

A Társulat vezetősége programjával a szerkesztésben kiadott centenáris munka²¹³ vitáját óhajtja kitűzni. A vita kitűzésénél semmi esetre sem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a könyv szokatlanul éles támadásokat magára vonva szerepelt eddig a nyilvánosság előtt²¹⁴. Szabad legyen röviden csupán a következőkre rámutatnom.

A könyv tanulmányai 1946/47-ben készültek s maga a könyv 1948. március 15-én került a nyilvánosság elé. Néhány nap múlva az egyik helyi lap »Balogh István főispán demokráciaellenes tanulmánya, a szabadságharc igaz története« cím alatt foglalkozott a könyvvel²¹⁵, illetőleg annak elsősorban Dr. Balogh István által írt tanulmányával²¹⁶. Majd 1948 októberében foglalkozott a könyvvel a M.D.P. hajdúmegyei oktatói aktívája s ennek nyomán az említett helyi lap 1948. október 10-i számában »Haladó tudományt az egyetemen is« címmel cikk jelent meg, amely a könyv kapcsán szerény személyemmel foglalkozott²¹⁷. Köztudomású, hogy a Társadalmi Szemle 1948. decemberi számában tíz oldalas cikk jelent meg a könyvről. A cikk éles személyi támadása miatt szükségesnek tartottam, hogy főhatóságomnál felvessem személyes felelősségem kérdését. Felajánlták akkor nekem, hogy a Társadalmi Szemle hasábjain válaszoljak a cikkre. Válaszomat eljuttattam, de több hónap múlva azt a választ kaptam, hogy a folyóirat nem óhajt vitát nyitni.

Amikor most a könyv felett a Magyar Történelmi Társulat óhajt Debrecenben vitát nyitni, hangsúlyozottan kívánok rámutatni arra, hogy a könyvre az említett reflexiók révén bizonyos előítélet terhe nehezedik és azt bizonyos légkör veszi körül. Éppen ezért senki nem tarthatja biztosítottnak azt, hogy az eddig egyoldalú vitának meglehetősen mérges anyaga kifejezetten vagy szavak között szerephez ne jusson megfontolást kevésbé biztosító szóbeli vitatkozáson, ilyesmi pedig — mint megállapíthatni vélem — nem felel meg a Társulat elképzelésének s szerény véleményem szerint egyáltalában a tudományos színvonalú termékenyítő vita követelményeinek sem felel meg. Éppen a vita további elmergesedésének elkerülése céljából magam nem is tudnék ígéretet tenni arra nézve, hogy a gyűlésen megjelenek és a vitában részt veszek²¹⁸. Az általánosan ismert előzmények után aligha kerülhetném ugyanis azt is ki, hogy a Társadalmi

Szemlének írt, de közlés nélkül maradt válaszat elő ne adjam, már pedig a vitának magasabb elvi sikon való tartását — a Magyar Történelmi Társulat iránymutató szerepének megfelelően — magam is mindenképpen biztosítandónak vélném.

Ezért az a javaslatom, hogy a könyv vitája helyett más, egyébként azonban centenáris tárgyát szíveskedjék a debreceni vándorgyűlésre kitűzni. Elgondolásom szerint a gyűlésre két felolvasás volna kitűzendő és pedig

1./ az első felolvasásban /kb. 30–35 perc/ budapesti előadó az 1848/49.évi magyar forradalom és szabadságharc általános elvi mérlegét nyújtaná, így például az 1848. évi reformoknak a jelentőségét a magyar társadalom- és államszerkezet átalakítása szempontjából,²¹⁹

2./ a második felolvasásban /szintén kb. 30–35 perc/ ugyancsak budapesti előadó az 1848/49. évi magyar forradalom és szabadságharc történetének eddigi teljes irodalmáról készítené mérleget, így kifejtendő az elmúlt száz év idevonatkozó irodalmának szemléletét, a szemlélet változásait és a kutatások eredményeit, majd kimutatná azt, hogy a jubileum alkalmából kiadott munkák mennyivel vitték előbbre eddigi tudásunkat és felmérné a fennálló hiányokat és a jövőbeni tennivalókat²²⁰.

Hozzászólások csak a második felolvasáshoz kapcsolódnának. A hozzászólások színvonalára szempontjából azonban feltétlenül kívánatosnak tartanám, hogy a felolvasás szövege az érdeklődőknek mind Budapesten, mind Debrecenben idejében rendelkezésre bocsáttassék. Magam esetleges hozzászólásra csak ez esetben tudnék jelentkezni.

Ha az Elnökség jónak látja, 10–15 perccel a két felolvasás közé lehetne iktatni Széll János egykori debreceni kollégiumi diáknak, nemzetőri hadnagynak a naplójából (kiadatlan és ismeretlen a debreceni Déri Múzeumban²²¹) egyes részeknek a felolvasását.

Az általam javasolt vagy hasonló programnak az előkészítésében és a gyűlésnek a Magyar Történelmi Társulathoz méltó lebonyolításában teljes készséggel tudnék közreműködni.

Debrecen, 1949. július 8.

Tisztelettel

Szabó István²²²

JEGYZETEK

- * A tanulmány részlet egy Szabó István történészről készülő monográfiából. A monográfia címe: *Populus, plebs, rusticus.* (Szabó István „harmadik utas” társadalomtörténete.)
- 1 A kérdéskörrel kapcsolatos korábbi irodalomra vö. *Fűr Lajos: Szabó István.* [Pályakép] In: Szabó István: *Jobbágyok, parasztok.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976. 7–30.
Debreceni Szemle, 1999/1. (Benne: *Rácz István: Szabó István emlékezete.* 96–103., *Orosz István: Szabó István és Debrecen.* 104–108., *Módy György: Egy centenáriumi kötet „kiátkozásának” történetéhez.* 109–112.) – *Orosz István: Egy centenáriumi kötet kálváriája.* In: *A szabadságharc fővárosa Debrecen 1849. január–május.* Reprint kiadása. Multiplex Media – Debrecen University Press, Debrecen, 1998. 597–609. – *Erős Vilmos: Szabó István körül.* Aetas, 2000/3. 110–126. –
- Balogh István: Szabó István debreceni vonatkozású munkássága.* Déri Múzeum évkönyve, 1978. 453–458. l. – *Balogh István: Alkotás és tudomány-szervezés a politika szorításában.* In: Rácz István (szerk.): *Szabó István Emlékkönyv.* Debrecen, 1998. 37–52. – *Erős Vilmos: Szabó István és 1848/49. Valóság,* 2003/7. 94–108.
- 2 *Szabó István: Debrecen 1848–49-ben.* Városi nyomda, Debrecen, 1928.
- 3 Vö. Ezekre Balogh István említett bibliográfiája mellett Bitskey Istvánné Szabó István teljes életművéről készített összeállítását: *Bitskey Istvánné: Szabó István 1898–1969.* A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem tanárainak munkássága I. Debrecen, 1982.
- 4 Vö. *Szabó István: Debrecen az első orosz megszállás alatt 1849-ben.* Hajdúföld, 1924. febr. 7., 10., 14., 21., 24.

- 5 Itt érdemes még megjegyezni, hogy debreceni levéltárosi és újságírói működése során, tehát a húszas években különböző helyi napilapokban számos cikket írt egyéb, a nép ajkán megőrződött debreceni hagyományról. E cikkek bibliográfiai adatai nem szerepelnek sem Bitskey Istvánné 1982-es bibliográfiájában, sem Balogh István összeállításában. *Vö. Erős, 2006. 57. 91. lj.*
- 6 Pl. *Szabó István: A debreceni Egyetemi Könyvtár oklevelei. Debreceni Szemle, 1929. 137–139.* *Vö. ezekhez Orosz I.: Szabó István és Debrecen. I. m.*
- 7 *Vö. Szabó István recenziói a Századokban az alábbi művekről: Rickl Antal: A Debreceni Nemes Város Társaság története. Századok, 66. évf., 1932. 99.; Zoltai Lajos: A debreceni városháza négyszázéves története (1531–1931). Századok, 66. évf., 1932. 231–232.; Zoltai Lajos: Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. Debrecen, 1936. Századok, 72. évf., 1938. 136–138.*
- 8 *Szabó István: A debreceni közösség. Debreceni Képes Kalendárium, 1940. 73–77.*
- 9 *Vö. Szabó István: Hanyatló jobbágság a középkor végén. Századok, 72. évf., 1938. 10–59.*
- 10 *Vö. recenziója a Három nemzedékről a későbbiekben.*
- 11 *Szabó, Stefan: Das Ungarntum des Tieflandes im 18. Jahrhundert. Ungarn, 1943, 369–375.*
- 12 *Vö. erről Divéky Adorján előterjesztése Szabó István egyetemi tanári kinevezésére, 1943. május 5. In: Szabó István emlékkönyv. I. m. 18–20.*
- 13 *Vö. későbbiek.*
- 14 *Vö. például Szabó István: Magyarország története. Károly Róbert küzdelme az oligarchiával. (Egyetemi jegyzet.) Budapest, 1951; Utó: Magyarország története 1526–1711-ig. (Könyvomas egyetemi jegyzet.) Debrecen, 1952.*
- 15 *Szabó István: Debrecen a történelemben. Élet és Tudomány, 1954. 1635–1639.*
- 16 *Vö. Szabó István: A hajdúk 1514-ben. Századok, 84. évf., 1950. 178–198., 478–488. Utó: A hajdúság kialakulása. Alföld, 1956. 3. sz. 50–57.*
- 17 *Vö. Szabó István: Kísérletek az alföldi tanya-rendszer megszüntetésére az 1780-as és 1850-es években. In: Agrártörténeti tanulmányok. Szerk.: Szabó István. Budapest, 1960. 139–207.*
- 18 *Vö. Erős Vilmos (szerk.): A harmadik út felé. (Szabó István történész cikkeiben és dokumentumokban.) „Kisebbségkutatás Könyvek.” Lucidus Kiadó, Budapest. 2006. (A továbbiakban *Erős 2006.*) 386–389.*
- 19 *Szabó István: A debreceni tanya-rendszer kialakulása. Föld és Ember, 1929/5. 214–244. Valamint Szabó István levele Eperjessy Kálmánhoz, MTAKK (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár, a következőkben MTA KK), Ms 454/333. 1929. február 24.*
- 20 *Szabó István: Ismertetés Schünemann Konrád: Die Entstehung des Staedtewesens in Südosteuropa című könyvéről. Föld és Ember, 1930. 72–75. Szabó István: Vizontválasz Schünemann Konrád válaszára, Föld és Ember, 1930. 318–319. (Szabó vonatkozó írásait újra közöltem In: Erős, 2006. A következőkben a lapszámokat innen idézem.)*
- 21 *Vö. Stefan, Szabó: Ungarisches Volk. Geschichte und Wandlungen. Hrsg. v. Ung. Institut für Geschichtsforschung. Budapest – Leipzig, 1944. Szabó itt utal ezekre az írásokra.*
- 22 Mindezekkel a magyar történeti irodalomban Pleidell Ambrus is foglalkozott. Róla *vö. éppen Szabótól Szabó István: Pleidell Ambrus (1900–1935). Századok, 69. évf., 1935. 504–505.*
- 23 Megjegyzendő, hogy az interdiszciplinaritásra való törekvés, új, „modern” társadalomtörténet jellemzője. *Vö. minderre Erős Vilmos: Modern historiográfia. Ráció Kiadó, Budapest, 2015.*
- 24 A szabad királyi városok idegen eredetének kérdése alapvető lesz Szabó későbbi tanulmányaiban. *Vö. a következők.*
- 25 *Erős, 2006. 67–68.* A vitának egyik fő tárgya az tehát, hogy a német történész tagadja az önálló magyar városfejlődést, illetve a magyarságnak a városalapításra való képességét. Legalábbis Szabó István ezt olvassa ki Schünemann munkájából. A kérdéshez *vö. még az utalt Pleidell Ambruson kívül Mályusz Elemér: Magyarság és városi élet a középkorban. Századok, 78. évf., 1944. 36–62.*
- 26 Szabó István Györffy István műveire gyakran hivatkozik műveiben, még a hatvanas években is, de 1945 utáni előadásában is a két világháború közötti, népi szellemben végzett kutatások egyik fő reprezentánsának tartja. *Vö. Szabó István: Parasztságszemléletünk alakulásáról. In: Erős 2006, 235–249.*
- 27 Hasonló gondolatokat fejteget Szabó a tokaji rév és Debrecen kapcsolatát vizsgáló tanulmányában. *Vö. a következők.*
- 28 *Vö. a már említett hajdúkról szóló tanulmányok.*
- 29 Szerkesztője pedig a korábban említett Eperjessy Kálmán volt, aki később Szabóéhoz hasonló településtörténeti témákat kutatott, s hatvanas évekig váltottak leveleket egymással.
- 30 *Vö. minderre még a Schleich/Dercze-levél a következőkben.*
- 31 *Vö. ehhez még pl. Pach Zsigmond Pál: A debreceni posztoszővők legrégebbi céhszabadalma. Egy 14. század végi oklevél utólete. Századok, 129. évf., 1995/1. 63–100.*
- 32 *Erős, 2006. 69.* Lehetetlen itt nem felismerni a párhuzamot az itt következő, Dercze Lajoshoz írt levéllel: Szabó István ragaszkodik Debrecen magyar jellegéhez, a város az autochton magyar városfejlődés bizonyítéka. Bár megfigyelhetők benne itt-ott idegen kulturális hatások és népelemek, ezek rövid idő alatt felszívódtak a magyarságba.
- 33 Megjegyzendő, hogy Eckhart Ferenc szintén írt recenziót Schünemann könyvéről, 1931-ben a Deutsch-ungarische Heimatsblätter-ben. Eckhart

- értékelése azonban lényegesen pozitívabb, mint Szabóé. Vö. *Franz Eckhart*: Schünemann, Konrad, Die Entstehung des Staetewesens in Südosteuropa. 1929. Deutsch-ungarische Heimatsblätter. III. Jahrgang. Heft 2. 1931. 158–159. A recenzióra Törő László Dávid hívta fel a figyelmemet, akinek ezért ez úton mondok köszönetet.
- 34 Vö. a tanyarendszer kialakulásához Szabó említett tanulmányait, valamint pl. *Rácz István*: Parasztkok, hajdúk, civisek. /Társadalomtörténeti tanulmányok./ Debrecen, 2000.
- 35 *Erős*, 2006. 70.
- 36 Vö. Schünemann Konrád megjegyzései és Föld és Ember 1930-as évfolyamának 195–197. lapjain. Valamint *Erős* 2006, 70–73.
- 37 Vö. *Szabó I.*: A debreceni tanyarendszer kialakulása. I. m. 230.
- 38 Vö. *Erős* 2006, 70–73. Illetve az ottani lábjegyzetek.
- 39 *Erős*, 2006, 71.
- 40 Szabó István később, a hatvanas években részletesen kifejett alapvető gondolata, hogy a téli szállások a magyar falurendszer előzményeinek tekinthetők. Vö. *Szabó István*: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század). Budapest, Akadémiai, 1966.
- 41 *Erős*, 2006, 71. Mint látható a Szabónál később alapvető jelentőségű téli szállások kérdése itt is felvetődik.
- 42 *Erős* 2006, 73.
- 43 Föld és Ember, 1930. 318–319. Illetve *Erős*, 2006. 73–75.
- 44 Beke Albert Szabó Istvánnal kapcsolatos véleményeiről vö. *Beke Albert*: „...megdöglenni lehet, de rongyembernek lenni nem lehet.” (Négyszemközt Veres Péterrel.) In: *Uő*: Szemben a széllal. (Kritikai tanulmányok.) Szenci Molnár Társaság, Budapest, 1994. 22–55.
- 45 Magyar Történet. IV. k. 232. (Ez Szabó István eredeti jegyzete.)
- 46 *Erős*, 2006, 73. Felhívnam itt a figyelmet Szabó István ironikus hangjára és – mindkét szóban forgó írásban kifejeződő – szenvedélyes vitastílusára. Az is figyelmet érdemel, hogy jelen kérdésben Szekfű Gyula véleményét fogadja el, s a magyarságnak a nyugati fejlődéshez való tartozását hangsúlyozza. Ez a vélemény később, a Domanovszky-iskola, valamint Hajnal István hatására, változni fog, s a magyar fejlődés kelet-, de leginkább közép-európai párhuzamai kerülnek előtérbe.
- 47 Később erről vö. *Szabó I.*: *A hajdúság kialakulása*. I. m.
- 48 *Erős*, 2006. 74. Szeretném itt felhívni a figyelmet arra, hogy Szabó István felfogásában Debrecen élete végéig az önálló magyar városi fejlődés példája maradt. Nézetét a későbbi időszakban számos tanulmányban elmélyítette. Vö. összefoglalóan Balogh I. említett bibliográfiája Debrecennel kapcsolatos tanulmányairól.
- 49 Vö. minderről még *Szabó István*: Debrecen szabad királyi rangra való emelése, 1693. Debreceni Szemle, 1938. 244–256. (Újra kiadva: Debreceni Szemle. Válogatás az 1927–1944. évi évfolyamok anyagából. Szerkesztette: Gunst Péter, Angi János, Béneyi Tamás, Pósan László. Debrecen, 1993. 19–31.)
- 50 Vö. minderre később *Rácz István*: Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. Valamint később Szabónak a debreceni közösségről írt munkáját, amit a következőkben mutatok be.
- 51 A tőzsérekről a magyar történeti irodalomban talán Takáts Sándor munkái a legismertebbek. Róla vö. *Steven Bela Vardy*: The Ottoman Empire in European Historiography: A Reevaluation by Sándor Takáts. In: *Uő*: Clío's Art in Hungary and Hungarian America. New York, Columbia University Press, 1985. 129–145.
- 52 *Erős*, 2006. 75.
- 53 *MTA KK Ms 5438/115*. Illetve *Erős*, 2006. 75–80.
- 54 Itt gondolatmenete párhuzamos Schünemann felfogásával.
- 55 *Erős* 2006, 75.
- 56 Vö. *August Meitzen*: Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finner und Slawen. Bd I–II.u. Atlas-Band., Berlin, 1895. A műre Szabó István később is hivatkozik, s egyik célkitűzésének tartja a Meitzen által kifejtetek cáfolatát.
- A másik esetben valószínűleg Gustav Treiber (1880–1973) erdélyi szász történészről van szó. Műve pl. *Uő*: Mittelalterliche Kirchen in Siebenbürgen. Beitrage zur Baugeschichte aufgrund der Raumverhaeltnisse. München, Hilfskomitee der Siebenbürger Sachsen, 1971.
- 57 Vö. *Györfly István*: Nyíregyháza és Debrecen településformája. Föld és Ember, 1929. 1–21.
- 58 Vö. mindehhez Debrecen története. I. (1693-ig.) Szerk.: *Szendrey István*. Debrecen, 1984.
- 59 Vö. *Komáromy András*: Dózsa nádor és a Debreceni-család. Turul, 1891. 1–9. 67–78.
- 60 Vö. *Karácsonyi János*: A magyar nemzetiségek története a XIV. század közepéig. 1–3. köt. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1900–1901.
- 61 *Erős*, 2006. 76.
- 62 *Erős*, 2006, 77. Aláhúzások itt is és máshol is az eredetiben.
- 63 Vö. *Zoltai Lajos*: Vidékiek beköltözése Debrecenbe 1564–1640 között. Debrecen, 1902.
- 64 Vö. *Herpay Gábor*: Debrecen beköltözött polgárok: Matricula civium 1715–1867. Debrecen, 1936.
- 65 Szabó István asszimilációval összefüggő elgondolásairól vö. pl. *Erős Vilmos*: Bevezetés Szabó István népiségtörténeti tanulmányaihoz. In: *Szabó István*: Népiségtörténeti tanulmányok. Lucidus, Budapest, 2005. 7–44.
- 66 Itt már felvetődik a gondolat, hogy a XVIII. szá-

- zadi telepítéseknek magyar és protestánsellenes motívuma volt. Ezt Szabó később is érvényesíti.
- 67 Ugyanezt a megállapítást teszi Szabó a későbbi népiségtörténeti tanulmányokban is. Vö. Erős 2005. Szabó István asszimilációval összefüggő elgondolásairól vö. pl. *Erős V.*: Bevezetés Szabó István népiségtörténeti tanulmányaihoz. I. m.
- 68 *Erős*, 2006. 78.
- 69 Vö. erre Debrecen története. 2. köt. (1693–1849.) Szerk.: Rácz István. Debrecen, 1981.[1982.]
- 70 Vö. erre még a Debrecen történetéhez kötődő, egyéb már említett Szabó által írt tanulmányok.
- 71 Erős, 2006. 79. Tehát Szabó a Dercze Lajos könyve mögött meghúzódó ideológiai megfontolásokkal sem ért egyet. Nyilván ezért is olyan keresetlenek a megjegyzései.
- 72 Vö. erről még *Szinkovics István*: Szabó István. Levéltári Közlemények, 1969. 192.
- 73 *Szabó István*: A tokaji rév és Debrecen 1565–67-ben. Debreczeni Képes Kalendárium, 1934. 89–97. (Különnyomatban is, a következőkben a különnyomat oldalszámaira fogok hivatkozni.)
- 74 Vö. pl. *Szabó István*: A Debreceni Kereskedő Társulat levéltára. Levéltári Közlemények, 1929. 121–126. *Uő.*: Az alföldi csárdák pusztulása a szabadságharc után. Debreczeni Képes Kalendárium, 1930. 76–80. *Uő.*: Debrecen sz. kir. város fejlődése a szabadságharc alatt. In: Magyar városok fejlődése, I. Budapest. 1931. 119–138.
- 75 Ugyanezt erősíti meg a már említett, 1954-es, „Debrecen a történelemben” című írásában is. Vö. erre még a későbbiek.
- 76 *Szabó I.*: A tokaji rév és Debrecen 1565–67-ben. I. m.
- 77 A „jelki élet” terminus inkább a szellemtörténet hatására utaló fogalom. Elvileg Szabó nem tartotta magát szellemtörténésznek, bizonyos esetekben azonban nem tudta kivonni magát annak hatása alól. A szellemtörténetről vö. *Erős V.*: Modern historiográfia. I. m.
- 78 *Szabó I.*: A tokaji rév és Debrecen. I. m. 4.
- 79 *Szabó I.*: A tokaji rév és Debrecen. I. m. 6.
- 80 Vö. Debrecen története 1693–1849: I. m.
- 81 Látható, hogy a társadalmi motívumok Szabónál itt is egybefonódnak etnikai megfontolásokkal.
- 82 *Szabó I.*: A tokaji rév és Debrecen. 8.
- 83 Vö. *Szabó István*: A debreceni közösség. Debreczeni Képes Kalendárium, 1940. 73–77.
- 84 Szabó ugyanezt korábban utalt egyetemi előadásában is kifejti. Vö. *Erős Vilmos*: Szabó István „ellentételmé”-i az 1950-es években. Magyar Szemle, 2012/május–június. 98–119.
- 85 Hasonló elzárkózási törekvésekre mutat rá Szabó „A középkori magyar falu” utolsó oldalain is. Vö. *Szabó István*: A középkori magyar falu. Budapest, Akadémiai. 1969.
- 86 *Szabó I.*: A debreceni közösség. I. m. 73.
- 87 Hasonló gondolatot fejt ki Szabó a Schleich/Dercze levélben, valamint a jobbágy megne-
- mesítéséről írott közel ekkori tanulmányában is. Vö. *Szabó István*: A jobbágy megne-mesítése. Turul, 1941. 55. köt. 11–21. Újra megjelent: In: *Erős 2006*. 111–123.
- 88 Valószínűleg az Alföldön kívüli területeket jelöli a kifejezés.
- 89 *Szabó I.*: A debreceni közösség. I. m. 74.
- 90 Vö. ehhez a Schleich/Dercze levél a korábbiakban.
- 91 Tehát Szabó ezt a nyitottságot nemcsak etnikai motívumokkal, hanem társadalomtörténeti érvekkel is magyarázza.
- 92 *Szabó I.*: A debreceni közösség. I. m. 74–75.
- 93 Vö. *Szabó I.*: Debrecen szabad királyi rangra való emelése, 1693. I. m.
- 94 *Szabó I.*: A debreceni közösség. I. m. 76.
- 95 A szokásokról, szokásszerűségről kialakított koncepció alapvető jelentőségű lesz Szabó életművében. Vö. erről a következő, a parasztság történetéről szóló fejezetek. Ugyanott elemzem, illetve mutatom be Hajnal István hatását is.
- 96 Vö. mindezekről a Debrecen története korábban idézett kötetei.
- 97 *Szabó I.*: A debreceni közösség. I. m. 77.
- 98 *Szabó I.*: A debreceni közösség. I. m. 77. Amint azt korábban jeleztem, Szabó István a harmincas évek végén, negyvenes évek elején készített népiségtörténeti, de parasztságtörténeti tanulmányaiban is számos alkalommal utal Debrecenre és az Alföldre. Ennek motívumairól, háttéréről a megfelelő helyen nyilatkozni fogok a későbbiekben. Itt most csak az 1943-ban, az Ungarn című folyóiratban publikált „Das Ungarntum des Tieflandes im 18. Jahrhundert” című német nyelvű tanulmányát idézném fel. Ebben azt „a magyarság életrajzá”-ban is kifejtett téziséit ismétli meg (tulajdonképpen szó szerint), hogy a 18. században a magyar parasztságot ősi vérmérséklete vonzotta vissza ősi lakóhelyére, az Alföldre (pedig földesuraik és a megyék, illetve egyéb hatóságok mindent megtettek e vándorlás megakadályozására), s végül ez biztosította a magyarság számára az egész Kárpát-medence birtoklását. „Dadurch nun, daß eine unübersehbare Masse ungarischer Bauern trotz aller Hindernisse der Grundherren, Komitate und anderer Landesstellen ins Tiefland gelangen, und sich dort festsetzen konnte, verhinderten sie den Zerfall des Tieflandes in einzelne Volksgruppeninseln. Der altungarische Stamm des Tieflandes, der sich vor allem aus dem Ungarntum der aus der Osmanenherrschaft getretenen Staedte – Debrecen, Kecskemét, Nagykovács – und den von Natur aus geschützteren Teilen des Tieflandes und Transdanubien zusammensetzte, entwickelte nun immer wieder neue Triebe. Die große Wanderung des ungarischen Bauertums, war eine Art neuer Landnahme. Auch zum zweitenmal besetzte das Ungarntum das Tiefland, das Kerngebiet des Karpatenbeckens mit überlegender volklicher Mehrheit, und behauptete dadurch saemtliche

- Vorteile, die sich in diesem Teile Europas aus dem Besitz der Großen Ebene ergeben.” Vö. *St., Szabó.*: Das Ungarnrum des Tieflandes im XVIII. Jahrhundert. I. m. 375. A gondolat szó szerinti átvétele a magyarság életrajzában kifejtetteknek. Vö. még ehhez Erős: Bevezetés Szabó István népiségtörténeti tanulmányaihoz. I. m. Utóbbi újból megjelent In: *Erős Vilmos*: A szellemtörténetről a népiségtörténetig. (Tanulmányok a két világháború közötti magyar történetírásról.) (2., javított, bővített, átdolgozott kiadás.) Debrecen University Press, Egyetemi Kiadó, Debrecen. 2012. 169–211. (Szekfű Gyula egyébként Szabó e nézeteit némi iróniával, vagy inkább fejcsóválással regisztrálta, s egy romantikus népi szemlélet rekvizitumának minősítette.)
- 99 Vö. ehhez *Orosz I.*: Egy centenáriumi kötet kálváriája. i. m.; *Módy Gy.*: Egy centenáriumi kötet „kiátkozásának” történetéhez. I. m. Valamint részben *Balogh I.*: Alkotás és tudományszervezés a politika szorításában. I. m.; *Erős V.*: Szabó István és 1848/49. I. m. A fentiekben kívül számos más Szabót tárgyaló munka is érinti a kérdést.
- 100 Vö. *Balázs Vera – Balázs Tibor*: Az 1848-as békepárt és mai ideológusai. Társadalmi Szemle, 1948. 823–832. A Századok szintén 1948-as évfolyamában megjelent Szabó István elleni támadásnak részben szintén ők a szerzői. Vö. *Balázs Tibor – Balázs Tiborné – Hanák Péter – S. Sándor Pál – Spira György*. Századok, 82. évf., 1948. 343–344., 348.
- 101 Az MTA KK Szabó István hagyatékában az Ms 5438/64–70. jelzet alatt található. „A szabadságharc fővárosa Debrecen” című kötettel kapcsolatos vita, illetve levelezés anyaga. A dokumentumot közzétettem In: *Aetas*, 2000/4. 110–126. Értelmezéséhez vö. még *Erős V.*: Szabó István és 1848/49. I. m., illetve az *Aetas* cikkben közölt rövid bevezetésemet.
- 102 Vö. *Erős 2006*. Illetve *Balogh I.*: Szabó István debreceni vonatkozású munkássága. I. m.
- 103 Vö. Divéky Adorján idézett előterjesztése. In: Szabó István emlékkönyv. I. m.
- 104 Ifjabb Révész Imréhez újabban vö. pl. *Gyimesi Pálma*: Szekfű Gyula és Ifjabb Révész Imre kapcsolata. In: „A historiográfia műhelyében”. Történeti Tanulmányok, XIX. [Szerk. Erős Vilmos és Velkey Ferenc.] Debrecen, 2011 (2012). 77–94. Uo. irodalom is ifjabb Révész Imréhez.
- 105 Vö. *Orosz I.*: Egy centenáriumi kötet kálváriája. I. m.; *Módy Gy.*: Egy centenáriumi kötet „kiátkozásának” történetéhez. I. m. Tóth Endréhez még megjegyezhető, hogy Balogh István szóbeli közlése szerint 1947-ben részt vett az ún. köztársaságellenes összeesküvésben. Hogy Szabó bevette a kötetbe, annak nyilván szintén van politikai üzenete. Az összeesküvéshez vö. *Csicsery-Rónay István – Cserenyey Géza*: Konceptiós per a Független Kisgazdapárt szétűzésére 1947. Budapest, 1998.
- 106 Vö. *Csabay Tibor*: Haladó tudományt az egyetem is. Tiszántúli Néplap, 1948. október 10. A cikkből részletek In: Szabó István Emlékkönyv, 23. Ugyanez In: *Erős 2006*, 403.
- 107 Vö. erre *Romsics Ignác*: Clio bővületében. (Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel.) Budapest, Osiris. 2011.
- 108 Csabairól vö. Szabó István emlékkönyv. i. m. 22. Szerkesztői jegyzet.
- 109 Vö. *Szabó István*: A küzdelem szervezése. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen, 1849. január–május. I. m. 101–203.
- 110 Nyilván persze ez hiányzik legfőképpen a Szabó által szerkesztett kötetből. Vö. a korábbiak.
- 111 Itt óhatatlanul is felülílik Karl Popper nevezetes elméletének igazság magva: a mindent megvilágító perspektíva „tudományos” idolja egyértelmű összefüggésben van a totalitárius berendezkedésekkel. Popper mindezzel a módszertani esszencializmussal a falszifikáció, és a fokozatos társadalmi reform elméletét állítja szembe, mint ez persze közismert. Szabó István óvatos „pozitívizmusa” Popper filológiai ismerete nélkül is utóbbihoz áll közelebb. Popperhez vö. *Uő*: A historicizmus nyomorúsága. Budapest, 1989.
- 112 Vö. *Erős, 2006*. 403., illetve az ottani jegyzetek.
- 113 Vö. a korábbiak.
- 114 Balázs Vera és Tibor később eltűntek a súlyllesztőben, nem lettek komolyan számon tartott történészek.
- 115 Esti Lapokhoz vö. *Szabó István*: A debreceni sajtó 1848–49-ben. Hajdúföld, 1923. nov. 25., 29., dec. 2., 4., 6., 8., 16., 21., 23.
- 116 A civis kérdésről és Balogh István ilyen jellegű nézeteiről vö. pl. *Gombár József*: Debrecen agrárvízviszonyai és agrártársadalma a XIX. század első felében. Debrecen, 1962. (Ez kíméletlen kritika Balogh István nézeteivel szemben. Vö. a monográfiában a későbbiek, részletesen is.)
- 117 Csobánról vö. *Orosz I.*: Egy centenáriumi kötet kálváriája. I. m., illetve a korábbiak.
- 118 Joggal vetődik fel, hogy vajon kik ezek, esetleg Szekfűék? Szekfű és Szabó kapcsolatáról vö. a következők.
- 119 *Balázs V. és T.*: Az 1848-as békepárt és mai ideológusai. I. m. 824.
- 120 Ezek lennének tehát az 1948-ban kibontakozó diktatúra történelmi előképei.
- 121 *Balázs V. és T.*: Az 1848-as békepárt és mai ideológusai. I. m. 826.
- 122 Tehát szerzők a diktatúra igazolását kéri számon Szabón. A történés ezzel szembeni averziója nyilván az 1948–49-es politikai fordulattal szembeni véleményét is jelenti.
- 123 *Balázs V. és T.*: Az 1848-as békepárt és mai ideológusai. I. m. 827.
- 124 A civisekről, illetve Debrecen korabeli társadalmáról vö. *Balogh István*: A város és népe. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen, 1849. január–május. I. m. 7–57.

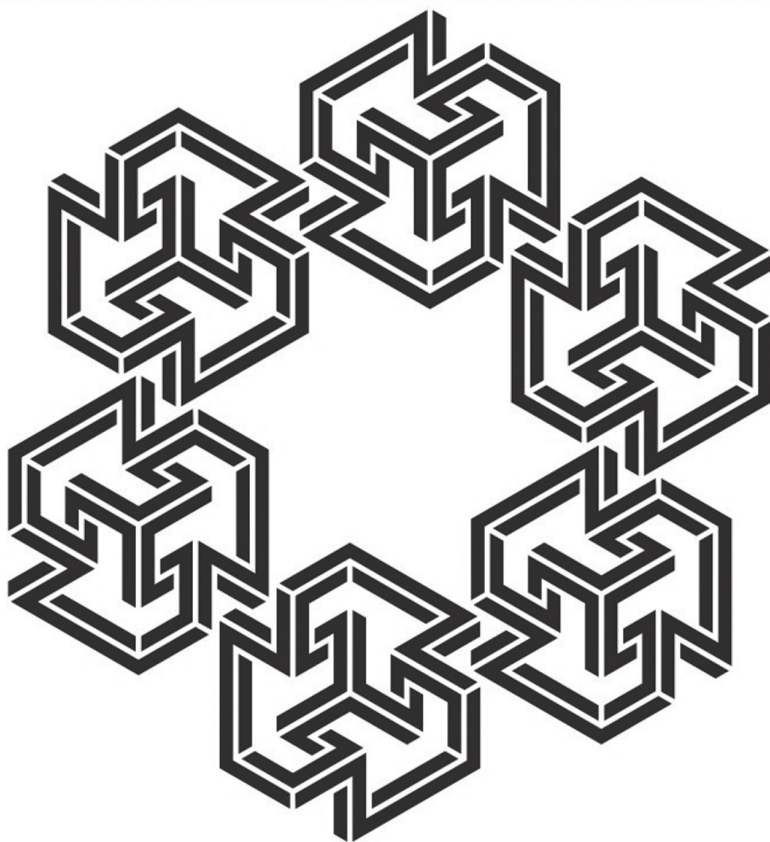
- 125 *Balázs V. és T.*: Az 1848-as békepárt és mai ideológusai. I. m. 828.
- 126 A népfelkelés problematikájáról vö. még a Szabó 1949. decemberi előadása kapcsán elmondottakat a következőkben. A nyomaték és a jelennel való kapcsolat itt is világos: a nemzet igazi hordozója a „nép” (esetleg a Szabó István korábban használt plebs értelmében), 1848–49-ben is ez vitte volna sikerre a forradalmat és szabadságharcot. A történelmi osztályok, a nemesség ugyanakkor mindennek az elárulását jelentik. Tehát 1848–49 ürügy a velük való leszámolásra 1948–49-ben.
- 127 Vö. *Csobán Endre*: A közvélemény problémái. In: A szabadságharc fővárosa Debrecen, 1849. január–május. 205–260.
- 128 *Balázs V. és T.*: Az 1848-as békepárt és mai ideológusai. I. m. 829.
- 129 Vö. Szabó István 1949. decemberi előadása a következőkben, Ms 5439/9. Szabó jelzett referátumában, mint látható lesz, ezt a szimplifikálást egyenesen tagadta, s a bukás okainak komplexitását hangsúlyozta. Ebben talán a legkisebb szerepet tulajdonította e belső árulásnak, helyesebben ilyesmiről sehol nem beszélt, legfeljebb belső társadalmi összeütközésről, konfliktusról.
- 130 Szabónak az 1949 decemberében elhangzott előadásából kiderül, hogy szerinte ez így nem igaz, hiszen a külső tényezőknek legalább akkora szerepet tulajdonított a bukásban. Mindennek nem lehet kétséges az összefüggése a politikai aktualitásokkal, illetve Szabó nézetével, miszerint nem lehet a nemesség „nyakába varrni” 1849–49 bukását.
- 131 *Balázs V. és T.*: Az 1848-as békepárt és mai ideológusai. I. m. 830.
- 132 Ms 5438/65. Vö. Erős, 2006. 270.
- 133 Fogarasi Béla ekkor a Társadalmi Szemle főszerkesztője.
- 134 Vö. a korábbiak.
- 135 Vö. erre szintén a korábbiak. Mivel Szabó István válaszcikke végül is nem jelent meg, az általa felvetett módosítási javaslatok tárgyalanná váltak, így ez a szövegrészlet is benne maradt a végül is csak 2000-ben megjelent kéziratban.
- 136 Vö. *Erős, 2006. 270.*
- 137 Fogarasi Bélával még 1954-ben is volt indirekt kapcsolata Szabó Istvánnak. Ekkor egy a KLTE rektorához írott levelében Fogarasi reagál a Sándor Pál kritikára (erről később), s Szabót válasz-cikk megírására biztatja. Vö. *MTA KK Ms 5438/11*. In: Erős 2006, 323.
- 138 Vö. erre a Magyar Történelmi Társulat Szabó Istvánnak. Budapest, 1949. júl. 4. A levelet a függelékben közlöm.
- 139 Vö. Szabó István a Magyar Történelmi Társulat Elnökségének, 1949. július 8. A válaszlevelet szintén a függelékben közlöm.
- 140 Közölve In: *Erős, 2006, 274–278*. Itt pedig a következőkben idézek belőle részleteket.
- 141 Vö. erről még *Erős, 2006, 274*.
- 142 Vö. *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés története I–II. Budapest, Osiris–Századvég, 1994.
- 143 Sólyom László tanulmányának kefelevonatát Spira György bocsátotta a rendelkezésemre még a 2000-es évek elején, akinek akkor ezért ezúton köszönetet mondtam.
- 144 Vö. *Erős, 2006. 274–278*. Illetve *MTA KK Ms 5439/9*.
- 145 *Erős, 2006, 274*.
- 146 Hasonló nézeteket fejt ki ekkor Eckhart Ferenc is 1848/49-ről ekkoriban megjelent munkájában. Eckhartról vö. *Törő László Dávid*: Eckhart Ferenc történetési munkásságának súlypontjai (PhD-értekezés kézírata, Debrecen, 2016.)
- 147 Vö. mindehhez még akkoriban *Eckhart Ferenc*: 1848, a szabadság éve. Káldor Könyvkiadóvállalat, Budapest.
- 148 A kérdéshez vö. *Eckhart Ferenc*: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában. Budapest, 1922.
- 149 *Erős, 2006, 276*.
- 150 A Guszev-ügyről, amely persze kitaláció volt, vö. *Vörös Boldizsár*: Történelemhamisítás és politikai propaganda: Illés Béla elmeszüleményei a magyar szabadságküzdelmek orosz támogatásáról. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet. 2014.
- 151 Előbbihez vö. pl. Szabó recenziója: Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában, 1851–1852. Bp. 1940. című könyvéről. Századok, 75.évf., 1941. 85–88.
- 152 *Erős, 2006, 277*.
- 153 Látható, hogy (amint erről már többször szó esett) Szabó komplex tényezőkben látja a szabadságharc bukásának okát, nem pedig a belső árulók ellenforradalmi tevékenységében.
- 154 *Erős, 2006, 278*. Itt véleményem szerint világos, hogy bár Szabó István a korábban jelzett pontokon tett engedményt, a hivatalos interpretációt, mely csak a köznemesség, illetve az uralkodó osztályok árulását hangoztatta, nem fogadta el, s véleményét nyilvánosan is vállalni merte.
- 155 Vö. még mindehhez *Borosy A.*: Találkozásaim, barátságom Balogh Istvánnal. I. m.
- 156 Borosy András visszaemlékezésére vö. még Erős, 2006. 278–279. 813. Ij. Borosy szerint azután ennek az afférnak is köze volt ahhoz, hogy Szabó István tanítványait „eltávolították” az egyetemről, Szabó Istvánhoz ugyanis nem mertek hozzányúlni. Vö. *Borosy A.*: Találkozásaim, barátságom Balogh Istvánnal. I. m. 16. Szintén Borosy András visszaemlékezései szerint a bevezető tájékoztatót a debreceni egyetem történelmi szemináriumában Balázs Tibor, a Századokban és a Társadalmi Szemleiben megjelent kritikák egyik szerzője tartotta. *Borosy A.*: Találkozásaim, barátságom Balogh Istvánnal. I. m.

- 157 Teljes szövege In: *Erős, 2006*, 279–281. *MTA KK Ms 5439/15*.
- 158 Történelem és gyakorlati élet, jelen és ideológia kapcsolatáról Szabó István 1946-ban egyébként külön előadást is tartott „Történelem és élet” címmel. Vö. minderre *Erős 2006*, 208–218. *MTA KK Ms 5439/16*. A posztmodern történelemszemlélethez vö. *Erős V.*: Modern historiográfia. I. m. 220–225. és passim.
- 159 *Erős, 2006*, 279.
- 160 Itt valószínűleg inkább a plebs értelmében érti a népet Szabó.
- 161 Az én kiemelésem – E. V.
- 162 *Erős, 2006*. 280.
- 163 Vö. Bitskey Istvánné említett bibliográfiája szerint a szóban forgó ismertetés adatai. Népszava, 1942. máj. 31. 16.
- 164 A magyar 1945 utáni demokráciáról újabb irodalomra Vö. *Standeisky Éva*: Demokrácia negyvenötben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015.
- 165 Vö. mindehhez még Szabótól *Szabó I.*: Történelem és élet. I. m.
- 166 *Erős, 2006*, 280.
- 167 Itt is inkább a plebs értelmében szerepel a nép, de hogy ez mennyire fejezi ki Szabó igazi gondolatait arra vö. a következő összegzés.
- 168 *Erős, 2006*. 281.
- 169 Vö. Mályusz Elemér levele Eperjessy Kálmánhoz, 1943-ból. *MTA KK*, Mályusz-hagyaték.
- 170 Szabónak az Országos Levéltárba való kinevezését egyébként nem mindenki fogadta kitörő lelkesedéssel. Vö. Eckhart Ferenc Domanovszky Sándornak, 1928. július 6. *MTA KK Ms 4523/611*. Szabó ekkori nézeteit egyébként jól érzékeltetik doktori értekezésének befejező sorai, amelyekből világosan kiderül gondolatainak rokonsága egyfajta „nemzeti romantikus” pozícióval, ami kongruens ekkori történetírásának inkább politikai eseménytörténeti jellegével, s mindez ráadásul jelentős mértékben aktuálpolitikai töltésű is. Vö. Szabó István doktori értekezésének befejező soraiból (1928), nemzeti gondolat: „Ma már, mikor a szabadságharc nemzedéke kihalt, sőt letűnően van a dualizmus korának nemzedéke is, s mikor az ellentéteket a világháború teljesen átadta a multnak, a függetlenségi harc nem politikai kérdés és örökség többé, hanem történelem. Történelem, mely a történetírók számára feladat, a nemzet számára pedig hazafíti eszményeinek, erőgyűjtésének és dicsőségének forrása. A nemzeti köztudat a függetlenségi harcban ma már egyedül a nemzeti gondolat [az én kiemelésem – E. V.] s a függetlenségi eszme szimbólumát látja, a küzdelem vezéreiben pedig a nemzeti eszményeket személyesíti meg. A köztudat ez értékelése, mely felül áll a politikai ellentétek vitáján s a küzdelemben egyedül a nemzeti gondolat robusztus megnyilatkozását szemléli, élő és ható erő a nemzet lelkében. Abban a küzdelemben, mely a trianoni szerződés megteremtése óta Magyarország történelmi jogainak helyreállításáért folyik, fontos szerepe jut a nemzet tudatára eleven erőre ható történeti hagyományoknak, ezek közül elsősorban a függetlenségi harcnak, mely a magyarság lelkében a legmélyebb gyökereket eresztette.” Szabó I.: Debrecen 1848–49-ben. I. m. 40.
- 171 Róluk, illetve Szabóhoz való viszonyukról vö. a monográfia következő fejezetével, különösen a paraszt fontes-ra vonatkozó nagyszabású forrásanyaggal. Valamint említhetők még Szabónak a műveikről írt ismertetései is, amelyek többnyire a Századokban jelentek meg. Vö. pl. Szabó István ismertetése Berlász Jenő: A magyar jobbágykérdés és a bécsi udvar az 1790-es években. című cikkéről. Századok, 1944. 549–550. A Szabó–Wellmann viszonyról vö. *Erős Vilmos*: Utak a népiségtörténethez: Mályusz Elemér és Szabó István. Századok, 147. évf., 2013/1. 33–62. (Benne: *Wellmann Imre*: Szabó István az agrártörténet-író. 56–62.)
- 172 Vö. mindezekre *Balogh I.*: Szabó István debreceni vonatkozású munkássága. I. m. Valamint *Erős 2006*.
- 173 Vö. *Szabó I.*: A debreceni tanyarendszer kialakulása. I. m. Szabónak egyébként még az 1960-as évekből is van előadása a tanya problematikájáról, Vö. *Uő*: Az alföldi tanyás gazdálkodás. *MTA KK Ms 5440/7*. Közölve In: *Erős 2006*. 386–389.
- 174 Vö. a korábbiak. Ezeket kívül még pl. *Szabó István*: A Debreceni uradalom a mohácsi vész korában. Debreceni Képes Kalendárium, 1935. 85–90. [Klny. is.]
- 175 Vö. pl. *Szabó István*: A hanyatló jobbágyország a középkor végén. In. *Uő*: Jobbágyok-parasztok. I. m. 167–200. Eredetileg Századok, 1938. 10–59.
- 176 Ua. Valamint a sok egyéb munka közül az 1960-ban megjelent, szintén kisebb vihart kavart munkája *István Szabó*: La répartition de la population de Hongrie entre les bourgades et les villages dans les années 1449–1526. Budapest, MTA, 1960.
- 177 Vö. erre pl. *Irinyi Károly*: A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867–1918. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2002.
- 178 Vö. a monográfia következő fejezete. Valamin *Erős V.*: Utak a népiségtörténethez: Mályusz Elemér és Szabó István. I. m. 38–44.
- 179 Helytörténet és népiségtörténet között persze, bizonyos megközelítések szerint, nincs olyan nagy különbség, utóbbi előzőből is kinőhet. Vö. *Mályusz Elemér*: A helytörténeti kutatás feladatai. Századok, 58. évf., 1923–1924. 538–566. Utal még minderre Szabó István tanítványa, Rácz István, Szabónak a két falutörténeti monográfiájáról írt recenziójában. Vö. Rácz István ismertetése Agrártörténeti Szemle, 1970. 528–535. Az egész

- konceptiót hevesen támadja, a helytörténet jelentőségét megkérdőjelezi, s a népiségtörténettel szembeállított szellemtörténetet művel pl. Váczy Péter. Vö. *Váczy Péter: A helytörténeti kutatás problémái. Budapesti Szemle, 1930. október. 53–82.*
- 180 Vö. *Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet IV. – A tizenhatodik század.; V. – A tizenhetedik század.; VI. – A tizennolcadik század.; VII. – A tizenkilencedik és huszadik század.* Budapest, 1928–1934.
- 181 Vö. *Szekfű Gyula: A politikai történetírás.* In: *Hóman Bálint (szerk.): A magyar történetírás új útjai.* Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1931. 397–444.
- 182 Vö. minderről legújabban *Vilmos Erős: In the Lure of „Geistesgeschichte”. (The Theme of Decline in the Hungarian Historiography and Historical Thinking Between the Two World Wars.) European Review of History / Revue européenne d’histoire, 2015/3. 411–432.*
- 183 Vö. *Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik.* Budapest, 1934.
- 184 Szekfűről újabban *Dénes Iván Zoltán: A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus.* Kalligram, Pozsony, 2015. Valamint *Erős Vilmos: Szekfű Gyula. Valóság, 2015/1. Január. 12–30.*
- 185 Vö. *Szabó István: Három nemzedék után. Protestáns Szemle, 1934. 364–368.* Újraközölve In: *Erős, 2006, 80–84.* A recenzió nem szerepel az eddigi Szabó Istvánnal kapcsolatos bibliográfiákban, saját gyűjtésem eredménye.
- 186 Szekfű szóban forgó szemléletéről az alábbiakat írja Szabó: „Szekfű két kibontakozási irányt vesz szemügyre s ezeket a történeti munkáiból jól ismert »kismagyar« és »nagy magyar« elnevezések alá foglalja. A mai kismagyarok a történelmi kismagyardal, a keleti-erdélyi, jobbadán protestáns és vérséggel magyar egyéniséggel való származási összefüggését s ez egyéniségnek tömegben való származási összefüggését azonban nem vizsgálja, hanem a mai kismagyar szemléletben csupán a közvéleményben meglehetősen elszigetelten álló „fajbiológusok” és turánkodók furcsaságait látja. Megbélyegezve veti el ezeket a lázas fantazmák birodalmába s a jövő útjának a nagy magyar elgondolást jelöli meg. Mi ez ma Szekfű szerint? A Széchenyi lelkeségét hordó magyarabb magyarság, a nemzetiség horizontális és vertikális elmélyítése. A cél eszközei: embéri életmód biztosítása a magyar tömegeknek, a középosztály mértékbeli kiterjesztése, a magyar szellemiség gyökerének lebecsültése a nép és a történeti hagyományok talajába. A magyarabb magyarság új arca az új magyar művészet (Kodály, Bartók) és tudományosság (Horváth János) munkáin tetszik át.” Vö. *Erős 2006, 82.* Szabó Szekfű koncepciójával szemben amúgy meg is fogalmaz alternatívát. Ez a magyar parasztságra való nagyobb támaszkodás, mert szerinte a magyar népiség jegyeit ők fogják kiformálni. Látható, hogy 1934-ben már szinte teljesen megfogalmazza későbbi koncepciójának alapelemeit, például parasztság és magyarság azonosítását, illetve arra is bizonyíték mindez, hogy a parasztság története felé való fordulásának jelentős politikai, a saját kora problémái által befolyásolt motívumai voltak.
- 187 Szekfűnek a kismagyar–nagy magyar szembeállítását, pl. Mályusz Elemér mellett, hevesen bírálja Domanovszky Sándor is, s szerinte inkább az ország keleti része képviseli a folyamatosságot, akár az állami élet vonatkozásában, de kulturális tekintetben is. Vö. *Domanovszky Sándor: Recenzió a Magyar Történet IV. és V. kötetéről. Századok, 64. évf., 1930. 881–903.* *Domanovszky Sándor: Recenzió a Magyar Történet VI. kötetéről. Századok, 67. évf., 1933. 308–315.* Minderről *Óze Sándor: Szekfű Gyula török koros munkássága.* In: *Paksa Rudolf (szerk.): Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban. 91–126.* Budapest, Argumentum – Eötvös Collegium, 2007. 91–126. Mályusz Szekfűvel való vitáiról vö. *Erős Vilmos: A Szekfű–Mályusz vita.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000.
- 188 Már korai Debrecenről foglalkozó írásaiban is feltűnik mindez, vö. *Erős 2006.* Illetve itt a korábban felidézett művek a húszas évek első feléből is.
- 189 Vö. a korábban idézett, illetve részben még ezután idézendő tanulmányok. A hajdú-kérdéshez például vö. *Szabó I.: A hajdúk 1514-ben. I. m. Uő: A hajdúság kialakulása. I. m.*
- 190 Vö. még mindezekben kívül pl. *Szabó I.: A szabadságharc debreceni hírlapjai. I. m.*
- 191 Vö. az ezzel kapcsolatos, előzőleg idézett tanulmányok, valamint *Erős 2006.* Illetve *Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből.* Budapest, 1948.
- 192 Ugyanezt megfogalmazza 1950-es évekbeli egyetemi előadásaiban is. Vö. a korábban említett művek, illetve pl. *Szabó István: Magyar történelem az Árpád-korban. (Könyvomat egyetemi jegyzet.)* Debrecen, 1950–1951.
- 193 Vö. erre *Romsics Ignác: A magyar történetírás gleichschaltolása, 1945–1949 [Részletek].* Rubicon, 2011. 5. sz. Valamint *Uő: Clio bűvöletében. (Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel.)* Budapest, Osiris Kiadó, 2011.
- 194 Vö. minderre *Spira György* későbbi kötetei is. Pl. *Spira György: Petőfi napja. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.* *Uő: A negyvennyolcas nemzedék nyomában. Magvető Kiadó, Budapest, 1973.*
- 195 Vö. *Orosz I.: Egy centenáriumi kötet kálváriája. I. m.*
- 196 A professzionális történetíráshoz vö. *Erős V.: Modern historiográfia. I. m. 91–94. és passim.*
- 197 Vö. *Szabó I.: Debrecen 1848–49-ben. I. m. Illetve pl. Erős 2006. 13–65.*

- 198 A gerillaharcok értékelésének egyébként alapvető jelentősége volt a szóban forgó időszakban eluralkodott politikai retorikában, illetve diskurzusban. Ők testesítették meg ugyanis a bontakozó, igazán „demokratikus” néphadsereg előképét, s velük szemben a szakszerűen képzett katonákra hivatkozni a Horthy-rendszer és a történelmi uralkodó osztályok melletti kiállást jelentette. Aki ezt megtette az a nép, a „demokrácia” ellenségének számított. A kérdéskörre vö. még *Varga János*: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Budapest, 1953. Illetve a könyv (mely a szerzőnek a kandidátusi disszertációja volt) körüli polémiát a Századok 1956-os évfolyamában. 848–849. Ehhez képest kap értelmezést például Szabónak az 1948-as debreceni kötetben megjelent írása. E tanulmányában ugyanis, bár kitér a gerillaharcok és a népháború problémájára, szerepüket inkább negatívan értékeli, s helyesli a Görgey által kezdeményezett feloszlatásukat. Megjegyezhető, hogy a képen némileg módosít az említett 1949-es előadásában, de ez egyértelműen az akkori politikai nyomás hatására történt.
- 199 Értelmezésemet alátámasztja Szabónak egy 1947-ből származó, akkor készülő tankönyvről írott véleménye. A népiségtörténet avatott mestere s a népi nemzet gondolatának reprezentánsa itt kifejti, hogy a nép története önmagában nem a teljes történet, ezt az állam és a nemzet történetével összefüggően kell – szerinte – bemutatni. Másrészt arra mutat rá Szabó (szerves összefüggésben az előzőkkel), hogy ez a teljesebb történet nem korlátozódhatna az alsóbb társadalmi rétegek történetére. A magyarság ugyanis számára a történelmi osztályokat, értsd a nemességet is magában foglalja. Ez a probléma párhuzamos a népiségtörténeti tanulmányokban felvetett plebs versus populus problémával. Szabó itt is inkább a populus mellett voksol, ellentétben a kérdéses összefoglalással, amely a magyar nép történetén (összhangban a később uralomra jutott „népi demokrácia” szemléletével) csak az alsóbb, „kizsákmányolt” rétegek – tehát a plebs – történetét értette. Vö. *Erős*, 2006. 256. *MTA KK Ms 5438/112*. Szabó István Az Országos Köznevelési Tanács Igazgatóságának.
- Minden bizonnyal egyébként a következő műről van szó a levélben: A magyar nép története. Rövid áttekintés. Írták: *Heckenast Gusztáv, Karácsony Béla, Lukács Lajos, Spira György*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1951. A plebs és a populus megkülönböztetéséhez Szabónál vö. különösen *Uő*: Nemzetszemlélet és magyarságtudat. Sorsunk, 1943. 730–738., 836–844., 891–895. 1944. 34–42. l. Újra megjelent: In: *Szabó I.*: Népiségtörténeti tanulmányok. I. m.
- 200 Vö. *Szabó István*: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. Századok, 86. évf., 1952. 509–532. *Uő*: Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésben 1848/49-ben. *Acta Universitatis Debreceniensis*. Debrecen, 1959. 29–46.
- 201 Vö. erre *Szabad György*: Szabó István a felszabaduló jobbágság földtulajdonlási igényéről. In: Szabó István Emlékkönyv. I. m. 302–309. Valamint *Erős V.*: Szabó István és 1848/49. I. m.
- 202 Vö. *Sándor Pál*: A magyar agrártörténeti irodalom kritikája. Századok, 88. évf., 1954. 373–419.
- 203 Vö. pl. *Szabó István*: A magyarság életrajza. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1941. Itt Szabó, immár az országos történetbe ágyazva számtalan utalást tesz Debrecen, illetve az Alföld történetére, illetve gazdagon hasznosítja korábbi, mindezekre vonatkozó kutatásait.
- 204 Ennek az országos dimenzióba való emelkedésnek egyik legfontosabb eleme az, hogy Szabó 1948-as kötetének egyéb tanulmányaiban (pl. az örökös röghözkötés rendszeréről, stb.), de előzőleg is (a jobbágy birtoklásának lehetőségeiről a 16–18. században) megjelenik a „harmadik út” gondolata. Ez persze telivér módon az akkor regnáló doktrína elleni történetfelfogás és ideológia (amely a magyar fejlődést Európa keleti felébe tolja, mint ahogy az akkor regnáló hatalmi-politikai viszonyok is), ennek mélyebb bemutatása, egyáltalán bizonyítása azonban végképp a következő részekre hárul. Vö. pl. *Szabó István*: A jobbágy birtoklása az örökös jobbágság korában. Budapest, MTA. 1947. Illetve *Szabó I.*: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Budapest, i. m.
- 205 *MTA KK Ms 5438/69*.
- 206 E levél nem lelhető fel a Szabó István-hagyatékban. Talán említésre méltó, hogy Szabó az első felszólításra nem is kívánt válaszolni.
- 207 Természetesen A szabadságharc fővárosa Debrecen, 1849. január–május című kötetről van szó.
- 208 1848 centenáriumának ünnepegeiről vö. *Gerő András*: Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma. Új Mandátum Kiadó, Budapest. 1998.
- 209 Az intézményről vö. *Huszár Tibor*: A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1995.
- 210 Az itteni névsort azért meglehetősen reprezentatívnak lehet tartani: a Szabó István elleni támadások spiritus rectorairól van szó.
- 211 *MTA KK Ms 5438/70*. Vö. *Erős*, 2006. 272–273.
- 212 Mint az előzőkből is kiderül, a vándorgyűlést végül is decemberben tartották meg.
- 213 Vö. a korábbiak.
- 214 Vö. a korábbiak, illetve pl. *Erős V.*: Szabó István és 1848/49. I. m. a kérdéskörrel kapcsolatban még *Borosy András*: Találkozásaim, barátságom Balogh Istvánnal. In: *Thesaurus solemniss. Barátok, munkatársak, tanítványok köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt*. Debrecen–Nyíregyháza, 2002. 13–17.; Illetve *Balogh István*: A debreceni egyetemi összeküvés 1950-ben. In: *Emlékkönyv Borosy András nyolcvanadik születésnapjára*. Pest Megyei Levéltár,

- Budapest, 2002. 17–34. Valamint *Módy Gy.*: Egy centenáriumi kötet „kiátkozásának” történetéhez. I. m., *Orosz I.*: Egy centenáriumi kötet kálváriája. I. m.
- 215 Vö. Radó István írása a fenti címmel. Tiszántúli Néplap. 1948. március 28. 5.
- 216 Vö. *Balogh I.*: A város és népe. I. m.
- 217 Vö. Tiszántúli Néplap. 1948. október 10., illetve a korábbiak.
- 218 Látható, hogy Szabó István alapján vonakodott e vivizsekciótól. Végül is úgy jelent meg a rendezvényen, hogy nem az általa szerkesztett kötet került ott terítékre. Persze a bonyodalmakat így sem kerülhette el. Vö. a korábbiak.
- 219 Végül a decemberi rendezvényen sem a Szabó István által javasolt program valósult meg, az ő előadása mellett, Sólyom László tartott előadást. „A szabadságharc katonai vezetésének kérdéséhez” címmel. Vö. a továbbiak.
- 220 Vö. erre az irodalomra később *Gerő A.*: Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma. I. m.
- 221 Erre vö. Széll János 48-as debreceni honvédhadnagy önéletírása: Részletek a Déri Múzeumban őrzött eredeti kéziratból. (*Sőregi János* forrásközlése.) Debreceni Képes Kalendárium, 1948. 49–54. Mint a bibliográfiai leírásból látható, Szabó István részben tévedett, ugyanis időközben részletek már megjelentek az említett szövegből.
- 222 Vö. *Erős*, 2006. 272–273.

Felmérés a baden-württembergi magyar közösségekről

(Bevezetés) Ez a publikáció a 2016 tavaszán az ELTE hungarológia mesterszakára benyújtott szakdolgozatomból készült.* Munkámban a diaszpórákutatáson belül az anyanyelvi oktatást vizsgáltam a baden-württembergi magyarok körében, főként Freiburg im Breisgauban és Karlsruhéban. Érdekelt, hogyan kerültek ide a magyarok, mióta élnek itt, és van-e magyar közösség közvetlen környezetükben. Ezekre a kérdésekre egyrészt interjúkból kaptam választ, másrészt az általam készített kérdőív segítségével az identitástudatról, a magyar nyelvtudásról, annak ápolásáról is tájékozódtam.

Jelen írásomban a kérdőíves felmérésem eredményét közlöm részletesen, amelyeket általam készített ábrákkal, táblázatokkal támasztok alá. A kérdéseimet ért kritikákat is ötvözöm benne, és helyenként idézek az elhangzott válaszokból.

A kérdőív struktúráját követő, 32 interjúból¹ is közlések részleteket egy külön alfejezetben. Az interjúkban bővebb, személyesebb válaszokat kaptam. Érdekelt a vegyesházasságok esete, a Magyarországhoz viszonyulás és az esetleges hazatérés gondolata.

Céloom a nyugati diaszpórával foglalkozó munkák bővítése objektív, tényfeltárási adatokkal.

(A kérdőíves kutatásról) A standard adatgyűjtésre irányuló kérdőívemben 26 kérdést tettem fel, melyeket Google Formba illesztve, egy általa generált linkben küldtem ki.

Törekedtem arra, hogy ne monoton kérdésekkel untassam a válaszadókat. Ezért kerültek bele különböző típusúak: pl.: 5-ös skálán való értékelés vagy az egyszeres-többszörös válaszadás lehetősége. Utóbbiak esetében a kitöltő idejének megbecsülése végett adtam meg irányított válaszlehetőségeket, de mód nyílt a kérdések nagyobb részénél a szabad gondolatok, eltérő vélemények beírására is az „egyéb, éspedig” kategóriánál. Ezenkívül szerepet kapott a „nem tudom” opció is, hiszen vannak helyzetek, amikor valaki valóban nem tud, vagy nem akar válaszolni, vagy éppen bizonytalan az ismerete.

A nemre, életkorra vonatkozó első két kérdés a demográfiai adatok megszerzését célozták. Ezáltal kaptam képet valamelyest az anonim válaszolók „kilétéről”. Ehhez egy kitöltő fűzött kritikát, miszerint ő nem tartotta „politikailag korrektnek”, hogy megadja éveinek számát, így ki is hagyta ezt a kérdést.

Ezután azt szerettem volna leszűrni, hogy Baden-Württemberg tartomány melyik városában és mióta élnek ott az érintettek.

Majd a kérdőív témakörökre tagolt részei következtek. Az első foglalkozott az identitással (5–9. kérdések). Ezt a blokkot azért is tartottam érdekesnek, mert ahogyan a BUOD (Németországi Magyar Szervezetek Szövetsége – Bund Ungarischer Organisationen in Deutschland) honlapja is jól összefoglalja: „A magyar népcsoport Németországban kitűnően beilleszkedett. Tagjai Németországban otthon érzik magukat, szívesen laknak itt és egyúttal lojális és értékes polgárai a német közösségnek. A magyar nyelv és kultúra megőrzése valamint a személyes kapcsolatok ápolása a Kárpát-medencében élő emberekkel viszont fontos törekvésük.

Meggyőződésünk, hogy ezzel a német és a magyar társadalom fejlődéséhez gyarapítóan hozzájárulunk. Kétnyelvű gyerekek és felnőttek két kultúrából meríthetnek. Tudatosabban élnek, nyitottabban és toleránsabban viselkednek.”²

Tulajdonképpen ezt a megállapítást akartam jobban megvizsgálni, ki hogyan éli meg magyarságát, egyáltalán fontos-e számára, és tartja-e azt.

A következő négy (10–13.) kérdésben a válaszadók nyelvtudásáról tudakozódtam. Felvetődött az anyanyelv is, amelyet – ahogy a válaszokból kitűnik – nem mindenkinek sikerült egy nyelvre szűkíteni.

A 14–17. kérdések a helyi magyar közösségekre vonatkoztak. Kíváncsi voltam, ki mit gondol, hány magyar élhet a környezetében. Természetesen itt nem az volt a célom, hogy konkrét statisztikai adatokat irjanak be. Úgy gondolom, a becslés már elég ahhoz, hogy látható legyen, az illető ismeri-e az adott közösséget vagy sem. Azonban félreértéseket szült a „helyi magyar közösség” vagy a „helyben” megfogalmazás. A visszajelzésekből kiderült, hogy többen nem értették, esetleg félreértették, sőt volt, aki egész Németországra vetítette a kérdést, pedig a kérdőív címében szerepelt Baden-Württemberg tartomány neve. Volt, aki felvetette, vajon mi számít intézménynek: bejegyzett egyesületre vagy egy olyan kulturális központra gondolok, amely magyarországi irányítás alatt áll. Természetesen elég lett volna egy magyar csoportnak intézményesült kereteire gondolni attól függetlenül, hogy bejegyzett-e vagy sem, de mégis rendezvényeket szervez, illetve összejárnak oda a magyarok, akár csak beszélgetni.

A következő kérdésekkel (18–20.) a magyar nyelv oktatásának ügyét boncolgattam. Ebben a „vasárnapi iskola” fogalmát, ismertségét kutattam, valamint a hajlandóságot, hogy a szülő vagy leendő szülő mekkora hangsúlyt fektet, illetve fektetne gyermeke(i) ilyen intézménybe járatására.

Ezzel a 20. kérdéssel zárult a minden válaszadót érintő kérdések sora.

A *Helyi magyar iskola* című egység három (21–23.) kérdése azoknak szólt, akik tudtak lakóhelyükön működő magyar intézményről. Dolgozatom szempontjából a legrelevánsabb kérdés a helyben működő magyar iskola. Ezek iránt érdeklődtem: látogatják-e, mit tanít, illetve a válaszadó hogyan látja, mi a feladata a helyi magyar intézménynek.

Az utolsó három (24–26.) kérdésre azoktól vártam választ, akik nem tudtak helyben működő magyar intézményről, avagy ténylegesen nincs is ilyen. A lakóhely szerinti magyar intézményre való igényt szerettem volna felmérni – amennyiben ez lehetséges egy ilyen kérdőívben.

Úgy gondolom, hogy a látszólag szerteágazó, egymással nem mindig szorosan összefüggő, vagy olykor egymást átfedő kérdések jól felölelik mindazt, amit a dolgozat megírására készülve magamnak vázlatpontokban rögzítettem. A válaszadók heterogén csoportot alkotnak: sikerült különféle korosztályt, eltérő foglalkozású embereket és nem csak szülőket megszólítani, ezért az eredmény összetett, sokrétű és változatos.

(*A kutatás eredményei*) A demográfiai kérdéseket tekintve a válaszolók többsége (79%) nő volt, a válaszadók közül 22 fő karlsruhei, 29 fő freiburgi, és 74%-uk a 2000-es években költözött Baden-Württembergbe. Ebből nem derül ki, hogy a megkérdezettek csak az általuk megadott évben jöttek ki Németországba, csak az, hogy a mai lakóhelyükre mikor költöztek. (*Lásd az 1. ábrát!*)

A válaszadók életkori megoszlása: 20%-uk 20 és 29 év közötti, 27% 30–39 éves, és 28%-uk a 40–49 évesek táborából került ki, 25% pedig 50 év feletti.

Az identitást kutató kérdéseket kiemelkedően fontosnak tartottam, ugyanis eltérnek a vélemények arról, ki lehet magyar. Egy definíció szerint: „*Magyarnak tekintendők: akik Magyarország területéről származnak; akiknek egyik szülője Magyarországról vándorolt ki; akiknek anyanyelve magyar; és végül, akik magyar nemzetiségűnek vallják magukat.*”³ Vagyis fontosabb az identitás bizonyos szempontból, mint egy útlevel.

Az adott válaszokból kiderül, hogy a többség (85%) magyarnak vallja magát, de már Németországban érzi leginkább otthon magát (48%). Csak 3% nem tudta eldönteni, milyen identitását, illetve hiába a magyar származás, már csak 34% van leginkább otthon Magyarországon.

Ezután meg akartam tudni, hogyan vélekednek Magyarországról (7. kérdés). Erre annál is inkább kíváncsi voltam, mert egyes magyar minisztériumi körökben meg vannak arról győződve, hogy aki a rendszerváltás után vándorolt ki, az biztosan csak rosszat gondol a volt hazájáról. Ez, a kérdésre adott válaszok alapján nem jellemző! Ugyan több válaszlehetőséget is felkínáltam, és a válaszadók többet is megjelölhettek a megadottak közül. Mindenesetre negatívan csak heten viszonyultak Magyarországhoz, de köztük voltak rendszerváltozás előtt és után kiérkezők is. A többiek a „semleges”, a „nem tartom magamat magyarnak”, „kötődöm hozzá”, „szép emlékeim vannak róla”, „bármikor elmennék Magyarországra”, „közömbös”, „pozitív” és az „egyéb, éspedig” opciót jelölték meg. Az ehhez a kérdéshez készített diagram a több válasz kiválasztásának lehetősége miatt csalóka, mégis érdekes, hogy többen csak egy választ jelöltek meg. Kiemelném, hogy a többség kötődik Magyarországhoz (61 fő), szép emléke van róla 40 személynek, és pozitívan gondol rá 34 válaszadó. *(Lásd a 2. ábrát!)* Az „egyéb, éspedig”-hez írt megjegyzések közül hadd idézzek néhányat – a válaszolók többsége az alábbiakat kiegészítésnek szánta, és mellette a választhatók közül is megjelölt legalább egyet:

- *„Erdélyi vagyok, nem éltem soha Magyarországon.”*
- *„Közömbös, nem ott születtem.”*
- *„Ez a hazám.”*
- *„Rendszeresen hazajárok.”*
- *„Történelmi közép-európai kontextusban.”*
- *„Nem tartom magam magyarnak.”*
- *„Magyarország a szülőföldem, szeretek ott lenni, jelenleg azonban nem tudnám elképzelni, hogy ott éljek. Németországban kiépítettem az egzisztenciámat, a szakmai- és a magánéletemet.”*
- *„Ragaszkodom hozzá.”*

A hazalátogatásról többen úgy nyilatkoztak, hogy félévente kerül erre sor (43%), és csak egy kis százalék jelölte meg a havonta (3%) vagy a nem tudja (1%) lehetőséget. Itt is voltak egyéb bejegyzések: *„hatszor évente”*, *„2-4 havonta”*, *„negyedévente”* vagy éppen *„rendszerint, régebben évenként/kétévenként egyszer, kétszer”*.

A 9. kérdésemet több kritika is érte – vagy a válaszadásba belefoglalva, vagy éppen külön e-mailben. A kifogások például arról szóltak, hogy mi tekinthető egyáltalán hungarikumnak⁴, és miért éppen a felsorolt termékeket foglaltam bele a kérdésbe. Saját tapasztalatom alapján, némi szubjektivitást bevonva döntöttem a „Túró Rudi, Pick szalámi, Sport szelet, pálinka” mellett. Megjegyzem, az elvem az volt, hogy lényegre törően olyan dolgokat soroljak fel itt, amelyet a mai magyar ember előszeretettel visz külföldre, vagy éppen keres az adott helyen magyar boltban. A lista természetesen tovább bővíthető, de szerencsére a többség mégis megértette, hogy mire gondoltam, céloztam velük. A válaszok a következőképpen alakultak: 80% a hazai ízekre szavazott. *(Lásd a 3. ábrát!)* Többen megjegyezték, hogy a Túró Rudi hiányzik *(„ráadásul még rendes túró sem kapható kin”)*, illetve páran azt is odaírták:

- *„ennél sokkal többről szól a magyar gasztronómia”*
- *„nem különösebben mozgat meg”*
- *„már ez sem magyar, mert eladtak mindent, és sajnálom az országotam”*
- *„gyerekkor”*
- *„magyar termékek, melyeket szeretek, szívesen fogyasztok”*
- *„finom”*

5 ember nyilatkozott úgy, hogy nekik nem mondanak ezek semmit.

A magyar nyelvtudásról faggatóztam a 10. kérdésben. A válaszokból kiderült, hogy 95-en a magyar nyelvet vallják anyanyelvüknek. Egy ember írta be az angolt, hárman a németet, és egy tartja a magyart és a németet is anyanyelvének.

A következő két (11., 12.) kérdésben azt osztották meg velem a kitöltők, hogy hol és kitől tanultak meg magyarul, illetve jártak-e valamilyen oktatási intézménybe Magyarországon. Miután több választ is megjelölhettek, így csak számszerűsíttem a beérkezett adatokat: 74-en otthon, szüleiktől tanultak meg magyarul, 35-en Magyarországon. Érezhető volt ennél a kérdésnél, hogy a válaszadók nem tudták eldönteni, mit jelöljenek meg. Valószínűsítem, hogy vagy egyik szülőjüktől tanultak meg magyarul, vagy mindkettőjüktől, lehetségesnek tartom a nagyszülőket is. A bizonytalanságot mutatja, hogy volt, aki minden választ megjelölt, de akadt olyan is, aki a családot írta be, mintsem a felsorolt rokonokat egyesével. Az otthon, apától (8 fő) vagy anyától (14 fő) választ szimpatikusnak találók között szintén van átfedés. Az eredményeket áttekintve 7 esetben szerepelt az anya, és egyszer az apa jelölése Magyarország nélkül, ezekben az esetekben elképzelhető, hogy vegyesházasságban nőttek fel külföldön. Nyelvrórán Magyarországon csak egy fő tanulta a magyart. Volt, aki még az egyébben feltüntette, hogy Szerbiában szüleitől tanult, vagy éppen Magyarországon könyvből sajátította el a magyar nyelvet. Egy ember jelezte, hogy járt külföldi magyar közösség foglalkozásaira.

A magyarországi iskolai szocializáció kapcsán 14-en egyik intézménybe sem jártak. Magyarországon 17-en vettek részt oktatásban a bölcsődétől a felsőfokú oktatási intézményig bezárólag mindegyikben, illetve csak óvodától ugyanezekben 29-en. Egy fő a Vajdaságban, egy másik pedig Szlovákiában járta végig a magyar nyelvű iskolákat, öten pedig Magyarországon végeztek felsőfokú intézményben. 14-en óvodától középiskoláig látogattak magyarországi intézményt. *(Lásd a 4. ábrát!)*

A 13. kérdésben azt kértem, hogy a válaszolók értékeljék saját magyar nyelvtudásukat. Azért tartottam ezt érdekesnek, mert sokan úgy gondolják Magyarországon, hogy a külföldre szakadt honfitársak magyar nyelvtudása megkopott. Noha van, amikor erre páran rá is játszanak, de jelen kérdőív kitöltői esetében ez a nagyozolás nem állt fenn, sőt, az eredmények magukért beszélnek: 75% úgy ítélte meg, hogy minden készsége kiváló magyarból. Az is ennek tudható be, hogy senki nem jelezte, hogy a kérdőívet esetleg németül szeretné kitölteni, nem magyarul. E kérdés összeállításánál körültekintően kellett eljárnom, mégis voltak átfedések. Írásban 4-en, szóban 9-en vélték nyelvtudásukat a legjobbnak. Senki nem választotta a „csak értek magyarul” vagy a „csak írni tudok” opciókat, viszont 3-an bevallották, hogy nehezen írnak magyarul. *(Lásd az 5. ábrát!)* Egyesek az „egyéb, éspedig” kategóriánál még megjegyezték:

- „anyanyelvem”
- „magas szint”
- „közepes”
- „native-like”

Vannak, akik a magyar nyelvtudásukat a „minden készséggel boldogulok” és a „minden készségem kiváló” lehetőségek együttesével jelölték meg. Akadt olyan is, aki az „írásban megy a legjobban”-t vagy a „szóban megy a legjobban”-t a „minden készséggel boldogulok”-kal kombinálta. Volt olyan, aki az „írásban megy a legjobban”, a „szóban megy a legjobban” és a „minden készségem kiváló” verzió mindegyikét jelölte.

A helyi magyar közösségre vonatkozó kérdésekre adott válaszokból leszűrhető, hogy a kitöltők ismerik-e egyáltalán az adott közösséget, valamint hajlandóak-e a rendezvényeket látogatni, egyáltalán összejárnak-e más magyarokkal.

A 14. kérdésre adott feleletek elemzéséhez kellett hívni az első válaszok között szereplő helyeket, amelyeket összevettem a hivatalos statisztikai adatokkal. Itt az elaprózódás elkerülése végett maradok a Freiburgot és Karlsruheét érintő válaszok kieme-

lésénél, hiszen a válaszadók 51%-a is ezekben a városokban él. A freiburgiak átlagban 330 főre becsülték a helyben élő magyarok számát, amely leginkább közelít a német statisztikai adathoz: 345 fő. Néhányan 700 főnél többre, sőt hárman még 1000 főnél is többre saccolták.

A karlsruheiiek átlagosan 630-ra tippelték az ott élő magyarok számát. A kérdőívem ottani kitöltői között voltak, akik a magyarok tényleges (1125 fő) számának csak a felét jelölték, és csak hárman gondolták 500 fősnek a közösséget, ám egyik válaszoló sem írt be ennél nagyobb számot. *(A hivatalos statisztikai adatokról lásd a 6. ábrát!)*

A 15. kérdésre adott válaszok némileg lehangoltak. (Lásd a 7. ábrát!) A nyilatkozók 35%-a ritkábban, mint havonta, 23%-a pedig egyáltalán nem vesz részt lakóhelyén a helyi magyar közösség programjain. 4%-uk nem tudta megmondani, 12%-uk pedig a következőkkel bővítette a választát:

- „minimum kéthetente”
- „évente kb. kétszer”
- „programok idején”
- „folyamatosan”
- „a csoporton belüli politikai nézeteltérések miatt már nem”
- „nem tudok ilyen foglalkozásokról”
- „a helyit nem ismerem, de Stuttgartba járunk”
- „amikor időm engedi”
- „alkalmilag”

Itt is van néhány átfedés a válaszok és a beírtak között: volt „nem tudom” lehetőség, mégis valaki ezt az „egyéb, éspedig”-nél emelte ki. A többi megjegyzés szerintem a precízebb válaszadást szolgálta.

A 16. kérdésre adott feleletben a helyi közösség értékelését vártam. Bár a megadott jelzőket igyekeztem semlegesen megfogalmazni, rajtuk kívül megoszthatták saját gondolataikat is velem. Céлом itt az volt, hogy valamilyen benyomásom alakuljon ki arról, hogy egyáltalán ismerik-e és, ha igen, mennyire a helyi közösséget.

A legalább két válaszlehetőség megadása itt is átfedésekhez vezetett. A helyi magyar közösség „sok tagot számláló” jellemzése 8%-os, a „zárt” 4%-os kiemelést kapott.

Ezekon kívül a freiburgiról az alábbi különvélemények születtek az „egyéb, éspedig” kategória alatt:

- „a mentalitás miatt csak csúnyán bánnak egymással”
- „erről nem szeretnék véleményt mondani”
- „nem tudom, nem veszek részt a közösség életében”
- „még nincs tapasztalatom”
- „passz”
- „ha összejöttek, kedvesen mosolyogtak egymásra, de a háttérben csak rágalmazták egymást, amiben különösképpen az erdélyiek voltak a legkellemetlenebbek”

A karlsruhei eredmények szerint a helyi közösség levelezőlistáját a 22-ből 16-an ismerik, és 11-en vélik segítőkésznek az egyesületet. Két válaszoló „sok tagot számláló”-nak, egy pedig „összetartó”-nak ítélte meg. *(Lásd a 8. ábrát!)* Ezek a kitöltők nem éltek az „egyéb, éspedig” lehetőséggel.

A következő (17.) kérdés a témakörön belül a közeli barátok kilétére koncentrált. Az érdekelt, hogy a kinti magyarok magyarokkal barátkoznak-e inkább vagy sem. Itt az egyik válaszadó megjegyezte, hogy hiányolta az „egyenlő arányban” lehetőséget. Viszont ez a megjegyzés túl későn érkezett, és miután ezt a hiányosságot más korábban nem jelezte, már nem volt alkalmam módosítani. Az eredmény az lett, hogy 70%-uk magyar közeli barátokkal bír, 3% pedig nem tudja eldönteni.

Az oktatásról szóló kérdéskör első darabja a vasárnapi iskola jellemzőire tért ki. Itt laikus válaszokat vártam, vagyis mit jelent az egyszerű embernek a fogalom, mire aszociálnak ennek hallatán. A *Nyelv és Tudomány* egyik bejegyzését⁵ vettem alapul a megadott jellemzők listájához. A többszörös választás lehetősége itt, a 18. kérdésnél is fennállt. A válaszok azt bizonyítják, hogy a többségnek (37%) ez az oktatási szervezet az óvodás és iskoláskorú gyerekek tanításával foglalkozik, és 29%-uk szerint egyházhoz köthető. *(Lásd a 9. ábrát!)* Csak 4% gondolta ezt állami intézménynek. Az egyebek között 13-an tüntettek fel mást: három embernek semmi nem jutott eszébe a „vasárnapi iskolá”-ról, ketten nyilatkoztak úgy, hogy ismerik. Egy válaszoló megfogalmazása szerint ez a „gyerekek kisebbségi nyelven való oktatása”. Egy illető ezt írta: „Értelmetlen akció. Amerikából importált idea, ott talán hasznos volt az egyházközösségek keretén belül, mert sok emigráns nem volt képes új hazájában integrálódni. Ez a helyzet itt is!” Vannak, akik a „szombati iskolával” definiálták. Megint mások „a származási nyelvhez köthető általános műveltség továbbadásának” feleltettek meg. Többek szerint a vasárnapi iskola a magyar nyelv tanulását célozza. Egy feleletben olvasható, hogy ez többletenergiát, motiváltságot igényel. Van, aki még beírta, hogy ez kulcsfontosságú a külföldön élőknek, valakinek pedig a vasárnapi iskola a magyar kultúra megismerésével egyenlő.

A következő, a 19. kérdésnél a többség (66%) a megadott 1–5 skálán ötösrre, azaz a legfontosabbnak értékelte azt, hogy a már meglévő vagy leendő gyerekei sajátítsák el a magyar nyelvet. Ezekben az esetekben valószínűsíthető, hogy legalább az egyik szülőnek ez az anyanyelve.

A 20. kérdésben azt kértem jelölni, hogy van-e helyben, a válaszadó lakóhelyén magyar intézmény. Csak 32% nyilatkozott úgy, hogy van, a többiek (20%) vagy nem tudtak róla, vagy valóban nincs.

Ezután már nem minden kérdést kellett megválaszolniuk a kitöltőknek. Annak függvényében, hogy a 20.-nál hogyan nyilatkoztak, folytathatták a következő három kérdéssel, vagy térhettek rá a 24.-re.

A 21. kérdéstől azokat szólítottam meg, akik tudtak a lakhelyükön működő magyar intézetről. Itt leszűkítettem a kört magyar iskolára. Először azt akartam megtudni, hogyan vélekednek egy ilyen funkciójáról. Több választ is megjelölhettek, amely lehetőséggel négyen nem éltek. A 32 kitöltő közül, aki innen folytatta, csak 8-an nem gondolták a közösségépítést az iskola feladatának. A nyelvápolással három kivétellel mindenki egyetértett. A kultúraápolásról már megosztottak a vélemények, bár 81%-uk ezt is bejelölte. A hagyományörzésre ugyanannyian voksoltak, mint a közösségépítésre. Ezenkívül egy személy írt be a más lehetőséghez egy választ, amelyben „a magyar identitástudat” kialakítását emelte még ki. *(Lásd az 1. táblázatot!)*

A következő (22.) kérdésben az adott magyar iskola látogatottságára voltam kíváncsi. A többgenerációs magyar családokat figyelembe véve fogalmaztam a válaszlehetőséget, miszerint akár a válaszadó maga járt-e oda. A 32 főből a többség nem látogatta (43,8%), 13 személy a gyermekeit küldte oda, hatan pedig részt vettek az órákon. Ketten írták be vagy azt, hogy nincs gyermek, vagy azt, hogy még nem aktuális a család életében a magyar iskola. Itt mindenki csak egy választ jelölt meg a többszörös válaszadás lehetőségétől eltekintve. Senki nem választotta a „nem tudom” opciót.

A 23. kérdésben, amely a visszaküldők közül 32 főnek a kérdőív végét jelentette, még azt kértem megjelölni, hogy mit tanultak a magyar iskolában. Felsoroltam néhány tantárgyat, hogy megkönnyítsem a választást. A kapott válaszok alapján kitűnik, hogy talán kíváncsi volt az „egyik sem” és a „mindegyik” válaszlehetőség, de ennek hiányát sokan pótolták az egyébbé írt megjegyzésekkel.

15 fő úgy ítélte meg, hogy egyik tárgy sem fordul elő az iskolában, ezzel szemben pedig öten mindet bejelölték. Egy ember választotta a nyelvtan–történelem kombinációt, kettő csak az irodalmat, egy pedig a történelmet.

Az „egyéb, éspedigben” megjelentek még a magánélet aktualitása szerint az alábbiak:

- „kérdés nem jellemző”
- „még nem”
- „óvoda, iskolaelőkészítő (5 éves gyerekek)”
- „vegyes”
- „ringató”
- „magyar kórus (ének)”
- „nincs gyerekek”
- „zene”

A kérdőív kitöltését 68-an folytatták a 24. kérdéssel, amely egy magyar intézmény létrehozására való igény felméréséről szólt. Közülük 28% nyilatkozott úgy, hogy szükség van ilyen intézményre, 46%-uk nem tudta eldönteni, a többiek pedig nemmel válaszoltak. A válaszadók lakóhelyei is érdekesek. Freiburgban 15 fő közül hárman az igent, egyharmada a nemet találta szimpatikusnak, a többi nem tudta eldönteni. Karlsruheából 9 fő közül 4 a „nem tudom”, a többi pedig az „igen” választ jelölte. A heilbronniak alkottak még egy 8 fős csoportot, közülük négy-négy támogatta vagy nem tudta. Ezenkívül Neckarsulmból kaptam még két nemleges és egy „nem tudom” választ. Egy-két fő válaszolt Titisee-Neustadtból, Breisachból, Lörrachból, Hugstettenből, Weingartenből, Hartheimból, Pforzheimből, Brettenből, Fichtenauból, Kornwestheimből, Oberderdingenből, Bad Friedrichshallból, Edingenből... Közülük 11 ember jelölte a nemet, 15 nem tudta, és csupán 7 fő válaszolt igennel.

A „miért lenne ilyen intézményre igénye” (25.) kérdésnél csak 20-an adtak meg egy választ, a többség többet is megjelölt. A megadott lehetőségek hasonlóak a már meglévő és működő közösség esetén jegyzettekhez. (Lásd a 21. kérdést!) A legtöbben, 34-en, a nyelv-ápolást tartják fontosnak. Érdekes módon ugyanennyi voksot kaptak a magyar közösségi programok, a magyar kultúra terjesztése és a hagyományörzés (45,6%). Úgy gondolják, hogy egy esetleges magyar intézménynek, egyesületnek az elsődleges célja nem a gyerekek magyar nyelv tanulása, mert valamivel kevesebben (32,4%) jelölték ezt a választ. A néptánc került az utolsó helyre, 14-en jelezték. (Lásd a 2. táblázatot!)

Az „egyéb, éspedig” helyre (5,9%) beírtak a következők voltak:

- „helyben ilyesmire nincs igény”
- „nincs rá igényem”
- „50 km-t utazva ez hatásosabb”
- „nincs”

Végül a létrehozandó intézmény célcsoportjára irányuló kérdéssel zártam a kérdőívet. A válaszok megoszlottak, de a többség a „mindenki, aki magyar” és a „mindenki, aki érdeklődik a magyar kultúra/nyelv stb. iránt” opciókat részesítette előnyben 39 és 36 szavazattal. A több válaszlehetőség közül 20-an a felnőttek mellett voksoltak. A külön férfi vagy női célcsoport mellett csak két-két válaszoló tette le a jelölését. A 68 válaszadó közül 15-en csak egy választ indikáltak, és kétharmaduk a „mindenki, aki magyar” opciót választotta. (Lásd a 10. ábrát!)

Az egyébhez a következők kerültek:

- „Aki megnyitja az intézményt, eldönti.”
- „A helybeliek integrálhatatlanok.”
- „Az attól is függ, hogy milyen intézményről lenne szó.”

(*Adalékok az interjúkból*) A nyelvhasználatról kaptam a legszínesebb képet. Általában a családok igyekeztek – ha volt rá lehetőségük – gyermeküket magyar óvodába, iskolába küldeni. Akiknél erre nem volt mód, ott gyakori magyarországi látogatással vagy au-pair fogadásával próbálták elősegíteni a nyelvgyakorlást. Nehogy úgy járjanak, ahogy egyik interjúalanyom megfogalmazta: „*Idegen nyelvi környezetben egy más nyelv használata leszűkül, mert nem minden nyelvi regisztere érvényesülhet. A lexikon beszűkül, később a grammatikát is érinthetik más nyelvi hatások stb.*”⁶

Az elmondások alapján az elsőgenerációs magyarok – még ha nem is volt mindenütt szervezett, erre irányuló oktatás – megtanultak írni-olvasni, igaz, olykor „döcögösen”⁷.

A gyermekek véleménye megegyezik a magyar nyelv átörökítését illetően. Ki-ki gyakorlatiasabban, tapasztaltabban figyel erre: például úgy, hogy a német óvodában tanultakat otthon magyarul elismétli („*utántöltés*”⁸).

Sokan hallottak a kétnyelvű gyermeknevelés előnyeiről⁹ is, ám ezt a családjában mindenki másképp csinálja. Elhangzott olyan is, hogy a passzív szókincset a gyermek a magyarul felolvasott mesék által megszerezte ugyan, de az aktív használat elmaradt. Ezek a szituációk olykor mulatságos helyzeteket teremtettek a nagyszülőkkel.¹⁰ (Továbbá vannak olyan családok, ahol a társalgás legalább 3 nyelven folyik, „*ha valaki kinyitja a száját, a nyelvből tudják, hogy kihez beszél.*”¹¹)

A vegyesházasságban élők esetében akadtak, akik konfliktusról számoltak be. Egyesek kiemelték, hogy a másik anyanyelvű házastárs tekint néha furcsán a szituációra, mások viszont a folyamatos fordítást olykor megerőltetőnek tartják.

A szombati foglalkozások esetén sajnos olykor felmerül a bejárás nehézsége, ami néha otthoni, családi konfliktustól sem mentes.¹² Mindennek ellenére 14-en a megkérdezettek közül rendszeresen viszik kisgyermeküket vagy unokájukat a magyarórákra.

Van, aki pedig arról számolt be, hogy a magyar programokra éppen azért nem tudnak elmenni, mert a partner nem beszél magyarul, folyamatosan fordítani meg nem szerencsés, mert így egyik félnek sem szerez örömet az adott rendezvény.

Kiálltak a következetesség elve mellett, vagyis a magyar szülő beszéljen végig magyarul a gyermekhez, még akkor is, ha az idegen nyelven szól vissza.

Sajnos a tanárok és a szülők is tisztában vannak azzal, hogy a gyerekek egy részét nehéz motiválni a magyar nyelv tanulására, használatára. Volt, aki beszámolt arról, hogy a gyermekével óvodás koráig probléma nélkül tudott csak magyarul kommunikálni. Miután elkezdődött a német óvoda, a magyar egyre inkább a háttérbe szorult. Arra is akadt példa, hogy a gyermek saját maga pályázott érettségi után a Balassi Intézet ösztöndíjára, hogy Magyarországon tölthessen egy évet – a magyar szülő legnagyobb örömeire.¹³

Az órák, foglalkozások hospitálásán feltűnt az is, ha a gyerekek csak az édesapja magyar, általában gyengébben beszéli ezt a nyelvet. Voltak, akik csak szavakat tudtak, összefüggő mondatokban már nem tudták kifejezni magukat. Ezért is mondják, hogy egy nyelv anyanyelv lehet, nem apanyelv.¹⁴

Akadtt olyan család is, amelynek annyira fontos, hogy a gyermek a szombati foglalkozáson megjelenjen, hogy még a német apa is elmegy, és végigüli az órát a gyermekével, ha az anya nem ér rá.¹⁵

A leszármazottak nyelvéről diskurálva általában az elsőgenerációs magyarok még tökéletesen beszélnek, értenek. Gyakorlástól, motivációtól függ, hogyan írnak-olvasnak. Viszont látszik, hogy a többgenerációsoknál ún. nyelvvesztés¹⁶ figyelhető meg, mert nekik már sokkal kevesebb a kapcsolatuk Magyarországgal, a magyar kultúrával. Ha házastársuk is idegen országból származik, akkor a magyar nyelv általában eltűnik. Ezt sajnos a nagyszülő látogatása sem tudja pótolni.¹⁷

A magyar iskolákat általában a családosok ismerik jobban. Attól függetlenül, hogy magyar-e mindkét szülő vagy csak az egyik, járatták a foglalkozásokra gyermekeiket. Ahogy mondták, a gyermeknek is szüksége van arra, hogy ilyen módon magyar barátokra tegyen szert. A barátságok szövődése sokszor egyéb összejöveteleken folytatódik az iskolai kereketen túl – pl. kirándulás, születésnapi zsúr.

Érdekes volt látni, hogyan vélekednek azok a szülők a gyermekeik magyar nyelvtudásáról, akik vagy nem fordítottak a nyelv tanítására/tanítatására nagyobb figyelmet (legyen szó magyar oktatási intézmény hiányáról a környéken vagy személyes mulasztásról), vagy csak elenyésző tudást adtak át nekik. Volt, aki ezt utólag már bánja, de volt, aki ráhagyja a gyerekekre.

Még azok is megemlítették az interjúban a magyar iskolát, akik nem családosak, vagy a családalapítás még csak a távlati jövőben esedékes. Ők is azt tervezik, ha itt lesznek, akkor ide fogják hozni a gyerekeket. Teljes mellszélességgel kiálltak az anyanyelvápolás eme formája mellett.

A **honvagy** általában az idő folyamán már „*megfakult*”¹⁸. Sőt voltak olyanok is, akik úgy nyilatkoztak:

„Még most is úgy gondolom, ha az ember külföldre választja az új hazájának, integrálódjon ott, ahová ment.”¹⁹

„...akinek van honvágya, térjen vissza eredeti hazájába”²⁰

Az állampolgárság kérdése igen sokszínű történeteket eredményezett. A kitelepített svábok automatikusan elvesztették magyar állampolgárságukat, elmondásuk szerint az a hír járta: „*amint a vagon átért a határon, addig tartott a magyar állampolgárság.*”²¹

Akik menekültként érkeztek erre a vidékre, azok idővel megkapták a német állampolgárságot, de le kellett mondaniuk a magyarról, ugyanis a német jogrend a kettőset nem engedélyezte.²²

Akit disszidálásra kényszerítettek a körülmények, az idővel szintén felvette a német állampolgárságot. Ugyanakkor volt olyan is, amikor a magyar állam nem „engedte el” az illetőt a kötelékéből, hiába akart lemondani magyar állampolgárságáról, ebben az esetben de facto kettős állampolgárságot kapott.²³

Többen beszámoltak arról, hogy hezitáltak a német állampolgárságot kérvényezni, mert nem akartak a magyartól megválni. Végül a magyar EU-csatlakozás után lehetőség nyílt mindkettő megtartására. Az egyik interjúalanyom szerint a német állampolgárság megléte több lehetőséget nyújtott neki szakmai téren.²⁴ Egy másik beszélgetőtársam viszont már egy jó évtizede Németországban él, mégsem tartja szükségesnek a meglétét.²⁵

Egy embertől hallottam, hogy ő visszahonosította magát, miután korábban le kellett mondania már a magyar állampolgárságáról.²⁶

A magyarságot az interjúalanyok általában pozitívan élik meg. Bár ebbe szerintük olykor belejátszik a politika, hogy mikor hallanak az országról negatív véleményt. Hátrányuk nem származott abból, ha magyar állampolgárok maradtak.

Az identitás kérdésére is kitért néhány interjúalanyom. Ingadozott, hogy valaki magyar vagy magyar–német kettős identitásának vallja-e magát. Előfordult, hogy valaki azt nyilatkozta: Németországban magyarnak, Magyarországon inkább németnek érzi magát. Persze lehet olyan magát magyarnak vallóról is hallani, akinek első nyelve a német, és soha nem is élt Magyarországon. Az elmondásokból következően vannak olyanok is, akik sokszor magyarebb magyarnak mutatják magukat Németországban, mint Magyarországon.²⁷ Érdekes módon a második generációs magyarok vagy magyar származásúnak vagy magyarnak vallják magukat.

A kitelepítettekkel készült interjú minden várakozást felülmúlt. Személyükben olyan embereket²⁸ ismertem meg, akik kötődnek Magyarországhoz, nagyon jól és szívesen be-

szélnék magyarul.²⁹ Összejöveleteket már a kezdetektől kisebb közösségekben tartottak, ha nem is alakítottak klubot. Kiderült, valahol a „svábok” helyi lappal rendelkeznek, amely egy kétnyelvű újság³⁰, viszont már csak kéthavonta fogják megjelentetni: mondván, hogy „*a kitelepített generáció egyre fogy, a fiatalokat pedig ez már annyira nem érdekli.*”³¹

Azért családjukban fel-felöltött egy-egy kitelepített rokon kijelentése: „*nem megy oda, ahonnan egyszer már kidobták*”.³²

(Zárszó) Az e-mailben, Facebookon csoportokban és privát üzenetekben „szét-szórt” kérdőívek elég széles kört szólítottak meg. Elvárásaimnak megfelelően a 100 válaszból színes képet kaptam a baden-württembergi magyarok véleményéről az adott témakörökben.

A válaszadók többsége kisebb városokból jelentkezett. Tájékozottságuk eltérő, de általában igaz, hogy hiába él az ember egy olyan helyen, ahol van magyar egyesület vagy legalább magyar rendezvény, nem feltétlenül ismerik sem egymást a magyarok, sem a közösséget. Különösen figyelemre méltó az utolsó kérdésekre adott válaszköznél, hogy még a freiburgiak és a karlsruheiek között is volt, aki nem tud (nem tudott) a helyben működő magyar egyesületről. Ez arra mutat rá, hogy érdemes lenne e szervezeteknek több energiát fordítani a népszerűsítésre. Tehát van még mit tenni azért, hogy a külföldön élő magyarok anyanyelvüket, kultúrájukat ismerjék, ápolják, azért is, hogy ne szakadjanak el eredeti hazájuktól.

Egyes válaszolók hangvételén érezhető a kiábrándultság az adott egyesületből, ami ellen tenni kellene, hiszen a külföldre szakadt magyarokat inkább össze kellene fogni, mint megosztani.

Mindenki, akinek kisgyermek van, illetve családalapításon töri a fejét, a magyar nyelv átörökítését lelkesen szorgalmazza. Ez olyan – a nyelvtudás szempontjából legalábbis mindenképpen – hídnak minősül a jövőt illetően, amely nem csak a hagyományok és kultúra átadására irányul. Továbbá a nyelv elsajátítása egy olyan kulcs lehet gyermeke kezében, amely a későbbiekben, akár a munkája során, előnyökhöz juttathatja. (Még ha erről meg is oszlanak a vélemények!)

Az interjúk alapján is megállapítható, hogy nincs két egyforma személyes történet, valamint a különbségek életkor alapján is kirajzolódtak, illetve a kiérkezés, és az itt eltöltött idő alapján is differenciálódtak.

Választ kaptam arra a kérdésre, miért is jöttek ide a magyarok:

- *a világháborúk alatti kivándorlás, menekülés*
- *a II. világháború utáni kitelepítés*
- *az 1956-os emigráció*
- *a szocialista uralom alatti disszidálás*
- *„gazdasági migráció”*
- *családegyesítés*

Az identitás kérdésére is kitértek a válaszadók, ez volt az egyik momentum, ahol mindenki magyart vagy német-magyart jelölt/említett meg. Tehát a többségük megőrizte, megőrzi a magyar nyelvet, a magyar kultúrát.

Hogy kik foglalkoznak a hazatérés gondolatával:

- *akiknek magyar a párjuk (mindegy, hogy kint van velük Németországban, vagy Magyarországon várja őket),*
- *akik fiatalok, és csak pár évig terveznek külföldön maradni.*

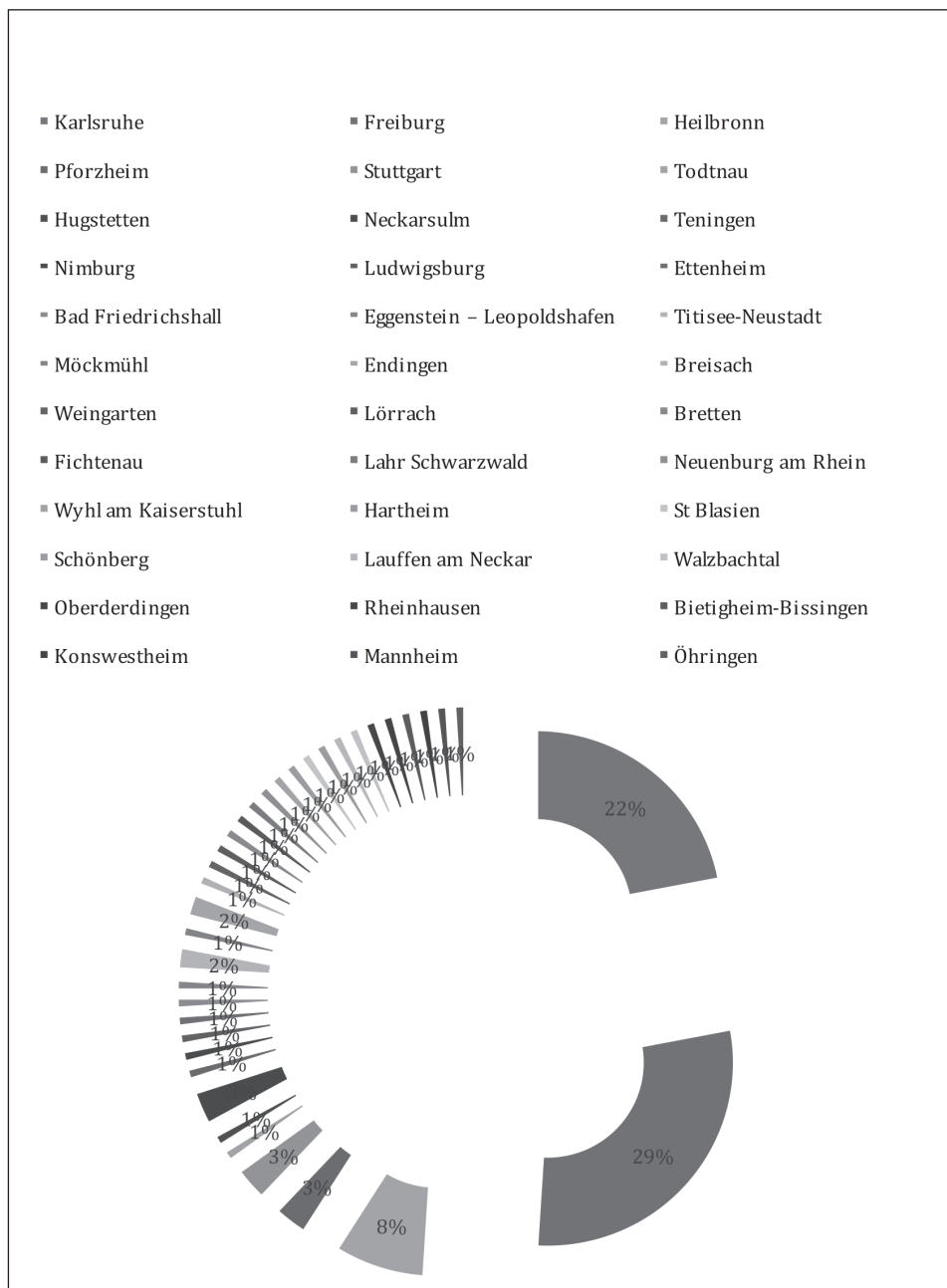
Sajnálatos, hogy többen úgy gondolják, hogy a magyarok csak gazdasági migráció okán kerülnek külföldre, holott érdemes lenne a családegyesítés kategóriájára is vetni egy pillantást. Interjúalanyaim közül többen mentek külföldre férjhez vagy nőültek meg, és véleményem szerint rájuk nem vonatkozhat egyetlen stratégiai törekvés sem, amely azt célozná, vajon mivel lehetne őket motiválni a hazatérésre. Dolgozatom témája talán pont a számukra leginkább érdekes intézményekkel foglalkozik, amelyek a magyar nyelv és kultúra ápolásán fáradoznak külföldön. Ennek a tevékenységnek ők (idegenbe szakadtak, ill. első-, másodgenerációs magyarok) az elsődleges célpontjai, hiszen nekik van igényük erre, utódaik vihetik ezt tovább.

A kutatásból kiderült, hogy a nyelvápolás lehetősége külföldön is határtalan: egyesület, barátság, kapcsolati háló – amiről egy interjúalanyom is beszélt –, mind-mind nagyon fontos szerepet játszik abban, hogy egyrészt a kivándorolt magyarok helyben is megéljék magyarságukat, másrészt ahhoz is szükséges, hogy az otthon maradt barátokkal megmaradjon a kapcsolat, illetve magyar anyanyelvüket se felejtsék el.³³

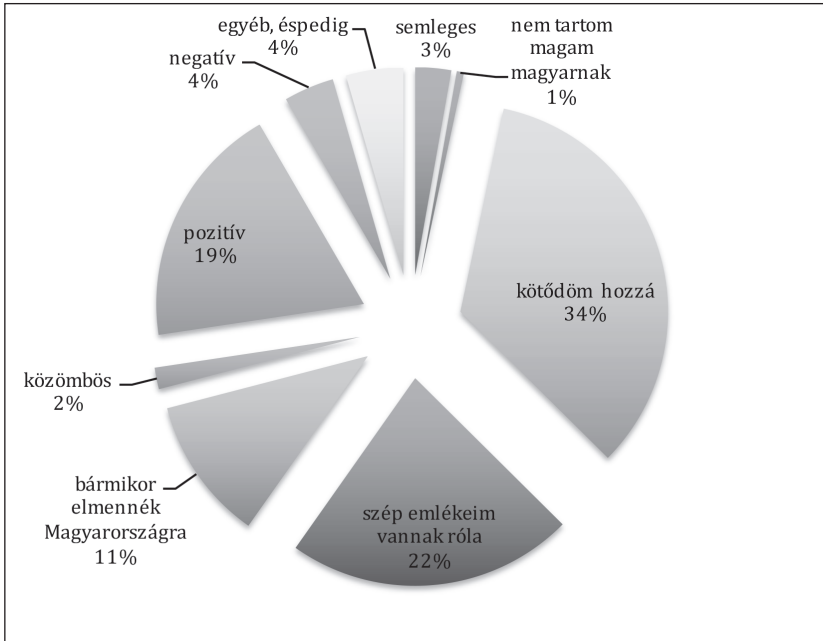
Tervezem a későbbiekben még több magyar közösség figyelemmel kísérését. Fókuszcsoporthoz felmérésben lehetne pl. az utóbbi 5-10 évben kiérkező magyarokat vizsgálni, vagy érdekes lenne a magyar származásnyelvi gyermekek nyelvtudását is monitorozni adott közösségekben.

Véleményem szerint nem üres közhely, hogy minden kezdeményezés értékkel bír, hiszen ebből alakultak ki az egyesületek, és ez viszi őket előbbre is. Esetükben nem beszélhetünk anyagi értelemben profitorientáltságról, de a magyar kultúra vagy a magyar öntudat profitjáról igen, amely mindenképpen megfizethetetlen morális érték.

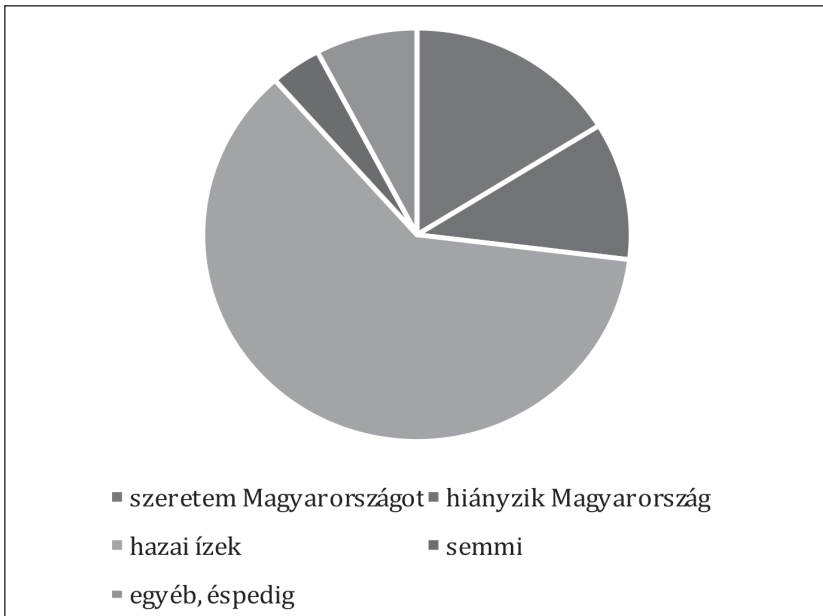
FÜGGELÉK

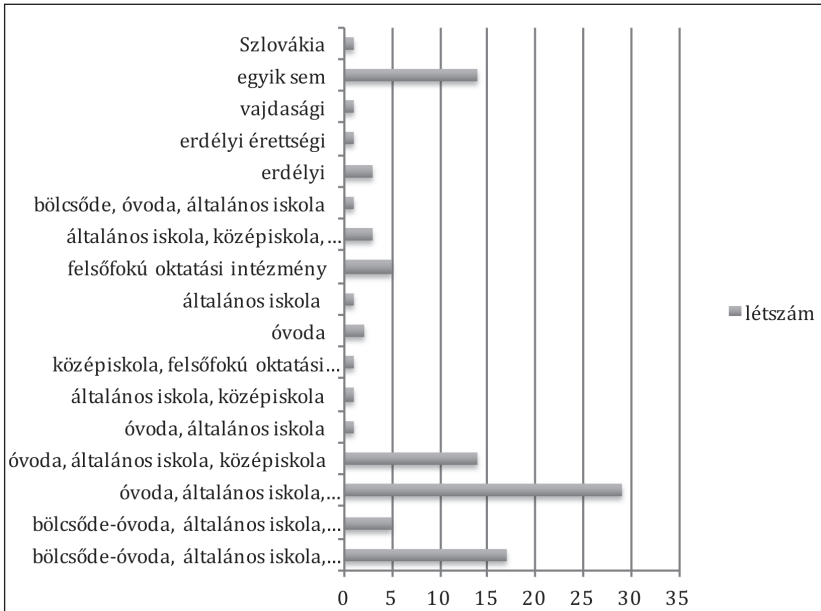
1. ábra: A válaszadók lakóhely szerinti megoszlása

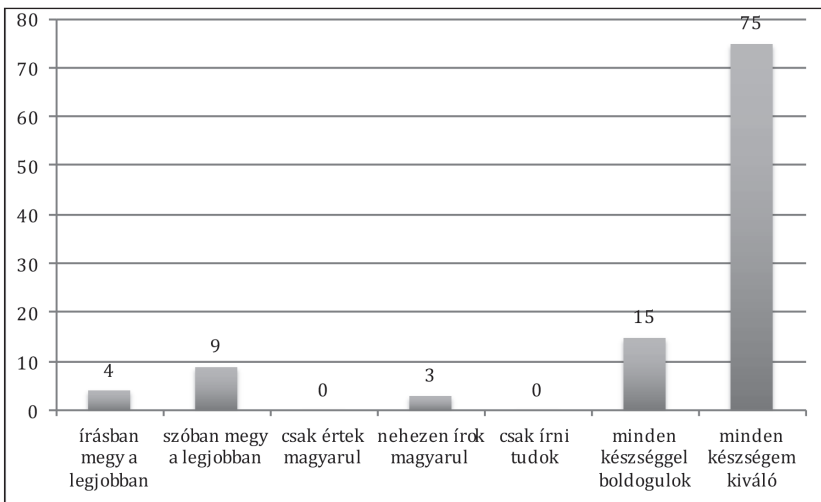
2. ábra: A Magyarországhoz való viszony értékelése

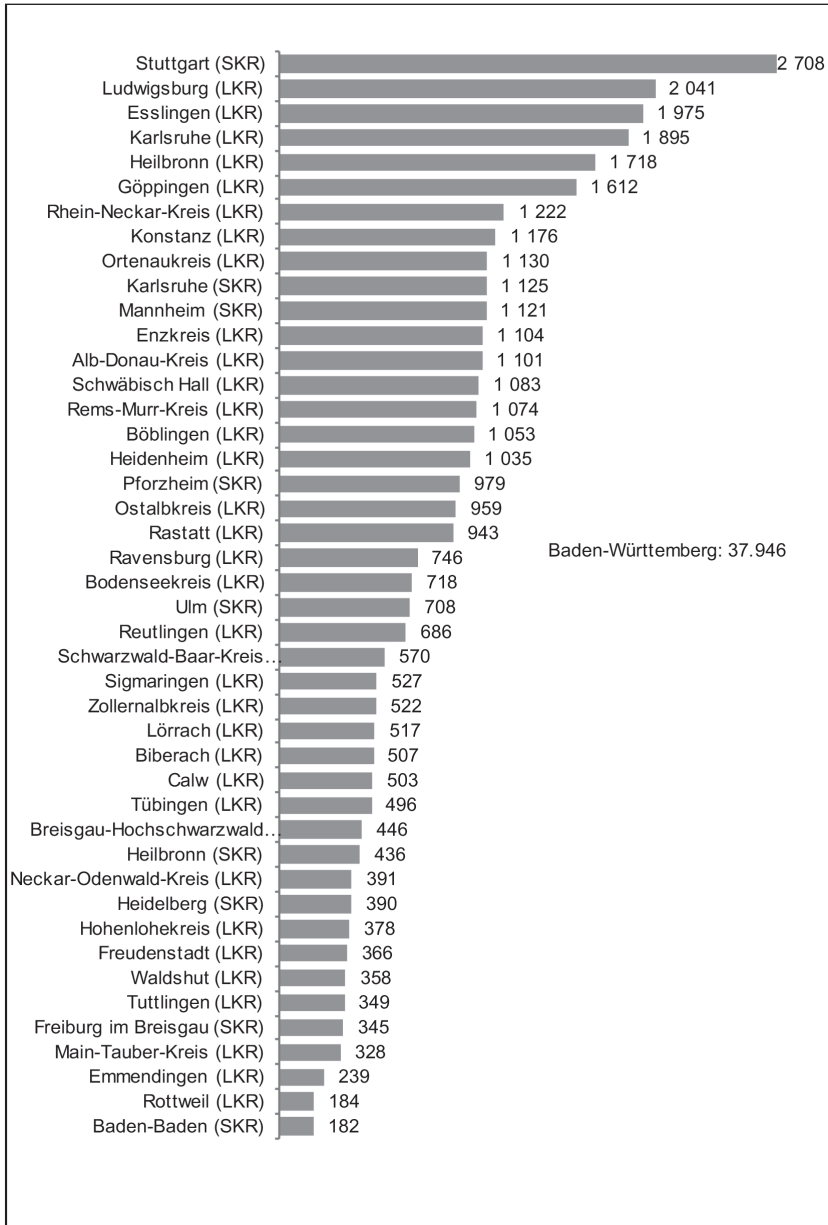
3. ábra: Asszociációk az alábbi magyar termékekről, hungarikumokról: Túró Rudi, Pick szalámi, Sport szelet, pálinka

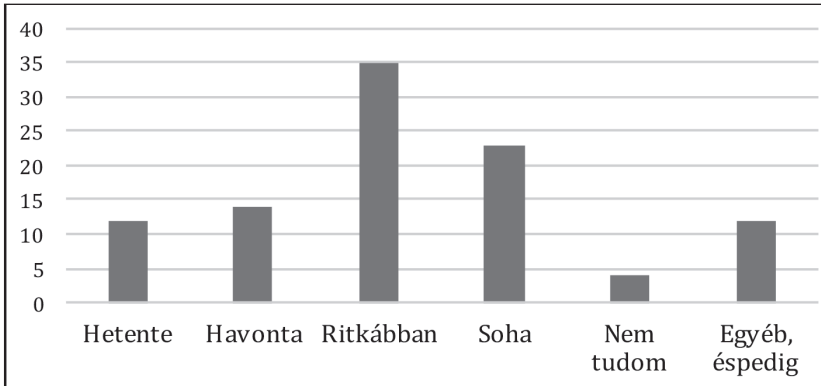
4. ábra: A válaszadók iskolai szocializációja

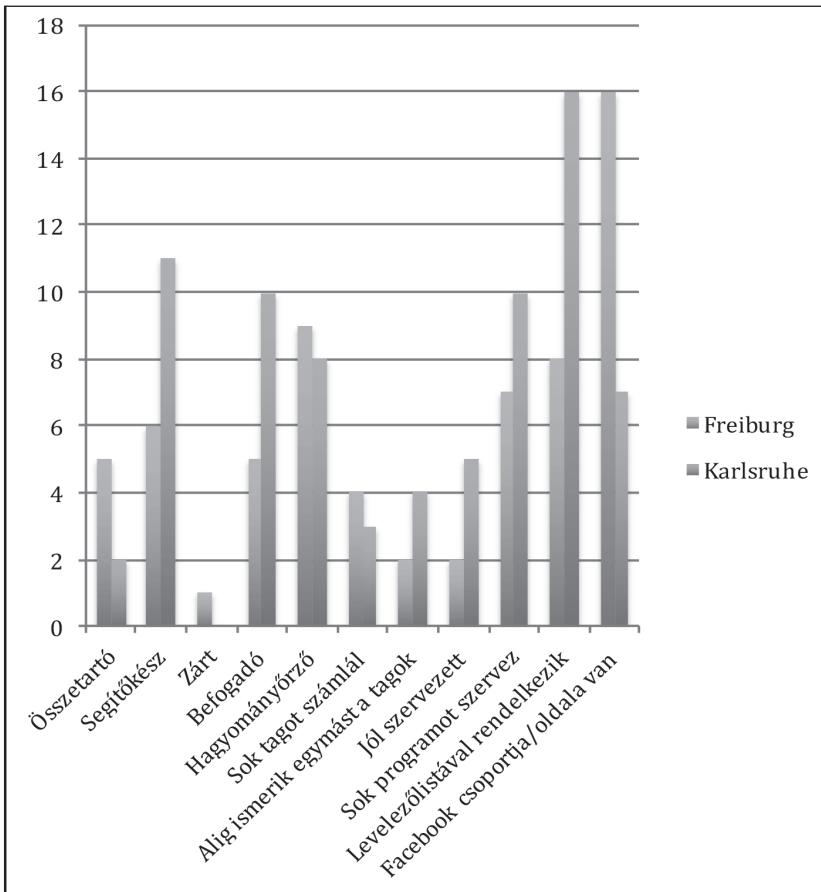
5. ábra: A saját nyelvtudás értékelése

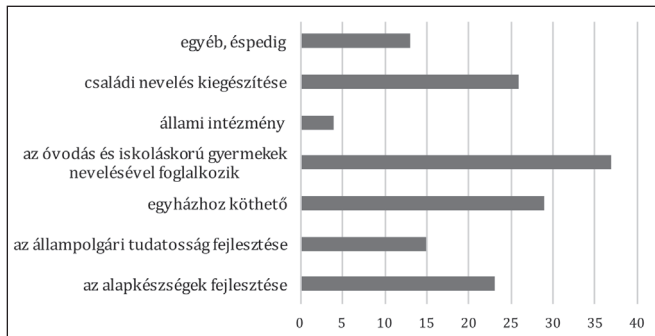
6. ábra: Magyar állampolgárságú külföldi lakosok Baden-Württembergben (2014)
/forrás: Ausländerzentralregister, Statistisches Landesamt Baden-Württemberg/

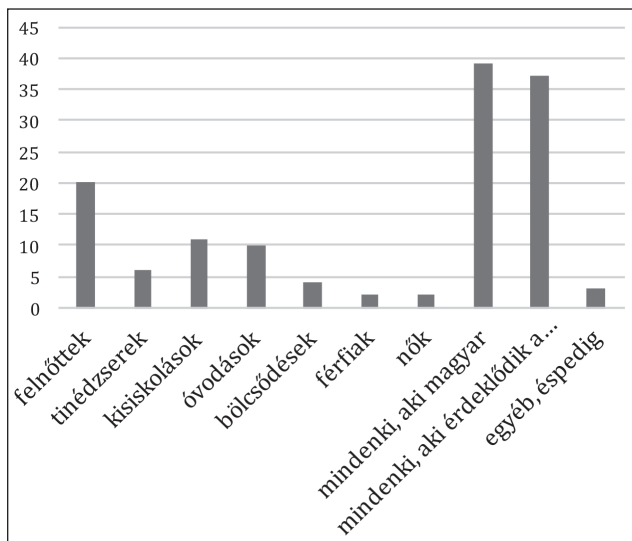
7. ábra: A helyi magyar közösség programjain való részvétel gyakorisága

8. ábra: A helyi magyar közösség jellemzői

9. ábra: Asszociációk a „vasárnapi iskola” kifejezésről

10. ábra: Egy megvalósuló, helyi, magyar intézmény lehetséges célközönsége

válasz	%
közösségépítés	75%
nyelvápolás	90,60%
kultúraápolás	81,30%
hagyományőrzés	75%
egyéb, éspedig	3,10%

1. táblázat (21. kérdésre adott feleletek feldolgozásához): A helyi magyar intézmény feladata, ahol pl. iskola (is) működik

válasz	%
gyermeke(i)m (meg)tanuljanak magyarul	32,4%
magyar közösségi programok	45,6%
magyar kultúra terjesztésére	45,6%
hagyományőrzés	45,6%
néptánc	20,6%
nyelvápolás	50%
egyéb, éspedig	5,9%

2. táblázat (25. kérdésre adott válaszok értékeléséhez): Egy helyi, magyar intézmény létrehozásának lehetséges motivációi

JEGYZETEK

- * A szakdolgozat „*Anyanyelvi oktatás a magyar diaszpóra körében – Baden-Württemberg: Freiburg és Karlsruhe*” címmel dr. Kiss Gy. Csaba DSc. konzulens vezetésével készült, és 2016 júniusában került védésre.
- 2015 novembere és 2016 márciusa között készültek.
 - BUOD / Célok.* (<http://www.buod.de/index.php/hu/buod-a-szovetseg/celok> – Letöltés: 2016. február 28.) (eredeti helyesírással)
 - Szántó Miklós: *Magyarok a nagyvilágban.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1970. 167.
 - Bukovszky Barbara – Gál Erzsébet – Gerhardt Máté – Muskatal Krisztián – Novák Gábor – Ollé Egon 2014: *Hungarikum kalauz: Fedezze fel nemzeti büszkeségünket.* Magyar Ízek Alapítvány, Budapest.
 - Mi a vasárnapi iskola? In: *Nyelv és Tudomány.* (<http://www.nyest.hu/hirek/mi-a-vasarnapi-iskola> – Letöltés: 2015. augusztus 15.)
 - Interjú 2015. december 17-én.
 - Interjú 2015. december 5-én.
 - Interjú 2015. december 9-én.
 - Interjú 2015. december 5-én.
 - Interjú 2016. március 12-én.
 - Interjú 2015. december 5-én.
 - Interjú 2016. január 20-án.
 - Interjú 2016. március 12-én.
 - Interjú 2016. január 23-án.
 - Interjú 2016. január 20-án.
 - „[A] nyelvvesztés a bilingvis beszélőhöz köthető folyamat” – Bodó Csanád: *Nyelvi változások a nyelvcsere és nyelvvesztés folyamatában.* (<http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1252/125205.htm> – Letöltés: 2016. január 15.)
 - Interjú 2015. november 30-án.
 - Interjú 2016. március 3-án.
 - Interjú 2015. december 5-én.
 - Interjú 2015. december 17-én.
 - Interjú 2016. február 10-én.
 - Doppelte Staatsbürgerschaft.* (<http://www.einbuengerungstest.biz/einbuengerung-allgemein/doppelte-staatsbuergerschaft> – Letöltés: 2016. február 4.)
 - Interjú 2016. január 14-én.
 - Interjú 2016. március 12-én.
 - Interjú 2016. január 20-án.
 - Interjú 2016. február 10-én.
 - Interjú 2015. december 17-én.
 - Interjú 2016. február 10-én.
 - Vö. Lehmann, Albrecht: *Im Fremden ungewollt zuhaus.* Verlag C. H. Beck, München, 1991.
 - Die Heimatzeitung der Deutschen aus Ungarn* (<http://www.unsere-post.de/> – Letöltés: 2016. február 11.)
 - Interjú 2016. február 10-én.
 - Interjú 2016. február 10-én.
 - Az egyik interjúalanyom arról számolt be, hogy a távolság hatására jobban megmaradtak otthoni baráti kapcsolatai, mintha ő is Magyarországon élt volna.

A koronázási jubileum az erdélyi lapokban

(*Bevezetés*) 1892. június 8-án Ferenc József császár és király magyar királlyá koronázásának 25. jubileumi évfordulóját ünnepelte Magyarország. Az ünnepségek központja Budapest volt, de országszerte a legtöbb településen megemlékeztek az alkalomról.

Jelen tanulmány bemutatja a jubileumi ünnepség fővárosi eseményeit és programjait, párhuzamba állítva az erdélyi ünnepségekkel, kiemelve Kolozsvár – mint Erdély fővárosa – ünnepségsorozatának részletes ismertetését. Harmadik pilléreként az események rekonstruálása mellett a magyar, román és német (szász) nyelvű sajtó¹ alapján arra keresi a választ, hogy Erdélyben hogyan viszonyultak a jubileumi ünnepségekhez, mennyire volt hangsúlyos az alkalom az erdélyi lakosság számára, milyen volt a korabeli magyar–román–szász kapcsolatrendszer az ünnepségek megszervezésének tükrében, valamint, hogy milyen további esemény(ek) befolyásolhatták az időszak közhangulatát és közvéleményét.

(*A jubileumi ünnepség a fővárosban*) A koronázási jubileum hivatalos megünneplésének javaslata először az 1892. április 2-i képviselőházi ülésen került előtérbe, amikor a költségvetési vitát követően Somogy vármegye feliratban fordult az országgyűléshez, hogy a koronázás 25 éves évfordulóját nyilvánítsák országos ünnepé.² Az ötletet a kormánypárt mellett az ellenzék is támogatta, azzal a kikötéssel, ha a koronázás jubileumát nem „mosás össze” a kiegyezés megünneplésével. Ezt követően a megállapodáshoz mindkét fél tartotta magát, a későbbiekben a kiegyezés kérdése nem került előtérbe, az ellenzék pedig nem zavarta meg az ünnepet, sőt résztvevőjévé vált az eseményeknek.

Négy nappal később, április 6-án Budapest törvényhatóságának ülésén Ráth Károly főpolgármester vezetésével 64 tagú bizottságot³ választottak a javaslat kidolgozására, valamint további albizottságokat hoztak létre a különböző részfeladatok megszervezésére.⁴ Bár a tervezet elsősorban a polgárságra számított, a fő cél a koronázás napjának minél szélesebb körű megünneplése volt, így az alkalom kezdetben egyértelműen polgári jellege idővel megváltozott és a főváros lakosságának minden rétegét igyekeztek résztvevőként bevonni az ünnepségekbe. Emellett létrehoztak egy „Ferenc József koronázási jubileumi díjat”,⁵ valamint egy alapítványt, melyek hosszabb távon, az ünnepség keretein túlmutatva biztosították az eseményre való emlékezést.⁶

A szervezés felügyeletét a kormány vállalta magára a miniszterelnök vezetésével,⁷ melynek tevékenységi körébe tartozott az események összehangolása és ellenőrzése, valamint az uralkodóval és a bécsi udvarral való kapcsolattartás. Ezenkívül nagy teher hárult a budapesti rendőrségre is, hiszen előzetesen 500 000 érdeklődő részvételére számítottak. Az elkészült programot Szapáry Gyula miniszterelnök május 11-én alkalmasnak tartotta arra, hogy az uralkodó jóváhagyását kikérje. Az ünnepségsorozat tervezett menetrendje június 6-tól, az uralkodó Budapestre érkezésétől, június 9-ig tartott, melyet Ferenc József néhány protokolláris kérés mellett elfogadott. A bécsi udvar előzetesen jelezte, hogy Erzsébet királyné nem vesz részt a programokon, viszont számos főherceg és (fő)hercegnő – köztük Károly Lajos, Mária Terézia, Ferenc Ferdinánd, Albrecht, Frigyes és Izabella – kíséri az uralkodót az ünnepségsorozat alkalmával.⁸

Az ünnepségek nyitányát az uralkodói különvonat megérkezése jelentette 1892. június 6-án délután fél 3 órakor a Nyugati pályaudvarra, ahova ebből az alkalomból csak belépőjeggyel lehetett belépni a korlátozott számú közönségnek. Ezt követően a királyt

167 fős bandérium kísérte a budai Várba, melyben előzetes felhívás alapján országosan csaknem minden megye küldötték útján képviseltette magát.⁹ A sajtóorgánumok, köztük az erdélyi lapok is kiemelt terjedelemben foglalkoztak a díszmenettel, valamint név szerint felsorolták a résztvevőket.¹⁰ Ezen a napon két további programra volt hivatalos az uralkodó, egyrészt 17 órakor a Rózsaszalonban harminc fő részvételével egy estebédre, másrészt 19 órakor a Nemzeti Színházban *A szent korona* című ünnepi előadás bemutatójára került sor.

Az ünnepi menetrend tervezete szerint a következő nap Ferenc József a Vérmezőn 8000 katona részvételével tartott díszszemlén vett részt, majd 15 órakor megtekintette a virágkiállítást, este pedig a főhercegek és feleségeik, a miniszterelnök, valamint számos katonatiszt kíséretében több mint egyórás körutat tett a díszesen kivilágított fővárosban. Ezt követte a tűzijáték megtekintése, majd a miniszterelnöknél tartott fogadás, amelyen 400 fő vett részt.

A koronázás 25. évfordulójának napján, június 8-án országos zsema miséket, is-tentiszteleteket tartottak, Budapesten 10 órakor az uralkodó jelenlétében a hercegprímás celebrálásával hálaadó misére került sor a helyőrségi templomban, amelyre 834 meghívott volt hivatalos, akik karszalaggal tudtak a helyszínre belépni, mivel reggel fél 9 órától lezárták a Lánchidat és a Siklót. 12 órakor a királyi palota nagytermeiben nagyszabású fogadásra kerül sor, amelyre a főrendiház 150, a képviselőház 300, a vidéki törvényhatóságok 1000 és a főváros 500 fős küldöttségét hívták meg. Délután az uralkodó egy népünnepélyen, majd fél 6 órakor családi ebéden vett részt, este pedig ellátogatott az Operaház ünnepi előadására.¹¹

Június 9-én este 8 órakor érkezett el az ünnepségsorozat csúcspontja, a fogadás az udvarnál, melyre 1892 főt hívtak meg.¹² Az előzetesen eltervezett programban végül egy változás történt, a viharos esőzés miatt a június 6-án elmaradt fáklyásmenetet és szerenádot 10-én este pótolták, majd ezt követően Ferenc József elutazott Budapestre.¹³

(A jubileumi ünnepség Erdélyben)

Az előkészületek és a kolozsvári ünnepség

Erdélyben az előkészületek elsősorban vármegyei szinten zajlottak. A vármegyék törvényhatósági bizottságai május folyamán rendkívüli közgyűlést tartottak, melynek legfontosabb tárgya a koronázás 25 éves évfordulójának méltó megünneplése volt. Általánosan elmondható, hogy a vármegyék előkészületei, valamint határozatai három fő síkon mozogtak Budapest mintájára. Egyrészt az uralkodó és a bécsi udvar felé tett gesztussal, amely az uralkodónak szánt üdvözlő és hódoló felirat küldését jelentette, valamint – amennyiben az előírt feltételeknek megfelelték – vármegyei díszküldöttség delegálását a budapesti ünnepélyre. Másrészt, helyi szinten megjelent a spirituális vagy isteni szféra a hálaadó szentmise, istentiszteletek elrendelésével, harmadrészt pedig szintén helyi szinten a világi szféra a városok feldíszítésében és ünnepi programok szervezésében valósult meg.

Erdély „fővárosában”, Kolozsvárott előzetes hivatalos értesítést adott ki Szvacsina Géza tanácsos, helyettes polgármester a kolozsvári ünnepségek megrendezéséről, egyúttal pedig kifejezte reményét, hogy a lakosság nemzetiségi, vallási, és társadalmi különbség nélkül fog részt venni a jubileumi programsorozaton.¹⁴

A kolozsvári események június 7. és június 8. között zajlottak. Az alkalom tiszteletére a város vashídjának mindkét oldalán hatalmas diadalkapukat állítottak fel annak emlékére, hogy a király ott vonult be legutóbbi látogatásakor, melyeket zöld lombbal, zászlókkal, virággal és lampionokkal díszítettek. A főtéren kiemelt hangsúlyt kapott a városháza kivilágítása és díszítése, valamint a város díszítette fel a téli színházat lobogókkal, jelvé-

nyekkel és nemzeti koronákkal a díszelőadás alkalmából, illetve a nyári színházat is. Több magánház kivilágítására is sor került, este 9 órakor pedig az 51. ezred zenekara zenés műsorával bejárta a várost.¹⁵

A következő nap reggel 5 órakor a város összes templomainak harangozása jelezte a lakosságnak a nemzeti emlékűnnep kezdetét. Fél 6 órakor a császári és királyi 51. ezred zenekara ébresztőzenével járta be a település főbb utcáit. Délelőtt az összes egyházban hálaadó istentiszteletet tartottak, a hivatalos testületek a főtéri római katolikus templomba kaptak meghívót, ahol a misén Bíró Béla apátkanonok plébános szolgált. A második legnagyobb számú ember a Farkas utcai református templomban volt, ahol Zoványi Jenő lelkész igehirdetése hangzott el.¹⁶ Az unitárius egyházközség Belmagyar utcai templomában Péterfy Dénes lelkész, az evangélikus templomban pedig Grätz Mór prédikált. A keresztyény felekezetek mellett mind a két izraelita zsinagóga is ünnepi istentiszteletet tartott.¹⁷

Délután a sétátéren az e célból alakított rendezőbizottság népnűnnepet, este pedig a sétatéri tavon tűzijátékot rendezett, valamint a Nemzeti Színház igazgatósága a téli színházban díszelőadást tartott. A város törvényhatósága az emlékűnnepet mindenkire nézve emlékezetessé és örömnűnnepé akarta tenni, ezért a városi szegények között a városház közgyűlési termében június 7-én délután 3 órakor 300 Ft segélyt osztott ki, emellett pedig a városi szegények házában éltket, a városi fiúárvaház és az országos siketnéma intézet növendékeit megvendégelték.¹⁸

Az ünnepség visszhangja az erdélyi sajtóorgánokban

A kortársak megítélése szerint a jubileumi ünnepség elérte célját és méltó emléket állított az 1867-es koronázás évfordulójának az egész országban. A szakirodalom szerint a kormány részéről a szervezés ténylegesen az uralkodót igyekezett az ünnepségek középpontjába állítani, viszont a főváros vezetése már sokkal kevesebb figyelmet fordított a király személyére, az ügyintézés szinte kizárólag a külsőségekre korlátozódott. A sajtó tudósításai a lapok egyedi jellegének, politikai irányvonalának megfelelően természetesen némi különbséget mutatnak, de megfigyelhető, hogy összességében Ferenc József eltűnik az ünnep nagyszerűségéről szóló tudósításokban mind a fővárosi, mind pedig az erdélyi lapokban.

Az országos méretűvé növekedett ünnepség – bár az uralkodó jelenléte miatt a centrum Budapestre helyeződött – Erdélyben is jelentős visszhangot keltett. A vizsgált magyar nyelvű erdélyi lapok közül a Kolozsvár és az Erdélyi Híradó már május közepétől több esetben címdoldalon foglalkozik a negyedszázados ünnepellyel, valamint annak helyi és regionális előkészületeivel. A budapesti sajtóorgánumokhoz hasonlóan cikkeiben nagy hangsúlyt kap az 1867-es koronázás bemutatása és a magyar történelmi kontextusba helyezése,¹⁹ összehasonlítása az 1892-es ünnepségekkel,²⁰ a budapesti ünnepség előzetes menetrendjének részletes ismertetése, a koronázáshoz kötődő szimbólumok elemzése,²¹ illetve a koronázásban résztvevő tisztségviselők szerepeinek részletezése.²² Fontos szerepet kap az erdélyi városok és települések előkészületeinek, hivatalos értesítéseinek, programsorozatai menetrendjének ismertetése, párhuzamosan a budapesti események részletes bemutatásával, valamint a bandériumba delegált vármegyei küldöttek név szerinti felsorolásával. A június 8-i szám külön mellékletet is megjelentetett, melyben közli a budapesti ünnepi beszédek részleteit, valamint a helyi és más nagyobb erdélyi városok beszámolóit.

Az ünnep alkalmával az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) delegációja is Budapestre utazott, melyről külön cikksorozatban foglalkozik a vizsgált napilap. Az EMKE tisztségviselői különvonnattal érkeztek a fővárosba, ahol a budapesti EMKE-választmány várta őket Dessewfy Aurél elnök vezetésével, majd ezt követően közgyűlést tartottak a Vigadó nagytermében és ünnepi bankettet 500 fő részvételével.

Számos cikkében foglalkozik az ünnepséggel a partiumi Nagyvárad című napilap is, és a kolozsvári lapokhoz hasonlóan minden részletre kiterjedően igyekszik tájékoztatni olvasóközönségét mind a budapesti, mind az erdélyi hírekről. Megfigyelhető az erdélyi magyar nyelvű lapok egybehangzó véleménye a 1867 óta elért országos fejlődéssel: „*A nemzet látja, mindennap tapasztalja azt az örvendetes fejlődést, melyet e huszonöt év alatt közviszonyaink egész vonalán elértünk. Önkéntelen összehasonlításokat tesz ezeréves életünk más korszakaival s arra a kedvező meggyőződésre jut, hogy nemzeti életünk sohase volt oly zavartalan, békés minden megrázkódtatástól annyira mentes, mint most. Értve a béke alatt nemcsak a nemzetközi viszonyokat, hanem a belső viszonyokat is.*”²³; valamint az, hogy a nemzetiségi kérdés problémáját igyekeznek elenyésző elemként feltüntetni: „*Most [...] belső villongások nem emésztenek. A nemzet túlnyomó nagy többsége a magyarság és az alkotmányos szabadság érdekében versenyez, s e nagy erő mellett itt-ott tapasztalható széthúzó nemzetiségi elem elenyészik.*”²⁴ Csak elvétve, egyes esetekben említik a román nemzetiség elutasító magatartását, igyekeznek a hangsúlyt az egy politikai nemzet elvére helyezni, valamint az alattvalói hűség szimbólumává emelni az ünnepélyeken való részvételt.²⁵

Ezzel szemben a román nyelvű erdélyi lapok válasza a jubileum megünneplésére egysegesen elutasító volt, bár a Budapest című lap beszámol két román faluról, ahol lelkesen ünnepeltek, a román többségű Szászsebesen – az egyházi előljárók egyértelmű utasítása ellenére – még istentiszteletet, liturgiát sem tartottak. A paradox helyzetet jól tükrözi, hogy ebben az időszakban, 1892. május 28-án került sor az erdélyi román Memorandum benyújtására Bécsben, mellyel a román nemzetiség május 23-ától – más aspektusból ugyan – de az erdélyi lapok centrumába kerül, és bár a két eseményt a legtöbb esetben külön tárgyalják, a két momentum összefüggésbe hozása egyértelműen megjelenik a Memorandummal kapcsolatos cikkek esetében: „*Magyarország a napokban érkezik az alkotmány visszaállításának huszonötödik évfordulójához. Június elején nagy fényvel fogjuk megünnepelni a koronázást, mellyel I. Ferencz József ő Felsege huszonöt év előtt megkezdte a polgári dicsőségben, anyagi és szellemi sikerekben annyira gazdag alkotmányos uralkodást. E nagyjelentőségű nemzeti ünnep alkalmát használják fel az oláh tulzók arra, hogy külön véleményt terjesszenek elő mindaz ellen, amit június első napjaiban ünnepelni fogunk. Magát a koronázás tényét egyenesen nem támadják ugyan meg, mert ez kellemetlen összeütközésekre vezetne a kir. ügyészségekkel. De egyébiránt aztán megtámadnak, megtagadnak, elutasítanak mindent, aminek alapján király és nemzet között a béke helyreállt és a koronázásban kölcsönösen ratifikáltakatott.*”²⁶ illetve: „*Nyilvánvaló, hogy az oláh tulzók a koronázás jubilaris ünnepét szeretnék megzavarni a tüntetéssel.*”²⁷

A koronázás 25 éves jubileumával a nagyszebeni Tribuna május 21-én címdalón foglalkozik, melyben arról írnak, hogy számukra lehetetlen, hogy részt vegyenek az ünnepségen a „*végzetes politikai rendszer miatt*”²⁸, ezért „*...a hivatalos jubileumtól, a magyarok jubileumától távol kell maradnunk.*”²⁹ Megállapítása szerint 1867 nemcsak a király legitím megkoronázását jelentette, hanem a magyarság kizárólagos uralmát a nemzetiségek felett, a nemzetiségek szétzúzását és a magyarosító politikát.³⁰ Ferenc Józsefet minden esetben „*Maiestate Să*” vagyis „*Őfelsége*” megnevezéssel említi, kitér az 1888-as császárrá koronázás 40. jubileumára, valamint az államot „*nostru Monarch*” vagyis a „*mi Monarchiánk*”-nak említi, ezzel is elkülönítve magukat a magyarságtól.³¹

Ezt követően május végén, június elején több lapszámban is címdalón foglalkozik a koronázás jubileumával, de ezt nagyrészt annak igazolására használja, hogy magyarázattal szolgáljon arra, hogy miért viszik a Memorandumot Bécsbe, majd a hangsúly fokozatosan áttevődik a Memorandum előkészületeire, a küldöttség tagjaira, a bécsi esemé-

nyekre, illetve az arra adott magyar sajtó reakcióira, hiszen több esetben közli a Budapesti Hírlap vagy az Egyetértés cikkeit. Június 4-től pedig címdalton hozza a Memorandum szövegét és folytatásokban június 12-ig közli, míg a jubileummal kapcsolatos részleteket, mint például a fővárosi ünnepség menetrendjét a Cronică rovatában ismerteti.

A Memorandummal kapcsolatos cikkek dominálnak a brassói Gazeta Transilvaniei májusi hasábjain, a koronázás jubileumával címdalton csak június 8-án foglalkozik, melyben hasonlóan a Tribunához negatív képet fest az elmúlt 25 éves időszakról és a szerinte állítólagos liberális magyar politika erdélyi vonatkozásairól.³² Közli a budapesti események menetrendjét és kitér az EMKE budapesti látogatására is, mellyel a későbbiekben több esetben is címdalton foglalkozik.

A szász német nyelvű sajtó a magyar és román nyelvű lapokhoz hasonlóan május végétől, június elejétől több alkalommal címdalton foglalkozik a jubileumi ünnepséggel, emellett címdalton az egyházpolitikai ügyek, valamint a román Memorandum-ügy is megjelenik. A brassói Kronstädter Zeitung pozitívan nyilatkozik az 1867 óta eltelt negyedszázados időszakról és június 2-i számában felszólítja a szász lakosságot, hogy vegyenek részt a jubileumi ünnepségen, hogy méltó módon emlékezzenek a 25 évvel ezelőtti koronázásra.³³ Foglalkozik az 1848–1849-es forradalommal és szabadságharcral, az azt követő passzív politikával, majd 1867-tel és a dualizmus negyedszázados fennállásával. Közli a budapesti főpolgármester kiáltványát, valamint a fővárosi események menetrendjét.

A nagyszzebeni Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt hasonló tematikájú cikkeket közöl mind a jubileummal kapcsolatban, mind a Memorandummal centrumba kerülő román nemzetiség bécsi útjának ismertetésével kapcsolatban, azonban a hangsúly egyértelműen a koronázási ünnepség eseményein van. Az uralkodót mindkét lap „Se Majestät zum ungarischen König” vagyis „Öfelsége a magyar király” megnevezéssel illeti, így a románokkal ellentétben nem különítik el magukat egyértelműen a magyar államtól és alapvetően együtt működnek és együtt ünnepelenek az ország lakosságával.

Összefoglalóan elmondható, hogy a koronázási jubileum megünneplése többnyire pozitív érzelmeket keltett országszerte, bár a nemzetiségi kérdés megoldatlan problémája az erdélyi románság Memorandumában nyilvánvalóan felszínre tört a jubileumi ünnepségek időszakában is, annak ellenére, hogy a magyar nyelvű lapok több esetben megpróbálták súlytalanná tenni az ügyet. A pozitív visszhangot alátámasztja, hogy az ünnepségeket követően a király elégedettségét fejezte ki, Budapestnek a székesfőváros megtisztelő címet adományozta, a szervezés tapasztalatait pedig a magyar vezetők néhány év múlva felhasználhatták a millenniumi ünnepségek programjában is.

BIBLIOGRÁFIA

- Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1892.
- Budapest főváros törvényhatósága 1892. évi április hó 6-án és folytatva 7-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.* [forrás: <http://www.archivportal.arcanum.hu/szkj/opt/a/100322.htm?v=pdf&a=start>] <http://www.archivportal.arcanum.hu/szkj/a/100322.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1892&pg=105&l=hun> (2015. január 17.)
- Ellenzék.* XIII. évfolyam. 147. szám. Kolozsvár, 1892. július 1. – XIII. évfolyam. 149. szám. Kolozsvár, 1892. július 3.
- Erdélyi Híradó.* V. évfolyam. 101. 1304. szám. Kolozsvár, 1892. május 4. – V. évfolyam. 129. 1332. szám. Kolozsvár, 1892. június 8.

- Gazeta de Transilvaniei. Anul LV. Nr. 104. Braşovu, Sâmbătă, 9 (21) Mai 1892. – Anul LV. Nr. 121. Braşovu, Luni, Marţi 2 (9) Iunie 1892.
- Kolozsvár. VI. évfolyam, 112. szám, Kolozsvár, 1892. május 16. – VI. évfolyam, 134. szám, Kolozsvár, 1892. június 13.
- Kronstädter Zeitung. 56. Jahrgang. No. 126. den 2. Juni 1892 – 56. Jahrgang. No. 130. den 8. Juni 1892.
- Nagyvárad. XXIII. évfolyam, 152. szám. 1892. június 1. – XXIII. évfolyam, 158. szám. 1892. június 8.
- Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt. XIX. Jahrgang. Nro. 5617. Hermannstadt, Donnerstag 2. Juni. 1892. – XIX. Jahrgang. Nro. 5622. Hermannstadt, Donnerstag 9. Juni. 1892.
- Tribuna. Anul IX., Nr. 106., Sibiiu, Sâmbătă 9/21 Maiu 1892. – Anul IX., Nr. 124., Sibiiu, Iunie 3/15 1892.
- Csapó Csaba: A koronázás jubileuma. In: *História mezején: a 19. század emlékezete: tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére*. Szerk.: Deák Ágnes – Völgyesi Orsolya. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2011. 287–297.
- Fleisz János: *Az erdélyi magyar sajtó története. 1890–1940*. Pécs, Pro Pannonia, 2005.
- Latkóczy Mihály: *Korona és koronázás: ünnepi emléké 1892. június 8-ára*. Budapest és Eperjes, Divald Károly fiai kiadása, 1892.
- Ress Imre: A koronázás ünnepe, 1867. In *História*, 34. évfolyam. 3. szám. 2012. 26–30.
- Szinnyei József: *A magyar hírlapirodalom 1868–1894*. Budapest, k. n., 1967.

JEGYZETEK

- 1 A tanulmányban felhasználásra kerültek a magyar nyelvű Kolozsvár, Erdélyi Híradó és Nagyvárad, a román nyelvű Tribuna és Gazeta de Transilvaniei, illetve a német nyelvű (szász) Kronstädter Zeitung és Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt vonatkozó számai. A kolozsvári Ellenzék című napilap 1892. évének első hat hónapja elveszett az Országos Széchényi Könyvtár mikrofilmtárából. A vizsgált sajtóorgánumok idézett sorait minden esetben betűhíven közöljük az archaikus nyelvezet és az esetleges nyomdai hibák megtartásával.
- 2 Az 1892. évi február hó 18-ára hirdett országgyűlés képviselőházának naplója. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1892. 61.
- 3 A bizottság munkájában részt vett többek között Jókai Mór, Falk Miksa, Emich Gusztáv, Goldberger Samu, valamint Wahrmann Mór. In: Csapó Csaba: A koronázás jubileuma. In: *História mezején: a 19. század emlékezete: tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére*. Szerk.: Deák Ágnes – Völgyesi Orsolya. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2011. 288. (A továbbiakban: Csapó, 2011.)
- 4 Ilyen albizottság volt többek között az uralkodó fogadásáért felelős albizottság, melynek az uralkodót a királyi palotába kíséror bandérium megszervezése volt a feladata, vagy a népiünnepélyekért felelős albizottság, amely kiemelt figyelmet fordított a szegény gyermekek megvendéglésére, valamint a vérmezei és városmajori programok megszervezésére.
- 5 A díjjal járó juttatással évente 4.000 Ft-os összeget a magyar művészet és irodalom, 3.000 Ft-ot pedig a magyar gyáripar és kereskedelem fejlesztése érdekében a kiemelkedően tehetséges fiatalok tanulmányainak elősegítésére kívántak fordítani.
- 6 Budapest főváros törvényhatósága 1892. évi április hó 6-án és folytatva 7-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. 5. (352.) Letölthető: go.gl/0ArZef
- 7 Ajubileumi bizottság tagjai: Budapest főpolgármestere, első alpolgármestere, a Belügyminisztérium képviselője, a Nemzeti Színház intendánsa, illetve a budapesti rendőrfőkapitány.
- 8 Csapó, 2011. 291–292.
- 9 A bandériumban való részvétel szigorú feltételeinek néhány erdélyi és felvidéki megye nem tudott megfelelni, például Beszterce-Naszód főispánja Bethlen Pál számjeles sürgönyben kérte, hogy tekintsenek el a megye részvételétől. In Csapó, 2011. 290.
- 10 Nagyvárad. XXIII. évfolyam. 156. szám. 1892. június 7.
- 11 Csapó, 2011. 293–294.
- 12 A fogadáson az 1892 meghívottból végül 1576 személy jelent meg.
- 13 Csapó, 2011. 294–295.
- 14 „A magyar nemzet milliói f. hó 8-án egy korszakot alkotó esemény örömteljes emlékünnepe fogják megülni hazaszerte: annak a nagy napnak az emlékét, amely napon százados viszályok után hazánk alkotmánya visszaállítván, 1867. évi Junius hó 8-án Magyarország hön szeretett uralkodója: I-ső Ferencz József ő császári és apostoli királyi Felseje Szent István koronájával az ország fővárosában megkoronáztatott. A magyar nemzet ez örömteljes emlékünnepeben a Királyhágón inenni országrész vezérvárosának, Kolozsvár sz. kir. városnak hazafias lakossága is épen oly igaz és lángoló, mint hódolatjeljes lelkesedéssel részt öhajjt és részt fog venni. E czélből a tekintetes Törvényhatósági Bizottság a város közönségének e hazafias lelkesedése és öröme kifejezéséül ö

- Felségéhez hódoló Feliratot intézett, valamint a fővárosba hódoló küldöttséget menesztett, egyuttal pedig elhatározta, hogy a város lakossága e hazafias és hódolatteljes érzelmei itt helyett a városban rendezendő ünnepségekkel is külső kifejezésre juttassanak.[...] Alólírott Tanács hazafias bizalommal reméli, hogy a magyar nemzet örömteljes emlékünnepeben Kolozsvár város összes lakossága nemzetiségi, vallási és társadalmi különbség nélkül hódolatteljes lelkesedéssel részt fog venni. Kolozsvár sz. kir. város Tanácsától 1892. évi június hó 4-ik napján. Szvacsina Géza, tanácsos, helyettes polgármester”* In: Kolozsvár. VI. évfolyam. 129. szám. Kolozsvár, 1892. június 7.
- 15 Kolozsvár. VI. évfolyam. 130. szám. Kolozsvár, 1892. június 8.
- 16 Az istentiszteleten az ige az Ézs 32,1 volt: „Íme a király uralkodik igazságban.”
- 17 Kolozsvár. VI. évfolyam. 130. szám. Kolozsvár, 1892. június 8.
- 18 Kolozsvár. VI. évfolyam. 129. szám. Kolozsvár, 1892. június 7.
- 19 Az 1867-es koronázás menetrendje, valamint a koronázó jelvények története részletesen olvasható itt: Latkóczy Mihály: Korona és koronázás: ünnepi emlék 1892. június 8-ára. Budapest és Eperjes, Divald Károly fiai kiadása. 1892.; Ress Imre: A koronázás ünnepe, 1867. In *História*, 34. évfolyam. 3. szám. 2012. 26–30.
- 20 Többek között összehasonlítja az 1867-es királyi bevonulás körülményeit az aktuális állapotokkal, kiemelve, hogy 1867-ben még nem létezett a körút, valamint az Andrásy út, ezzel szemben 1892-ben a főváros már világvárosi jelleggel rendelkezik, mind építészeti, mint lakosságát tekintve. In Kolozsvár. VI. évfolyam. 129. szám. Kolozsvár, 1892. június 7.
- 21 A szimbólumok közül kiemelten foglalkozik az egyházi eredetű négy kardvágás szimbólumrendszerével, mely a német császárok koronázási szertartásaiban is szerepet kapott és a hit védelmét értékelték alatta. A négy égtáj felé tett kardvágásokhoz Magyarország minden megyéjéből küldtek földet az alkalomra felépített koronázó dombhoz. In Kolozsvár. VI. évfolyam. 129. szám. Kolozsvár, 1892. június 7.
- 22 Részletesen ismerteti a nádor, illetve a hercegprímás szerepét és feladatait, valamint ezzel kapcsolatban kiemeli, hogy a koronázás illusztris tanúi közül nem sokan vannak már életben: a miniszterek közül Horvát Boldizsár akkori igazságügy miniszter, valamint báró Vay Miklós protestáns koronaőr, országzászlós, aki 90 éves a jubileumi eseményekkor. In Kolozsvár. VI. évfolyam. 129. szám. Kolozsvár, 1892. június 7.
- 23 In Kolozsvár. VI. évfolyam. 130. szám. Kolozsvár, 1892. június 8.
- 24 Uott.
- 25 Kiemelendő erre Brassó, illetve Segesvár példája: „A koronázási jubileum alkalmából Brassó közönsége is kitett magáért. Nemzetiségi és valláskülönbség nélkül mindenki kifejezést akart adni alattvalói hűségének és lojalitásának és ez okból a tegnapi kivilágítás olyan fényes volt, a minőt Brassóban eddig még senki sem látott volt... még a románok sem vonták ki magukat ezen általános mozgalomból; a román gymnasium, az Albina épülete és a románok lakta magánházak is ki voltak világítva, csak a *Gazeta* szerkesztősége és egy-két román nemzetiségű magán ember tüntetett ablakainak sötétségével.” In Kolozsvár. VI. évfolyam. 131. szám. Kolozsvár, 1892. június 9.; „Kiválóan díszesek voltak: a járásbíróház, a város kaputornya, a megyeház, oszt. mérnökség, a magyar kaszinó, a *Gewerbe Verein*, a czukrárszda, valamint iskolahelyiség (kivéve a román iskola épületét) az adóhivatal stb.) In Kolozsvár. VI. évfolyam. 131. szám. Kolozsvár, 1892. június 9.
- 26 Kolozsvár. VI. évfolyam. 118. szám. 1892. május 23.
- 27 Uott.
- 28 „fatal sistem politic” In *Tribuna*. Anul IX. Nr. 106. Sibiiu, Sâmbătă 9/21 Maiu 1892.
- 29 „însă de iubileu oficial, de iubileul Maghiarilor, va trebui se stăm departe.” In *Tribuna*. Anul IX. Nr. 106. Sibiiu, Sâmbătă 9/21 Maiu 1892.
- 30 „Nu numai încoronarea regelui legitim s’a facut la 1867, ci totodată s’a inaugurat era stăpânirii exclusive a rasei maghiare, era strivirii naționalității de altă limbă, era politiceii maghiarisătoare.” In *Tribuna*. Anul IX. Nr. 106. Sibiiu, Sâmbătă 9/21 Maiu 1892.
- 31 *Tribuna*. Anul IX. Nr. 106. Sibiiu, Sâmbătă 9/21 Maiu 1892.
- 32 „Amare dile a avutu în acestu periodu de 25 de ani și presa română și aspura strălucirei și a triumului de adi alu pretinsului „liberalismu” maghiaru va cade umbra tristă a patentei absolutistice împeratesci din 1852, care și adi este in vigore pentru Transilvania.” In *Gazeta de Transilvaniei*. Anul LV. Nr. 116. Brașovu, Marți, Mercuri 27 Mai (8 Iunie) 1892.
- 33 „Mitbürger! Die gleiche Liebe und Berehrung für unsern angestammten König erfüllt auch uns; von demselben Befühle patriotischer Befinnung für die ruhmreiche freiheitliche Entwindelunk unseres schönen Vaterlandes befeelt können wir den 25-jährigm Krönungsgedenstag nicht vorüber gehen lassen, ohne denselben in einer unserer Vaterstadt würdigen Weise mitzufeiern, damit in den allgemeinen Festesjubel, welcher das ganze Land erfüllen wird, auch die Festesstimme Kronstadts hineinflinge.” *Kronstädter Zeitung*. 56 Jahrganf. No. 126. den 2. Juni 1892.

A Budapest-Budai Református Egyházközség története a második világháború előtt

A reformáció tanai II. Lajos és Mária királynő idejében (1518) jelentek meg Budán, hamarosan követőkre találtak a helyi német polgárságon belül. 1521-ben Melanchton közeli barátját, Grynaeus Simont és Vinschemius Vidalt hívták meg prédikálni.¹ A török hódoltság alatt mind a pesti, mind a budai oldalon működtek protestáns prédikátorok kisebb gyülekezetekkel.² A törökök kiűzését követően azonban protestáns lelkészeket nem engedtek be a városokba, a Habsburg uralkodó ugyanis Pesten és Budán új katolikus központot kívánt létrehozni, hogy ellensúlyozza a nagy alföldi protestáns települések hatását. A spontán betelepülők között azért előfordultak protestánsok – különösen a Horvátvárosban³ letelepedett délszláv és magyar családok között, valamint a Tabánban –, de az 1692-ben kitört pestisjárvány elhárítása céljából a város polgársága fogadalmat tett arról, hogy protestánsokat nem tűrnek meg.⁴ Így, akik a helyben maradás mellett döntöttek, azoknak át kellett térnie katolikus hitre. Ezt követően kizárólag a budai kaszárnyákban vagy az ide vezényelt tisztek soraiban tűntek fel a reformáció követői, akiknek áttérítésével a jezsuiták próbálkoztak. A II. József által kiadott türelmi rendelet lehetővé tette a protestánsok letelepedését Budán, de a számuk a Duna jobb partján csak lassan növekedett. 1842-ben a pesti egyházi névtárban 185 budai egyháztagot tartottak nyilván, ami 1862-re is csupán 244 főre emelkedett.⁵ Budán a vasárnapi iskolai oktatást a pesti teológusok végezték. Egy ilyen alkalommal vetette fel Szóts Farkas teológiai tanár, hogy a gyermekek létszámát látva érdemes lenne összeszámlálni a híveket és megfontolni egy budai református központ felállítását. Sípos Pál a pesti református egyházmegye 1883. évi áprilisi közgyűlésén hívta fel a figyelmet arra, hogy a főváros I. és II. kerületében már mintegy 2300 hívőjük lakik, akiknek – különösen télen – nagy nehézséget jelent eljutni a templomba, ezért leányegyház szervezését javasolta. Török Pál szuperintendens halála után a pesti gyülekezet célszerűbbnek, a fővároshoz méltóbbnak találta a hívek egyben tartását, így a leányegyház terve rövid időre háttérbe szorult. Borosnyay Oszkár belügyi tanácsos azonban összehívta a budai reformátusok befolyásos tagjait és elkezdődött a gyűjtés. A pesti egyházi bizottság és a presbitérium elismerte ugyan az igény jogosságát, de anyagi nehézségekre hivatkozva halogatták a kérés teljesítését. Végül a két városrész kiküldött vegyes bizottságainak jelentései alapján az egyháztanács mégis elhatározta, hogy a pesti központi segédlelkésszel azonos jogokat élvező segédlelkészt küld Budára. Az állandóan a Duna jobb parti városrészben lakó segédlelkész a rendes lelkészek megbízásából végezte a keresztelést, az esketést és a temetést, látogatta a beteget és látta el őket úrvacsorával. Az anyakönyvi eseményekről naplókönyvet vezetett, ezek adatait pedig hetente köteles volt a pesti központi lelkészi hivatalban leadni, továbbá a hívek innen igényelheték az anyakönyvi kivonatokat. A segédlelkész kapta feladatául a vallásoktatást a községi elemikben. Ő tartotta Budán a vasárnapi és az ünnepi istentiszteleteket, miután a várbéli evangélikus gyülekezet szívességből átengedte az akkor még a Dísz téren álló templomát a református testvéreknek, 11 évig, saját templomuk megépüléséig vendégeskedtek itt.⁶ Szász Károly püspök Simon Ferenc volt vallásánitót nevezte ki először segédlelkésznek, aki 1885. április 6-án tartotta meg a leányegyház első, úrvacsorával egybekötött istentiszteletét. A segédlelkész támogatására, elsősorban a hívek nyilvántartásában és a templom építésére szánt adományok

gyűjtésére állították fel az állandó helyi bizottságot. Ezt a segédlelkéssel együtt huszonöt fő alkotta, húszat a budai hívők választottak, ötöt pedig a pesti egyháztanács küldött ki. A helyi bizottság nem rendelkezett presbitériumnak megfelelő hatáskörrel. A helyi bizottság a segédlelkésznek és hivatalának a Dísz téren bérelt helyiséget, de gondoskodtak orgonistáról és egyházfőről is. 1885-ben a budai reformátusok küldöttsége felkereste Tisza Kálmánt, hogy miniszterelnöksége tizedik évfordulója alkalmából külön köszöntse, s egyszersmind ügyük támogatását kérje. Néhány hónap múlva a templomépítés céljából indított gyűjtés élére állt Tisza Kálmán neje, Degenfeld-Schomburg Ilona grófnő, aki néhány év múlva a gyülekezethez kötődő Nagypénteki Református Társaság alapító tagja és elnöknője lett. Később az építkezés Tisza Lajos gróf főfelügyelete alatt zajlott. *„A jó Isten segítségével után elsősorban a Tisza-családnak köszönhető, hogy Dévai Bíró Mátyás’ rombadőlt ekklézsiája századok múltán új és erőteljes életre kelt hamvaiból”* – mondta Némethy Károly az általa modern Lorántffy Zsuzsannának nevezett Tisza Kálmánról. Az elhangzott kijelentés talán nem túlzás, ha tekintetbe vesszük, hogy az 1893-ra összegyűlt 80 000 forintból Tiszáné nevéhez köthető 50 000 forint.⁸ A gyűjtés sikere részben annak tulajdonítható, hogy az államigazgatásban és a politikában fontos szereppel bíró protestánsokat hivatali tevékenységük a fővároshoz kötötte, ráadásul a keresztény elit és a középosztály körében presztízsértékkel bírt a Várban vagy körülötte lakni, ami a Horthy-korszakban a kormányzó családjának Palotába költözésével tovább erősödött. Visszatérve a gyülekezet korai történetére, az adományozók, támogatók körében már ekkor több politikust találunk. A már említett Tisza család tagjain kívül a földművelési miniszter Darányi Ignác és az ugyancsak ismert politikus báró Bánffy Dezső családjának nőtagjaival együtt sokat tett a templomért. A befolyásos támogatóknak tulajdonítható, hogy a református templom reprezentatív helyen, a Duna parthoz közel fekvő Fazekas téren (1903-tól Szilágyi Dezső tér) kapott telket a fővárostól. Az adományozó cserébe elvárta, hogy a környezethez méltóan monumentális, látványos templomot építsenek. 1892-ben az építési pályázatra beérkezett tervek közül az ismert építész, a fővárosi középületeket és protestáns templomokat egyaránt jegyző Pecz Samu műegyetemi tanár munkáját fogadták el. A neogót stílusban épült, látványos kupolával fedett, ötszög alapformájú templom központi tömbjéhez a Duna felőli főhomlokzat északi oldalán karcú harangtorony csatlakozik. A templom eredeti építészeti megoldásai és a belül található iparművészeti alkotások méltán vívták ki az építész szakma többségének elismerését.⁹ 1894 őszén az anyagyülekezet arról határozott, hogy a budai lelkészt a budai oldalon választják ugyan, de mivel a budapesti egyház harmadik, a Duna jobb partján szolgáló rendes lelkésze lesz, ezért az anyaegyház minden jogosult tagja szavazhat. A választást 1896. március 8-án tartották meg, a megjelentek döntő többsége a segédlelkészként már megismert Haypál Benőre szavazott. Virágvasárnap, március 29-én iktatták be az új lelkészt és avatták fel a templomot.¹⁰ *„Es ez idő óta azon várhegy tövében, a melyen a reformáció világa hazánkban talán először gyuladt ki s több mint másfélszáz éven keresztül több kevesebb fényvel lobogott, 210 év eltelte után ismét azon célra rendelt díszes imaházban, rendes lelkész, lelkes gyülekezetnek hirdeti a Kálvin-féle reformáció tüzeiben megtisztított őt keresztényen vallást”* – hangzott el az ünnepségen.¹¹ Az előrelátó egyháztagok a református gimnázium céljaira létesített Balassa Antal-féle (28 000 Ft) alapítványhoz tartozó tabáni ház árából és a budapesti egyház tulajdonát képező értékpapír kölcsönéből 1893-ban megvették a Fazekas tér 3. szám alatti házat, ahová hamarosan átköltöztették a lelkészt és hivatalát. A házban lévő lakások és üzletek bérleti díjából gyorsan törlesztették a tartozást, 1897-ben pedig megvették a szomszédos telket is. A két telken álló régi házakat lebontották, ezek helyett 1899-ben Sándy Gyula műegyetemi tanár tervei alapján díszes, háromemeletes, két utcai frontos bérházat emeltek.¹²

1908-ban Budapest területét egyháزرészekre osztották, s a következő évtől minden rész parochiális tanácsot létesített. A budai egyházi helyi bizottság feladatait ugyancsak parochiális tanács vette át, amely 14 tagot küldött ki a budapesti egyházközség száztagú presbitériumába. A budai egyháزرészből elsőként 1926-ban vált ki a kelenföldi egyháزرész (1910-től tartottak nekik a kelenföldi községi iskolában havonta külön istentiszteleteket), 1931-ben pedig a Buda hegyvidéki (a Svábhegyen 1910-től kezdve a Diana utcai iskolában minden vasárnap volt igehirdetés). Az 1931-es esztendő újabb szervezeti változást hozott, mivel ebben az évben a budapesti egyházközség egyházmegyévé alakult, a részek pedig önálló egyházközségekké.¹³ A budai egyházközség a Szilágyi Dezső tértől távolabb lakók számára is igyekezett vallásos alkalmakat biztosítani. A hűvösvölgyieknek hozták létre a Labanc úti Családi Kör, amelynek csütörtök esti bibliaóráit az ottani iskola termében tartották. A Hidegkúti út 72. szám alatti intézet lakóinak minden vasárnap tartottak istentiszteletet, ahol szívesen látták a környékbeli lakókat. A Pasarét környékén lakók istentiszteleteinek (1936-tól) a Fenyves utcai iskola adott otthont.¹⁴ A budapesti egyházmegye gyülekezeteinek újrendezése következtében 1938-tól a budai gyülekezet földrajzi határai megváltoztak. „Ezt a veszteséget nem szabad mindenben veszteségnek vennünk. A budai egyház úgy kell hogy érezze magát, mint az édesanya, aki látja, hogy röppennek ki felnőtt gyermekei a családi fészekből.” – írta Haypál Béla a gyülekezet lapjában.¹⁵

(Gyülekezeti élet) A budai gyülekezetben a legelső között bontakozott ki a vasárnapi iskolai mozgalom. A legkisebbektől a felnőttekig, minden korosztályt és társadalmi réteget igyekeztek megnyerni Krisztus számára, ezzel a céllal jöttek létre a leginkább gyülekezeti tagokból álló egyesületek. Az egyesületi forma azonban lehetővé tette, hogy a gyülekezeten kívüli tagok is csatlakozzanak. Gondoltak azokra a reformátusokra is, akik átmenetileg kerültek Budára: szinte a kezdetektől rendszeres lelkigondozásban részesítették és istentiszteleteket tartottak a Vöröskereszt Erzsébet Kórháza (ma Sportkórház) és az Új Szent János Kórház betegeinek, továbbá a lipótmezői elmegyógyintézet lakóinak. Haypál Benő szívesen vállalta a környéken élő reformátusok lelkigondozását, amivel több későbbi gyülekezet (Budafok, Albertfalva) magvát vetette el.¹⁶

A legaktívabb egyháztagek (kb. 20–30 fő) már a leányegyház első éveiben kialakították estélytársaságnak nevezett körüket, sőt külön pénztárat tartottak fenn maguknak. A hét meghatározott napjain jöttek össze a lelkészi hivatalban teázni, az ide járó protestáns lapokat olvasgatni, esetleg zenét, műsoros estét hallgatni. Az estélytársaság létszáma nem tűnik túl nagyknak, de ebből a körből kerültek ki a gyülekezet két, fél évszázadot megélt egyesületének, a Budai Református Nőegyletnek és a Nagypénteki Református Társaságnak a legelhatottabb támogatói, alapítói.¹⁷ A gyülekezeten belül nagy arányban képviseltette magát az értelmiség, ennek tulajdonítható, hogy a vallásos estélyek mindig sok látogatót vonzottak, akik esetenként más vallású barátait is magukkal hozták. A vallási, egyháztársadalmi kérdések mellett mindig nyitottságot mutattak az éppen aktuális közéleti témák iránt. A második világháború előtt az egyik leggyakrabban visszatérő kérdés a nők társadalomban és egyházban elfoglalt szerepének változása volt. A budai lelkészek, Haypál Benő és fia, láthatóan korszerű elveket vallottak a nőkről, vélhetően ennek következtében választották ki arra az első budai rendes lelkészt, hogy az ő templomában jöjjenek össze és ő tartsa az istentiszteletet az 1913-ban a magyar fővárosba sereglett nemzetközi nőkongresszus tagjainak. Elhelyezkedésénél fogva számos hazai és nemzetközi konferencia, nagygyűlés programjába belekerült a Szilágyi Dezső téren tartott istentisztelet.¹⁸

Haypál Benő 1926-ban bekövetkezett halálát követően a gyülekezet a templom építésének harmincadik évfordulójára létrehozni tervezett alapítványt átnevezte, első rendes lelkészenek

sok évtizedes munkálkodását a róla elnevezett emlékalapítvány létrehozásával köszönte meg. A tervek között első helyen szerepelt egy külön épület vásárlása, mivel a lelkészi hivatal már nem tudott mindig helyet adni a sokféle rendezvénynek, ráadásul szeretetintézményt, diakonisszaotthont is régen szerettek volna. A gyülekezet kívánsága az 1930-as évek elején, az Iskola utca 16. szám alatti vendéglőépület megvásárlásával teljesült. Ebben a földszintes épületben kapott helyet az ún. nagy gyülekezeti terem, a szeretetotthon (lásd alább) és a cserkészotthon (304. számú Kőrösi Csoma Sándor Cserkészcsapat). A saját ház elősegítette egy másik régi kívánság beteljesülését. 1908-tól kezdve a nőegylet tagjai létrehozta ugyan egy női kórust, ez azonban négy év után megszűnt, a későbbi próbálkozások rendszerint hasonló okból, megfelelő helyiség hiányában buktak meg. A lelkészi hivatalban többnyire nem volt hely, a templom pedig az év nagyobb részében túl hidegnek bizonyult a próbákhoz, az énekkarnak így a tagok befizetéseiből és adományokból kellett helyiséget bérelni. Az új gyülekezeti ház orvosolta ezt a problémát, 1935 őszén Kupay Dénes kántortanító vezetése alatt megalakult a gyülekezet állandó vegyeskara. A budai KIE a lelkészi hivatal egyik földszinti termében kapott állandó helyet. Az 1936-os év eseményeiről rendelkezünk részletes beszámolóval: 35 összejövetelt tartottak bibliamagyarázattal és 23-at külön előadásokkal, valamint a Haypál Alapítvány gyülekezeti házában 4, szélesebb közönség számára rendezett ünnepséget. A 60 tagból 30–40 fő látogatta rendszeresen a KIE programjait. A KIE termében jöttek össze a gyülekezet leányegyesületének tagjai, akikben a nőegylet következő nemzedékét látták. A gyülekezethez tartozók száma 1935-ben érte el a kilenczetet, ezért a presbitérium a vallásérkölcsei élet erősítése és a kapcsolattartás egyszerűsítése céljából „*Békesség Néktek*” címmel havonta megjelenő lap kiadását határozta el.¹⁹ A lapban rendszerint egy egész oldalt szenteltek a gyülekezeti rendezvényeknek, ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a nagyobb gyülekezeti eseményekkel kapcsolatos hírek ettől kezdve jelentek meg hangsúlyosabban a médiában, hiszen a gyülekezeti háznak köszönhetően nagyobb közönséget tudtak fogadni.²⁰

(*Diakónia a gyülekezetben*) A gyülekezet hölgyei sem tétlenkedtek már a leányegyház születésekor sem, a legbuzgóbb asszonyok szinte a kezdetektől nőegyletnek nevezték magukat, és Tanárky Gedeonné vezetése alatt, egyelőre alapszabály nélkül, jártak össze. Első ízben 1884-ben rendeztek karácsonyi ünnepséget a budai szegény árváknak. Ezzel hagyományt teremtettek, ugyanis működésük hivatalos beszüntetéséig minden évben nagy ünnepet (150–200 fő) tartottak a szegény gyermekeknek, melynek keretén belül a legrászorulóbbak (50–70 fő) teljes öltözet ruhát kaptak cipővel. Hat év után, 1890-ben döntött úgy a hölgytársaság, hogy a karácsonyi ünnepség nem elég, a segélyakciókat kiterjesztik. Ezt a célt szolgálta, hogy a következő évben **Budai Református Nőegylet** néven – 95 taggal – hivatalosan is egyesületté alakultak. Az egyesület fennállása során mindvégig a gyülekezetben belül működött, „*az egyházzal, egyházért élt, ami nem minden belmissziós egyletről mondható el*” – hangsúlyozta később Patay Pál. Szabó Aladárné és a körülötte létrejött budai Lorántffy fiókkör hatására a századelőn felére csökkent a tagok száma, változást dr. Neuschloss-Knüsli Kornélné elnöknővé választása (1905) hozott, aki „*formaruha nélkül is első diakonisszája [volt] a budai református keresztyén gyülekezetnek*”.²¹ A szerdai rendes varróórák mellett az új elnöknő vezette be a bibliaórákat és az énekorákat. 1908-tól kezdve minden évben nagyszabású karácsonyi bazárt rendeztek, a bevételt pedig a szegényekre fordították. A nőegylet a téli hónapokban vallásra való tekintet nélkül rendszeresen osztott élelmiszert (hús, liszt, zsír, kávé, főzelékfélék stb.), tüzelőt, ruhát és pénzsegélyt. Az első világháború idején a gyülekezet szegényei mellett a II. kerületi elöljáróság által kijelölt 25 családot látták el rendszeresen élelmiszerral, a varróórákon a katonák számára dolgoztak, de készítettek zászlót is egy menetszázadnak. dr. Neuschloss-Knüsli Kornélnét a katonák iránti áldozatos munkájáért az uralkodó II. osztályú polgári hadi

Erzsébet-renddel jutalmazta.²² A segélyezés első világháború előtt kialakult rendje a későbbi időkben változatlan maradt annyi kiegészítéssel, hogy húsvét előtt is megajándékozták a rászorulókat (1936-ban például 190 családot). A szeretetmunka volumenének érzékeltetésére érdemes néhány példát említeni: 1934 karácsonyán 240 református család kapott élelmiszerből és ruhaneműből összeállított csomagot, a templomi gyermekünnepség keretében 673 gyermeket, az Új Szent János Kórházban pedig 80 beteget ajándékoztak meg. 1938-ban a karácsonyra meghívtak közül a 100 legszegényebb gyermek teljes öltözet ruhát (fehérneműt) és cipőt vihetett magával haza. A nőegylet ugyan a Nagypénteki Református Társaságtól függetlenül működött, de sokan mindkét egyesületben tagok voltak, így soha nem feledkeztek el az árvaházi gyermekekről, a gyűjtések szervezése mellett más módon is igyekeztek segíteni, gyakorta látogatták, ellenőrizték a budaörsi Erzsébet-házat. A szegények és a betegek látogatása ugyancsak a nőegylet feladatai közé tartozott, az 1930-es évtized elejétől azonban ehhez szakértő segítséget kaptak a gyülekezet szociális missziós testvérétől.²³

1903-ban Budán alakult meg a Filadelfia Diakonisszaszövetség, az első évben a jelöltek aktívan besegítettek a gyülekezeti szegénygondozásba. Már ekkor felvetődött egy gyülekezeti diakonissza munkába állításának gondolata. Hiába fogalmazták meg időről időre ezt a kívánságukat, sem a Filadelfia, sem a Lorántffy Egyesület nem tudott diakonisszát küldeni. Végül az 1930-as évek elején a gyülekezet felvette szociális missziós testvérnek Morandi Erzsébetet, aki a nőegylet tagjainak felügyelete mellett ellátta a diakóniai feladatokat egy részét. A missziós testvér az Iskola utca 16. szám alatti gyülekezeti ház Donáti utcai szárnyában lakott, ahol 20–25, hozzátartozók nélküli idős nő számára szeretetotthont rendeztek be. Az otthont Morandi Erzsébet és a nőegylet alelnöknője vezette. A szeretetotthonban intenzív ápolást igénylő lakókat nem tudtak fogadni, az innen vagy a gyülekezetből ellátásra szoruló magányos betegeket Morandi Erzsébet kísérte be a kórházba, majd látogatta rendszeresen. A missziós testvér legnehezebb feladata azonban a rászoruló lakhelyeinek felkutatása volt. *„Megdöböntő helyzet. Gazdag, fényes paloták között a nyomorgók kunyhóit látogatom. Egy külön köztársaság, sőt külön világ az a 210 család (a szám állandóan növekszik!), akiket a budai ref. egyház gondoz.”* – írta a gyülekezeti lapban. Megrázó tudósításában beszámolt a Döbrentei utca páratlan oldalán lévő, lakásnak aligha nevezhető nyomortanyákról és a Naphegy utca oldalában található barlanglakásokról. Ha valamelyik zsúfolt nyomortanyán betegre bukkant, rendelt neki a közeli tejboltban napi fél liter tejet, vett pár tojást, vaját és kenyeret, hozott a patikából orvosságot. A gyermekeknek a Vöröskeresztnél járt ki tandíj-, könyv- vagy ruhasegélyt, a cipőjüket pedig gyülekezeti pénzen talpaltatta meg. A téli hónapokban Morandi Erzsébet feladatai közé tartozott a szegény kisgyermekek uszonnáztatása, amikor 30–40 kis rászoruló igyekezett „Krisztus és egyháza iránti szeretetre nevelni”. Az énektanulást, mesét, játékot, biblíamagyarázatot és aranymondás-versenyt magában foglaló program legvégén a gyermekek elfogyaszthatták egy pohár tejből és süteményből álló uszonnájukat.²⁴ Morandi Erzsébet testvér feladatai közé tartozott továbbá a **Márta-kör** összejöveteleinek lebonyolítása. Ide vasárnap délutánonként – a kimenő idején – a budai úrinők azon háztartási alkalmazottait várták, *„akik a magyar faluból magukkal hozták a zsoldáros könyvüket és a csillagos, fehér templom szeretetét.”* A Márta-körről írta a gyülekezeti lap: *„azzal a céllal végzi áldozatos és odaadó munkáját, hogy a cseléd lányoknak a vasárnap délutáni kimenő idejére biztosítson olyan társaságot, mely alkalmas arra, hogy őket a veszedelemtől megóvja, hogy hazulról hozott vallási és erkölcsi javaikat megőrizze. Ha a magyar társadalmi viszonyok között talán sohasem is tér vissza az a patriarkális állapot, melyben a cseléd családtagnak számít, nem szabad felednünk, hogy a falu, a család azzal bízza ránk leányait, hogy azokat tanultabban, ügyesebben, de tisztábban és nemesebben is adjuk vissza neki.”* A cselédek először istentiszteletet hallgattak, majd énektanulás és felolvasás következett. A kör tagjai évi néhány alkalommal műsoros es-

tet, egyszerűbb színdarabokat mutattak be a gyülekezet tagjainak, a rendezvények bevételét a Nagypénteki Református Társaság árváinak vagy a szeretetotthon lakóinak ajánlották fel.²⁵

A 19. század végére egyre nagyobb problémát okozott az utcán csellengő kiskorúak elhelyezése, akiket, ha bünt nem is követtek el, a hatóság bűnözőként kezelte. 1892-ben, dr. Kecskeméthy István segédlelkész nagypénteki prédikációjának hatására több hazafelé induló egyháztág – a neves pedagógus dr. Kiss Áron, Kasits Péter, Szöts Albert, Takách László, Török Árpád és Telegdy Károly – a segédlelkész társaságában jelnek tekintette, hogy éppen aznap egy elhanyagolt, segítségre szoruló koldusgyermekre akadtak. Elhatározták, hogy egyesületet hoznak létre a szegény sorsú, züllés veszélyének kitett gyermekek megmentésére. Ez az alapítás körülményeire utalva a **Nagypénteki Református Társaság** nevet kapta. Az egyesület létrehozásában részt vettek egykori teológiai évfolyamtársai és barátai, akik vele együtt a belmisszió lelkes követői (pl. id. Biberauer Richárd) voltak. E körből Szabó Aladár vállalta, hogy szélesebb körben megismerteti gyermekvédő programjukat és országos gyűjtést szervez. A tagság a kezdeti időkben a többi belmissziós egyesület tagságát alkotó, szociálisan érzékeny körből szerveződött, akiknek szerény jövedelme behatárolta anyagi lehetőségeiket. Az új segédlelkész, Haypál Benő és a belmisszió hívei közötti véleménykülönbségeket nem sikerült megoldani, ezért utóbbiak inkább távoztak.²⁶ Haypál Benő lelkésszé választása azonban új lendületet adott a gyűjtésnek, új támogatói kört tudott megszólítani. Szabadkőműves körükből megismert, filantróp barátai a saját propagandától az adakozásig számos területen besegítettek. Ügyüknek sikerült megnyerni Tisza Kálmánné támogatása mellett Jókai Mór unokahúgát, a politikusfeleség Hegedűs Sándornét. Ő a politikai-születési arisztokrácia hölgyeiből női választmányt szervezett, ennek hatására a tagok létszáma rövid idő alatt a többszörösére nőtt. A Társaság 1899-ben azzal tett országos ismertségre szert, hogy rendezőként részt vett a budapesti Nemzetközi Gyermekvédelmi Kongresszus szervezésében, ahol az egyik legfontosabb téma a szülei alkalmatlansága vagy szegénysége miatt züllés veszélyének kitett gyermekek oltalmazásának módszertana volt, aminek megvalósítását kimondottan egyesületi feladatnak tartották. A haladó gondolkodásúak szigorított intézet helyett speciális védő-nevelő intézményekben, azaz szeretetotthonokban kívántak eredményt elérni, gondos vallás erkölcsi neveléssel és állandó foglalkoztatással. A saját intézet felépítése a gyermekvédelem irányába elkötelezett Széll-kormány (kereskedelmi minisztere Hegedűs Sándor) hatalomra kerülésével vett nagy lendületet, az állami támogatással létrehozott budaörsi intézet, az Erzsébet-ház 1900-ban nyitotta meg kapuit. Az otthonba a gyermekvédelmi törvényekből egyelőre kimaradt, veszélyeztetett, iskolaköteles fiúkat és leányokat vették fel, létszámuk 50 és 70 fő között mozgott. A felvételi rangsort rászorultság szerint, és nem vallási alapon állapították meg, de a gyermekek többsége rendszerint a reformátusok köréből került ki. A növendékeket kertésznek, iparostanoncnak, illetve háztartási alkalmazottnak képezték ki, a tehetséges diákokat az Országos Protestáns Árvaegyletbe küldték át. A tagság előregedése, az érdeklődő fiatalok hiánya, illetve az első világháború után talán a szabadkőművességgel szemben tanúsított ellenszenv hatására támogatói körük egyre inkább a Szilágyi Dezső téri gyülekezet tagjaira korlátozódott. Az Erzsébet-házban folytatott munka színvonala később soha nem érte el az első világháború előtti fénykorban tapasztaltét, a folytonos anyagi gondok leküzdése céljából díjazás fejében vállalták bizonyos számú, a főváros által küldött gyermek nevelését. A századfordulón tervbe vett munkásotthon és az ehhez kapcsolódó átfogó munkássegítő program anyagiak hiányában nem valósult meg. A Társaság ügyvivő gondnoksága számára 1914-től rendeztek be szobát a Szilágyi Dezső téri lelkészi hivatalban. Az Erzsébet-házban tartott istentiszteletek nagyban hozzájárultak a későbbi budaörsi református gyülekezet születéséhez.

(*A második világháború és következményei*) A harcok elől a budaörsi Erzsébet-ház utolsó lakóit a fővárosba menekítették, az épületbe katonák költöztek be, akik után csak romok maradtak. A gyülekezet anyagi helyzete nem tette lehetővé, hogy a kifosztott árvaházi épületet rendbe hozzák és pótolják a berendezést, így a nevelőmunka nem folytatódott. 1946-ban a Társaság elnöke is lemondott, helyét a korábbi alelnök, Haypál Béla gyülekezeti lelkész vette át, aki hiába próbált meg új tagokat toborozni. 1946 novemberétől üzemelt a gyülekezet ingyenkonyhája, ahol napi 210 főre főztek. A gyülekezeti szegénygondozás kiterjedt mivolta azonban nem sokat számított a hatóságoknak, mivel a következő év februárjában miniszteri rendelettel felszámolták a nagy múltú Budai Református Nőegyletet. Haypál Béla eredménytelenül próbálta legalább a Nagypénteki Társaságot életben tartani, mert 1948 nyarán a közgyűlés mégis a feloszlátás kimondására kényszerült, a Társaság ingatlanait pedig az anyagyülekezetre ruházták át. A vagyont így sem sikerült megtartani, mert hamarosan államosították.²⁷

A háború alatt a Szilágyi Dezső téri templomot istállónak használták, majd az ostrom alatt súlyos károkat szenvedett: a kupola beomlott, a tornyot ledőlés fenyegette, a tető és a falak (ennek esett áldozatul a szép festés) mindenütt erősen megrongálódtak, a harangállványok megsérültek, de az orgona, a belső berendezés, a fűtésrendszer és a villanyvilágítás sem maradt sértetlen. Az épületet egy év alatt tették használhatóvá, így a hívők 1946 virágvasárnapján megtarthatták hálaadásukat. A háborús pusztítás emlékére nem állították helyre az úrasztala márványán keletkezett sérülésnyomokat. A felújítás azonban csak a legszükségesebb helyreállításokra szorítkozott, nagyobb javításokra a következő évtizedekben sem futotta, a templomépületen állaga folyamatosan romlott. A Haypál Bélát 1968-ban váltó új lelképásztor, az 1992-ig itt szolgáló Komjáthy Aladár esperes – 1975 és 1985 között országgyűlési képviselő – az 1970-es évek derekán politikai kapcsolatait kihasználva kért állami segítséget az épület megmentéséhez. Az Állami Egyházügyi Hivatal, a Fővárosi Tanács és az I. Kerületi Tanács, valamint a hívők adományaiból a templom 1983 és 1986 között kívül-belül megújult, egyedül a torony teljes renoválása váratott még magára. 1986-ban az első budai református templom építésének 90 éves évfordulóját meghatottan ünnepelte az újjászületett épületben a gyülekezet Haypál Béla nyugalmazott lelkésszel együtt.²⁸

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A budai parochiális kör évkönyve az 1910-ik esztendőről.* Szerk.: Haypál Benő, Bp., 1911, Pallas Részvénytársaság Nyomdája.
- A budai parochiális kör évkönyve az 1911-ik esztendőről.* Szerk.: Haypál Benő, Bp., 1912, Pallas Részvénytársaság Nyomdája.
- A budai református parochiális kör évkönyve az 1913. esztendőről.* Szerk. Haypál Benő. Bp., 1914, Németh József Könyvkereskedése.
- Emlékfüzet a Szilágyi Dezső-téri templomban 1914-ik évi május hó 3-ik napján rendezett Tisza Kálmán emlékültnep alkalmából.* Bp., 1914, Nagypénteki Református Társaság.
- Farkas 1898. Farkas József: *A pesti református egyház 101 éves története.* Kecskemét, 1898, Budapesti Ev. Reformált Egyház.
- Felhívó szózat az 1886-ban megszünt Budai Magyar Ref. Anyaegyház újra felállítása tárgyában.* (A budai reformátusok jegyzékével) Bp., 1884, Hornyánszky Viktor.
- Géra 2006. Géra Eleonóra Erzsébet: Nagypénteki Református Társaság. In: *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról.* Szerk.: Kósa László. Bp., 2006, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 1049–1075. p.
- Géra 2014. Géra Eleonóra: *Kőhalomból (fő)város. Buda város hétköznapjai a 18. század elején.* Bp., 2014, L'Harmattan – Könyvpont.
- Nagy 1975. *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig.* (Budapest története III.) Szerk.: Kosáry Domokos, Irta: Nagy Lajos (az 1/4. fejezetet Bónis György), Bp., 1975, Akadémiai Kiadó.

- Patay 1929. Dr. Patay Pál: *A Budai Református Nőegylet története dr. Neuschloss-Knüsli Kornélné 25 éves elnöki szolgálatának alkalmából*. Bp., 1929, Budai Ref. Prochiális Tanács.
- Róka 1999. Róka Enikő: *A budai református templom. Szilágyi Dezső tér*. Bp., 1999, a szerző kiadása.
- Tóth 2006. Tóth Krisztina: Református gyülekezetek a Türelmi Rendelet előtt. In: *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. Szerk.: Kósa László. Bp., 2006, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 39–62. p.

JEGYZETEK

- 1 Luther tanait Mária királynő pártolta, ez azonban nem tartotta vissza a férjét a protestánsok üldözésétől. Tóth 2006. 39–40. p. *Felhívó szöveget az 1686-ban megszűnt Budai Magyar Ref. Anyaegyház újra felállítása tárgyában*. 4–7. p.
- 2 A hódoltság alatt a protestánsok és a katolikusok közösen használták a várbéli Mária Magdolna templomot. 1615-ben egy lakóházat alakítottak át református templommá, ami az ostrom alatt elpusztult. A török kori budai gyülekezetről lásd részletesebben Tóth 2006. 41–46. p.
- 3 1708-ig önálló igazgatási egység, utána a Víziváros része, a Horvát utca, a Medve utca, a Kacska utca és a Ganz utca térségének felel meg. Nagy 1975. 36. p.
- 4 Állítólag a hessen-darmstadti herceg tabáni házában tartottak időnként istentiszteleteket, az épületet azonban a 18. század elején eladta a tulajdonos. Géra 2014. 178. p.
- 5 Bary Zoltán: Egyházközségünk története. In: *Békesség Néktek* 1. (1935) 2. sz. 2. p.
- 6 Farkas 1898. 289–293.
- 7 Dévai Bíró Mátyás 1531 első felében hirdette az ígét Budán, ahonnan az ősszel Kassára hívták. Az egri püspök elfogatta, majd Bécsbe vitték. Kiszabadulása után ismét Budára érkezett, ekkor azonban Szapolyai János utasítására ejtették fogásába. Egy 1533-ban készült beszámoló szerint Dévai Bíró Mátyás tanítványai kitartottak Budán és kisebb gyülekezetet gyűjtöttek maguk köré. Tóth 2006. 41. p., *Felhívó szöveget az 1686-ban megszűnt Budai Magyar Ref. Anyaegyház újra felállítása tárgyában*. 6. p.
- 8 Emlékfüzet a Szilágyi Dezső-téri templomban 1914-ik évi május hó 3-ik napján rendezett Tisza Kálmán emlékünnepe alkalmából. 1914. Nagypénteki Református Társaság. 6–7. p.
- 9 A templom építéséről és épületéről lásd részletesen Róka Enikő: *A budai református templom* című kötetét.
- 10 Farkas 1898. 308–309. p.
- 11 Farkas 1898. 310. p.
- 12 Farkas 1898. 306–307. p.
- 13 Bary Zoltán: Egyházközségünk története. In: *Békesség Néktek* 1. (1935) 2. sz. 2., A budai parochiális kör évkönyve az 1910-ik esztendőről. 1911. 6. p., A budai parochiális kör évkönyve az 1913. esztendőről. 1914. 6. p.
- 14 *Békesség Néktek* 1936. II. évf. 3. sz. 6. p.
- 15 *Békesség Néktek* 1938. IV. évf. 1. sz. 3. p.
- 16 Farkas 1898. 315. p., A budai református parochiális kör évkönyve az 1913. esztendőről. 1914. 6. p.
- 17 Farkas 1898. 314. p.
- 18 A budai református parochiális kör évkönyve az 1913. esztendőről. 1914. 4. p.
- 19 *Békesség Néktek*. A Budai Református Egyház Hivatalos Értesítője. Megjelent 1935–1938 között.
- 20 *Békesség Néktek* 1935. I. évf. 1. sz. 8. p., 2. sz. 3. p., 6. sz. 4. p., 1936. II. évf. 4. sz. 3. p.
- 21 Az első elnök, a Tanárky Gedeonnét váltó özv. Bénárn Lajosné tizenkét évig vezette a nőegyletet, őt 1897-ben Bóné Gézáné követte. Patay 1929. 6. p., 8. p., 11. p., Budapesti Közlöny 1891. július 16. 25. évf. 160. sz. 3. p.
- 22 Patay 1929. 11–14. p., A budai református parochiális kör évkönyve az 1913. esztendőről. 8. p., A budai református parochiális kör az 1911. esztendőről. 10. p., Budapesti Közlöny 1914. július 2. 48. évf. 148. sz. 1. p.
- 23 *Békesség Néktek* 1936. II. évf. 4. sz. 4. p., Budapesti Hírlap 1934. december 23. 54. évf. 290. sz. 12. p., 1938. december 28. 58. évf. 294. sz. 8. p.
- 24 *Békesség Néktek* 1936. II. évf. 7. sz. 5–6. p., 1935. I. évf. 5. sz. 4. p.
- 25 *Békesség Néktek* 1935. I. évf. 1. sz. 1. p., 5. sz. 4. p., 1938. IV. évf. 2. sz. 2–3. p.
- 26 A korabeli és az újabb szakirodalom értetlenül fogadta az alapítók közé tartozó gyülekezeti tag Kasics Péter azon lépését, hogy beadvánnyal lépett fel Haypál Benő megválasztása ellen. Véleményem szerint a tiltakozás oka a belmisszióról vallott nézetkülönbség volt.
- 27 Géra 2006. 1073–1075. p., Budapest Főváros Levéltára (BFL) IV. 1429 Budapest Székesfőváros egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. 494/1947. 3. p. Törlési határozat.
- 28 Haypál Béla: Templomok, falvak, gyülekezetek. Budapest-Szilágyi Dezső tér. In: *Reformátusok Lapja* 1976. XX. évf. 14. sz. 3. p., Ércnél marandóbb. In: *Reformátusok Lapja* 1986. XXX. évf. 2. p.

Vigadtunk és sírtunk Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a politikai rendszerváltás időszakában 1989–1990 (1. rész)

(*Bevezetés*) 2013 márciusában és májusában, a *Valóság* folyóiratban, egy kétrészes tanulmányosorozat látott napvilágot *Sírva vigadtunk* címmel. E sorozatban szerzőként én elsősorban azzal foglalkoztam, hogy miként ünnepeltük ünnepeinket az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követő években, 1956 novembere és 1961 decembere között, mi minden történet ünnepeinkkel abban a nagyjából öt hosszú esztendőben, melynek során a kádári hatalom helyzetét konszolidálta. Már az első tanulmányosorozat megírása után nem sokkal felmerült bennem a gondolat, hogy folytatni lehetne a 2013-ban megjelent sorozatot, tovább haladni előre az időben, egészen a rendszerváltásig. Így történt, s a következő évben 2014-ben, 2014 októberében és novemberében, újabb, kétrészes tanulmányosorozat látott napvilágot itt, a *Valóságban*, *Keserédes napjaink* címmel. Ezen (újabb) kétrészes sorozatban én elsősorban azt vizsgáltam, hogy miként alakultak ünnepeink és ünneplési szokásaink az úgynevezett puha diktatúra időszakában, melyek voltak azok a politikai és társadalmi változások, melyek 1962 és 1988 között ünnepeinket alakították, formálták. Most, nagyjából két évvel a második sorozat megjelenése után, pedig újabb sorozat következik, *Vigadtunk és sírtunk* címmel. Ezúttal a politikai rendszerváltás időszakát venném górcső alá. Azt vizsgálnám, hogy miként hatott a rendszerváltás ünnepeinkre és ünneplési szokásainkra, hogyan alakultak ki azok az ünneplési szokások, melyet ma ismerünk; a tanulmányosorozat végén pedig szólnék néhány szót, a munkaszüneti napok körüli munkarend szabályozásáról, illetve annak történetéről, a második világháború végétől, egészen napjainkig. Mielőtt azonban mindebbe belemennék, röviden, a teljesség igénye nélkül, felidézném mindazon történéseket, melyek 1945 és 1988 között ünnepeinkre és ünneplési szokásainkra befolyást gyakoroltak.

(*Előzmények*) Hazánk a második világháború eredményeként 1944–45-től szovjet megszállás alá került. Ennek következményeként a háborút követően Magyarországon – számos más kelet-európai országhoz hasonlóan – nem egy polgári demokrácia kezdett el fejlődni, hanem egy sajátságos „balos demokrácia”. Igaz, ekkor még, nem volt totális diktatúra. Sőt, elvileg, egészen 1948 végéig, 1949 elejéig parlamentáris rendszer volt Magyarországon. Csak épp a gyakorlatban nem létezett sem valódi szabadság, sem demokrácia, hanem szinte valamennyi fontos ügyben a Szovjetunió szava döntött, legyen szó akár politikai, akár gazdasági, akár egyéb más kérdésekről. Ami ünneplési szokásainkat illeti, már a koalíciós kormányzás időszakában, 1945 és 1948 között megfigyelhetőek voltak bizonyos, a későbbi történéseket megelőlegező, jelenségek, tendenciák. Ilyen volt például az egyházi ünnepnapok háttérbe szorítása,¹ vagy épp bizonyos világi ünnepek, példának okáért március 15-e, vagy épp május 1-je kormányzati ki-sajátítása.² Ám az igazi, drasztikus változások 1949-től kezdődtek. Ettől az évtől fogva ugyanis a sztálinista terrorgépezet teljes fordulatszámra kapcsolt. Kezdetét vette a Rákosi-korszak, a lélekgyilkos terror korszaka.³ A hétköznapiak rettenete természetesen ünnepeinkre sem maradt hatás nélkül. Azt, hogy mit és hogyan, és mikor lehet ünnepelni 1949-től kezdve csak és kizárólag az állampárt, a Magyar Dolgozók Pártja dönthette el. Az MDP fenntartotta magának a jogot arra is, hogy „ideológiailag képezze” a társadalmat, a „megfelelő” irányba terelve az

emberek gondolatait. E „képzés” jegyében a Rákosi-korszakban legtöbb hagyományos „piros betűs” nap rendes munkanappá vált. A szélsőbaloldali hatalom az 1949 és 1953 közötti időszakban sorra törölte el a korábbi munkaszüneti napokat. Elsőként a „kisebb fajsúlyú” egyházi ünnepek: vízkereszt (január 6.), nagypéntek, nagyszombat, áldozócsüdtörtök, Péter-Pál napja (június 29-e), Nagyboldogasszony napja (augusztus 15-e) és Szeplőtelen Fogantatás ünnepe (december 8-a) váltak mindenki számára rendes munkanapokká.⁴ Ezután következett a „nagyobb” egyházi ünnepek: Úrnapja, Mindenszentek, húsvéthétfő, pünkösdhétfő, illetve december 26-a, karácsony másnapja „fekete betűssé” tétele.⁵ Mindeközben a hatalom a „piros betűs” március tizenötödikét is „sikeresen” megszabadult. Március idusa 1951-től kezdve, szintén, nem számított többé munkaszüneti napnak. Egy „fekete betűs” ünnepé vált, tanítási szünettel.⁶ Igaz a „szocializmus építői” kaptak némi „kárpótlást”. November 7-e 1950-ben, illetve ettől az évtől kezdődően állami ünneppé és munkaszüneti nappá vált.⁷ December 26-a helyett pedig, 1953-tól kezdve, munkaszüneti nap lett május 2-a.⁸ Más kérdés, hogy az 1953 nyarán hatalomra került Nagy Imre-kormány 1953 decemberében úgy rendelkezett, hogy folyó év december 26-át, illetőleg január 2-át otthon tölthetik az emberek. Ez azonban egyáltalán nem jelentette a karácsony, mint kétnapos ünnep visszaállítását. Egyszerűen arról volt szó, hogy karácsony másnapja abban az évben, hasonlóan az 1954-es újévet követő másodikához, véletlenül épp egy-egy ünnepnapot követő szombatra esett. Így azután a kormányzat ezeket a napokat – kétnapos, péntek-szombati szünetet adva – pihenőnapokká tette. Mely pihenőnapokat – természetesen – december 27-én, vasárnap, illetőleg január 3-án, szintén vasárnap, pótolni kellett a munkahelyeken.⁹ Mindez azonban csak csekély és ideiglenes változást jelentett, s aligha ellensúlyozta a korábbi rossz, igazságtalan döntések tömkelegét.

Tartós és pozitív változások az ünnepek és az ünneplési szokások terén csupán az 1956-os forradalom leverése után következtek be hazánkban. Miután ugyanis a kádári hatalom a forradalmat, a szovjetek támogatásával, eltiporta, kénytelen volt belátni: a sztálinista modell semmiképpen nem tartható fenn tovább. A helyzet normalizálására csak úgy lehet esélyük, ha változtatnak bizonyos dolgokon. Ezért aztán a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány (ez volt a forradalmat leverő kabinet hivatalos elnevezése) a tettek mezejére lépett. Az ünnepek tekintetében, elsőként is, a munkaszüneti napok rendjét alakították át. 1953-tól kezdődően, egészen 1956 decemberéig, munkaszüneti napjaink a következők voltak: január 1-je, április 4-e, május 1-je és május 2-a, augusztus 20-a, november 7-e és december 25-e. Ezt a rendet módosította 1956 decemberében a Kádár János vezette „munkás-paraszt” kabinet úgy, hogy a munkaszüneti napok közül törölte november 7-ét és május 2-át. Helyette újra munkaszüneti nappá nyilvánították húsvét hétfőjét és karácsony másnapját. Március 15-e „státuszát” illetően is volt némi változás. „*Március 15. nemzeti ünnep. Ezen a napon az iskolai oktatás, valamint a hivatali munka szünetel.*” – olvashatjuk a munkaszüneti napok kérdését általánosan rendező 12/1956 (XII. 19.) számú kormányrendeletben.¹⁰ Más lapra tartozik, hogy a kormányzat hamarosan változtatott március tizenötödikével álláspontján. 1957 tavaszán, alig néhány nappal a forradalmi évforduló előtt, a 16/1957 (III. 10.) számú kormányrendelet a korábbi 12/1956 (XII. 19.) számú kormányrendeletet úgy módosította, hogy „*Március 15. nemzeti ünnep. Ezen a napon az iskolai oktatás szünetel.*”¹¹ Vagyis a hivatali munkaszünetről már szó sem volt. Ahogyan november 7-e sem maradt örökké közönséges „fekete betűs” ünnep. Ez is csupán átmeneti intézkedésnek bizonyult. A Magyar Szocialista Munkáspárt főtitkára, Kádár János, már 1957 áprilisában arról beszélt, hogy „*November 7-e nem pirosbetűs munkaszüneti nap a kormányhatározat értelmében. /Esetleg meg kellene nézni, hogy nem szükséges-e módosítás./*”¹² Igaz Kádár szavait követően még vagy három év eltelt, végül azonban az (akkor már) Münnich Ferenc által vezetett kormány 1960 márciusában,

közzétette a 12/1960 (III. 20.) számú kormányrendeletet. E rendelet, továbbá az Elnöki Tanács és a kormány (a kormányhatározattal egy napon, március 20-án) közzétett 4/1960. számú közös határozata nyomán november 7-e ismételen munkaszüneti nappá vált.¹³ Így alakult ki a munkaszüneti napok új, a rendszerváltásig érvényes rendje. E rend szerint „*Munkaszüneti napok: január 1, húsvét hétfő, április 4, május 1, augusztus 20, november 7, december 25 és 26.*”¹⁴ Ehhez a „felálláshoz” aztán ragaszkodott is a hatalom, mégpedig foggal-körömmel. Tény, hogy az 1960-as „rendezést” követően mindösszesen egyszer fordult elő, hogy kivételt tettek: 1969-ben – egyszeri, egy alkalomra szóló módosításként – munkaszüneti nappá tették március 21-ét, tekintettel a Tanácsköztársaság kikiáltásának ötvenéves évfordulójára.¹⁵ Ettől eltekintve azonban a kádári politika a hatvanas évek elejétől már nemigen volt hajlandó változtatni a „jól bevált” renden, a „bejáratott” módszereken. A „forgatókönyv” általában mindig ugyanaz volt. Március 15-én ünnepeltük az 1848-as forradalom kitörésének 120., 121., 122., 130. stb. évfordulóját. Ünnepeltük Kossuth Lajost, Petőfit, Táncsicsot, a márciusi ifjakat, mindazt ami – legalábbis a rendszer képviselői szerint – előfutára volt az ún. „szocialista társadalomnak”. A (már említett) március 21-én a Tanácsköztársaság kikiáltását köszöntöttük, ünnepeltük annak a „dicsőséges 133 napnak” a kezdetét, mely „új reményt” adott a „munkások millióinak”. Április 4-e volt a „felszabadulás” ünnepe. Az akkori hivatalos álláspont szerint 1945-ben ezen a napon érték véget a harcok hazánk területén.¹⁶ Május 1-én a „nemzetközi proletariátust” köszöntöttük. November 7-én pedig a Szovjet-Oroszország születését, ugyanis e napon vették át a bolsevikok a hatalmat Oroszország akkori fővárosában, Szentpéterváron.

Mindemellett tévedés lenne azt gondolni, hogy a „szocializmust” építő országok „legvidámabb barakkjának” számító kádári Magyarországon mindenki, mindennek örült, mindenki úgy töltötte a hétköznapokat, s az ünnepeket, ahogyan ezt a hatalom elképzelte, elvárta. Egyáltalán nem! Háborús hisztériáról, illetve a lakosság körében tapasztalható felvásárlási lázról olvashatunk néhány, 1961 második felében keletkezett hangulatjelentésben.¹⁷ Az évtized végétől, 1969-től kezdve pedig – elsősorban március tizenötödikéhez kapcsolódóan – az „alternatív ünneplések”, illetve a különféle „rendzavarások” is, újfent, megjelentek. Ezzel a rendszer nemigen tudott mit kezdeni. Ahogyan nem tudott mit tenni a „puha diktatúrát”, szélsőséges eszközökkel, terrorral, megdönteni akarókkal sem. Tény, hogy (szintén) a hatvanas évektől idehaza (is) napirendre kerültek a szélsőséges „megoldások”. 1969-ben, Budapestben, radikális fiatalok egy csoportja merényletet tervezett. Bombatámadásokkal, illetve öngyilkos akcióval, csoportos önégetéssel, kívánták felhívni magukra a figyelmet.¹⁸ A rendőrség, szerencsére, időben leállította őket, ám nagyjából másfél évtizeddel később, Sopronban hasonló gondok adódtak. „*F hó 13-án operatív információ keletkezett arról, hogy Sopronban mintegy fél év óta fiatalokból álló csoportosulás működik, amelynek tagjai azt tervezik, hogy valamelyik ünnepnapon bombát robbantanak, majd utlevéllel külföldre távoznak.*” – olvashatjuk abban a napi operatív információs jelentésben, melyet a Belügyminisztérium Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkársága adott ki 1986. március 17-én.¹⁹ Igaz, az 1986-os „bombasztikus történethez” hozzátartozik, hogy csoportos összeesküvést végül nem sikerült sem feltárni, sem jogilag bizonyítani. Csupán egyetlen fiatalat marasztaltak el, ráadásul ő is csak felfüggesztett büntetést kapott.²⁰ Szemben azzal, ahogyan a (civilizált) ellenzékkel bánt a rezsim. A hazai kommunista vezetés, még 1986-ban is, „láncbíró csatában” verette agyba-főbe azokat a fiatalokat, kiknek nem tettett a március 15-i ünnep szélsőséges kisajátítása.²¹

Az elmondottakhoz tegyük hozzá: A Kádár-korszak idején jó néhány pozitív változás is történt a társadalomban, illetve a lakosság mindennapi életében, életminőségében. Ott volt példának okáért a munkaidő kérdése. Az állampárt, az MSZMP, 1966. november 28-a és

december 3-a között tartotta IX. kongresszusát. Az említett IX. kongresszus, egyéb más dolgok mellett, úgy határozott, hogy a 48 órás munkahét helyett „*Vállalatonként, üzemenként az eddigi teljesítményt és munkabért biztosítva 1968-tól kezdődően 1970 végéig fokozatosan az összes ipari dolgozó munkaidejét átlagosan heti 44 órára kell csökkenteni.*”²² szemben a korábbi átlagos heti 48 órával. A pártkongresszus határozatát követően a kormányzat gyakorlati lépésekre szánta magát. Nem sokkal a IX. kongresszus döntése után, 1967 nyarán, napvilágot látott a kormány 1021/1967. (VII. 12.) számú határozata. Az említett határozat nyomán mintegy kétmillió embert érintő munkaidő-csökkentés valósult meg Magyarországon.²³ Igaz, a munkaidő-csökkentés nem ment egyik napról a másikra. Volt bizonyos átfutási idő 1968. január 1-je s 1970. december 31-e között.²⁴ Tény az is, hogy számos munkavállalót a munkaidő-csökkentés, illetőleg a kéthetenkénti szabad szombat első körben történt bevezetése egyáltalán nem érintett, illetve jó néhány munkakörben a munka jellegéből adódóan soha nem került, nem kerülhetett sor szabad szombatok létrehozására, még akkor sem, ha egyébiránt csökkent a munkaidő. Ám ahol lehetett, idővel, bevezették a szombati szabadnapokat.²⁵ Az 1967-es kongresszusi határozatot, illetve az 1021/1967. (VII. 12.) számú kormányhatározatot követően, 1972 és 1974 között, sorra születtek az (újabb) munkaidő-csökkentést előíró kormányzati döntések, melyek következményeként hazánkban a heti átlagos munkaidő 44 órára redukálódott,²⁶ illetőleg – ezzel összefüggésben – megjelentek a kéthetenkénti szabad szombatok.²⁷ Később a munkaidőt még tovább csökkentették, egészen heti 40–42 órára. Erre az 1013/1981 (IV. 27.) számú minisztertanácsi határozat alapján került sor, mely határozatnak az *ötnapos munkahét bevezetéséről és az ezzel kapcsolatos munkaidő módosításról* címet adták. Mint e (sokatmondó) címből is kiténik az alapvető cél az volt, hogy a munkavállalók, vagy legalábbis azok többsége számára hetenkénti szabad szombat, illetve ötnapos munkahét, s állandó kétnapos hétvége jöjjön létre, egy (relatív rövid), 1981. július 1-je és 1982. június 30-a közötti átmeneti időszakot követően.²⁸ A munkaidő csökkenése, illetve a szabad szombatok megjelenése – előbb kéthetente majd hetente – természetesen hatalmas segítséget jelentett. Emberek milliói számára lettek könnyebbek, élhetőbbek a hétköznapok. Nem szólva arról, hogy a szabad szombatok megjelenése révén az is előfordult, hogy a kommunista rendszer által eltörölt, de a társadalom számára fontos régi „piros betűs” ünnep- és munkaszüneti nap, szombati szabadnap formájában, „visszatért”. Például az 1986-os esztendőben március 15-e és Mindenszentek ünnepe (november 1.) is szabadnap volt, miután mindkettő, szerencsés módon, (az akkor már heti rendszerességgel megadott) szabad szombatra esett. Igaz a szombati szabadnapoknak megvolt/megvan a maga „átka” is. Mindannyian bosszankodunk, ha egy „piros betűs” ünnep, például május 1-je, vagy karácsony valamely napja egy évben, szerencsétlen módon, hétvégére, szombatra vagy vasárnapra, esik. Még inkább rossz, ha a kétnapos karácsony egybeesik a kétnapos hétvégével, s így a karácsonyi munkaszünet egészében „elvész”. Csakhogy ez utóbbi viszonylag ritkán fordul elő, míg a szombati szabadnap egyáltalán nem ritkaság. Ahogyan nem ritkaság az sem, hogy a „történelem közbeszól”. Az 1989–90-es politikai fordulat például fenekestül forgatta fel nem csupán hétköznapjainkat, de ünnepeinket, ünneplési szokásainkat is.

(A politikai rendszerváltásról, s annak ünnepekre gyakorolt hatásáról általában) 1985. március 11-én Mihail Gorbacsovot a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkárává választották. Akkor még aligha sejtette bárki is, hogy ez a vég kezdete lesz a szovjet kommunista rendszer számára. Gorbacsov – számos más politikussal ellentétben – világosan látta, hogy a „létező szocializmus” válságba jutott, s a válságból kivezető utat reformokban vélte megtalálni. Gorbacsov azonban kudarcot vallott! A merev szovjet diktatúrát nem sikerült megreformálni. A vezetés által indított politikai és gazdasági változtatások nem hozták meg a

várt eredményt. Ellenkezőleg! A nyitás káoszt és összeomlást idézett elő. Felszínre kerültek mindazon politikai, gazdasági, nemzetiségi ellentétek, melyeket a szélsőbaloldali diktatúra éveken, évtizedeken át elfedett. A következmény – legalábbis a Szovjetunió szempontjából – katasztrofális volt. 1989-ben a Kelet-Európában, a korábbi „baráti szocialista országokban”, sorra rendszerváltás következett be. Békés, vagy kevésbé békés úton, de megbukott a „létező szocializmus”. 1989 novemberében leomlott a Német Demokratikus Köztársaságot Nyugat-Berlintől elválasztó berlini fal. Nagyjából tizenegy hónappal később, 1990. október 3-án az NDK, mint ország is „eltűnt a térképről”. A két német állam egyesült. 1991 végére maga a Szovjetunió is megszűnt létezni, s ezzel egy történelmi korszak lezárult.²⁹

Ami hazánkat illeti: Magyarországon a rendszerváltozás – ellentétben a szomszédos Romániával – vérontás nélkül zajlott le. A politikai átmenet békés volt. Békés, de nem nyugodt. Az 1989-es és az 1990-es esztendő is, egyaránt, tele volt váratlan, korábban elképzelhetetlen változásokkal, fordulatokkal. Mindjárt az 1989-es év kezdetén, 1989. január 28-án például Pozsgai Imre államminiszter azzal forgatta fel a kedélyeket, hogy a Magyar Rádió 168 óra című műsorában „népfelkelésnek” minősítette az 1956-os eseményeket. Pozsgay „tabudöntése” után nem sokkal, 1989. június 16-án, sor került Nagy Imre és társai ünnepélyes újratemetésére. Ugyanezen év október 23-án, a forradalom kitörésének 33. évfordulóján kikiáltották a Magyar Köztársaságot. 1990 tavaszán, évtizedek óta először, szabad parlamenti választásokat tartottak, melyet 1990 őszén szabad önkormányzati választás követett. Nem beszélve arról, hogy időközben, még 1989 októberében, felbomlott az állampárt, s – szintén még a parlamenti választások előtt – 1990. március 10-én, Magyarország és a Szovjetunió között megállapodást született a szovjet csapatok hazánk területéről történő végleges kivonásáról is.³⁰ Hatalmasat fordult a világ! Idehaza és külföldön egyaránt. S az említett politikai változások ünnepeinket és ünneplési szokásainkat sem hagyták, hagyhatták érintetlenül.

Elsőként is ott volt az 1989. évi III. törvény, a gyülekezési jogról. Az 1989. január 24-én kihirdetett új jogszabály egy több évtizedes képtelen állapotnak vetett véget azzal, hogy részletesen szabályozta hogyan tarthatók nyilvános rendezvények, törvényesen, civilizált keretek között. Az 1989. évi III. törvény 6. paragrafusa például kimondja: „6. § *A közterületen tartandó rendezvény szervezését a rendezvény helye szerint illetékes rendőrkapitányságnak, Budapesten a Budapesti Rendőrfőkapitányságnak (a továbbiakban: rendőrség) legalább három nappal a rendezvény megtartásának tervezett időpontját megelőzően kell bejelenteni. A bejelentési kötelezettség a rendezvény szervezőjét terheli.*”³¹ A törvény 7. paragrafusa pedig azt szabályozza, hogyan kell bejelenteni egy rendezvényt. Eszerint „7. § *A rendezvény írásbeli bejelentésének tartalmaznia kell:*

- a) *a tervezett rendezvény kezdetének és befejezésének várható időpontját, helyszínét, illetőleg útvonalát;*
- b) *a rendezvény célját, illetőleg napirendjét;*
- c) *a rendezvényen résztvevők várható létszámát, a rendezvény zavartalan lebonyolítását biztosító rendezők számát;*
- d) *a rendezvényt szervező szerv vagy személyek és a szervezők képviselőire jogosult személy nevét és címét.”*³²

Fontos még a törvény 4. paragrafusa is, mely így szól: „4. § *Rendezvény szervezése és megtartása az Országház közvetlen környékén (Budapest, V. kerület Kossuth Lajos tér, illetőleg Széchenyi rakpart Országház előtti szakasza) tilos.*”³³ Más kérdés, hogy ez az antidemokratikus kitétel rövidesen megszűnt. Egy nappal az 1848-as forradalom kitörésének 141. évfordulója előtt a Magyar Közlönyben napvilágot látott az 1989. évi IV. törvény, mely lényegében arról szólt, hogy „1. § *A gyülekezési jogról szóló 1989. évi III. törvény 4. §-a hatályát veszti.*”³⁴ Vagyis törölték az Országház környékére vonatkozó korlátozást.³⁵ Am ami

ennél is fontosabb! Az 1989-es év kezdetén, nem sokkal a gyülekezési jogról szóló törvény hatályba lépése után, a munkaszüneti napok rendje, évtizedek óta először, átalakult. 1989. február 26-án a Minisztertanács közzétette a 15/1989 (II. 26.) MT rendeletet. E rendelet – egyéb más dolgok mellett – kimondta: „*Munkaszüneti napok: Újév (január 1.), Nemzeti ünnep (március 15.), Húsvéthétfő, Felszabadulás évfordulója (április 4.), Munka Ünnepe (május 1.), Alkotmány ünnepe (augusztus 20.) Karácsony két napja (december 25–26).*”³⁶

Mint az előbbi felsorolásból is látszik, két változás volt a korábbi állapothoz képest: egyrészt, teljesült egy évtizedes társadalmi követelés, s március 15-e, már abban az évben, munkaszüneti nap lett ismét. Másfelől, egy régi kommunista ünnep, november 7-e rendes munkanappá vált. Ünnep- és munkaszüneti nap maradt viszont, legalábbis egyelőre, április 4-e, melyet a kormányzat (s persze a dűledező állampárt is) még mindig egy nagy napnak, a „felszabadulás” évfordulójának tekintett. Április 4-e munkanappá válására csupán 1990 tavaszán került sor. Ekkor történt, hogy a Németh Miklós vezette kormány, a kabinet egyik utolsó intézkedéseként, megalkotta a 48/1990. (III. 19.) MT rendeletet, mely rendelet a munkaszüneti napok rendjét módosította (ismét). A módosítás arról szólt, hogy április 4-e, már attól az évtől kezdődően, rendes munkanappá vált, a korábbi „tabunap”, október 23-a viszont munkaszüneti nappá. Így alakult ki azon új „felállítás”, hogy „*Munkaszüneti napok: Újév (január 1.), Nemzeti ünnep (március 15.) Húsvéthétfő, Munka ünnepe (május 1.), Alkotmány ünnepe (augusztus 20.), a Köztársaság kikiáltásának Napja (október 23.), Karácsony két napja (december 25–26).*”³⁷

Megjegyzendő a munkaszüneti napok rendje az 1989–90-es fordulatot követően még kétszer változott. Nagyjából két évvel a 48/1990 (III. 19) MT rendelet közzététele után az Országgyűlés megszavazta a Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvényt, mely törvény – egyéb más dolgok mellett – kimondta: „125. § (1) *A munkavállalónak nem kell munkát végeznie a (2) bekezdésben meghatározott munkaszüneti napon.*

(2) *Munkaszüneti nap: január 1., március 15., húsvéthétfő, május 1., pünkösdhétfő, augusztus 20., október 23. és december 25–26.*” Mivel azonban a törvény 1992. július 1-től lépett hatályba, pünkösdhétfő pedig június 14-e után eleve nem lehetséges (pünkösdhétfő abban az évben június 8-án volt), így ez az ünnep csupán 1993-tól munkaszüneti nap Magyarországon.³⁸ A „piros betűs” pünkösdhétfő mellé, néhány évvel később, „csatlakozott” egy másik régi-új munkaszüneti nap, Mindenszentek ünnepe. November 1-jét 1999-ben nyilvánította az Országgyűlés, újra, munkaszüneti nappá. Mégpedig a folyó év december 23-án kihirdetett 1999. évi CXXIII. törvény alapján. A törvény lényege az volt, hogy „1. § *A Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény 125. §-ának (2) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép: »(2) Munkaszüneti nap: január 1., március 15., húsvéthétfő, május 1., pünkösdhétfő, augusztus 20., október 23., november 1. és december 25–26.«*”. A törvény, a 2. § alapján, 2000. január 1-től lépett hatályba,³⁹ s mivel a „piros betűs” napok szabályozása 2000 óta nem változott, így napjainkban is ez a munkaszüneti napok érvényes rendje.

A rendszerváltás időszakához visszakanyarodva, a politikai fordulat idején az ünnepek körüli változások nem merültek ki abban, hogy egyes ünnepek ismét munkaszüneti napok lettek, mások meg munkanapokká váltak. Ünneplési szokásaink egész struktúrája alakult át. Ott voltak például a kommunista ünnepek. A rendszerváltás következményeként nem csupán a (már többször említett) április 4-i és november 7-i munkaszüneti nap tűnt el a történelem süllyesztőjében, hanem maguk az ünnepek is. A pártállami diktatúra vége a „vörös” ünnepek végét is jelentette egyben. Március 21-e és április 4-e „össznépi” köszöntésére 1989-ben ugyan még sor került, ám a köztársaság (újbóli) létrejötte után már sem a Tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulója, sem a „felszabadulás” ünnepe nem volt

ünnepnap többé. Ahogyan a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” évfordulója sem. A korábbi március 21-i, április 4-i és november 7-i nagy katonai parádék, felvonulások, éljenzések végképp elmaradtak. Más vált fontossá.

Többek közt március 15-e, mely 1990-től, a 142. évfordulótól kezdődően, egészen napjainkig, nem csupán az 1848-as forradalom és szabadságharc kitörésének évfordulója, de a magyar sajtó napja is egyben. 1990 februárjában látott napvilágot a 29/1990. (II. 14.) MT rendelet a Magyar Sajtó Napjáról, mely rendelet kimondja:

„1. § *A Magyar Sajtó Napját minden évben március 15-én a Nemzeti ünnep alkalmával kell megtartani. A kiemelkedő újságírói tevékenység elismerését szolgáló »Táncsics Mihály«-díjat ugyanakkor kell adományozni.*

2. § *Ez a rendelet a kihirdetése napján lép hatályba; egyidejűleg az 1002/1962. (I. 17.) Korm. határozat hatályát veszti.*”⁴⁰

Korábban egyébként a „Magyar Sajtó Napját” – (az előbbieken említett) 1002/1962. (I. 17.) kormányhatározat, illetve az MSZMP Politikai Bizottságának 1961. december 5-i határozata alapján – december 7-én, az 1918-ban létrehozott *Vörös Újság* első megjelenésének évfordulóján tartották.⁴¹ 1962 előtt pedig a Magyar Sajtó Napja minden évben február 1-én volt. Mégpedig az 1.032/1951. (XI. 17.) számú minisztertanácsi határozat alapján, mely határozat egyrésztől létrehozta, másrésztől február első napjára tette a Magyar Sajtó Napját, emléket állítva annak, hogy „1942. február 1-én jelent meg első ízben a szabadságunk, nemzeti függetlenségünk és a népek békéjének ügyéért küzdő Szabad Nép, a Kommunista Párt központi lapja”⁴². Vagyis a magyar sajtó napja egy kommunista emléknappal volt eredetileg, ez azonban a rendszerváltás idején megváltozott. A korábbi „balos” emléknappal új, polgári identitást nyert.⁴³ Igaz, voltak dolgok, mik már nehezebben változtak. Október 23-a például, mely ünnepnap kapcsán a Német Miklós vezette kormányzat, még 1990 tavaszán sem szívesen mondta ki vagy írta le azt a szót, hogy forradalom. Beszédes, hogy (a már említett) 48/1990. (III. 19.) MT rendelet, az 1956-os eseményekre még csak utalást sem tesz. Ehelyett – láthatjuk – október 23-át csak és kizárólag, mint a köztársaság kikiáltásának napját említi. Ez így legalábbis problematikus, bár az is igaz, hogy az 1990-es tavaszi választásokat követően a május 2-án összehívott Országgyűlés első dolga az 1956-os forradalom és szabadságharc jelentőségének törvénybe iktatása volt. Így született meg az az 1990. évi XXVIII. törvény, mely folyó év május 8-án látott napvilágot a *Magyar Közlönyben*. A törvény – többek közt – kimondja, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc „Az újkor magyar történelem e dicső eseménye csak az 1848–49-es forradalomhoz és szabadságharchoz mérhető.”; ennek megfelelően aztán az 1990. évi XXVIII. törvény, október 23-át, a forradalom és szabadságharc évfordulójaként és a köztársaság kikiáltásának napjaként, nemzeti ünnepé nyilvánította.⁴⁴ Ezzel egy korszak véget ért! Más kérdés, hogy a rendszerváltás az ünnepek tekintetében (sem) csupán a politikában, a parlamentben, vagy a kormányzati döntések szintjén zajlott. Az utcán is folytak az események. Ott volt mindjárt a rendszerváltás időszakának első világi ünnepe, az ellenzék kontra (maradék) pártállam első nagy „csatája”: 1989. március 15-e.

(„A konfliktus szituációk kezelési kultúrájának finomítása”: 1989. március 15-e) 1989. január 31-én a Belügyminisztérium szigorúan titkos jelentést készített *A március 15.-i külön ünnepség előkészületeiről* tárgyában. Az említett jelentésben – egyéb más dolgok mellett – igazából két fontos gondolat volt. Egyrésztől a minisztérium munkatársai megállapították: „A Belügyminisztérium adatai szerint a különböző politikai szervezetek – elsősorban a Fiatal Demokraták Szövetsége – március 15.-e megünneplésére külön rendezvény előkészítését kezdték meg.”⁴⁵ másfelől a belügy illetékesei – a korábbi évek gyakorlatát követve – megígérték, hogy „A belügyminisztérium szervei folytatják a március 15.-i ünnepségek megzavarására irányuló elképzelések felderítését.”⁴⁶ Így is történt.

Néhány héttel a január 31-i jelentés után 1989. február 23-án a Belügyminisztérium egy újabb titkos jelentést készített a politikai vezetésnek, melynek tárgya az *1989. március 15-e megünneplésére irányuló demonstrációk tervezése, előkészítése a különböző alternatív politikai szerveződések részéről* volt. E jelentés már részletesebb, s sokkal tanulságosabb is volt, mint a megelőző. A február 23-i jelentés legfontosabb gondolata talán az volt, hogy „*A március 15-i nemzeti ünnep zavartalansága biztosításához a Belügyminisztérium szervei előzetes, pontos helyzetelemzéssel, a felelős szervekkel közösen alkalmazott megelőző intézkedésekkel járulnak hozzá. Célszerűnek látszik a nyílt rendőri intézkedések mellőzése, a prevenció előtérbe állítása és a konfliktus- szituációk kezelési kultúrájának – az elmúlt év tömegdemonstrációi során szerzett tapasztalatok alapján való – finomítása.*”⁴⁷ Magyarán a hatalom már nem kívánt erőszakkal föllépni. Nem tervezték gumibottal „nevelni” a „másként gondolkodókat”. Ám az a szélsőbalos gyakorlat mit sem változott, hogy rendőrségi eszközökkel (is) szemmel tartották az ellenzékét. Például ebben a február 23-i jelentésben olvashatunk arról, hogy a különféle ellenzéki csoportok, szervezetek „*Önálló arcukat fenntartásával hajlandók az egymással való együttműködésre és az ünnepség közös szervezése érdekében a FIDESZ, az MDF, az SZDSZ, a BZSBT, és a Kisgazda Párt un. »Március 15-e Bizottságot« hozott létre.*”⁴⁸ E bizottság a közelgő ünnep kapcsán elszánt volt. Olyannyira, hogy az ellenzéki ünnepséggel, illetve demonstrációkkal összefüggésben már jó előre eltervezték, hogy a Szabadság téren „*...a TV épületénél is megállnak a sajtó szimbolikus elfoglalásának demonstrálására.*”⁴⁹ amellet, hogy a bizottság „*...petíciót juttatott el az Országgyűléshez az 1989. III. törvény 4. §-a megváltoztatása, a Kossuth téren való tüntetés engedélyezése érdekében.*”⁵⁰ A Belügyminisztérium tudomása szerint „*A főbb szervezők részéről általánosnak tekinthető törekvés tapasztalható a demonstráció békés jellegének megtartása és az 1988-ban lebonyolított rendezvényeik tapasztalatai szerint rendező gárda kialakítását tervezik.*”⁵¹ Igaz a belügy azt is tudni vélte: „*Tervezik, hogy negatív válasz esetén követelik, hogy augusztus 20-án se legyen rendezvény a Parlament előtt.*”⁵² Más kérdés, hogy a pártállam végül engedett, s az Országgyűlés (amint arról már szó esett) változtatott a gyülekezési törvényen. Ugyanakkor a történethez hozzátartozik, hogy a gyülekezési törvény módosítását megelőzően, a belügy illetékesei is megfogalmazták a maguk álláspontját. Mégpedig épp ebben a február 23-i jelentésben, ahol – praktikus okból ugyan – de mégiscsak azt ajánlották a politikai vezetésnek, hogy fontolja meg az ellenzék követelését a Kossuth térre és környékére vonatkozóan. „*Az eddigi ismeretek alapján konfliktusok forrásává válhat az Országház környékén a demonstráció tilalma. Áthidaló megoldás kimunkálására megfelelő szintű döntés szükséges.*”⁵³ – olvashatjuk a belügy óvatos kritikáját. Mely kritikai egyébként annál is inkább indokolt volt, hogy az ellenzék – a 4. § ellenzése mellett is – kínosan ügyelt a gyülekezési törvény betartására. Nagyjából három héttel a forradalom kitörésének 141. évfordulója előtt, 1989. február 26-án, a Március 15-e Bizottságot alapító Fiala Demokraták Szövetsége, Magyar Demokrata Fórum, Szabad Demokraták Szövetsége, Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság, Független Kisgazdapárt, s további másik nyolc ellenzéki szervezet nevében egy bejelentést fogalmaztak meg, melynek címzettje a Budapesti Rendőr-főkapitányság volt. A bejelentés lényegét tekintve arról szólt, hogy „*Az 1989. évi III. tv. 6. és 7.§-i alapján alulírott szervezetek bejelentjük, hogy 1989. március 15-én békés tüntetést, független ünnepséget rendezünk abból a célból, hogy megemlékezzünk a legnagyobb nemzeti ünnepünkről.*”⁵⁴ illetőleg a bejelentők részletesen is ismertették rendezvényük (rendezvényeik) helyszíneit, útvonalát és napirendjét. „*A rendezvényen kb. 50–100 ezer fő részvételére számítunk.*”⁵⁵ – olvashatjuk az említett bejelentésben; illetve hivatalosan a rendőrség e bejelentésből értesült arról, hogy „*Szervezeteink 900–1000 fős rendezői gárdát állítanak megemlékezésünk zavartalanságának biztosítása érdekében.*”⁵⁶

(kevésbé hivatalosan meg – láthattuk – már korábban is szinte mindent tudtak az ellenzék terveiről). Mindezek után azt is hihetnénk, hogy minden „simán” alakult. Az ellenzék, a társadalom, sőt a hatalom is, úgy készült március 15-ére, hogy bizonyos alapvető „játékszabályokat” mindenki tiszteletben szándékozott tartani. Ez általában véve igaz is, ám azért a közelgő ünnep kapcsán felmerültek bizonyos „apróbb problémák”.

Két nappal a március 15-i évforduló előtt, március 13-án a Belügyminisztériumban elkészült egy (újabb) titkos jelentés, a március 15-i ellenzéki rendezvények előkészületeinek tárgyában. E jelentésben – sok egyéb más dolog mellett – arról olvashatunk, hogy az ünnepet megelőzően egy ismeretlen csoport „A »Fiatal Kommunisták Egyesülése« kiáltványt fogalmazott »A Vörösfront nincsen Egyedül!« címmel. Ebben kifejtik, hogy »nem lesz ellenforradalmi tüntetés március 15-én a Magyar Televízió előtt«, mert a »kommunistáké lesz az utca!« Leszögezik, hogy »nem lesz kapitalista restauráció« és »többpártrendszer akarunk, de az MSZMP vezetésével, csak a szocializmushoz hű társ pártokkal.«”⁵⁷ Nem sokkal ezután, március 14-én, ismeretlen telefonálók a Budapesten a IV. Kerületi Pártbizottságot „találták meg”. Az említett pártbizottság munkatársai a március 14-i „...nap folyamán 10–12 telefonhívást kaptak különböző ismeretlen személyektől, akik fenyegetőleg léptek fel, hogy milyen jogon merik kitenni március 15-én a vörös zászlót...”⁵⁸ Megjegyzendő „A telefonálókon kívül néhány személy a székház portájára is bement, ki enyhébb, ki durvább módon nyilatkozott a vörös zászló kint létéről.”⁵⁹ Nem beszélve arról, hogy szintén ezen a napon, március 14-én, a Belügyminisztériumban elkészült egy (még újabb) titkos jelentés, az ellenzék „alternatív” ünnepségeinek előkészületeivel összefüggésben. E jelentésből – többek közt – kiderül az is, hogy „Az ünnepségekkel kapcsolatban, újabb szélsőséges elképzelésekre utaló, egyoldalú információk keletkeztek.”⁶⁰ Példának okáért „Bejelentés érkezett a Baranya megyei RFK-re, mely szerint ismeretlen személyek március 15-én, Komlón robbantási akciót szerveznek.”⁶¹ Sőt, a belügy azt is tudni vélte, hogy „Balatonalmádiban néhány személy március 15-én a vasútállomás vezérlőtermét foglalná el azzal a céllal, hogy a szemafor pirosra állításával az ünnepség idején érkező vonatot megállítsa. Így az utasok is részesei lennének a megmozdulásnak, sőt egy beszéd tartását is tervezik részükre.”⁶² S hogy mennyiben volt reális fenyegetés a „Vörös Front”, a merényletterv, a „telefonbetyárkodás”, vagy a „nagy balatoni vonateltérítés”? Ezt nehéz megmondani. Valószínűleg „nagyobb volt a füstje, mint a lángja”, ahogyan mondani szokták, ám azért a „szervek” készültek, s semmit nem bíztak a véletlenre. Például – a korábbi évek gyakorlatához hasonlóan – 1989-ben is március 15-i ünnepségek biztosítására a rendőrség tervekkel dolgozott ki. Kiadták az új, titkos jelszót is: „várfoktól vagyok”. Ezzel a jelszóval ismerték fel egymást a rendőrség emberei a különféle ünnepi rendezvényeken.⁶³ Más kérdés, hogy március 15-e ünneplése már az évforduló napját megelőzően elkezdődött. Budapesten már március 14-én, délután, az országgyűlés ünnepi ülésen tisztelgett az 1848-as forradalom és szabadságharc emléke előtt. Az ünnepi ülést követően ünnepélyes zászlófelvonásra és koszorúzásra került sor, a Kossuth Lajos téren.⁶⁴ Szintén az említett napon, március 14-én, ünnepélyes külsőségek között, nemzeti lobogót avattak a Budai Várban.⁶⁵ Zajlottak az események vidéken is. A Magyar Nemzet beszámolója szerint: „A független demokratikus szervezetek és pártok Baranyában és a megye székhelyén működő csoportjai kedden este tartották megemlékezésüket nemzeti ünnepünkről.”⁶⁶ S, hogy hogyan sikerült, mindezek után, március 15-e, a forradalom kitörésének 141. évfordulója? Békésre, ugyanakkor „zsúfoltra”.

„Országszerte a nagy nemzeti ünnephez méltó keretek közt emlékeztek meg március 15-ről, az 1848-as forradalom és szabadságharc 141. évfordulójáról. Budapesten szerda reggel a nemzetiszíniú zászlókkal díszített Hősök terén, a Magyar Hősök Emlékművénél csapatzászlóval felsorakozott a Magyar Néphadsereg díszegysége, fél kilenckor felharsanó

kiértők jelezték az ünnepség kezdetét, majd itt került sor az Elnöki Tanács, az Országgyűlés és a Minisztertanács nevében koszorúzásra.” – olvashatjuk a Népszabadság március 16-i számában, a *Méltóságteljes megemlékezés nagy nemzeti ünnepünkön* címet viselő cikkben.⁶⁷ Ugyanezen írásmű beszámol arról is, hogy a fővárosban a hivatalos megemlékezés „... a Kossuth téren folytatódott, ahol ugyancsak az Elnöki Tanács és a Minisztertanács nevében helyeztek el koszorúkat.”⁶⁸ A központilag szervezett programnak része volt egy nagygyűlés is a Múzeumkertben, illetve az, hogy „Az MSZMP, a Hazafias Népfront és a KISZ által közösen szervezett múzeum-kerti nagygyűlésre indulók a Bem téren, a Batthyány-örökmécsesnél és a Petőfi-szobornál gyülekeztek; mindhárom helyen koszorúzás is volt.”⁶⁹ A Népszabadság állítása szerint: „A múzeum-kerti ünnepségen hatvanezren vettek részt...”⁷⁰ E helyszínen „... Nyers Rezső, a politikai bizottság tagja, államminiszter mondott beszédet.”⁷¹ Ami az „alternatívokat” illeti: Budapesten „A független szervezetek a Petőfi-szobornál, a Szabadság téren, a Batthyány örökmécsesnél, a Kossuth téren és a Bem-szobornál tartottak megemlékezéseket. A programsorozat este a Várban, fáklyás felvonulással zárult.”⁷² Ez valóban így történt, ugyanakkor a hivatalos pártlap az ellenzék által szervezett budapesti ünnepség-sorozatról nem volt hajlandó részletes és hiteles tájékoztatást adni.⁷³ Részletesen beszámolt viszont arról, hogy hazánkban, 1989. március 15-én „Szinte valamennyi településen voltak megemlékezések, ünnepségek. Győrben Pozsgay Imre, a Politikai Bizottság tagja, államminiszter volt az ünnepi szónok. Pécsen Nagy Sándor, a SZOT főtitkára, a monori városavatón Hámori Csaba, az MSZMP PB tagja, a Pest Megyei Pártbizottság első titkára, a balmazújvárosin Szűrös Mátyás volt a szónok.”⁷⁴ Kossuth Lajos szülőhelyén, Monokon „... mintegy ezren tisztelegtek a magyar történelem nagy személyiségének emléke előtt.”⁷⁵ Ünnepség volt Pákozdon is, ahol „... a honvédelemkmű talapzatára a fegyveres erők, az MSZMP, valamint a társadalmi és tömegszervezetek, a katolikus békebizottság és a Vörösmarty Társaság képviselői helyezték el koszorúikat.”⁷⁶ A Békés megyei Gyulán pedig „... a szabadságharc kivégzett táborkainak emléktábláját leplezték le.”⁷⁷ Amellett, hogy „Több európai országban is megemlékeztek március 15-éről.”⁷⁸ Megemlékezések voltak Ausztriában,⁷⁹ Csehszlovákiában,⁸⁰ a Szovjetunióban,⁸¹ Jugoszláviában,⁸² Olaszországban,⁸³ sőt a „tengerentúlon” az Amerikai Egyesült Államokban, New Yorkban is.⁸⁴ Csak épp keleti szomszédunknál, Romániában nem történt semmi. Hiába élt (illetve él ma is) itt a legnagyobb létszámú magyar kisebbség, 1989-ben a magyarság egyáltalán nem emlékezhetett a forradalom kitörésének 141. évfordulójára. A diktatúra sem Erdélyben, sem az ország más részein nem engedte meg, hogy ünnepi rendezvények legyenek. „Románia: Ünneptelen nap” – írja 1989. március 16-i számában a Népszabadság.⁸⁵ Mely újság egyébként – bukaresti tudósítójára hivatkozva – azt sem mulasztotta el megjegyezni: „Bukarestben csak az emlékeztetett március 15-ére, hogy a Sahia utca 65. szám alatt a Magyar Népköztársaság nagykövetsége zárva maradt.”⁸⁶ Dacára annak, hogy a román fővárosban létezett „A magyar kultúrház, amelyet az 1977. évi debreceni-nagyváradai legmagasabb szintű megállapodás alapján kellett volna megnyitni...”⁸⁷ Ehelyett „... ma is porosan, hulló levelektől elárvultan, elhagyottan, lezárva, lepecsételve »tudatja« a tényeket, pedig a korábban több millió forint költséggel szépen berendezett villaépületben bizonyára rendeztek volna ünnepséget. Így viszont csendes, ünneptelen volt ez a nap Bukarestben, ahol még mindig több mint száz-ezer magyar él.”⁸⁸

A hazai eseményekhez visszakanyarodva. A kormányzat, az állampárt, illetve a KISZ nem csupán (a sajtó által részletesen „tálalt”) rendezvényekkel igyekezett csábítani a „nagyközönséget”. Az „új idők” jegyében, új, „forradalmi” jelszavakat is megfogalmaztak:

„Az MSZMP és a KISZ 1989. március 15-i jelszavai

1. *Március 15. az egész nemzeté!*
2. *Legyen béke, szabadság és egyetértés!*
3. *Nemzeti összefogás – IGEN, széthúzás – NEM!*
4. *Demokratikus szocializmust!*
5. *Szabad, demokratikus szocialista társadalmat!*
6. *Ha nincs demokráciai, nincs szocializmus!*
7. *Demokratikus többpártrendszert!*
8. *Nagyobb önállóságot a falvaknak és városoknak!*
9. *Helyi önállóságot, takarékos költségvetést!*
10. *Átfogó bérreformot, a sztrájkjog törvényes elismerését!*
11. *Az MSZMP küzd a kisebbségben élő magyarság egyéni és kollektív jogainak biztosításáért!*
12. *Nemcsak a gazdaságban kell szerkezetet váltani!*
13. *Jobb adórendszert, arányos közteherviselést!*
14. *Olcsóbb államot, kevesebb bürokráciát!*
15. *Autonómiát, tanszabadságot a felsőoktatásban!*
16. *Természeti kincseinket unokáink is látni akarják!*”⁸⁹

A hatalom képviselői mellett – természetesen – az ellenzék is nyilvánosságra hozta a maga jelszavait, illetve követeléseit. 31 ellenzéki párt, társadalmi szervezet, illetve egyesület alkotta meg az „alternatívok” 1989. március 15-i közös manifesztumát, melyet egyrészt a sajtóban tettek közzé, másfelől Cserhalmi György színművész olvasta föl Budapesten, a Szabadság téren, a Magyar Televízió székháza előtt. S, hogy mit akart az ellenzék? 12 pontba foglalva a következőket:

„*Mit kíván a magyar nemzet?*
Szabad, független, demokratikus Magyarországot.

1. *Valódi népképviselőt és többpártrendszert.*
Biztosítsák a választások szabadságát és tisztaságát.
2. *Rendőrállam helyébe jogállamot.*
Érvényesüljenek az emberi jogok, legyen bírói függetlenség.
3. *Szólás-, sajtó-, lelkiismereti és oktatási szabadságot.*
Számolják föl a hírközlés állami monopóliumát. Oszlassák föl az Állami Egyházügyi Hivatalt.
4. *Jogot a sztrájkra.*
Ne korlátozzák az érdekvédelem, a követelés és a szolidaritás szabadságát.
5. *Méltányos közteherviselést, a közkiadások társadalmi ellenőrzését.*
Szüntessék meg az egyéni és csoportos kiváltságokat. Adják meg mindenkinek az emberhez méltó élet alapfeltételeit.
6. *Ésszerű gazdálkodást, működő piacot, a tulajdonformák egyenjogúságát.*
Állítsák le a pénzemésztő és környezetpusztító nagyberuházásokat, szüntessék be a veszteséges vállalatok támogatását, vessenek véget a vállalkozás és a lakosság megsarcolásának.
7. *A bürokrácia és az erőszakapparátus leépítését.*
Oszlassák föl a Munkásőrséget és az Ifjúgárdát.

8. Szabadságot, önrendelkezést Kelet- és Közép-Európa népeinek.
Szűnjék meg Európa katonai, gazdasági és emberjogi kettéosztása.
9. Semleges, független Magyarországot.
Vonják ki a szovjet csapatokat hazánk területéről. Töröljék a magyar ünnepek sorából november 7-ét.
10. Felelős kisebbségi és menekültpolitikát.
A kormány lépjen föl a nemzetközi fórumokon a magyar kisebbségek védelmében. Szűnjék meg a rendőri szemlélet és a jogtalan megkülönböztetés a romániai menekültek ügyében.
11. Nemzeti önbecsülést.
Vessenek véget a történelemhamisításnak.
12. Adják vissza a nemzetnek címerét.
*Igazságot '56-nak, tisztességet a forradalom mártírjainak. Nyilvánítsák nemzeti ünneppé október 23-át.*⁹⁰

Más kérdés, hogy az ellenzéki követelések jelentős részét a kormányzat nem tartotta vállalhatónak, elfogadhatónak. Az elutasítást jelezte az is, hogy az (akkor még) pártállami irányítás alatt álló Magyar Televízió szinte csak és kizárólag a hivatalos állami, illetve MSZMP- és KISZ-rendezvényekről számolt be. Az ellenzék által szervezett (a hatalom terminológiájával élve) „alternatív” március 15-ről a Magyar Televízió – a *Népszabadsághoz* hasonlóan – részletes és hiteles tudósítást nemigen akart adni.⁹¹ Holott lett volna miről beszámolni!

„*Pályát nem lehet az utcán kezdeni! Ideológia helyett jogot! Tényleges vallásszabadságot! Kádár, Grósz, Rákosi másokat nem akarunk!*” – ilyen és ehhez hasonló transzparensekkel vonultak az utcára az ellenzék támogatói.⁹² A jelszavak (bekiabálások) is meglehetősen élesek voltak: „*Nem kell ÁVH! Szabadságot akarunk! Sztálinista rezsim!*”.⁹³ Na és persze „*Október 23-a nemzeti ünnep legyen!*”.⁹⁴ illetőleg „*Követeljük a Munkásárség megszüntetését!*”.⁹⁵ Nem beszélve arról, hogy az ünneplők/tüntetőik mellett a szónokok is kitétek magukért ezen a napon. A Szabadság téren, az MDF-et képviselő Csengey Dénes például élesen visszautasította azokat a vádakat, vélelmzéseket, hogy az ellenzék a Magyar Televízió fizikai értelemben vett elfoglalására, a színház ostromára készül.⁹⁶ A Március 15-e téren a Petőfi-szobornál a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság nevében fellépő Vigh Károly pedig – egyéb más gondolatok mellett – arról beszélt: „*Azt kérdezik tőlünk: miért nem ünnepeljük együtt március 15-ét a hatalom szervezeteivel, amikor erre ők ajánlatot tettek? Erre az a válaszuk, hogy nem feledhetjük a rendőrrattakokat, a lánchídi »csatát«, de azt sem, hogy az MSZMP, a Hazafias Népfrent és a KISZ még múlt év decemberében is kísérletet tettek március 15. kisajátítására. Elhallgatva követeléseinket, javaslatainkat, ők indítványozták március 15. ünneppé nyilvánítását és azután tették meg nekünk ajánlatukat. Ezért vagyunk kénytelenek külön ünnepelni.*”⁹⁷ Ez valóban így történt,⁹⁸ ugyanakkor az igazsághoz hozzátartozik, hogy ha a fővárosban nem is, néhány vidéki településen azért megtörtént, hogy együtt ünnepelt az ellenzék és a hatalom.⁹⁹

A budapesti eseményeknél, illetve ünnepi szónoklatoknál megmaradva, a fővárosban Vigh Károly és Csengey Dénes beszédei mellett más szónoklatok is elhangoztak. Ott volt például a Kossuth téren, a Fidesz képviseletében fellépő Orbán Viktor, ki – többek közt – arról szónokolt: „*Mi, akik 1956 után születtünk, izzig-vérig ennek a rendszernek a gyermekei vagyunk. Annak a rendszernek, amely nemcsak a jövőbeli jólét lehetőségét vette el tőlünk, hanem kishiján megfosztott bennünket a tiltakozás, védekezés, önszerveződés képességétől, sőt, attól a képességtől is, hogy el tudjunk képzelni egy másik világot,*

*mint amelyikbe beleszülettünk.*¹⁰⁰ Ez egyértelmű beszéd volt. Ahogyan egyértelmű volt az is, hogy „*Szabad sajtó nélkül nincs békés átmenet az egypártrendszerű diktatúrából a demokratikus, független, szabad Magyarország felé.*” Ez utóbbi megállapítást egyébként a fővárosi független március 15-i megemlékezés és tüntetés szervezőinek, az ünnep után, március 18-án, kiadott nyilatkozatának záró gondolata volt.¹⁰¹

JEGYZETEK

- 1 Az egyházi ünnepek háttérbe szorításának első lépése talán az volt, hogy a *Magyar Közlöny* 1945 júliusában közzétette Bán Antal iparügyi miniszter 61. 759/III/1/1945. Ip. M. számú közleményét. Az említett közleményben a miniszter – egyéb más dolgok mellett – irányelvként fogalmazta meg: „*Általában a vasárnapi és az alább meghatározott ünnepnapokon végzett munka túlmunkának számít és a munkabér; illetőleg az órakereset 100%-ával pótlékolandó. Mindaddig, míg kormányintézkedés másképpen nem rendelkezik, a fentiek szerint díjazandó ünnepnapnak a következőket tekintjük: január 1., március 15., április 4., húsvét hétfő, május 1., pünkösd hétfő, urnapja, augusztus 20., november 1., karácsony mindkét napja.*” Így azután a háború utáni években megkötött kollektív szerződések döntő többsége csupán ezeket a napokat tekintette ünnepnapoknak a munkavégzés szempontjából, dacára annak, hogy korábban jó néhány, az előbbieken fel nem sorolt ünnep (egyházi ünnep) is munkaszüneti napnak számított Magyarországon. Más kérdés, hogy nem mindenki dolgozott kollektív szerződés alapján. Voltak, nem is kevesen, kiknek munkavégzését, nem valamiféle szerződés, hanem az évtizedek, évszázadok során kialakult szokásjog szabályozta. Elsősorban rájuk gondolhatott „szeretettel” a kormány, mikor nagyjából három évvel később, 1948-ban megalkotta a folyó év március 20-án közzétett 3.180/1948. számú kormányrendeletet. E kormányrendelet lényegét tekintve arról szólt: „*1. § (1) A február hó 2. napjára eső Gyertyaszentelő Boldogasszony napja, a március hó 25. napjára eső Gyümölcsoltó Boldogasszony napja és a szeptember hó 8. napjára eső Kisboldogasszony (Kisasszony) napja nem munkaszüneti nap.*” Vagyis 1948. március 20-át követően ezeken a napokon, a kollektív szerződésektől függetlenül is, mindenkinek dolgoznia kellett. Az idézett mondatokat, illetve Bán Antal iparügyi miniszter 1945. július 25-i közleményének teljes szövegét ld.: *Magyar Közlöny*, 1945. évi 87. szám, Bp. 1945. július 27. A 3.180/1948. számú kormányrendeletet s az abból vett idézeteket pedig ld.: *1948. év hatályos jogszabályai*. Szerkesztették: Dr. Bacsó Ferenc, Dr. Szabó Imre, Dr. Mikos Ferenc, Dr. Némethy László, Dr. Szabóky Jenő. Bp. 1949.
- 2 713–714. o. Idézett mondat a 714. oldalon. E sorok szerzője fontosnak tartja megjegyezni, hogy az előbbieken közzétett idézetek – a tanulmány sorozatban szereplő számos más idézethez hasonlóan – az eredeti írásmód szerint kerültek közlésre. Még javában zajlott az európai háború, mikor, idehaza, az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalkotta az 1.390/1945. M. E. számú rendeletet a nemzeti, felszabadulási és a munka ünnepének meghirdetése tárgyában. Az 1945. május 1-én kihirdetésre került rendelet értelmében a kabinet március 15-ét nemzeti ünnepé, „...*április hó 4. napját a felszabadulás ünnepévé és május 1. napját a munka ünnepévé...*” nyilvánította. Ezután követhetett Bán Antal (korábban már említett) 61. 759/III/1/1945. Ip. M. számú közleménye, melynek nyomán a kollektív szerződések március 15-ét, április 4-ét és május 1-ét (is) munkaszüneti napként rögzítették. Az előbbieknél kapcsán ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az 1.390/1945. M. E. számú rendelet tulajdonképpen semmi újdonságot nem hozott az 1848-as forradalom emléknapjának státusát illetően. Ugyanis már évekkel korábban, 1927-ben az Országgyűlés megalkotta az 1927. évi XXXI. törvényt, mely jogszabály március 15-ét nemzeti ünnepé nyilvánította. Épp ezért fölösleges volt a forradalom évfordulóját új-fent nemzeti ünnepé nyilvánítani. Nem lett volna viszont fölösleges az ünnep- és munkaszüneti napok kérdését idejekorán általánosan rendezni, a „piros betűs” napokról világos, egyértelmű, átlátható és mindenkire érvényes rendelkezést hozni. Erre azonban a koalíciós kormányzás időszakában nem került sor. Az idézett gondolatot, illetőleg az 1.390/1945. M. E. számú rendelet teljes szövegét ld.: *Két év hatályos jogszabályai 1945–1946*. Szerkesztették: Dr. Bacsó Ferenc, Dr. Mikos Ferenc, Dr. Szabó Imre, Dr. Némethy László, Dr. Szabóky Jenő. Bp. 1947. Első kötet, 143. o. Bán Antal iparügyi miniszter 1945. július 25-i közleményét ld.: *Magyar Közlöny*, 1945. évi 87. szám, Bp. 1945. július 27. Az 1927. évi XXXI. törvénycikket ld.: *Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 1927. évi Törvénycikkek*. Franklin-Társulat kiadása, Bp. 1928. 575–576. o. Március 15-e történetéről pedig a tizenkilencedik századtól egészen a huszadik század végén bekövetkezett rendszerváltásig részletesen is olvashatunk Gyarmati György: *Március hatalma a hatalom már-*

- ciusa (fejezetek március 15. ünneplésének történetéből)*, Paginarum, Bp. 1998.
- 3 A Rákosi-korszakról, illetve a hazai kommunista diktatúra kialakulásáról, fejlődéséről, több mint négy évtizedes működéséről – számos kitűnő írásmű mellett – részletesen is szól: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Bp. 2010.
 - 4 Vízkereszt rendes munkanappá válását részint egy 1949. augusztus 19-én született kormányhatározat, részint Bognár József belkereskedelmi miniszter 1950. január 4-én közzétett 160.100/1950. (I. 4.) Bk. M. számú rendelete tette lehetővé. Nagypéntek rendes munkanappá válásáról 1949. augusztus 19-i kormányhatározat döntött. Nagyszombat, áldozócsütörtök és Péter-Pál napjának rendes munkanapokká válásáról négy határozat szólt: Elsőként is ott volt a Gazdasági Főtanács 1949. április 15-én közzétett 7.063 – 874/15/1949. G. F. számú határozata, melynek alapján nagyszombat (1949-ben április 16-a), a folyó évre vonatkozóan, rendes munkanappá vált. Ezután következett az 1949. május 19-én közzétett 7.063 – 1.136/20/1949 G. F. számú határozat, mely áldozócsütörtököt (május 26-át) tette arra az évre „fekete betűssé”. A harmadik határozatot szintén a Gazdasági Főtanács hozta. Ez volt az 1949. június 2-án közzétett 1.249/22/1949. G. F. számú határozat, mely határozat alapján Péter-Pál napja (június 29-e) vált, folyó évre vonatkozóan, rendes munkanappá. Végül ott volt az 1949. augusztus 19-i kormányhatározat, mely kormányhatározat alapján az említett három ünnepnap, nem csupán ideiglenesen, de tartósan is, mindenki számára „fekete betűs” nappá vált. Mégpedig oly módon, hogy a kabinet utólag végérvényessé tette a Gazdasági Főtanács korábbi ideiglenes határozatait. Ami Nagyboldogasszony napjának rendes munkanappá válását illeti, erről egyrészt, az 1949. augusztus 19-i kormányhatározat szólt, másfelől ott volt Bognár József belkereskedelmi miniszter 1949. augusztus 13-án közzétett 55.746/1949. (168) Bk. M. számú rendelete. Szeplőtelen Fogantatás ünnepe (december 8-a) pedig részint (a már többször említett) augusztus 19-i kormányhatározat, részint Bognár József belkereskedelmi miniszter 1949. december 6-án közzétett 194.200/1949. (253) Bk. M. számú rendelete alapján vált rendes munkanappá. Az augusztus 19-i kormányhatározat kapcsán megjegyzendő: A kormányhatározat Gerő Ernő államminiszter 1949. augusztus 15-i előterjesztése alapján született. Ez az előterjesztés volt az, mely hosszú évek után először végérvényesen és mindenki számára kötelezően előírta, hogy melyek lehetnek „piros betűs” napok Magyarországon, s melyek nem. Addig ugyanis az volt a gyakorlat, hogy – Gerő Ernő előterjesztését idézve – „A munkaszüneti napok kérdését a vállalatok munkavállalói körében a kollektív keretszerződések rendelkezései, a közszolgálat körében a kialakult szokás szabályozza.”; ami a gyakorlatban sokszor zűrzavaros, átláthatatlan viszonyokat eredményezett. Gerő Ernő előterjesztése, illetve az azt jóváhagyó kormányhatározat nyomán mindez megszűnt. Onnantól kezdve munkaszüneti napként csupán január 1-jét, március 15-ét, április 4-ét, május 1-jét, Űrnapiját, az augusztus 20-i ünnepnapot, november 1-jét, húsvéthétfőt, pünkösdhétfőt és karácsony két napját ismerték el. Minden más „piros betűs” ünnepet végérvényesen töröltek a munkaszüneti napok sorából. Más lapra tartozik, hogy az augusztus 19-i kormányhatározat titkos volt, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a kabinet döntése nem jelent meg sem a *Magyar Közlönyben*, sem a *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteményében*, sem másutt. Az idézett mondatot, illetve Gerő Ernő előterjesztését ld.: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL), XIX–A–83–a–302/4–1949 Gerő Ernő előterjesztése a Minisztertanácshoz a munkaszüneti napok meghatározása tárgyában. 1949. augusztus 15. Az augusztus 19-i titkos kormányhatározatot ld.: MNL OL, XIX–A–83–a–302–1949 *Jegyzőkönyv az 1949. évi augusztus 19. napján reggel 9 órakor Dobi István miniszterelnök elnöklété alatt tartott minisztertanácsról*. A 160.100/1950. (I. 4.) Bk. M. számú rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye II. Miniszteri rendeletek 1950*. Közzéteszi a Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp. 1951. 1095. o. A 7.063 – 874/15/1949. G. F. számú határozatot ld.: *Gazdasági Főtanács Határozatok Tára*, 1949. évi 15. szám, Bp. 1949. április 15. A 7.063 – 1.136/20/1949 G. F. számú határozatot ld.: *Gazdasági Főtanács Határozatok Tára*, 1949. évi 20. szám, Bp. 1949. május 19. Az 1.249/22/1949. G. F. számú határozatot ld.: *Gazdasági Főtanács Határozatok Tára*, 1949. évi 22. szám, Bp. 1949. június 2. Az 55.746/1949. (168) Bk. M. számú rendeletet ld.: *Magyar Közlöny Törvények és rendeletek Tára*, 1949. évi 168. szám, Bp. 1949. augusztus 13. A 194.200/1949. (253) Bk. M. számú rendeletet pedig ld.: *Magyar Közlöny Minisztertanácsi és miniszteri rendeletek tára* 253. szám, Bp. 1949. december 6.
 - 5 A „nagyobb” egyházi ünnepek közül első körben 1951-ben Űrnapiját és Mindenszentek ünnepét tették munkanapokká. Mégpedig az Űrnapijára vonatkozó 1.010/1951. (V. 16.) számú minisztertanácsi határozat s a november 1-ét érintő 1.030./1951 (X. 16.) számú minisztertanácsi határozat nyomán. Ezután következett 1952-ben pünkösdhétfő és karácsony másnapjának rendes munkanapokká tétele. Pünkösdhétfőt az 1.012/1952 (V. 11.) számú minisztertanácsi határozattal nyilvánították rendes munkanappá. December 26-a rendes munkanappá tételéről pedig az 1.050/1952. (XII. 17.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. A sort végül húsvéthétfő zárta, melyet 1953 tavaszán töröltek a „piros betűs” ünnepek sorából a minisztertanács 1.014/1953 (III. 16.) számú határozata alapján. Mind az öt miniszter-

- tanácsi határozatról érdemes tudni, hogy egyrészlől már kihirdetésük napján hatályba léptek, másfelől a rendelkezéseket (mint az a dátumozásokból is látszik) minden esetben az érintett ünnepek előtt nem sokkal hozták nyilvánosságra. Ennek gyakorlati következménye pedig az volt, hogy minden esetben az érintett egyházi ünnepnapok már attól az évtől kezdve rendes munkanapoknak számítottak. Az Úrnapijára vonatkozó 1.010/1951. (V. 16.) számú határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951.* Közzéteszi: a Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp. 1952. 387. o. A Mindenszenteket rendes munkanappá nyilvánító 1.030/1951. (X. 16.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951.* I. m. 409. o. A pünkösdhétfőről szóló 1.012/1952. (V. 11.) számú minisztertanácsi határozatot ld. *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1952.* Közzéteszi a Minisztertanács Hivatala. Bp. 1953. 235. o. A december 26-át érintő 1.050/1952. (XII. 17.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1952.* I. m. 300. o. Húsvét hétfőjének munkanappá válásáról szóló 1.014/1953. (III. 16.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1953.* Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága. Bp. 1953. 180. o.
- 6 Március 15-e rendes munkanappá válásáról az 1.003/1951. (III. 10.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. E minisztertanácsi határozat mondta ki, hogy az 1848-as forradalom kitörésének évfordulója rendes munkanap, amellett, hogy „Az alsó-, középső- és felsőfokú tanintézetekben a tanítás (előadás) ezen a napon szünetel.” Az idézett mondatot, illetőleg 1.003/1951. (III. 10.) számú minisztertanácsi határozat teljes szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos Gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951.* I. m. 379. o.
- 7 November 7-e állami ünnepé nyilvánítását az Elnöki Tanács 1950. évi 37. számú törvényerejű rendelete írta elő. Munkaszüneti nappá válásáról pedig az említett törvényerejű rendelet végrehajtása tárgyában született 2. 019/1950. (X. 29.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. Az 1950. évi 37. számú törvényerejű rendeletet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1950.* Közzéteszi a Minisztertanács Elnökének Hivatala. Bp. 1951. 131. o. A 2.019/1950. (X. 29.) számú minisztertanácsi határozatot pedig ld.: ugyanott a 469. oldalon.
- 8 Május második munkaszüneti nappá tételéről a karácsony másnapját munkanappá nyilvánító 1.050/1952. (XII. 17.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett. Az 1.050/1952. (XII. 17.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1952.* I. m. 300. o.
- 9 1953. december 26-ának, illetőleg 1954. január 2-ának pihenőnappá tételéről az 1.078/1953. (XII. 16.) számú minisztertanácsi határozat rendelkezett: A határozat szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1953.* I. m. 221–222. o.
- 10 Az idézett gondolatokat, illetve a 12/1956 (XII. 19.) számú kormányrendelet teljes szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1956.* Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp. 1957. 124. o.
- 11 Az idézett mondatokat, illetve a 16/1957. (III. 10.) számú kormányrendeletet teljes szövegét ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1957.* Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp. 1958. 281. o.
- 12 Az idézetet ld.: MNL OL, M–KS–288f.–5/21 ó. e. Orbán László szóbeli beszámolója az április 4-i ünnepek tapasztalatairól, illetőleg ennek kapcsán Kádár János hozzászólása.
- 13 A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 12/1960. (III. 20.) számú rendeletét a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójának, november 7-ének munkaszüneti nappá nyilvánításáról a Magyar Közlöny 1960. évi 20. számában tették közzé, folyó év március 20-án. Ugyanezen a napon, ugyanebben a lapszámban jelent meg az Elnöki Tanács és a kormány 4/1960. számú közös határozata is. Igaz ez utóbbi határozat alapvetően nem november 7-ével, hanem április 4-e tizenötödik évfordulójával foglalkozott, ugyanakkor, néhány gondolat erejéig, november 7-éről is olvashatunk benne. Mégpedig a következőket: „A Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány – a Magyar Szocialista Munkáspárt javaslatára – hazánk fel szabadulásának tizenötödik évfordulója alkalmából elhatározza, hogy a Szovjetunió és a nemzetközi munkásmozgalom nagy ünnepét, november 7-ét – az eddigi munkaszüneti napok meghagyása mellett – fizetett munkaszüneti nappá nyilvánítja.”
- 14 Az idézett mondatot ld.: A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 12/1960. (III. 20.) számú rendelete a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójának, november 7-ének munkaszüneti nappá nyilvánításáról. In: *Magyar Közlöny*, 1960. évi 20. szám, Bp. 1960.
- 15 A Tanácsköztársaság kikiáltásának ötvenedik évfordulója az 1001/1969 (I. 28.) számú kormányhatározat alapján vált munkaszüneti nappá Magyarországon. Az 1001/1969. (I. 28) számú kormányhatározatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1969.* Közzéteszi az

- Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Titkársága. Bp. 1970. 305. o.
- 16 Hazánkban hosszú évtizedeken át, minden év április 4-én ünnepeltük Magyarországot „felszabadulását”, mivel a politika, s az azt szolgáló „hivatalos történetírás”, évtizedeken át, ezt a dátumot adta meg, a magyarországi harcok befejeződésének dátumaként. A rendszerváltást követő történeti kutatások azonban rávilágítottak arra, hogy, egyrészt, április 4-e után is folytak harcok hazánk területén. Másfelől meg a második világháború alatt a Szovjetunió, illetve a Vörös Hadsereg Magyarországot nem „felszabadított”, hanem megszállt országnak tekintette, s csak a kommunista politika állította be – utólag – az eseményeket „csodálatos felszabadulásként”. Természetesen tény az is, hogy a szovjet haderő megjelenése Magyarországon, 1944-45-ben, véget vetett a náci megszállás és a nyilas uralom barbár rémtetteinek. Mindazon szenvedéseknek melyet a szélsőjobboldali terror okozott. E sorok szerzőjének személyes véleménye az, hogy ebben az összefüggésben, a szélsőjobboldali terror megszűnésének összefüggésében, lehet, sőt kell is felszabadulásról beszélni. Am általánosságban kijelenteni, hogy Magyarország 1945 tavaszán felszabadult, aligha helytálló. A dolgok nem így működtek, hanem úgy, hogy a szovjetek, a náciizmus felett aratott – kétségkívül hősiés – győzelem után, megszállókként léptek fel, s – a történelmi lehetőséget kihasználva – új diktatúrát hívtak életre. S nem csupán hazánkban, hanem mindenütt, ahol erre lehetőség nyílt.
- 17 Az erről szóló hangulatjelentéseket ld.: MNL OL, XXVIII–M–4. A Hazafias Népfront Országos Tanácsa TÜK iratai. 47. doboz.
- 18 Az 1969-es történekekről a külön ünneplésről, illetve az azt követő merényletről, csoportos önégetési elképzelésről részletesen is olvashatunk: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL), 3.1.9. V–157864/1 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében I. kötet; illetve ÁBTL, 3.1.9. V–157864/2 vizsgálati dosszié Sz. Tamás és társai ügyében II. kötet.
- 19 Az idézett mondatokat ld.: ÁBTL, 2.7.1. NOIJ GYŐR–SOPRON–8/53/4 1986. március 17.
- 20 Az 1986-os soproni ügy részleteit ld.: ÁBTL, 3.1.9. V–165373 vizsgálati dosszié E. Ferenc ügyében.
- 21 Az 1986. március 15-i eseményekről részletesen olvashatunk: *Az 1986-os Március 15.* Megjelent: *Beszélő*, 16. szám (1986), 117–119. o.
- 22 Az idézett mondat az MSZMP IX. kongresszusának határozatából való. Az idézett mondatot, illetve a IX. kongresszus határozatának teljes szövegét ld.: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966.* Szerk.: Vass Henrik, Kossuth Könyvkiadó, 1968. 539–567. o. Idézet mondat az 555. oldalon.
- 23 Mégpedig oly módon, hogy az 1021/1967. (VII. 12.) számú kormányhatározat – főként az ipari és építőipari ágazatba tartozó vállalatok és szövetkezetek számára – lehetőséget biztosított arra, hogy heti 48 óráról 44 órára csökkentsék le munkavállalóik munkaidejét. Feltéve persze, hogy ez nem akadályozta a lakossági szolgáltatások ellátását vagy épp a különféle szövetkezeteknél, vállalatoknál „...gazdálkodási tevékenységük fejlődését, a termelés, termelékenység, önköltség és kapacitáskihasználás kedvező alakulását, valamint a népgazdaság szükségletei kielégítését hátrányosan nem befolyásolja...”. Az idézett gondolatot, illetve az 1021/1967. (VII. 12.) számú kormányhatározatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1967.* Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány Titkársága. Bp. 1968. 415–416. o. Idézet a 415. oldalon. Arról pedig, hogy az 1021/1967. (VII. 12.) számú kormányhatározat, illetve a nyomában fellépő munkaidő-csökkentés mintegy kétféle embert érintett Farkas György: *A szabad szombatok bevezetésének hatása a munkások hétközi tevékenységének alakulására* címet viselő tanulmányában olvashatunk. Az említett tanulmány megjelent a *Szociológia* folyóirat 1973. évi 4. számában.
- 24 Az 1021/1967. (VII. 12.) számú kormányhatározat – egyebek mellett – kimondta, hogy a munkaidő-csökkentést az érintett ipari és építőipari vállalatoknál általában 1968. július 1-e és 1970. december 31-e között kell megvalósítani. Ugyanakkor az említett kormányhatározat lehetővé tette azt is, hogy néhány vállalatnál már korábban, 1968. január 1-től bevezessék a rövidített munkaidőt. Az 1021/1967. (VII. 12.) számú kormányhatározat – szó szerint – úgy fogalmazott: „*Minisztériumként néhány kijelölt – különböző munkaidő rendszerben dolgozó – vállalat, vagy gyáregység a rövidített munkaidőt a többi vállalatnál is felhasználható tapasztalatok szerzése céljából 1968. január 1-től bevezetheti.*”. S, hogy ténylegesen hány gyáregységet jelöltek ki „tapasztalatokat szerezni”? Ezt nehéz megmondani. Ellenben pontosan lehet tudni, hogy mikor és hány vállalat került be az „első szórásba”. „*A munkaidő-csökkentés 70 vállalatnál 1968. január 1-én bevezetésre került azért, hogy az ott szerzett tapasztalatokat a többi vállalat hasznosítani tudja.*” – olvashatjuk Dr. Magyar Lajosné 1969-ben megjelent könyvében, mely könyv a hazai a munkaidő-csökkentés elvi és gyakorlati problémáival elsősorban foglalkozott. Az első idézetet, illetve az 1021/1967. (VII. 12.) számú kormányhatározatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1967.* I. m. 415–416. o. Idézet mondat a 415. oldalon. A gyakorlati bevezetésről szóló második idézetet pedig ld.: Dr. Magyar Lajosné: *A munkaidő-csökkentés elvi és gyakorlati problémái.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1969. 98. o.

- 25 A történethez hozzátartozik, hogy dr. Bojta Ernő Béla minisztertanácsi jegyző, a miniszterelnökség adminisztratív államtitkára már 1947 nyarán fölvetette a kormánynak, hogy a szombati napot, ha nem is általános pihenőnapra, de legalább hivatali szünnapra lehetne nyilvánítani. Bojta fölvetése konkrétan úgy történt, hogy az államtitkár az 1947. augusztus 14-i minisztertanácsi ülésen egy kérdést intézett a kabinethez arra vonatkozóan, „... hogy a szombati napot hivatali szünnapnak minősíti-e?” Mire a válasz a miniszterelnök távollétében a Minisztertanácsot vezető Rákosi Mátyás államminiszter részéről, röviden, csupán annyi volt, hogy „Nem”; Bán Antal ipariügyi miniszter részéről pedig (szintén elég röviden) annyi, hogy „Nem javasolja”. Ezek után (aligha meglepő módon) a „Minisztertanács úgy határozott, hogy a szombati napot nem minősíti ünnepnapnak.”, s ezzel a szombati szabadnap kérdése egy ideig le is került a hazai politika napirendjéről. Pontosan 1957-ig, amikor „A kormány megállapította, hogy sem energiával, sem fűtőanyaggal, sem szállítási kapacitással nem lehet az ötnapos munkahétre való általános áttérés során a termelés igényeit kielégíteni, ezért utasítja a Munkügyi Minisztérium vezetőjét, hogy a legközelebbi kormányülésre nyújtson be előterjesztést a különböző vállalatoknál és intézményeknél önkényesen bevezetett ötnapos munkahét megszüntetésére, valamint a közlekedési zsírfolyóság csökkentéséhez szükséges lépcsőzetes üzemi kezdési idők rendjének szabályozására.” – olvashatjuk abban a jegyzőkönyvben, mely a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány 1957. március 14-i üléséről készítették. Sajnos az említett jegyzőkönyvből nem derül ki, hogy pontosan hány vállalatnál, intézménynél, vezettek be – önhatalmúan – ötnapos munkahetet. Az sem teljesen egyértelmű, hogy az ötnapos munkahét vajon mindig, mindenütt hétfőtől-péntekig tartott-e (szombati szabadnappal, s vasárnapi pihenőnappal), vagy esetleg léteztek másféle megoldások is. Csupán az biztos, hogy az ötnapos munkahét megszüntetésével kapcsolatosan előterjesztés nem került a kormány elé. A Minisztertanács a későbbiekben csupán a hivatalok egységes munka-kezdésének problémájával foglalkozott. Az idézett gondolatokat, illetve az 1947. augusztus 14-i kormányülés jegyzőkönyvét ld.: *Dimnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1947. június 2. – szeptember 19.* Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Szűcs László. Magyar Országos Levéltár, Bp. 2000. Az augusztus 14-i kormányülésről szóló [16] (196.) jegyzőkönyv: 759–815. o. Idézett gondolatok a 780. oldalon. Az 1957. március 14-i kormányülés jegyzőkönyvét, illetve az ahhoz tartozó mellékleteket pedig ld.: *Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei 1956. november 7. – 1958. január 25.* Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Baráth Magdolna. Magyar Országos Levéltár, Bp. 2009.
- 317–338. o. Idézett mondat a 324. oldalon. Az ötnapos munkahét megszüntetésével kapcsolatos előterjesztés elmaradásáról pedig szintén a 324. oldalon olvashatunk. Mégpedig a március 14-i kormányüléshez kapcsolódó 19. számú jegyzetben.
- 26 1972 nyarán látott napvilágot az 1023/1972. (VII. 15.) számú minisztertanácsi határozat. E határozat – a munkaidő-csökkentés részleges kiterjesztéseként – 1972. július 15-től heti 44 órára csökkentette le a tervező, és beruházó, valamint a szervező, kutató, dokumentációs és számítástechnikai vállalatok, intézetek illetve irodák dolgozóinak munkaidejét. Ezután következett, 1973 tavaszán, a 1011/1973. (IV. 15.) számot viselő minisztertanácsi határozat, mely határozat a minisztériumok, bíróságok, ügyvédségek, tanácsok, illetékhivatalok, földhivatalok, könyvkiadó vállalatok, pénzüzetek, levéltárak, s egyéb más állami és társadalmi szervek munkatársainak heti 48 órától 44 órára történő munkaidő-csökkentéséről rendelkezett, 1973. június 1-től kezdve. Nem sokkal ezután, 1974-ben, újabb kormányhatározatok, illetve miniszteri rendeletek születtek a munkaidő-csökkentés kiterjesztésével kapcsolatosan. E határozatok és rendeletek a munkavállalók további széles tömegei számára tették lehetővé az áttállást a heti 44 óras munkaidőre. Igaz, általában nem azonnali hatállyal, hanem egy több hónapos, esetleg több éves átmeneti periódust követően. 1974-ben a munkaidő-csökkentésre vonatkozóan a következő rendelkezések születtek: 1/1974 (I. 17.) BkM–MüM számú együttes rendelet, mely rendelet a belkereskedelemben dolgozók munkaidő-csökkentését írta elő. 2/1974 (III. 7) KkM–MüM számú együttes rendelet a külkereskedelemben foglalkoztatott dolgozók munkaidejének csökkentéséről. 4/1974. (III. 21.) KPM–MüM számú együttes rendelet a Magyar Posta dolgozóinak munkaidőcsökkentéséről. 8/1974. (VII. 1.) ÉVM–MüM számú együttes rendelet, a kommunális szolgáltató szervezetek dolgozóinak munkaidő-csökkentéséről. Ezután következett az 1034/1974. (VII. 4.) számú minisztertanácsi határozat a munkaidő-csökkentés további kiterjesztéséről. E minisztertanácsi határozat alapján munkaidő-csökkentést rendeltek el az oktatási és kulturális szolgáltató ágazatba tartozó intézményeknél illetve vállalatoknál (színházak, iskolák), a vízügyi ágazatba tartozó önálló fürdővállalatoknál, a víz- csatornamű és fürdővállalatok fürdőüzemeinek dolgozóinál; munkaidő csökkentés valósult meg az egészségügyben, a közlekedésben, az állami mezőgazdaságban, illetve (a mezőgazdasági szféra részeként) az állami erdő- és vadgazdálkodásban is. Megjegyzendő, hogy az 1034/1974. (VII. 4.) számú kormányhatározatot követően még további hat miniszteri, illetve minisztertanácsi döntés született. Volt négy, az 1034/1974. (VII. 4.) számú minisztertanácsi határozatot kiegészítő, annak végrehajtását segítő miniszteri rendelet: a kulturális szféra dolgozóira vonatkozó 2/1974.

(VIII. 17.) KM–MüM számú együttes rendelet, az oktatással összefüggő 2/1974 (VIII. 17.) OM–MüM számú együttes rendelet, az egészségügyi dolgozók munkaidő-csökkentését érintő 3/1974 (XI. 19.) EüM–MüM számú együttes rendelet, illetőleg az év végén napvilágot látott 9/1974. (XII. 14.) KPM–MüM számú együttes rendelet, mely a közlekedési dolgozók munkaidő-csökkentéséről szól. Emellett létezett még az 1049/1974. (IX. 29.) számú minisztertanácsi határozat, s az azt kiegészítő 3/1974 (X. 26.) KipM–MüM számú együttes rendelet, melyek a fodrász és fényképész vállalatok, szövetkezetek munkavállalóinak munkaidő-csökkentésével függött össze. Összességében elmondható: 1974-ben két minisztertanácsi határozat és kilenc miniszteri rendelet született a munkaidő-csökkentéssel kapcsolatosan. Az 1023/1972. (VII.15.) számú minisztertanácsi határozatot a *munkaidőcsökkentés részleges kiterjesztéséről* ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1972. Közzétési az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány Titkársága*. Bp. 1973. 462–463. o. Az 1011/1973. (IV. 15.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Határozatok tára XXII. évfolyam, 8. szám*. Bp. 1973. április 15. Az 1/1974 (I. 17.) BkM–MüM számú együttes rendelet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1974. Közzétési az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága*. Bp. 1975. 275–276. o. A 2/1974 (III. 7) KkM–MüM számú együttes rendelet ld.: uo. 451–452. o. 4/1974. (III. 21.) KPM–MüM számú együttes rendelet ld.: uo. 421– 422. o. A 8/1974. (VII. 1.) ÉVM–MüM számú együttes rendelet ld.: uo. 351–352. o. Az 1034/1974. (VII. 4.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: uo. 248–250. o. A 2/1974. (VIII. 17.) KM–MüM számú együttes rendelet ld.: uo. 439–440 o. A 2/1974 (VIII. 17.) OM–MüM számú együttes rendelet ld.: 623. o. A 3/1974 (XI. 19.) EüM–MüM számú rendelet ld.: uo. 346. o. A 9/1974. (XII. 14.) KPM–MüM számú együttes rendelet ld.: uo. 438. o. Az 1049/1974. (IX. 29.) számú minisztertanácsi határozat a 257. oldalon található, az azt kiegészítő 3/1974 (X. 26.) KipM–MüM számú együttes rendelet pedig a 391–392. oldalon olvashatjuk.

- 27 Felmerülhet persze az olvasóban a kérdés: Miféle összefüggés volt a munkaidő csökkentése és a szabad szombatok megjelenése között? Hisz a munkaidő-csökkentés révén létrejöttek volna akár tömeges „szabad hétfők” vagy „szabad keddek” is, egyéb más variációkról nem is beszélve. Ehhez képest mégis általánosan a szabad szombat terjedt el. Hogyan lehetséges ez? Úgy, hogy a hatalom már a kezdet kezdetén ezt akarta. E sorok szerzője kutatásai során elsőként 1966-ból talált utalást arra, hogy hogyan is képzelte el a vezetés (az akkortájt a gyakorlatban még egyáltalán nem létező) tömeges szabad szombatokat. Az említett év szeptemberében ugyanis az MSZMP Központi

Bizottságának Ipari Osztálya, illetve a KB Építési és Közlekedési Osztálya előterjesztést dolgozott ki az MSZMP PB részére az *általános munkaidő csökkentés lehetőségeiről* címmel. Az említett előterjesztés, melyet a Politikai Bizottság 1966. október 4-i ülésén hagyta jóvá, sok más gondolat mellett a szabadnapok kapcsán a következőket fogalmazta meg: „A vizsgálatok összetett tapasztalatai alapján az látszik, hogy az átlagos heti munkaidő 44 órára való csökkentését úgy célszerű megvalósítani, hogy minden második héten szombaton munkaszüneti nap legyen.”. Később a szabad szombatokról szóló elképzelések tovább finomodtak, illetve hivatalos irányelvvé is váltak. Erre 1967-ben került sor, ez év augusztus 11-én ugyanis a Munkaügyi Minisztérium és a Szakszervezetek Országos Tanácsa elsőként, de nem utoljára közös irányelveket tett közzé a rövidített munkaidő bevezetésének módszerére. Az említett irányelvek között pedig – egyéb más dolgok mellett – azt is megfogalmazták: „Kéthetenkénti szabad szombat bevezetésénél figyelemmel kell lenni arra, hogy a különböző üzemekben dolgozó családtagok szabadnapja azonos napra essen. Ezért helyes, ha ezekben az esetekben egységesen a naptárilag páros szombatokat jelölik ki szabadnapként.”; kiegészítve ezt azzal a megkötéssel, hogy „A munkaidő csökkentése következtében nyert – heti pihenőnapon felüli – szabadnap és a munkaszüneti nap egybeesése esetén a pótlólagos szabadnapot más napra áttenni nem szabad.”. Igaz, a szombati szabadnap, mint megoldás egyáltalán nem volt kötelező. Az sem volt előírás, hogy ha szabad szombat van, akkor azt mindenkinek mindig a páros héten kell megkapnia. Például (a már említett) 1011/1973. (IV. 15.) számú minisztertanácsi határozat a munkaidő-csökkentés kapcsán nem azt írta elő, hogy a páros heteken szabad szombat legyen, hanem – 1979-ig érvényben lévő szabályként – azt, hogy „A munkarendet úgy kell kialakítani, hogy a dolgozók szabad szombatjukat kéthetente felváltva vegyék igénybe és így a szombati munkanapon a dolgozói létszám mintegy fele munkát végezzen.”. Az 1967-es irányelvek között pedig olyat is olvashatunk, hogy „Ahol az átlagos heti munkaidőt többlet szabadnap kiadása révén csökkentik, ott a többlet szabadnap – a kapacitások optimális kihasználását eredményező munkaidő rendszer megvalósítása érdekében – a hét bármely napjára eshet. Ezért nem kell feltétlenül az üzemszünetet eredményező szabadszombatos munkarendet célul kitűzni.”. Más kérdés, hogy ez utóbbi irányelv a gyakorlatban már nemigen érvényesült. A legtöbb munkahelyen az üzemszünetet eredményező szabad szombatos munkarendre törekedtek, illetve ez alakult ki. Aligha véletlenül, ugyanis – irányelv ide vagy oda – a vezetés már a kezdetekkor a szombati szabadnapok létrejöttét támogatta azzal, hogy a gyakorlati bevezetést segítő

- páros-páratlan rendszert szombat kapcsán alkotta meg. Soha nem volt szó mondjuk páros-páratlan hétfőről, keddekről, szerdákról, egyebekről. Legalábbis központi iránymutatás, szabályozás részeként biztosan nem. Így aligha meglepő, hogy Magyarországon – a világ számos más országához hasonlóan – a szombati szabadnap, s nem valamilyen más rendszer vált uralkodóvá. Az idézett mondatot, illetőleg az MSZMP KB két osztályának szeptember 26-i közös előterjesztését, s a PB október 4-i jóváhagyását ld.: MNL, OL M–KS–288f–5/406. ó. e. Az idézett mondatokat, illetve a Munkaügyi Minisztérium és a SZOT által kiadott irányelveket a rövidített munkaidő bevezetéséről ld.: *Munkaügyi Közlöny* XI. évfolyam 14. szám, 1967. augusztus 11. A 1011/1973. (IV. 15) számú minisztertanácsi határozatot, illetve az abból való idézetet pedig ld.: *Határozatok tára* XXII. évfolyam, 8. szám. Bp. 1973. április 15.
- 28 Az 1013/1981. (IV. 27.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1981*. Közzéteszi az Igazságügyi Minisztérium közreműködésével a Minisztertanács Titkársága. Bp. 1982. 402–403. o.
- 29 Az 1980-as évek második felének kelet-európai történéseiről, illetve a Szovjetunió széteséséről részletesen is olvashatunk: Mihail Heller – Alekszandr Nyekrics: *A Szovjetunió története*. Osiris Kiadó, Bp. 2003.
- 30 A magyarországi rendszerváltásról, az 1989-90-es történésekről – számos más kitűnő írás mellett – részletesen is olvashatunk: *Magyarország története*. Főszerkesztő: Romsics Ignác, Akadémiai Kiadó, Bp. 2007.
- 31 Az idézett gondolatokat, illetve az 1989. évi III. törvény teljes szövegét ld.: *Magyar Közlöny*, 1989. évi 5. szám. Bp. 1989. január 24.
- 32 Uo.
- 33 Uo.
- 34 Az idézett gondolatot, illetve az 1989. évi IV. törvény teljes szövegét ld.: a *Magyar Közlöny*, 1989. évi 16. szám. Bp. 1989. március 14.
- 35 A gyűlekezési törvény módosítására 1989. március 10-én, az 1985-ben összehívott Országgyűlés 41. ülésén került sor. Ekkor döntött a T. Ház arról, hogy törli az 1989. évi III. törvény 4. paragrafusát. Az Országgyűlés 41. ülését ld.: *Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott Országgyűlés Naplója III. kötet*.
- 36 Az idézett mondatot, illetve a 15/1989. (II. 26.) MT rendelet teljes szövegét ld.: *Magyar Közlöny*, 1989. évi 12. szám. Bp. 1989. február 26.
- 37 Az idézett mondatot, illetve a 48/1990. (III. 19.) MT rendelet ld.: *Magyar Közlöny*, 1990. évi 23. szám. Bp. 1990. március 19.
- 38 Az idézetet, illetve az 1992. évi XXII. törvény teljes szövegét ld.: *Magyar Közlöny*, 1992. évi 45. szám. Bp. 1992. május 4. Húsvét, (húsvéthoz kapcsolódóan) pünkösd, illetve az ortodox húsvét időpontjairól pedig, az időszámítás szerinti 1600-as év, s a (jövőbeli) 3099-es esztendő között – beleértve, természetesen, az 1992-es évet is – részletes tájékoztatást ad: <http://progkor.inf.elte.hu/200405.1/napok.htm>.
- 39 Az idézett gondolatot, illetve az 1999. évi CXXXIII. törvény teljes szövegét ld.: *Magyar Közlöny*, 1999. évi 120. szám. Bp. 1999. december 23.
- 40 A 29/1990. (II. 14.) MT rendelet ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1990 I. kötet*. Közzéteszi a Miniszterelnöki Hivatal. Bp. 1991. 511. o.
- 41 Az 1002/1962. (I. 17.) Korm. számú határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1962*. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp. 1963. 337. o. Az 1002/1962. (I. 17.) Korm. számú határozatot megelőlegező december 5-i PB döntést pedig ld.: MNL OL, M–KS 288. f. 5/252. ó. e.
- 42 Az idézett mondat egy részlet abból az 1.032/1951. (XI. 17.) számú minisztertanácsi határozatból, mely a Magyar Sajtó napját létrehozta az 1952-től kezdődően, minden év február 1-én. Az idézetet, illetőleg magát az 1.032/1951. (XI. 17.) számú minisztertanácsi határozatot ld.: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye I. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1951. I. m. 414. o.*
- 43 A sajtónap „polgári átalakulását” rögzítő 29/1990. (II. 14.) MT rendelet kapcsán megjegyzendő, hogy ez a rendelet később olyannyira erős hagyományt teremtett, hogy még (az általában pontos) Wikipédiában is csupán arról olvashatunk: „*A magyar sajtó napja 1990-ben alapított, minden év március 15-én megtartott ünnepnap. 1848-ban ezen a napon nyomtatták ki a magyar sajtó első szabad termékeit, a 12 pontot és a Nemzeti dalt. 1848. március 15-én hirdették ki a polgári sajtószabadságot, majd április 11-én törvénybe is foglalták, mely fordulatot jelentett a korábbi szigorú cenzúra időszakához képest.*” (https://hu.wikipedia.org/wiki/A_magyar_sajtonapja). Ez így természetesen pontatlan, félrevezető. Magát a Magyar Sajtó napját – láthattuk – nem 1990-ben alapították! Csupán ekkor került ez az emléknap méltó helyére, illetve ekkortól emlékeztünk arra, hogy 1848. március 15-e nem csupán egy forradalom kezdete, hanem a sajtószabadság születésnapja is Magyarországon.
- 44 Az idézett mondatot, illetve az 1990. évi XXVIII. törvényt ld.: *Magyar Közlöny*, 1990. évi 42. szám. Bp. 1990. május 8.
- 45 Az idézett mondatot, illetve a január 31-i jelentést ld.: ÁBTL, 2.7.3. 6–7/63/1989.01.31.
- 46 Uo.
- 47 Az idézetet, illetve a február 23-i jelentést ld.: ÁBTL, 2.7.3. 6–7/127/1989.02.23.
- 48 Uo.

- 49 Uo.
 50 Uo.
 51 Uo.
 52 Uo.
 53 Uo.
 54 Az idézett mondatot, illetve a február 26-i bejelentés teljes szövegét ld.: ÁBTL, 1.12.2. 391/II-50/1989.03.15. II. A bejelentés kapcsán megjegyzendő, hogy nem csupán az „egyesült ellenzék” küldött bejelentést a Budapesti Rendőr-főkapitányságnak ünnepi tervei kapcsán, hanem, mindenki, akinek ez a gyülekezési törvény szerint kötelessége volt. Ugyanott (ÁBTL, 1.12.2. 391/II-50/1989.03.15. II.) ahol a február 26-i bejelentést olvashatjuk, találkozhatunk számos más egyéb bejelentéssel is. Ott van például az MSZMP Budapesti Bizottsága, mely 1989. március 7-i dátummal tett bejelentést a BRFK-nak arról, hogy milyen rendezvényeket, milyen időben és milyen útvonalon terveznek. Az MSZMP Budapesti Bizottsága mellett más pártszervezetek is aktívak voltak. Ott volt például az állampárt Külügyminisztériumi Bizottsága, mely bizottság egy nappal a Budapesti Bizottság bejelentése előtt, március 6-án, fogalmazta meg a maga beadványát arról, hogy „A Külügyminisztérium hivatalvezetése és Pártbizottsága 1989. március 14-én 11.00 órakor a Bem-szobornál koszorúzást szervez”. Természetesen az ellenzék sem volt „rest” bejelentések tekintetében. Csupán két példa: 1989. március 3-án a Perem Klub, illetve az SZDSZ Kőbánya-Kispesti, Pestlőrinci és Erzsébeti csoportjai bejelentést tettek arról, hogy március 15-én „Ünnepi megemlékezést és koszorúzást tartunk a Kispeszt Kossuth– téri emlékhelyen.”. Néhány nappal később, 1989. március 6-án, az MDF XVIII. és XIX. kerületi szervezetei, szintén, bejelentést fogalmaztak meg „...közterületen tartandó rendezvényről.”, melynek helyszíne ugyanaz „Budapest XIX. Kossuth tér; Kossuth szobor előtti terület.”. Az időpont viszont eltérő, ugyanis az MDF korábban, március 14-én szándékozott ünnepelni. Végül még egy gondolat a (már említett) február 26-i bejelentés kapcsán. A rendőrség biztosan számított arra, hogy ezt a bejelentést az ellenzék nem mulasztja el idejekorán megtenni. A (már szintén említett) február 23-i jelentésében (ÁBTL, 2.7.3. 6–7/127/1989.02.23.) – egyéb más gondolatok mellett – olvashatunk arról is „A hivatalos útvonal engedélyt a nagy létszámra való tekintettel több belvárosi utcára kiterjeszve tervezik benyújtani.” (ha elolvassuk a három nappal később megfogalmazott bejelentést ez később valóban így történt). Am ami legalább ugyanilyen fontos: „Ennek (mármint a február 26-i bejelentésnek) időzítésénél a fellebbezési lehetőségek megvalósíthatóságát szem előtt tartják...”. Magyarán a hetekkel korábbi bejelentések igazi értelme, legalábbis a belügy szerint, az volt, hogy nehogymint bármilyen jogi probléma akadályozza a Március 15-e Bizottság előzetes szervező tevékenységét. Azzal együtt, hogy – láthatunk – a hatalom szervezetei is idejekorán, jóval a gyülekezési törvény által előírt 72 óras határidő előtt megtették bejelentéseiket.
 55 Az idézetet, illetve a február 26-i bejelentést ld.: ÁBTL, 1.12.2. 391/II-50/1989.03.15. II.
 56 Uo.
 57 Az idézett mondatokat, illetve a március 13-i jelentést ld.: ÁBTL, 2.7.3. 6–7/177/1989.03.13.
 58 Az idézetet ld.: ÁBTL, 1.12.2. 391/II-50/1989.03.15. II. A Budapesti IV. Kerületi Rendőrkapitányság 1989. március 14-i feljegyzése.
 59 Az idézetet ld.: ÁBTL, 1.12.2. 391/II-50/1989.03.15. II. A Budapesti IV. Kerületi Rendőrkapitányság 1989. március 14-i feljegyzése. Az idézet kapcsán érdemes megemlíteni, hogy vörös zászlók jelenléte máshol is indulatokat szült. 1989. március 14-én, az esti órákban a XXI. Kerületi Rendőrkapitányság ellenőrzést rendelt el egy másik (akkor még létező) erőszakszervezet a Munkásörsgé XXI. kerületi szolgálati helyén, a Tanácsház tér 12. szám alatt. Az erről készült jelentés (ÁBTL, 1.12.2. 391/II-50/1989.03.15. II.) tanúsága szerint e szokatlan ellenőrzésre azért volt szükség „...mivel a BRFK. Központi Ügveletére telefonon fiatalok bejelentették, hogy a vörös zászló nem a nemzeti ünnep zászlaja és azokat lefogják onan tépdesni.”.
 60 Az idézetet, illetve a március 14-i jelentést ld.: ÁBTL, 2.7.3. 6–7/185/1989.03.14.
 61 Uo.
 62 Uo.
 63 „Egymás felismerésének jele: »VÁRFOKTÓL VAGYOK«, – olvashatjuk a rendőrség 1989. március 9-i tervében, mely terv az 1989. március 15-ével kapcsolatos rendezvények rendőri biztosítására született. Ugyanezen tervből megtudhatjuk azt is, hogy a rendőrség azt tartotta helyesnek, ha az operatív biztosítás egy (a rendőri biztosítás általános terve mellett létező) „...külön terv alapján kerül végrehajtásra.”. Több mint valószínű, így született meg azon (dátum nélküli), külön intézkedési terv, melyet a március 15-i ünnepségek operatív biztosításáról szól. Amellett, hogy létezett egy, március 10-i dátummal ellátott, híradóterv is, melyet a BRFK Híradástechnikai Osztálya dolgozott ki a zökkenőmentes kommunikáció érdekében. Az idézeteket, illetve az említett terveket ld.: ÁBTL, 1.12.2.391/II-50/1989.03.15. I.
 64 „Ünnepi ülést tartott tegnap délután a magyar Országgyűlés, hogy tiszteljen 1848. március 15. emléke előtt.” – olvashatjuk a Népszabadság március 15-i, ünnepi számának (XLVII. évfolyam, 63. szám) első oldalán *Az országgyűlés ünnepi ülésen emlékezett meg március 15-éről* címet viselő cikkben. Ugyanezen újság, ugyanezen lapszámában, a harmadik oldalon, az *Ünnepi zászlófelvonás és koszorúzás* címet viselő írásműben beszámolt arról is, hogy mi történt az ünnepi ülést követően. Az

- ünnepi ülés végén az Országgyűlés akkori alelnöke „...*Jakab Róbertné felkérte a képviselőket és a vendégeket, hogy együtt tekintsek meg az ünnepélyes zászlófelvonást, majd a magyar Országgyűlés együttesen helyezze el Koszorúját Kossuth Lajos szobránál. Miközben az ülésterem lassan kiürült, a képviselők és a meghívottak kabátot öltöttek, a Parlament előtti téren már felsorakozott a díszsáza, a zászlótartó rúdnál és a szobránál díszőrség fogadta a katonai díszsorfal között végigvonuló képviselőket. Elöl haladt Szűrös Mátyás, oldalán Jakab Róbertné és Horváth Lajos, mögöttük Straub F. Brunó, Grósz Károly, Németh Miklós.*”. A *Népszabadság* állítása szerint egyébként: „*Sok érdeklődő gyűlt össze a téren, s nézte végig az ünnepi aktust.*”. Ám, hogy mennyi volt a „sok”, az sajnos homályban marad. Az érdeklődők létszámáról ugyanis az MSZMP központi lapja még megközelítő becslést sem volt hajlandó közölni.
- 65 A *Magyar Nemzet* 1989. március 15-i számának (LII. évfolyam, 63. szám) második oldalán *Nemzeti lobogót avattak a Budai Várban* címet viselő rövid írásműben olvashatunk arról, hogy mi is történt a Budai Várban 1989. március 14-én. Az említett cikk így szól: „*(MTI) Érdeklődők százainak jelenlétében magyar nemzeti lobogót avattak kedden a Budai Várban, a Tóth Árpád sétányon. A Honvédelmi Minisztérium rendezte avatón ünnepélyes külsőségek között, katonai tisztelettel vonták fel a csaknem húsz méter magas árbócra a hatszor három méteres piros-fehér-zöld trikolort. A zászlófelvonás ünnepsége 11 órakor kezdődött, amikor a felsorakozott díszsázaad parancsnoka jelentést tett az esemény színhelyére érkező katonai előjárónak. Krasznai Lajos vezérőrnagy honvédelmi miniszter-helyettes katonai díszegyenruhában, rajta nemzetiszín kokárdával, ellépett a tisztelgő katonák sorfala előtt. A körbástyán felsorakozott katonazenekar indulójára zászlóskísérők lassú díszlépésben hozták a térre a nemzeti lobogót, amelyet ezután a viharos márciusi szélben a Himnusz hangjai mellett vontak fel az árbócrúdra.*”.
- 66 Az idézett mondatot ld.: *A magyar március történelmi művet alkotott.* In: *Magyar Nemzet*, XLVII. évfolyam, 63. szám, 4. o.
- 67 Az idézett gondolatokat, illetve a *Méltóság teljes megemlékezés nagy nemzeti ünnepünkön* címet viselő írásmű teljes szövegét ld.: *Népszabadság*, XLVII. évfolyam, 64. szám, 1. o.
- 68 Uo.
- 69 Uo.
- 70 Uo.
- 71 Uo.
- 72 Uo.
- 73 A *Népszabadság* 1989. március 15-ről – enyhén szólva is – elfogultan, egyoldalúan tájékoztatott. Nemigen tudtak túllépni a diktatúra gyakorlatán. Gyarmati György *Március hatalma a hatalom márciusa (fejezetek március 15. ünnepülésének történetéből)* címet viselő kitűnő könyvének 199. illetve 200. oldalán a következőket olvashatjuk: „*Kitett magáért a párt lapja is. Az addig (szovjet és magyar) pártkongresszusok nyitányára, április 4-re, november 7-re tartalékoló piros betűs fejlecekből most először jutott a március 15-i szám címodalára is. Részletes, fényképekkel illusztrált tudósítás a hivatalos ünnepről, 4 oldalas ünnepi melléklet idézte március emlékét különböző korokból való – különböző műfajú – írások sorában. Ami azonban a »másik« ünnepi rendezvénysorozaton történt, az iránt – immár a többi országos napilaphoz képest is – a Népszabadság mutatta a legkevésbé érdeklődést. A következő lapszámok részletes körképet adtak a vidéki márciusokról is, de csak az állami-tanácsi protokoll szerint rendezettekről. A többitől – beleértve a Pest-Budán történeteket is – csak a rövidhírek közé fért néhány információmorzsa.*”.
- 74 Az idézett gondolatokat ld.: *Méltóság teljes megemlékezés nagy nemzeti ünnepünkön.* In: *Népszabadság*, XLVII. évfolyam, 64. szám, 1. o.
- 75 Uo.
- 76 Uo.
- 77 Uo.
- 78 Uo.
- 79 A *Népszabadság* 1989. március 16-i számának (XLVII. évfolyam, 64. szám) 6. oldalán, a *Megemlékezések külföldön* címet viselő írásműben, részletes tájékoztatást olvashatunk arról, hogy mi történt Ausztriában 1989. március 15-én. „*Szerda délelőtt az osztrák fővárosban Nagy János bécsi magyar nagykövet és a nagykövetség munkatársai virágkoszorút helyeztek el Széchenyi István herregessai szülőházának falán lévő emléktáblánál. Ugyancsak megkoszorúzták Bécs Döbling kerületében, az egykori elmeegógyintézet kertjében levő Széchenyi-emléktáblát is, amely azt örököltette meg, hogy a nagy magyar reformpolitikus ebben az épületben élt 1848. szeptemberétől haláláig.*” – olvashatjuk. Emellett a *Népszabadság* beszámolt arról is, hogy „*A bécsi magyar diplomáciai képviselet küldöttsége – élén a nagykövettel – a kora délutáni órákban részt vett a határ menti Nickelsdorf központjában, a Kossuth emléktáblánál tartott koszorúzási ünnepségen.*”. Szinte szó szerint ezt a szöveget olvashatjuk a *Magyar Hírlap* március 16-i számának (22. évfolyam, 64. szám) 2. oldalán, a *Külföldön is megemlékeztek március 15-ről* címet viselő cikkben. Amellett, hogy van egy harmadik, szintén nagyon hasonló, beszámoló a *Magyar Nemzet* 1989. március 16-i számának (LII. évfolyam, 64. szám) 2. oldalán, a *Külföldi ünnepségek* címet viselő írásműben. Egyetlen lényeges különbség van. A *Magyar Nemzet* tudósított arról is, hogy „*Az 1948-as magyar forradalom kitörésének évfordulója alkalmából Bécsben, a Collegium Hungaricum székházának színháztermében ünnepséget rendezett az ausztriai magyar független kultúregyesületek csúcsszerve, amely az országban élő magyar emigránsok jelentős*

részét egyesíti az anyanyelvű művelődés előmozdítására.”; illetve ez utóbbi tényről a *Népszabadság* is hasonló beszámolót közölt. A *Magyar Hírlap* viszont elmulasztott információt adni a Collegium Hungaricum székházában történtekről.

- 80 „*A csehszlovákiai magyarok is megemlékeztek március 15-ről. Pozsonyban szerdán a Csemadok városi bizottsága tartott ünnepi koszorúzást, a ligetfalusi parkban, Petőfi Sándor szobránál. A megemlékezésen, amelyen több ezer ember vett részt, Püspöki Nagy Péter mondott ünnepi beszédet.*” – olvashatjuk a *Magyar Nemzet* (már említett) *Külföldi ünnepek* címet viselő cikkében (LII. évfolyam, 64. szám, 2. o.). A *Népszabadság* (már szintén említett) *Megemlékezések külföldön* címet viselő cikkéből (XLVII. évfolyam, 64. szám, 6. o.) pedig azt is megtudhatjuk, hogy „*A Csemadok helyi csoportjainak szervezésében szerdán több szlovákiai helységben tartottak megemlékezést március 15-e alkalmából.*”. Az említett írásmű, a pozsonyi rendezvényen túl, a szlovákiai helységeken tartott ünnepségek közül megemlíti Nagysallót és Somorját. „*Koszorúzást tartottak szerdán a nagysallói 1848-as emlékműnél, valamint Somorján is.*” – olvashatjuk. Az sajnos nem tudni (legalább nagyjából) hányan vehettek részt ezeken az ünnepségeken. Ez homályban marad. Azt viszont tudni lehet, hogy a *Magyar Hírlap* is írt a március 15-i felvidéki történekekről a (már szintén említett) *Külföldön is megemlékeztek március 15-ről* címet viselő újságcikkben (22. évfolyam, 64. szám, 2. o.). Igaz a *Magyar Hírlap* – a *Magyar Nemzet*hez hasonlóan – csupán a pozsonyi ünnepségről tudósított. Am arról legalább viszonylag részletesen. „*(MTI) A csehszlovákiai magyarok is megemlékeztek március 15-ről. Pozsonyban tegnap a Csemadok városi bizottsága tartott ünnepi koszorúzást, a ligetfalusi parkban, Petőfi Sándor szobránál. A megemlékezésen, amelyen több ezer ember vett részt Püspöki Nagy Péter történész mondott ünnepi beszédet. Az ünnepségen a csehszlovákiai magyarság kulturális szervezete, a Csemadok központi bizottságának a nevében Sídó Zoltán elnök és Lukács Tibor Főtitkár, a Magyar Népköztársaság nevében Tóth József pozsonyi magyar főkonzul koszorúzta meg a Petőfi-szobrot, amely köré ezután, a kegyelet és a megemlékezés jeleként, a pozsonyi magyarok több száz kis virágcsokrot helyeztek.*”
- 81 Északkeleti szomszédunknál, főként az (akkor még) a Szovjetunióhoz tartozó Kárpátalján voltak ünnepi rendezvények, megemlékezések. S bár a Minisztertanács lapja, a *Magyar Hírlap* erről – érthetetlen módon – nem számolt be, a másik két vezető kormánypartí napilap, viszont igen. A *Magyar Nemzet* (már többször említett) *Külföldi ünnepek* címet viselő cikkében (LII. évfolyam, 64. szám, 2. o.) az 1989. március 15-én, Kárpátalján történtekről így tudósít: „*A mintegy 200 ezres szovjetunióbeli magyar nemzetiség Magyarországgal együtt*

ünnepezt. A szovjetunióbeli nagy változásoknak köszönhetően az idén a Kárpátalján élő magyarok a korábbiaknál sokkal szélesebb körben, nagyszabású rendezvényeken ünnepelhetek. Kora délután Munkácson, az 1849. április 22-i orhegyaljai csata színhelyén emelt obeliszknél helyezték el koszorút a helyi II. Rákóczi Ferenc Művelődési Kör szervezésében. Ungvár szívében közel kétezren gyűltek össze a délutáni koszorúzási ünnepségre. Az egykori Fekete Sas vendéglő épületén levő emléktáblánál Dubka György, a Kárpáti Kiadó szerkesztője mondott köszöntőt. Fodor Sándor, a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségének elnöke méltatta az évfordulót.”. Ami a *Népszabadság* beszámolóját illeti: A kárpátaljai eseményekről a (már többször idézett) *Megemlékezések külföldön* címet viselő írásműből (XLVII. évfolyam, 64. szám, 6. o.) szintén tájékozódhatunk. Amellett, hogy az említett újságban, a pártlap 1989. március 21-i számban (XLVII. évfolyam, 68. szám, 5. o.), olvashatunk arról is, hogy „*Tallinban is megünnepezték március 15-ét – jelenti az észt távirati iroda. Az észt főváros turistapalotájában az ott élő magyar közösség és a Magyarország iránt érdeklődők vettek részt azon a műsoros esten, amelyet Petőfi Sándor műveiből, kamarakórus föllépésével rendezett a külfölddel való kapcsolatokat ápoló észt társaság és az Észtországban élő magyarok kulturális egyesülete.*”. Vagyis nem csupán Kárpátalján, de az (akkor még szintén) a Szovjetunióhoz tartozó Észtországban is voltak, kik a magyar szabadságharc 141. évfordulójáról megemlékeztek.

A jugoszláviai ünnepi megemlékezésekről a *Magyar Nemzet* (már többször idézett) *Külföldi ünnepek* címet viselő cikkében (LII. évfolyam, 64. szám, 2. o.) a következőket olvashatjuk: „*Jugoszláviában március 15-e a szlovéniai magyarság kulturális ünnepe. Idei rendezvényeit a tagköztársaság magyar lakta városában és falvaiban a múlt hét végén kulturális, irodalmi és művészeti műsorokkal egybekötve tartották meg.*”. Arról, hogy másik két jelentős létszámú magyarsággal rendelkező tagköztársaságban, Horvátországban és Szerbiában (illetve a Szerbiához tartozó Vajdaságban) milyen megemlékezések voltak, voltak-e egyáltalán, a *Magyar Nemzet* nem adott tájékoztatást. Homályban marad az is, hogy a szlovéniai magyarok konkrétan, hol mely falvakban, városokban köszöntötték március idusát. Ami viszont biztos: „*A jugoszláv rádióállomások szerdai híradásaikban beszámoltak arról, hogy »Magyarország szerdán az 1848-as forradalom és szabadságharc dicső kezdetének évfordulóját ünnepelte, s ez a magyar nemzeti ünnep négy évtized múltán ismét munkaszüneti nap volt«. Egyidejűleg utaltak rá, hogy mind Budapesten, mind vidéken nemcsak a hivatalos szervek tartottak gyűléseket és egyéb megemlékezéseket, hanem az alternatív politikai csoportok is.*” – legalább is erről olvashatunk a *Népszabadság* (szintén már többször

- idézett) *Megemlékezések külföldön* címet viselő írásművében (*Népszabadság*, XLVII. évfolyam 64. szám, 6. oldal). Ami a *Magyar Hírlapot* illeti: Sem a *Külföldön is megemlékeztek március 15-ről* címet viselő újságcikkben, sem máshol nincs utalás az 1989. március 15-én Jugoszláviában történetekre.
- 83 Az olaszországi történések kapcsán a Magyar Nemzet, *Külföldi ünnepek* címet viselő írásműben (LII. évfolyam 64. szám, 2. o.) – többek közt – ezt írja: „*Ünnepi megemlékezést tartottak szerdán az 1848. márciusi magyar forradalomról olaszországi emlékhelyeken: az Olasz – Magyar Baráti Társaság, a magyar nagykövetség és kereskedelmi kirendeltség képviselőiben koszorút helyeztek el Milánóban, a híres Ambrosiana könyvtár udvarán álló Petőfi-szobornál (Ferenzi Béni alkotása), valamint Kossuth Lajos torinói emlékművénél.*” A Magyar Nemzet arról sem mulasztott el beszámolni, hogy „*A száműzetésben élő Kossuth Lajos egykori torinói lakóháza közelében, Colegno peremközségben levő emlékműnél a helyi polgármester és Szigethy Károly kereskedelmi tanácsos helyezte el a megemlékezés koszorúját.*” Minderről egyébként – több, kevesebb részletességgel – a *Népszabadságban*, s a *Magyar Hírlapban* is olvashatunk, mégpedig a (már többször idézett) *Megemlékezések külföldön* címet viselő újságcikkben (*Népszabadság*, XLVII. évfolyam, 64. szám, 6. o.), illetve (a már szintén többször említett) *Külföldön is megemlékeztek március 15-ről* címet viselő írásműben (*Magyar Hírlap*, 22. évfolyam, 64. szám, 2. o.).
- 84 A *Népszabadság* a New Yorkban történetéről nem adott tudósítást, a *Magyar Nemzet*, s a *Magyar Hírlap* viszont igen. „*A New York-i magyar kolónia mintegy 150 tagja vett részt kedden este a magyar főkonzulátus ünnepi fogadásán. Bánlaki György főkonzul köszöntötte a vendégeket, köztük azokat, akik ezúttal első alkalommal fogadták el hazánk külképviseletének meghívását. Szerdán ünnepségen megkoszorúzták a New York-i Kossuth szobrot.*” – olvashatjuk a *Magyar Nemzet Külföldi ünnepek* címet viselő cikkében (LII. évfolyam 64. szám, 2. o.). Ami a *Magyar Hírlapot* illeti: Az 1989. március 16-án megjelent *Megemlékezések külföldön* címet viselő írás (22. évfolyam, 64. szám, 2. o.) ugyan szót sem ejt a New Yorkban történetéről. Ellenben ugyanezen a napon, ugyanebben az újságban, a 3. oldalon *Magyar – magyar párbeszéd* címmel napvilágot látott Matkó István cikke, melynek egyetlen témája az, hogy az amerikai magyarság, illetve a hazai külképviselet 1989-ben, New Yorkban, miként emlékezett meg március 15-ről.
- 85 Az idézetet ld.: *Megemlékezések külföldön*. In: *Népszabadság*, XLVII. évfolyam, 69. szám, 6. o.
- 86 Uo.
- 87 Uo.
- 88 Uo.
- 89 Az MSZMP és a KISZ március 15-i jelszavait ld.: *Népszabadság* XLVII. évfolyam, 57. szám, 1. o.
- Illetve ugyanezen jelszavakat olvashatjuk: ÁBTLL, 1.12.2. 391/II-50/1989.03.15. II.
- 90 Az idézett gondolatokat ld.: *Beszélő*, 26. szám (1989.) 82. o. Az ellenzéki 12 pont kapcsán megjegyzendő, hogy annak tartalmát nem csupán a *Beszélő* tette közzé, hanem másol is megjelent. Például a *Magyar Nemzetben* (LII. évfolyam, 64. szám, 2. o. *Független szervezetek megemlékezései* címet viselő cikk). Amellett, hogy a 12 pont felolvasását, Cserhalmi György előadását, a rendőrség is rögzítette. Létezett egy hanganyag, illetve ennek írásos „leirata” mely a március 15-i „külön ünnepelésről” keletkezett, s ennek keretében nem csupán Cserhalmi György beszéde került rögzítésre, de – a 7. a 9. és a 12. pont kapcsán – az ünneplő tömeg reakciója is a színművész beszédére: „... 7. pont: *A bürokrácia és az erőszak-apparátus leépítését! Oszlassák fel a Munkásörseget és az Ifjúgárdát! (óriási ováció)...* 9. pont: *Semleges, független Magyarországot! (nagy taps) Vonják ki a szovjet csapatokat hazánk területéről! (taps) Töröljék a magyar ünnepek sorából november 7-ét!...* 12. pont *Igazságot 56-na! Tiszteességet a forradalom mártírjainak! Nyilvánítsák nemzeti ünnep október 23-át! (nagy taps) Követeljük!! (többször ütemesen kiabálja a tömeg)...*” Az idézett gondolatokat, illetve a hanganyag írásos változatát ld.: ÁBTLL, 1.12.2. 391/II-50/1989.03.15. II.
- 91 A Magyar Televízió – ahogyan a *Népszabadság*, s hazai napilapok jelentős része is – méltatlanul állt hozzá a forradalom kitörésének 141. évfordulójához. Egyoldalúan, felületesen, elszemélytelenítve, torzítottan adtak hírt (ha egyáltalán hírt adtak) mindarról, mi az ellenzék „háza táján” 1989. március 15-én történt. A napilapok, illetve a Magyar Televízió inkorrekkt eljárásáról részletesen is olvashatunk: Tóth István János: *Tömegtájékoztató és párt(tatlanság) avagy Március 15-e a TV Híradóban és az országos napilapokban* In: *Beszélő*, 26. szám (1989), 92–95. o.
- 92 A transzparensék feliratait a rendőrség munkatársai rögzítették. Ezt ld.: ÁBTLL, 1.12.2. 391/II-50/1989.03.15. II.
- 93 Az idézett bekiabálásokat ld. ÁBTLL, 1.12.2. 391/II-50/1989.03.15. II.
- 94 Uo.
- 95 Uo.
- 96 Csegey Dénes – szó szerint – a következőképpen fogalmazott: „*És éppen itt, ahol most állunk, éppen a Szabadság téren csoportosultak legsűrűbben az előzetes aggodalmak. Sokan azt hitték, vagy azt akarták elhíteni, hogy ide, a Magyar Televízió székházához egy ostromló tömeg készülődik, a fenyegetés és a rombolás szellemétől vezérelve. Mondjuk ki együtt fennhangon, hogy ez nem igaz! Mondjuk ki együtt fennhangon, hogy rosszul ismernek bennünket azok, akik azt hiszik, hogy dülásban és pusztításban leljük örömminket! Tőlünk ne féltsen senki a televíziót! Nagyon fogunk vigyázni rá, mert a miénk! És ugyanígy ne féltsen tőlünk senki*

- Magyarországot! Nagyon fogunk rá vigyázni, mert a miénk.*”. Az idézett gondolatokat ld.: *Beszélő*, 26. szám (1989), 85. o. Az idézett gondolatok kapcsán megjegyzendő, hogy Csengey Dénes beszédéről, röviden, a teljesség igény nélkül a *Magyar Nemzet* és a *Magyar Hírlap* is beszámolt. Idézni ugyan nem idéztek az MDF-es politikustól, de mind a *Magyar Nemzet* az ellenzéki ünnepléssel foglalkozó *Független szervezetek megemlékezései* című viselő cikkében (LII. évfolyam, 64. szám, 2. o., 1989. március 16.), mind a *Magyar Hírlapban* megjelent *A televízió jelképes lefoglalása* című viselő írásműben (22. évfolyam, 64. szám, 3. o.) szó esik Csengey Dénes szónoklatáról. Sőt, ami azt illeti, mindkét cikkben – szó szerint – ugyanazt olvashatjuk: „*Ezután Csengey Dénes, a Magyar Demokrata Fórum elnökségének tagja lépett a mikrofonhoz. Bejelentette: a független politikai szerveződések, pártok ki akarják nyilvánítani, hogy a Magyar Televízió az egész nemzeté, s e tulajdonjogot a jövőben is érvényesíteni kívánják. Önálló műsorokat követelnek a független pártoknak, mozgalmaknak és szakszervezeteknek.*”.
- 97 Az idézett gondolatokat ld.: *Beszélő*, 26. szám (1989), 86. o.
- 98 Vigh Károly gondolatai kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az (akkor még) az MSZMP által irányított Országgyűlés 1988. december 20-án egyhangú szavazással, ellenszavazat illetve tartózkodás nélkül fogadta el Grósz Károly és Huszár István javaslatát, mely úgy szólt: „*Indítványozzuk, hogy nemzeti ünnepünk, március 15-e legyen egyben munkaszüneti nap is.*” Amellett, hogy „... az Országgyűlés úgy határozott, hogy felkéri a kormányt, a szükséges intézkedéseket tegye meg annak érdekében, hogy nemzeti ünnepünk, március 15. egyben munkaszüneti nap is legyen.”. Ilyen előzmények után született meg a március 15-ét „piros betűssé” tevő (korábbiakban már említett) 15/1989. (II. 26.) MT rendelet. Az idézett gondolatokat, illetve az Országgyűlés december 20-i döntését ld.: *Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott Országgyűlés Naplója III. kötet*.
- 99 Az együtt ünneplésre most csupán két példa: A dunántúli megyeszékhelyen, Veszprémben „... együtt, de hangsúlyozottan egymás mellett ünnepeltek a hivatalos szervezetek, és a legjelentősebb erőt képviselő MDF. Talán ennek tudható be, hogy a tavalyi ünneplők szerény létszáma ezúttal megítészereződött: több mint ötezeren hallgatták meg az MSZMP és, az MDF szónokát.” – olvashatjuk a *Magyar Nemzet* március 16-i számának (LII. évfolyam, 64. szám) 2. oldalán, a *Vidéki március 15-ék* című viselő írásműben. Hasonló „egymás mellett élés” volt Győrben is. E másik dunántúli megyeszékhelyen „*A lakosság kívánsága szerint a Hazafias Népfrontba tömörült mozgalmak (MSZMP, tanács, szakszervezet, KISZ, a Szocializmusért Tenniakarók Szervezete, a békeklubok) és a független szervezetek (MDF, Fidesz, a Független Kiszgazdapárt és a Reflex Környezetvédő Egyesület) együtt ünnepeltek.*”. Legalábbis ezt olvashatjuk a *Magyar Hírlap* 1989. március 16-i számának (22. évfolyam, 64. szám) első oldalán, *A világ ma rokonszenvez velünk* című viselő írásműben. Más kérdés, hogy 1989. március 15-én, az ország legtöbb településén ez nem így működött.
- 100 Az idézett mondatokat, illetve Orbán Viktor beszédének teljes szövegét ld.: *Beszélő*, 26. szám (1989), 87. o. Orbán Viktor beszéde kapcsán megjegyzendő, hogy arról, röviden, néhány kiragadott mondat erejéig, a *Magyar Nemzet* és a *Magyar Hírlap* is tudósított. A *Magyar Nemzet* 1989. március 16-i számának (LII. évfolyam, 64. szám) 2. oldalán az (előbbieken már említett) *Független szervezetek megemlékezései* című viselő írásműben – egyéb más dolgok mellett – a következőket olvashatjuk: „*Ezután Orbán Viktor, a Fiatal Demokraták Szövetségének képviselője tartott beszédet. Kétségét hangoztatta a hatalom őszinteségét illetően és ezzel indokolta, hogy a Fidesz nem volt hajlandó a közös ünneplésre.* »Mi csak magunkban bízhatunk. Abban hiszek, hogy közös akarattal képesek vagyunk békés úton visszavezetni Magyarországot 1848 eszményeihez« – mondta.” Ami a *Magyar Hírlapot* illeti: *Csak magunkban bízhatunk* – ezzel az Orbán Viktortól „kölcsonzótt” címmel közölt tudósítást a Minisztertanács lapja (22. évfolyam, 64. szám, 3. o.) a Kossuth téren rendezett ellenzéki rendezvényről. A *Magyar Hírlap* Orbán Viktor felszólalását így interpretálta: „*Ezután Orbán Viktor, a Fiatal Demokraták Szövetségének képviselője tartott beszédet. Kétségét hangoztatta a hatalom őszinteségét illetően és ezzel indokolta, hogy a Fidesz nem volt hajlandó a közös ünneplésre.* »Mi csak magunkban bízhatunk. Abban hiszek, hogy közös akarattal képesek vagyunk békés úton visszavezetni Magyarországot 1848 eszményeihez« – mondta. Követelte egyebek között a szabad választásokat, az egyenlő gazdasági és jogi feltételek megteremtését a politikai szervezetek működéséhez, a munkásörsgé feloszlását.”
- 101 Az idézett mondatot, illetve a szervezők nyilatkozatának teljes szövegét ld.: *Beszélő*, 26. szám (1989), 91. o. Az idézett mondat kapcsán érdemes megemlíteni, hogy ezt a *Magyar Nemzet* is közölte. Mégpedig az újság 1989. március 21-i számának (LII. évfolyam, 68. szám) 5. oldalán, a *Szabad sajtó nélkül nincs békés átmenet* című viselő írásműben, ami, lényegét tekintve, az említett ellenzéki nyilatkozat, csaknem teljes terjedelmű, ismertetéséről szólt.

A Nemzeti Emlékezet Bizottságának könyvtári sorozata

A magyar Országgyűlés 2013-ban – az Alaptörvényből fakadó felhatalmazása szerint – felállította a Nemzeti Emlékezet Bizottságát, amelynek feladata „...a kommunista diktatúrával kapcsolatos állami emlékezet megőrzése, a kommunista diktatúra hatalmi működésének feltárása”. A Bizottság célul tűzte ki maga elé a legfontosabb párt-, állami és társadalmi szervezetek intézménytörténetének és vezető apparátusának rendszerezett feltérképezését, s keresi a választ arra is, hogyan működtek a mindennapi gyakorlatban a pártállami diktatúra formalizált és rejtett hatalmi mechanizmusai, a különböző döntéshozói és végrehajtói szinteken. Továbbá kik és hogyan érvényesítették a kommunista párt uralmát, a szovjetmegszállás kezdetétől egészen a diktatúra bukásáig.

Az intézeti szervezeti formában működő Bizottság az elmúlt három évben nemcsak különböző konferenciák szervezésével hívta fel magára a szakmai körök és a közvélemény figyelmét, kiváltva érdeklődését, hanem az elmúlt években, az intézet fiatal kutatói által írt kiváló könyvek kiadásával is bizonyította létjogosultságát. Ezek a kötetek 2015-ben láttak nyomdai napvilágot, olyan témákban, amelyek a rendszerváltoztatás óta foglalkoztatták az értelmiséget. Olyan témákról van szó, melyek egy hosszú diktatúra idején nem kaphattak nyilvánosságot, olyan kérdésekről, ügyekről, melyeket még ha sokan sejtettek is, csak hogy választ nem kaphattak senkitől, leginkább a dolgok „intézőitől”, a pártállam apparátusától.

Ha az időrendet követjük, a NEB Könyvtár köteteiből elsőnek a Soós Viktor Attila szerkesztette *Súlypontáthelyezések a diplomáciában* címet viselő kötettel kell kezdeni. A Soós Viktor vezette Külügyi Munkacsoport a téma kutatását 1945–1990 közötti időszakra kívánja elvégezni, ami nemcsak intézménytörténet, de megvizsgálják majd a szervezeti egységek, nagykövetségek működését, személyi állományát is. Az első kötetben Sáringér János 1945–1950 között a Külügyminisztérium intézménytörténetét veszi górcső alá, Istvánfi Miklós az 1945 utáni Külügyminisztérium egyik fontos szervezeti egységének, a Békeelőkészítő Osztálynak a tevékenységét vizsgálja, a tervek szerint ő majd egy önálló munkában fogja a békedelegáció, valamint a Békeelőkészítő Osztály történetét, személyi összetételét megjelentetni a sorozatban.

M. Madarász Anita izgalmas témát választott, a magyar–brit kapcsolatok 1941–1946 közötti történetét elemzi, Barcza György, Szent-Györgyi Albert és Alvary Frederick Gascoigne tevékenységén keresztül. Izgalmas feladat, annak után, hogy e témakörben Juhász Gyula emlékezetes feldolgozását követően jelentős munkák láttak napvilágot, viszont e fejezet szerzője részben ezekre, részben saját kutatásaira építette fel tanulmányát. Szinte ugyanezzel a korszakkal, de a magyar–olasz diplomáciai kapcsolatokat elemzi Andreides Gábor.

1945-ben, a magyar területekről kihátráló német hadsereg jelentős magyar vagyont is magával hurcolt, amelyre az ideiglenes, majd a koalíciós magyar kormányok is igényt tartottak. A magyar Hazahozatali Kormánybizottság ausztriai és németországi tárgyalásairól csak szűkszavúan nyilatkozott az akkori magyar sajtó, viszont a későbbiekben sem volt hitelt érdemlő hivatalos megnyilatkozás. Erdős Kristóf tanulmányában hazai és ausztriai levéltárakban folytatott kutatásokat, leköszölt írásában éppen e tárgyaló delegáció politikai ellenőrzését tárja elénk.

A NEB Könyvtár könyvei között találunk „ölelkező” témákat is, elsősorban a tájékoztatás, az újságírás és kultúrpolitika területén. Borvendég Zsuzsanna Újságírásnak álcázva című kötetében azt tárja az olvasók elé, hogy a Magyar Újságírók Szövetsége az 1960-as évektől kezdve egyre nagyobb szerepet vállalt a Nemzetközi Újságírók Szövetségében, amelyet 1966-ban „intézményesítettek”: a MÚOSZ mindenkori főtitkára egyben a NÚSZ egyik alelnöke lett, egyben irányítója a pénzügyeknek (kincstárnoki címmel). A magyar tagszervezet jelentős szerepet vállalt a NÚSZ-nak a harmadik világban folytatott ideológiai hadviselésében, mint a KGB által irányított szervezet, és szerepe lett a nyugati világ újságíró-szövetségeinek közeledésében, miközben segítséget nyújtott az előbbiekhöz szükséges pénzügyi erőforrások előteremtésében. A NÚSZ Magyarországon is alapított vállalatokat, amelyek jelentős adó- és vámkedvezményeket élveztek, és a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének adatai szerint számos gazdasági visszaélésekkel sértették a magyar gazdaság érdekeit. Ezek a vállalatok jelentős vagyont halmoztak fel, amelyek a rendszerváltoztatás idején nyomtalanul eltűntek. Borvendég Zsuzsanna könyvében igyekszik utánajárni annak, hogy milyen feladatokat kapott a MÚOSZ a KGB-től, hogyan épült be a magyar hírszerzés a MÚOSZ-ba, valamint megnevezi azokat a vállalatokat, amelyek a NÚSZ tulajdonát képezték. A szerző – dokumentumokkal – felsorolja azokat a prominens magyar személyeket, akik részesei voltak az előbbi tevékenységnek.

Csatári Bence *A Tájékoztatási Hivatal története Szirmai István elnöksége alatt (1956–1957)* című könyvében csupán egy esztendő történéseit dolgozza fel a kommunista hatalom és a tömegkommunikáció kapcsolatából. Ez a történes szorosan kapcsolódik az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc leveréséhez, a Kádár János nevével fémjelzett diktatúra kiépítéséhez. Bepillantást kapunk a pártállam médiairányító szerve, a Tájékoztatási Hivatal működésébe, miközben megismerkedünk azzal a bonyolult folyamattal, amely az MSZMP KB médiairányító szervezetének, az Agitációs és Propagandaosztály és a Minisztertanács alárendeltségében működött Tájékoztatási Hivatal között kialakult. A szerző azt a mechanizmust is feltárja, hogy a Kádár János bizalmasának számító Szirmai István miként kötődött az előbb említett két szervezethez. A csatolt dokumentumok között szerepelnek azok a dokumentumok, amelyekben az MTI tájékoztatja a Tájékoztatási Hivatalt, hogy 1957 tavaszán a nagyvilág miként vélekedett a Kádár-kormányról. Esik szó a Tájékoztatási Hivatalnak a sajtódiplomáciában betöltött szerepéről, a cenzúra gyakorlásáról, és érdekes dokumentumok olvashatók a MTI és a Magyar Rádió pártállami ellenőrzéséről, a lapengedélyezési eljárások bonyolult rendszeréről, továbbá, hogy a szovjet hadsereg parancsnokai hogyan szóltak bele a magyar sajtó szervezésébe.

Az előző kötet mondanivalójának kiegészítését képezi Halmy Kund *Beszélgjenek az iratok* című munkája. A hazai szakirodalom egyik hiányossága a késő Kádár-kor kultúrpolitikáját irányító mechanizmus, a művelődéspolitikai modellje és elemzése. Ezt az elemzést végezte el Halmy Kund az MSZMP Kultúrpolitikai és Művelődéspolitikai Munkaközösségének irataiban. A szerző részletesen felsorolja a véleményformáló-konzultatív testületeket, bizottságokat, pontosan megnevezi működésüket. A vizsgálódás az 1972–1989 közötti időszakra terjed ki, ebből a korból számos dokumentumot közöl eredetiben, több ideológiai ügyről ad kézre iratokat.

Nemcsak a hazai, de a világ közvéleményét is foglalkoztatja a pártok nyílt vagy titkos anyagi támogatása, amit a „működő” politika tagad vagy éppen választások idején tárgyalt. Történelmi távlatokban izgalmas kérdés, hogy a Szovjetunió, illetve szocialista országok miként és milyen csatornákon támogatták a nyugati európai kommunista pártokat, illetve a harmadik világban működő szovjetbarát intézményeket. Természetesen voltak

legális lehetőségek, amelyek inkább a harmadik világ országaira vonatkoztak (államközi szerződések). A Kiss Réka és Soós Viktor szerkesztette könyv az ún. „guruló dollárokról”, elsősorban ennek magyar vonatkozásairól szól. A Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Szocialista Munkáspárt – erősen szovjet sugallatra – alaposan kivette a részét ebben a „támogatási” akcióban, amelynek formája a szolidaritási alapon keresztül a közvetlen és a titkos támogatás volt. Izgalmas volt a mechanizmus, hogy e támogatást hogyan lehetett itthon legálissá tenni, miként vált a szovjettámogatás magyar segítséggé stb. Szilágyi Gábor e tevékenység magyar vonatkozásait tárgyalja, míg Stefano Bottoni a kelet–nyugati kereskedelmi kapcsolatokban rejtett lehetőségeket, a „szürke zóna” működési módjait tárgyalja. E nyugatra irányuló finanszírozási tevékenységnek is voltak korszakai: az első 1960-ig, a második 1985-ig terjedt, amely az adott kor minden lehetőségét kihasználta.

A NEB Könyvtár 6. megjelent kötete Cserényi-Zsitnyáni Ildikó *A politizált gazdasági rendőrség* című munkája a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának a háború után megalakított Gazdaságrendészeti Osztályának működését vizsgálja 1948-ig. A szerző eredeti dokumentumokat felhasználva tekinti át a Gazdaságrendészeti Osztály munkáját, amit a központilag irányított pártpolitika határozott meg. Nemcsak vállalatokat, külföldi gazdasági érdekeltségeket semmisítettek meg, de kiváló szakembereket távolítottak el a gazdaság színteréről.

(Soós Viktor Attila (szerk.): Súlypontát helyezés a diplomáciában. /A NEB Külügyi Munkacsoportjának tanulmányai 1./ Bp., 2015, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 200 p.)

(Borvendég Zsuzsanna: Újságírásnak álcázva. Bp., 2015, NEB, 182 p.)

(Csatári Bence: A Tájékoztatási Hivatal története Szirmai István elnöksége alatt (1956–1957). Bp., 2015, NEB, 156 p.)

(Halmy Kund: Beszéljenek az iratok. Bp., 2015, NEB, 120 p.)

(Szilágyi Gábor, Stefano Bottoni: Keletről Nyugatra. A kommunista mozgalom titkos pénzei. [Szerk.: Kiss Réka és Soós Viktor Attila] Bp., 2015, NEB, 144 p.)

(Cserényi-Zsitnyáni Ildikó: A politizált gazdasági rendőrség. A gazdaságrendészeti osztály 1945–1948. Bp., 2015, NEB, 280 p.)

Alekszandr Nyevzorov¹

Nem születet nemzet szolgálkából és urakból

Válaszok az istenekről és vallásokról, az orosz nemzetről és népről, illetve a modern tudomány állásáról szóló kérdésekre (blog-interjú a londoni útja² előtt álló szerzővel, Alekszandr Nyevzorovval)

– ***Olvasta Sam Harris Erkölcsi táj (Moral Landscape) című könyvét?***

– Igen. Nem tett rám különösebb benyomást. Harris tiszteletre méltó, rokonszenves, rendkívül tájékozott szerző; gondolatilag igen mélyenszántó. Viszont az emberhez és erkölcsiségéhez kezdettől fogva nem úgy közelít, mint valami mesterséges dologhoz, társadalmi játszamához. Végig arra céloz, hogy ebben a társadalmi játszmában mélyebb gyökerekről van szó, mely nézeteim szerint sületlenség, és rendszerhibát eredményez a könyvben. Ezért bármennyire gazdagon kidolgozott műről is van szó, mégsem ajánlanám olvasmányként.

– ***Hogy viszonyul Nietzschéhez?***

– Sehogyan sem. Írásait nagyon erősen áthatotta századának szelleme, szükségtelen lázadás és haladás-ellenessége. Kora – érthető módon – teljesen helyes, jól átgondolt és szépen megfogalmazott válaszokat váltott ki belőle. Viszont, ha valaki ilyen szenvedélyesen viszonyul az emberi bűnökhöz, az csak vagy titkos hívő, vagy mélyen romantikus alkat lehet. Kérdéseink megfajtásához azonban sajnálatos módon semmiféle romantikára nincs szükségünk. Véleményem szerint hiányzik belőle a higgadság. Túlzott aggodalom tölti el az ember miatt.

– ***Nemde az ortodox Bizánci Birodalomban fejlődött a tudomány, a keresztény Európában***

szintén fejlődött a tudomány – függetlenül az inkvizíció túlkapásaitól...

– Amikor az inkvizícióról beszélünk, súlyos hibát követünk el, ha valamilyen társadalomtól elszakadt erőnek tekintjük, mely kívülről és kíméletlenül avatkozik be a középkor életébe. Egyszerűen alábecsüljük a középkori emberek vallásosságának mértékét, és elfeledkezünk arról, hogy akkoriban a meg nem keresztelt ember egyetlen keresztény országban sem tudott volna társadalmilag beilleszkedni. A nyíltan ateista embernek még a városi szegények közt sem volt helye, nem beszélve az érvényesülés bármiféle módjáról. Számkivetett maradt volna, nem állt volna előtte semmilyen lehetőség a társadalmi felemelkedésre. Azt már meg sem említem, mit művelt az emberi társadalom azokkal, akik gyanús kapcsolatban álltak démonokkal, ördögökkel, szukkubuszokkal és inkubuszokkal. Dühöngött a gyűlölet és az önbíráskodás ezekkel az emberekkel szemben. Ha akkoriban lett volna televíziós közvetítés, valószínűleg a máglyán égetés számított volna a legnépszerűbb, legnagyobb nézettségi mutatóval rendelkező műsornak. Ilyen körülmények között az inkvizíciónak jutott sok szempontból a szabályozás szerepe, és nem engedte elszabadulni az indulatokat. Nem a társadalommal szembehelyezkedő, hanem éppen annak az élen álló erő volt.

Bár a tudomány fejlődött, de csak titokban, megengedhetetlenül lassan, hiszen az istenhít – a gondolati szabadság nagy kerékkötője. Először ennek a hitnek kellett érvényét veszítenie – ez pedig csak a 18–19. század táján történt meg igazából –, hogy a tudomány igazából tudománnyá válhasson, és ne csak olyan érdekes megfigyelések gyűjteményét jelentse, mint ásványok tulajdonságainak leírása vagy a hangya lábainak száma. A tudomány arra tesz kísérletet, hogy megértse és a számok nyelvén fogalmazza meg azt a viszonyt, mely mindezen

1 A szerző és válaszadó az orosz média közismert alakja, szentpétervári tévézurnalista.

2 2016 novemberében.

esetek, szervezetek és jelenségek között fennáll, illetve hogy megválaszolja az élet legfontosabb kérdéseit.

– *Mi a baj Oroszországban a tudománnyal?*

– Most mindenfelé baj van a tudománnyal. Pusztán egyes helyeken ezt jól álcázzák, másutt pedig ez a visszatetsző látvány a felszínen marad, és mindenki számára nyilvánvaló. A tudománynak megvannak a maga zsákutcái. Ennek ezer oka van, többek között a nyelv szegénysége. Valahogy képesek vagyunk leírni ezt a világot, de a kvantumok – megrendítő törvények alapján működő – világának leírására nincsenek megfelelő szavak a nyelvünkben. Pedig a leírás képességétől függ a gondolkodási képesség is, hogy ebben az irányban tudjunk elindulni. Jelenleg a tudományos életben világszerte csak a részletekbe vesző elbűvölő kutakodás és annak a hatalmas műveltséganyagnak a felhasználása zajlik, amely a két megelőző évszázadból maradt ránk. Akkor a tudomány tényleg valóságos sikereket ért el. Ma hatásosan ajánlja magát, egyfajta kirakattá változott. De ez mindig érvényes azokra, akik az irányvektort akarják megadni, mely szerint gondolkodni kell. S ezt nem a tudósok, hanem az újságírók teszik. Például a 18. században három francia csibész, koruk ragyogó koponyái – La Mettrie, Helvetius és Holbach – az összes természettudomány számára megrajzolták ezt az irányvonalat. Ha ma molekuláira szedve vizsgáljuk meg a helyzetet, akkor észreveszünk, hogy voltaképpen mind a 19. és mind a 20. század egész tudománya – azoknak az ötleteknek és megérzésen alapuló jövődöléseknek a kisilabizálása volt, melyeket ez a „szentháromság” mondott ki a maga idejében. Természetesen nemcsak egyedül őket nevezhetjük enciklopédistáknak, viszont ők voltak a legradikálisabbak.³ Aztán pedig jött Engels, aki képes volt a természettudományok összes problémáját egyetlen nagy kötegbe összefogni és megmutatni az irányt, amerre el kell mozdulni a megoldásuk érdekében.

3 Az enciklopédisták szót általában a 18. századi francia szerzők egy csoportjára használják, akik Denis Diderot irányításával közreműködtek az Encyclopédie elkészítésében.

Ma nincsenek La Mettrie-k, Holbachok, sem pedig Helvetiusok, de még ha meg is jelenének köztünk, különböző okokból nem hallanánk a hangjukat. A modern tudomány komolyan hisz önnön nagyságában, és abban, hogy képes saját maga számára meghatározni az irányvonalakat. Ez azonban nem így van. Bármiféle áltudomány – gondoljunk csak a Viktor Petrik-féle sarlatánokra és a torziós mezőkre⁴ – badarság, de a badarság természetes dolog, nem is kell hadakozni ellene. Jobb, mint a tudósok tömege – az aprópénzre váltott tudományból élők, melyek számuk alapján a társadalom hatalmas rétegét alkotják, s melyek képtelenek önállóan gondolkodni, csakis a szigorúan kijelölt minták alapján, és minden eleven ötletet csirájában elfojtanak. A tudomány elnehezült, és saját terhének súlya alatt a legfontosabbat veszítette el – a szabad gondolkodást. Egyfajta „l'art pour l'art” tevékenység lett belőle, melynek megvannak a saját rítusai, üres frázisai, a PR hihetetlen erejével és szépségével; ezért ebből táplálkozik a reklámpiar és a média is. Megtanulta, hogy félni kell a hibáktól, és hogy aprólékosan, az előírások szerint kell munkálkodni – mindez bénítólag hat működésére. Oroszországban ez pusztán csak jobban látszik, mint a világ többi részén. Nem tudja a modern tudomány szegénységét a jelentőségtelenség, nélkülözhetetlenség és társadalmi elismertség olyan csillogó köntösebe öltöztetni, mint ahogyan ezt Nyugaton csinálják.

Amikor pedig komoly igény lesz a következő nagy, minőségi ugrásra a fejlődésben, akkor valószínűleg olyan írástudókra lesz szükség, akik – még ha időnként hibáznak is – képesek merészen gondolkodni. A tudományban néha fontosabb körítés nélkül feltenni a kérdést, mint helyes választ adni rá. Ha megvan a kérdés, akkor előbb-utóbb megszületik a válasz is, még akkor is, ha ezt tucatnyi helytelen válaszadás előzi meg.

4 Először egy áltudományos csalásairól elhíresült orosz üzletemberre (Petrikgate botrány), majd A. Akimov és G. Sipov fizikusokra céloz, akiknek a – nem hagyományos értelemben vett – technológiákra irányuló, áltudományos kutatásait a szovjet állam is támogatta.

– *Hogyan látja a 2011-es év⁵ Oroszországot?*

– Erre a kérdésre nem válaszolhatok, mert az orosz jogszabályok szigorúan tiltják, hogy megosszam a jövő Oroszországát érintő gondolataimat. Önöknél Londonban azonban semmi nem fog korlátozni, mivel egy másik állam területén leszek, ezért valószínűleg ki tudom fejteni az álláspontomat. Sajnos, előrejelzéseim azonban annyira kedvezőtlenek, hogy hangoztatásuk az Egyesült Királyságban is büntetendő lenne.

– *Milyen céllal jöttek létre az istenek és a vallások?*

– Létrejöttük teljességgel természetes és egészséges célokat szolgált. Ez egyfajta tudomány előtti állapot volt, mivel egyrészt a természeti jelenségek, másrészt az emberi élet egyéb, bonyolult, megmagyarázhatatlan kérdéseinek megválaszolását nem lehetett megkerülni. Ilyen például a halál – aki meghal, annak a teste még valamilyen formában létezik, de közben ő már nincsen. Aztán pedig idővel az arca kezd eltorzulni, egyre fenyegetőbb kifejezést ölt, hiszen az embernél, ahogy más főemlősöknél is, a kivillanó fogak és a beesett szemek a fenyegetés jelei. A halottak arca a bomlás egy bizonyos időszakában olyan ijesztő, hogy az számunkra fenyegetést fejez ki. Ez arra indította az embereket, hogy valahogyan próbálják megnyerni a halott jóindulatát. Hamis elképzelések sora alakult ki, mely bizonyos legfelsőbb lények tiszteletében csúcsozott ki, akikhez segítségért érdemes folyamodni, vagy akiknél panaszkodni lehet. Kezdték létrejönni a különböző szellemek, istenek, oltalmazók, istenként tisztelt ősök kisebb szentélyei, melyekre valamennyi hit és vallás épül. A babiloni és az ókori egyiptomi civilizáció utáni vallásgyakorlat és a judaizmus leszámolt ezzel a sokfajta kisebb istennel, és minden szerepüket átruházta az egyetlen istenre, ezáltal megteremtve ellenpólusát is, mely az összes gonosz szellemet és istenséget foglalta magába. Aztán mindezt körülbástyázták a papok kasztjával, akiknek az élete és a jóléte függött ezektől a vallási kinyilatkoztatásoktól. A papi kaszt természet-

esen mindent elkövetett annak érdekében, hogy minél megalapozottabbnak, erősnek és megingathatatlanak tűnjön; így beindult az óriási üzlet – a vallás. Nem állítom, hogy a vallás pusztán csak üzlet. Ostobaság és üzlet együttese. Ez azonban olyan ránk kényszerített ostobaság, melynek kapcsán semmiféle jogalapunk nincs arra, hogy hibáztassuk az embereket, akik tényleg nem tudták a válaszokat a legfontosabb kérdésekre – ilyenek többek között a nappal és az éjszaka, illetve a négy évszak váltakozása, a vér színe és sűrűsége, a Nap mozgása vagy mozdulatlansága, annak ellenére, hogy felkínálták nekik ezeket a válaszokat. Ezek természetesen elég képtelen válaszok voltak, de az embereknek igénye volt rájuk. Idővel megjelent a tudományos műveltség, amelynek elméletben a vallások megszűnéséhez kellett volna vezetnie, de amint látjuk, ez nem így történt.

– *Létezik-e orosz nemzet?*

– Semmiféle orosz nemzet nem létezik. Ezt pedig nem azért mondom, mert bizonyos értelemben oroszellenes vagyok. Szó sincs erről. Számomra egyszerűen nem létezik nemzeti kérdés. Nem tudok ostobább dolgot elképzelni az etnikai megosztottságnál. Ez legalább annyi bajjal jár az emberiségre nézve, mint bármilyen határvita vagy a nemzeti büszkeség érzése.

Megértem, hogy bármilyen népről van is szó, mindenképpen fontos beszélünk létezésének időtartamáról. A 16. század közepéig egyáltalán nem létezhetett semmiféle orosz nemzet, mert az akkori orosz föld, Rusz (*Русь*) a tatár Horda fennhatósága alatt állt. Csak akkor tudott szabadulni az idegen uralom alól, amikor a Horda – politikai és gazdasági hatalmának meggyengülése következtében – felbomlott. Aztán jött Nagy Péter, aki teljességgel haszontalannak ítélve pusztított el szinte minden, évszázadok óta halmozódó, addig oroszoknak, eredetinek és nemzetinek számító dolgot. Mondhatni, úgy dobta ki mindezt, mint költözködéskor tesszük a korhadt szekrényekkel vagy a mosatlan lekvárosüvegekkel. Oroszország alapjaiban más állammá vált. A 19. század második

5 1991-ben omlott össze a Szovjetunió.

feléig pedig lakosságának, az úgynevezett orosz népnek 60-70 százalékát a fennmaradó 20-30 százalék kötötte gúzsba. Ez teljes mértékű alávetettséget jelentett, beleértve annak a lehetőségét is, hogy az uralkodó osztály tagjai kényük-kedvük szerint követhettek el nemi erőszakot vagy gyilkosságot, és családokat szétszakítva adták-vették a családtagokat. Bocsnát, ezt lehet egységes nemzetnek nevezni? Nem születhet nemzet szolgálkból és urakból. A „nemzet” szó alatt azokat kell értenünk, akik szabadon cselekedhetnek és fejezhetik ki véleményüket. Ez azonban elenyésző kisebbséget jelent Oroszországban. S mi több, ez a „nemzet” hosszú időre elárulta és elfelejtette a saját nyelvét. Nem véletlen, hogy Tolsztoj híres regényeinek hősei franciául nyilatkoznak meg. Később pedig tanúi leszünk annak, ahogy ugyanaz a „nemzet” néhány évtizeden át kegyetlen módon erőszakot tesz magán és pusztítja önmagát, könnyedén lemondva a nemzeti identitás mindennemű formájáról, feloldván azt a „szovjetség” fogalmában. Teljességgel érthetetlen, hová illeszkedik itt a „nép” és a „nemzet” fogalma.

– *Igaz-e, hogy nemzetünk képtelen az irányításra?*

– Az oroszok semmiben sem különböznek a franciáktól, a hollandoktól, a németektől vagy a többi néptől. Ha egy orosz egy átlagosan működő európai társadalom viszonyai között nőne fel, nagyszerű ember válna belőle. Hiszen Oroszországban rengeteg fantasztikus, csodálatra méltó dolog van, maguk az oroszok pedig valamiféle varázserő birtokában vannak. Sehol a világon nem tapasztaljuk az elmebajnak ekkora mélységeit, és egyidejűleg ilyen mértékű merészséget és tehetséget sem mindennek ellenére. A 18. században a legjobb újságírók francia földön termettek, a 19. században pedig Oroszországban, mert itt voltak jelen a kor kimagasló alakjai, akik – fogalmazzunk úgy – pontosan ismerték a fejlődés irányát. Lehet, hogy utólag könnyelmű kijelentésnek tűnik, de mindez megérte.

(Nyevaviszimaja Gazéta)

Omar Szaif Ghobas

Tanácsok muszlim fiataloknak Hogyan vészeljük át a szélsőséges ideológiák és az iszlámgyűlölet időszakát

Szaif, az idősebbik fiam, 2000 decemberében született. 2001 nyarán feleségemmel együtt New York-ba utaztunk, és őt is magunkkal vittük. Emlékszem rá, ahogy hordozókendőben cipeltem a mellkasomon mindenfelé a városban. Pár nappal rá, mikor hazaértünk Dubaiba, a szeptember 11-e szörnyű eseményeiről készült híradásokat figyeltük a CNN-tévécsatornán. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a támadásokat a dzsiháid terroristái hajtották végre, újonnan támadt felelősségtudatot kezdtem érezni fiam iránt az apasággal járó, már eleve nagyfokú elköteleződésen túl. Szerettem volna az eszmeiségnek, a nyelvnek és a képzeletnek a világait feltárni, hogy megmutathassam neki – és hogy megmutathassam magamnak és minden muszlim testvéremnek – mennyivel többet tartogat a világ a szélsőségesek eltorzult képzelgéseinél. Ezt próbáltam tenni az utóbbi tizenöt év során. A feladat azóta egyre sürgetőbbé vált, ahogy világunk mindinkább belebonyolódik a dzsiháidista erőszak és az iszlámgyűlölet ördögi körébe.

Jelenleg az Egyesült Arab Emírségek oroszországi nagykövete vagyok, és munkám során törekszem arra, hogy nyitott maradjak eszmék és lehetőségek iránt. Ebben a szellemben írtam meg leveleim sorát Szaifnak; az a szándék vezérelt, hogy felnyissam a szemét néhány olyan kérdésben, melyekkel szembesülni fog, ha felnő, továbbá hogy a lehetséges válaszok sokféleségét is láthassa. Szeretném, ha fiaim és muszlim hitű nemzedékük megértenék, hogyan maradhatnak hűségesek az iszlámhoz és legmélyebb értékeihez, miközben kijelölik útvonalukat ebben a szövevényes világban. Szeretném, ha megfigyelés és gondolkodás által felfedeznék, hogy nem feltétlenül kell szembenállniuk lennie az iszlám és a világ többi része között. Szeretném, ha megértenék, hogy még a vallás kérdéseiben is sokféle választási lehetőség közt kell döntenünk. Szeretném, ha a fiaim muszlim nemzedéke ráébredne, hogy joguk van – és ez kötelességük is –,

hogyan az iszlám hit szempontjából végiggondolják és eldöntsék, mi a helyes és mi a helytelen, mi az, ami lényeges, és mi az, ami elhanyagolható.

FELELŐSSÉGTUDAT

Kedves Szaif,

Hogyan tudnánk Te és én muszlimokként felelősséget vállalni életünkért? A legfontosabb dolog minden bizonnyal az, hogy jó emberek legyünk. Ha azok vagyunk, akkor mi dolgunk lehet azokkal, akik terrorcselekményeket követnek el, azt állítván, hogy az iszlám nevében teszik?

Sok hittestvérünk tiltakozik az ilyen bűncselekmények ellen, nyilvánosan elítélve azokat. Mások azt mondják, hogy az ISIS-hez és hasonló csoportosulásokhoz tartozó, erőszakos szélsőségesek nem is igazi muszlimok. „Azoknak az embereknek semmi közük az iszlámhoz” – ismételtetik. Számomra ez a kijelentés nem hangzik jól. Olyan, mintha megkerülnék bizonyos nehéz kérdések átgondolását.

Bár elítélem, amit a terroristák csinálnak, tisztában vagyok azzal, hogy az iszlám vallás alapvető követelményeinek megfelelnek, tehát muszlimok. Az iszlám csak annyit ír elő, hogy egy hívő jelentse ki: nincs más isten, csak Allah, és Mohamed az ő küldötte. Természetesen az erőszakot alkalmazó dzsihádi harcosok ebben hisznek. Ebben keresendő az ok, hogy az iszlám világ vezető vallási intézményei jogosan visszautasították, hogy kizárják őket a hívők közösségéből, miközben elítélték tetteiket. Túl egyszerű kijelentésnek tűnik, hogy semmi közünk a dzsihádi szélsőségeseihez. Még ha betegesen elfogultan és régimódián értelmezik is az írásokat, mozgalmuknak sikerült szárnyra kapnia. Engem inkább az nyugtalanít, hogy miközben elterjedtek a szélsőséges eszmék, a másfajta elképzelésekhez ragaszkodó muszlimok köre elkezdett kisebbedni. S ahogy szűkültek körük, úgy halkult el a hangjuk is, mígnem egy szép napon arra ébredtünk, hogy már csak a szélsőségesek hallatják hangjukat és cselekednek az iszlám nevében.

Fel kell emelni a szavunkat, de nem elég nyilvánosan kijelenteni, hogy az iszlám nem az erőszakos változtatás vagy a harag vallása, hanem a békéé. Felelősséget kell vállalnunk az iszlámért mint a béke vallásáért. Meg kell

mutatnunk, hogyan fejeződik ki ez életünkben, és azokéban, akik közösségünk tagjai. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy a Hozzád és hozzám hasonló muszlimok vállalják magukra a felelősséget a terroristák tetteiért. A felelősségvállalásnak arról a formájáról beszélek, melyben az iszlámnak egy másfajta értelmezését követeljük meg. Világossá kell tennünk muszlim hitűek és nem hívők számára egyaránt, hogy az iszlám törvényeinek másfajta olvasata is lehetséges – és szükséges. Oly módon kell cselekednünk, melyekből kiviláglik, hogyan értelmezzük az iszlámot és életünkre gyakorolt hatását. Hiszem, hogy ezzel tartozunk minden ártatlan embernek, muszlimoknak és nem hívőknek egyaránt, akiknek szenvedést okoztak szélsőségesességüktől elvakult hittestvéreink.

Ennek a felelősségnek a felvállalása nehéz, főként egy olyan időben, amikor a muszlim világon kívül álló emberek nagy többségét izzó gyűlölet tölti el az iszlám hit és képviselői iránt és - sokszor politikai vezetőik hatására - félnek tőlünk. Amikor úgy érezzük, hogy alaptalanul kerülünk támadások keresztútjába, nem könnyű megvizsgálni és átgondolni hitünket, főként a nyilvánosság előtt. A szavak és eszmék megbízhatatlanok, könnyen kicsúsztatnak az irányításunk alól. Ma még talán meggyőződéssel hiszünk valamiben, hogy aztán kétségek között ébredjünk másnap. A mai közhangulatban kockázatos az ilyesmit bevallani; sok muszlim semmiféle hitbéli kétely beismerését nem nézi jó szemmel. De hidd el nekem: teljesen természetes dolog azon tünődni, hogy vajon tényleg helyesen értesz-e valamit.

Legnagyobb iszlám tudósaink közül nem egy ment keresztül a kételkedés zürzavaros időszakán. Itt van például Abu Hámid al-Gazáli⁶ filozófus és teológus, aki Perzsiában született a tizenegyedik században, és óriási hatással volt az iszlám gondolkodásra. Művei ma értékesnek számítanak, élete folyamán azonban annyi kétely gyötörte különböző dolgok miatt, hogy egy évtizedre ki is vonult a társadalomból. Bár nem túl sokat tudunk arról, mi aggasztotta, nyilvánvaló, hogy tele volt bizonytalansággal

⁶ A középkorban a latinizált Algazel néven ismerték.

és félelmekkel. A kétkedés időszaka és az önként vállalt elszigetelődés azonban meghozta a gyümölcsét: Gazali – akit az idáig az óhitű muszlim iskola tudósaként tiszteltek – dolgozta ki a szufizmus hittételeit, az iszlám misztikus-spirituális válfaját. Az iszlám vallási élményt a lelkiség és a költészet felé tágította ki, melyet abban az időben sokan a hittel összeegyeztethetetlennek tartottak.

Ma néhány hittestvérünk azzal a követeléssel áll elő, hogy csak a muszlim eredetű eszméket fogadjuk el – nevezetesen azokat, amelyek szerepelnek a Koránban, az arab nyelv ősi szótáraiban, a Próféta kinyilatkoztatásaiban, valamint a Próféta és társainak életrajzaiban. Ragaszkodnak ahhoz, hogy elveszük az olyan idegen eszméket, mint például a demokrácia – szemben a liberálisabb elvekkel, amely szerint a beszélgetés, a vita vagy az egyezsége jutás ősi iszlám értékek. Azzal állnak elő, hogy a demokrácia Allah hatalma, akarata és egyeduralma elleni véték. Némely szélsőséges egyenesen odáig vetemedik, hogy öljön ennek az álláspontnak a védelmében.

De tudják egyáltalán ezek az emberek, hogy mi a demokrácia? Nem hinném. Valójában, nyilatkozataik nagy részéből világosan látszik, hogy nem sok fogalmuk van arról, hogyan működhetnek együtt emberek közös döntések meghozatala érdekében. Az általam képviselt kormány monarchia, mégsem érzem azonban szükségét, hogy eretnekeknek bélyegezzem a demokratikus reform szószólóit. Lehet, hogy nem mindig értek egyet velük, de ettől még elgondolásaik nem feltétlenül ellenkeznek az iszlám szellemével.

Egy másik „idegen” szokás, amely jelentős aggodalom forrása a muszlimok számára, a nemek keveredése. Némely muszlim többségű országban előírják az iskolákban, az egyetemeken és a munkahelyeken a két nem elkülönítését. (A saját országomban így működik a legtöbb állami általános és középiskola, valamint néhány egyetem is.) Ezeknek az országoknak a hatóságai ezeket a szabályokat „az iszlám szerint valónak” tüntetik fel, és úgy érvelnek, hogy ezzel megoldják a házasságon kívüli törvénytelen kapcsolatok problémáját. Talán tényleg így van. Viszont az

effajta kérdések kutatása – ami nemegyszer tiltott tevékenységnek számít – arra az eredményre vezethetne, hogy ilyen hatás nem is létezik.

S még ha a nemek szigorú elválasztása jár is bizonyos előnyökkel, mekkora áron történik mindez? Nem vezet pszichológiai rendellenességekhez, elhajlásokhoz akár a nőknél, akár a férfiaknál? Esetleg az ellenkező nem képviselőinek megértése ütközik akadályba akkor, amikor végre már szabadon felvehetjük a kapcsolatot egymással? A muszlim világ nagy részében a kormányok nem tudnak ezekre a kérdésekre megfelelő választ adni, mert gyakran magával a kérdés feltevésével sem foglalkoznak.

NŐK ÉS FÉRFIAK

Kedves Szaif,

Olyan házban nőtél fel, ahol a nők – beleértve édesanyádat is – erősek, műveltek, céltudatosak és keményen dolgoznak. Ha valaki azzal állna elő, hogy a férfiak valamiképpen értékeesebbek és tehetségesebbek a nőknél, értetlenül állnál a dolog előtt. Amikor azonban annyi idős voltam, mint Te, a mecsetben olyan szentbeszédet hallottam, melyek azt tanították, hogy a nők eredendően alacsonyabb rendűek. A férfiak viszont erősek, intelligensek és érzelmileg kiegyensúlyozottak – született családfenntartók. A nők koloncnak számítottak: tárgyakká, melyeknek gondját kellett viselni, de nem kellett komolyan venni.

A muszlim világ egyes részein ez a nők általánosan elfogadott megítélése – és őszintén szólva más helyeken is megfigyelhető. Ez természetesen nem az egyetlen, az iszlám által megengedett nézet, de sokan azonosulnak vele, és számos politikai, jogi és anyagi természetű érvvel is alátámasztják.

Büszke vagyok arra, hogy édesanyád és nagynénéd valamennyien tanult emberek, és hogy a saját maguk által választott hivatásokban dolgoznak. Ez nemigen akadályozta meg őket abban, hogy gyerekeket neveljenek, és férjeikről gondoskodjanak – mely szerepeket az iszlám szövegek hagyományos olvasata követeli meg. A Te életdben jelen lévő nők szembeszálltak az olyan maradi nézetekkel, melyek a nőket alapvetően tehetetlen lényekként állítják be, akiket

a férfiaknak meg kell védeni a sors viszontagságaitól. Ennek a felfogásnak néha önbeteljesítő jellege van: sok muszlim közösségben a férfiak konokul ragaszkodnak ahhoz a nézetükhöz, hogy a külvilág annyira ellenséges, hogy a nők képtelenek lennének benne fennmaradni, miközben megfosztják őket azoktól a legegyszerűbb jogoktól és készségektől, melyekre ehhez szükségük lenne.

Más hagyományos gondolkodók a nőkről kialakított álláspontjukat egy olyan ettől eltérő évrre alapozzák, melyet ritkán vitatnak meg nyilvánosan, főleg nem hívők előtt, mert némi képp tabunak számít. Ennek lényege a következő: ha a nőknek nagyobb mozgásterük lenne, és függetlenek lennének, valamint olyan férfiakkal dolgoznának együtt, akik nem családtagok, akkor esetleg tiltott romantikus, netán szexuális kapcsolat alakulhatna ki köztük. Természetesen ennek fennáll a lehetősége. Az ilyen viszonyok azonban akkor is létrejönnek, amikor a nő otthonában kevés szeretetet és megbecsülést kap. S túl gyakran esik meg, hogy a nőket büntetik meg ezekért a kapcsolatokért, míg a vétkes férfiak elkerülik a felelősségre vonást – micsoda elfogadhatatlan következetlenség!

Ennek a hagyományos felfogásnak végső soron a nők feletti uralkodni vágyás van a háttérében. A nőknek azonban nincs szüksége irányításra; bízni kell bennük, és tisztelni őket. Nálunk tisztelet övezi a családban a lánytestvéreket, anyákat, lányokat, nővéreket; ugyanezzel a bizalommal és tisztelettel kell más nők felé is fordulnunk. Ha így tennénk, valószínűleg nem látnánk annyi példát a muszlim világban a szexuális zaklatásra és kizsákmányolásra.

Szaif, szeretném, ha megértenéd, hogy semmi sincs kőbe vésve, ami muszlim férfiakat a muszlim nők fölé helyezné. A nők alsóbbrendűként kezelése nem tartozik a vallási kötelességek közé; ez pusztán csak a patriarchális társadalmakban bevett szokás. Az iszlám hagyományon belül jó néhány modell létezik, amely megmutatja a nőknek, hogyan élhetnek és maradhatnak hűek a hitükhöz. Vannak hívő nők, például, akik tanulmányozták a hidzsáb (a fejet és a haját elfedő iszlám fejkendő) eredetét, és arra a következtetésre jutottak, hogy nincs semmiféle merev

szabály, amely megkövetelné a viselését – nem beszélve a jóval többet takaró burka (az egész testet elfedő női viselet) és a nikáb (az egész arcot eltakaró kendő egy réssel a szem számára) viselésére vonatkozó előírásokról. Ugyanezen a véleményen van sok férfi is. Az iszlám arra szólítja fel a nőket, hogy megjelenésükben szerények legyenek; a fátyolviselés pedig voltképpen iszlám előtti hagyomány.

A nők életét megnyomorító szabályok, mint a kötelező fátyolviselés, a mozgásszabadságuk korlátozása, a munkahelyen és az oktatásban érvényes megkötések nem az iszlám tanaiban gyökereznek, hanem inkább a férfiak azon félelmében, hogy majd nem lesznek képesek kordában tartani a nőket – és attól való félelmükben, hogy az ellenőrzés alól kiszabaduló nők jobbnak bizonyulnak majd a férfiaknál, ha fegyvelről, céltudatosságról és kemény munkavégzésről van szó.

AZ ISZLÁM ÉS AZ ÁLLAM

Kedves Szaif,

Valószínűleg találkozol majd olyan muszlimokkal, akik az iszlám világ jelenlegi helyzete miatt a fejüket csóválva ezt mondogatják: „Ha az emberek hithű muszlimok lennének, akkor nem történnének ilyen dolgok.” Számtalanszor hallottam már ezt a panaszkodást. Akkor halljuk az emberek szájából, amikor a muzulmán világ megvesztegethető hivatalnokait szidják, vagy az erkölcstelenség állítólagos elterjedésére hívják fel a figyelmet. Mások akkor hangoztatják, mikor az iszlám uralom különféle formái mellett kardoskodnak. Ennek a kifejezésnek a leggyakrabban ismételt formája „Az iszlám a megoldás” (ISIS, Islam Is the Solution) jelszó, amelyet a Muszlim Testvériség és számos más iszlamista csoportosulás használ.

Nagyszerű jelmondat. Sokan hisznek benne. (Amikor fiatalabb voltam, magam is teljes odaadással híve voltam.) A szlogen tömör összefoglalása annak az érvelésnek, mely szerint az iszlám történelem során a legdicőségesebb eredmények mindegyike – a hódítások, a birodalmak létrejötte, a tudományos ismeretek és a gazdagság felhalmozása

– a vallási uralom valamilyen formájának volt köszönhető. Ezért, ha szeretnénk a jelen korban újjáéleszteni a múlt dicsőségét, újra be kell vezetnünk egy ilyen uralmi rendszert. E szerint az érvelés szerint, ha kis mértékben jó az iszlám, akkor a több iszlámnak bizonyosan sokkal jobb hatása van. Ha a több iszlám jobb, az iszlám teljes uralmának kell a legjobbnak lennie.

Ennek az álláspontnak a legbefolyásosabb támogatója ma az ISIS, melyet féktelen lelkesedés fűt egy vallási alapon működő, mindenható állam, azaz kalifátus létrehozása iránt. Nehéz lenne ez ellen az álláspont ellen érvelni anélkül, hogy úgy tünne, kétségbe vonjuk az iszlám eredetének sajátosságait: Mohamed próféta végül is nemcsak vallási, hanem politikai vezető is volt. Az iszlamista érvelés pedig vakhít kérlelhetetlen logikáján alapszik: ha kijelentjük, hogy Allah nevében cselekszünk, és bevezetjük az iszlám törvényeit, továbbá megfelelő módon törődünk az adott területen élő muszlim lakosság lelki életével, akkor Allah közben fog járni minden problémánk megoldásában. Ennek a javaslatnak a zsenialitása – akár az ISIS fanatikus dzsihadistáinak, akár a Muszlim Testvériség körmönfontabb elméletgyártóinak a szájából hangzik el – abban rejlik, hogy minden nehézséget vagy sikertelenséget az emberek nyakába lehet varrni hiteltlenség és vallástalanság címén. Nem kell, hogy maguk a vezetők hibázzanak, vagy rossz intézkedéseket hozzanak; az állampolgároknak pedig nem szükséges megkérdőjelezniük értékeiket és szokásaikat.

A vallásossággal azonban nem jutunk meszebbre, és ha csak Allahra bízunk, hogy majd gondoskodik rólunk, megoldja problémáinkat, eteti, oktatja és ruhazza gyermekeinket, akkor magától értetődőnek vesszük Allah segítségét. Csak egy módon segíthetünk a muszlim világ sorsán: tegyük azt, amit másutt is tettek az emberek, és amit a korábbi időszakokban tettek a muszlimok is, hogy sikert érjenek el: képezzük magunkat, dolgozzunk keményen, és vállaljuk fel az élet fontos kérdéseit, ahelyett hogy vallási homályba burkolózunk.

AZ EGYÉNISÉG KÉRDÉSE A MUSZLIM VILÁGBAN

Kedves Szaif,

Az iskolában, a mecsetben és a hírekben valószínűleg sokat hallottál az arab nemzetről, az arab közvéleményről („Arab Street”), a helyesen vezetett népről, és az iszlám hívők közösségéről („*umma*”). De hallottad-e valaha, hogy az emberek a muszlim hívőről mint egyes emberről vagy muszlim individualizmusról beszélnek? Valószínűleg nem – és épp ez a gond.

A Próféta az *umma*-ról, azaz a muszlimok közösségéről beszélt. A hetedik században ez helyénvaló volt. Mohamed a semmiből hozta létre a hívők hatalmas közösségét, mely egy bizonyos ponton már elég nagygyá vált, hogy önálló egységként hivatkozzanak rá. Az *umma* értelmezése azonban lehetővé tette az önjelölt vallási vezetőknek, hogy az összes muszlim nevében beszéljenek, anélkül, hogy valaha is megkérdetkeztek volna bennünket, hogy mi mit gondolunk. Az *umma* eszméje megkönnyíti a szélsőségesek dolgát is, hogy úgy mutassák be az iszlámot – és a világ valamennyi muszlim hívőjét – mint a Nyugattal, vagy a kapitalizmussal, vagy számtalan egyéb dologgal szemben álló erőt. E szerint a felfogás szerint az egyes ember hangja elenyésző a csoport hangjához képest.

Az évek folyamán arra szoktattak bennünket, hogy helyezzük elébe a közösség érdekeit az egyén érdekeinek. Ezért hangzik furcsán, hogy egyáltalán „a muszlim hívőről mint egyénről” beszélünk. Majdnem természetellenesnek hangzik számomra maga a kifejezés is, mintha egy nem létező kategóriára utalna – legalábbis egy olyan világnézet szerint, mely már régóta ezzel ellentétes irányba ösztökéli a hívőit.

Szeretném, ha a Ti nemzedétek idején ez már nem fordulna elő. Az egyének a muszlim világban elfoglalt helyéről folytatott párbeszéd és a nyilvános vita segítenének bennünket abban, hogy tisztább képet alkothassunk a személyes felelősségről, az erkölcsi választásokról, és a tiszteletnek és méltóságnak arról a formájáról, mely inkább az egyes emberhez, nem pedig családokhoz, törzsekhez vagy szektákhoz kötődik. Ez elvezethet bennünket odáig, hogy felhagyjunk az

umma-val szembeni kizárólagos kötelezettségeinkkel, és elgondolkozunk a kötelességeinkről magunk és mások irányában, akikre talán nem úgy fogunk nézni, mint az iszlámmal állítólag szembenálló csoportok tagjaira, hanem mint egyénekre. Ahelyett, hogy családnevekről, vérvonalról és szektákról kérdezzetnénk egymást, akár rászánhatnánk magunkat, hogy tiszteljük egymásban az embert származásunktól és háttérunktől függetlenül. Eljuthatnánk odáig, hogy mélyebben belegondoljunk azokba a borzalmas számadatokba, melyek a muszlim világban meggyilkolt emberekről szólnak, akik olyan polgárháborúknak és terrortámadásoknak estek áldozatul, melyet nem kívülálló, hanem más muszlimok követek el. Emléket állíthatnánk ezeknek az embereknek, de nem csoportosan, hanem egyénenként, nevekkal, arcokkal és élettörténetekkel együtt – nem azért, hogy dicsőítsük a holtakat, hanem inkább, hogy felelősségünket felismerve megőrizzük tisztességüket és méltóságukat, illetve az őket túlélők tisztességét és méltóságát.

Ily módon a muszlim hívőnek mint egyénnek az értelmezése segítségünkre lehet abban, hogyan vitassunk meg politikai, gazdasági vagy biztonsági kérdéseket. Ha Te és nemzedéked tagjai mindekelőtt egyénenként tekintetek saját magatokra, talán jobb társadalmat fogtok építeni. Kezetekbe vehetitek sorsotok irányítását, és megragadhatjátok az élet, a pillanat kínálta lehetőségeket, miközben felismeritek, hogy nincs szükség a dicsőséges múlthoz való visszatérésre azért, hogy dicsőséges jövőt építsünk. Személyes és egyéni érdekeink talán nem lesznek mindig összhangban a vallási vezető, a család, a törzs, a közösség vagy az állam érdekeivel. Viszont ha minden muszlim testvérünknek tiszteletben tartjuk egyéniségét, ez új egyensúlyi állapothoz vezethet az iszlám világban, mely a könyörtület, a megértés és az empátia felé billentené el a mérleg nyelvét. Ha elfogadjuk hittestvéreink egyéniségének sokszínűségét, akkor remény van rá, hogy a más hitűekkel is hasonlóképpen cselekszünk.

A muszlimok képesek békében együtt élni és így is kell élniük az emberiség többi részével. Mi pedig tovább küzdünk, hogy ez megvalósuljon, míg nem fel nem fedezzük egyéniségünk értékeit.

(Foreign Affairs)

Tim Arango

Évezredes történelmi emlékeket árasztthat el az épülő törökországi gát

Firat Argun öt nemzedék óta él családjával Hasankeyfben, egy ősi városban a Tigris folyó partján Délkelet-Törökországban. Megélhetési forrásukat egy kisebb panzió jelenti, melyet szépen megművelt kert vesz körül. „Minden megvan a kertemben – mondta nemrégiben. – Megtaláltam magam számára mennyországot.” Ez a kis földi mennyország azonban elveszésre van ítélve.

Firat Argun kertje együtt az évezredes történelmi emlékekkel víz alá kerül, amikor befejeződik a Tigris folyón a duzzasztógát építése, melynek tervezete az 1950-es évekig nyúlik vissza. A gát már több mint nyolcvan százalékban elkészült, de még hátravan az a része, amely Argunt és több ezer szomszédját otthonaik elhagyására fogja kényszeríteni: egy a város nagy részét maga alá temető víztározó feltöltése.

„Egy történelmi város fog eltűnni a föld színéről” – jelentette ki Zeynep Ahunbay isztambuli professzorasszony, aki az építészettörténet jeles szakértőjeként ellenzi a projektet.

Hasankeyfben (kiejtve: ház-án-kejf) léptenyomon történelmi emlékekbe lehet botlani – több mint tizenkét ezer éves gazdag történelme az újkőkorszakig (neolitikum) nyúlik vissza, akkoriban itt jött létre a világ egyik első szervezett állandó települése. Az ezt követő birodalmak – Bizánc, a rómaiak, a szeldzsukok, az oszmánok – mind ott hagyták nyomukat. A város építészeti legértékesebb része egy fellelgvár, mely egy magaslatról tekint le a folyóra; bár a vár a víztározó felszíne fölött fog maradni, a tudósokat aggodalommal tölti el, hogy lyukacsos mészköalapja idővel szétmállik majd és végül összeomlik.

A duzzasztógát tervezete már Musztafa Kemál Atatürknek, a modern Törökország atyjának nagyratörő tervei között is szerepelt, aki a Tigris és az Eufrátesz folyókon épülő gátak egész rendszerét álmodta meg, mellyel az ország energiaszükségletét akarta

fedezni. Már régóta sok vitát váltott ki a Közel-Keleten, hogy Törökország tartja ellenőrzése alatt a – Szíria és Irak vízellátását biztosító – Eufrátesz és Tigris forrásvidékét; bírálók szerint a török döntések nyomán a másik két országban vízhiány alakult ki, mely csak fokozta a térségben a bizonytalanságot és súlyosbította a háborús helyzetet. A Délkelet-Anatólia fejlesztése keretében épülő ún. Ilisu-gát nagy aggodalmakat váltott ki Irakban, ahol az aktivisták arra hívják fel a figyelmet, hogy le fog csökkenni a dél-iraki mocsárvidék felé folyó víz mennyisége. „Ha a mocsarak nem kapják meg a megfelelő vízellátást, akkor kiszáradnak” – nyilatkozta Nadia Al-Bagdadi bagdadi aktivista.

Először az 1980-as években készültek tervek az Ilisu-gát megvalósítására. Az építkezést több ízben késleltették munkabeszüntetések, a környezetvédők ellenállása, sőt még szabotázs is. 2009-ben az európai hitelezők megvonták anyagi támogatásukat féltve, hogy az épülő gátrendszer szétrombolja a környék kulturális örökségét. Hasankeys többnyire kurdul, arabul és törökül beszélő lakosai, akik birkapásztorkodásból és szőnyegszövésből tartják fenn magukat, már évtizedek óta azzal a tudattal élnek, hogy valamikor elűzik őket otthonaikból. A török kormány egy új Hasankeyfet épít, hogy elhelyezze őket, és felvásárolja otthonaikat az óvárosban; igaz, ennyi késlekedés után senki nem tudja biztosan megmondani, mikor töltik fel a víztározót.

„Nagyon szomorú, ami itt történik” – mondja az amerikai John Crofoot, aki már jó néhány éve Hasankeyfben lakik, és kifejezetten ellenzi a duzzasztógát megépítését, mivel szerinte túl nagy árat kellene fizetnie érte a helyi lakosságnak és túl nagy kárt tenne a történelmi emlékekben. „Teljesen el vannak csüggedve. Szeretik a városukat és büszkék Hasankeyf történelmére. Itt nyugszanak nagyszüleik és dédnagyszüleik.” Firat Argun azt mondta, hogy esze ágában sincs az új városba költözni. „Beveszem magam a hegyek közé, mint valami Robinson Crusoe. Megteszi majd egy összetakolt fakunyhó is.”

(The New York Times)

Marcia Angell

Miért érdemes szülőnek lenni?

A kertész és az asztalos: Mit mond számunkra a gyermekek fejlődésével foglalkozó új tudomány a szülők és gyermekek viszonyáról

(Alison Gopnik: The Gardener and the Carpenter: What the New Science of Child Development Tells Us About the Relationship Between Parents and Children (Farrar, Straus and Giroux, 2016, 320 oldal) című könyvének recenziója

A kertész és az asztalos megint egy újabb könyv a gyereknevelésről szóló kiadványok tízezrei közül, mellyel a középosztálybeli szülőket célozzák meg. Ez a könyv azonban más – állítja a szerző, Alison Gopnik, mivel különbséget tesz az általa nem kedvelt „szülősködés” („parenting”) és a „szülőként viselkedés” („being a parent”) között. Könyvének címe ezt a különbséget hivatott jelezni. Gopnik szerint az asztalos nekilát, hogy egy bizonyos fajta végterméket hozzon létre, és amikor a szülők hasonlóan próbálnak cselekedni, ez a szülősködés – amit ő „célirányos tevékenységnek” nevez.

Ezzel szemben, mondja Gopnik, a kertész tápláló és védett környezetet biztosít, ahol minden előre meg nem jósolható módon nőhet, ideértve metaforája szerint a gyerekek különféle típusait is, akik majd kedvük szerint választják meg saját sokszínű jövőjüket. Szavait idézve, „A szülősködés modelljében a szülő úgy viselkedik, mint egy asztalos... feladata abban áll, hogy az anyagot olyan végtermékké faragja, amely megfelel a kezdeti elképzeléseknek.” Majd így folytatja: „A gyerekekről való gondoskodás a kertműveléshez hasonlítható, szülőnek lenni pedig olyan, mintha kertészek lennénk.” Ez utóbbit „egyfajta munka” helyett „egyfajta szeretetteljes hozzáállásnak” nevezi, mely természetesen ebbe az irányba billenti a mérleg nyelvét. A metafora több helyen sántít; például nem sok általam ismert kertész értene egyet azzal, hogy „akkor a legbüszkébb a kert-

jére, és találja benne a legtöbb örömet, amikor az kicsúszik a keze közül”. (Azaz amikor tulipánhagymákat ültetnek el, akkor azt szeretnék, hogy tulipánok nőjenek belőlük.)

Az a legnagyobb baj ezzel az összehasonlítással, hogy mindkét fele alapvetően hibás érvelésen alapszik. Igen kevés az olyan szülő, aki vagy kertész, vagy asztalos módjára állna hozzá gyermekéhez. Az olyan szélsőséges eseteket leszámítva, mint Dora Black, aki férjével, Bertrand Russellel egy híresen cél nélküli iskolát hozott létre 1927-ben, és Amy Chua,⁷ a tigrisanya, senki sem hagyná a gyereket céltalanul hanyódni, hogy az legyen belőle, ami csak tetszik neki, illetve senki nem próbálna meg egy bizonyos fajta felnőttet faragni belőle. A legtöbb szülő e két szélsőség között foglal helyet, úgy vélem, magát Gopnikot is beleértve.

Például, azt állítja, hogy a gyermeküket kertészként nevelők „elősegíthetik egy erős, rugalmas és ellenálló új nemzedék létrejöttét. Ez viszont valamiféle célként hangzik számomra. Gopnik rámutat, hogy ha beszélgetünk gyermekeinkkel és olvasunk nekik, ez „nagyértékben hozzájárul” nyelvi készségeik fejlődéséhez. Ez talán nem cél? Továbbá „az iskoláskorú gyerekek dolga az, hogy voltaképpen maguk is elkezdjenek rendezni felnőtté válni” – ebben talán mind a kertészek, mind az asztalosok egyetértenek. Gopnik egész biztosan nagyon szereti felnőtt fiait és azok gyerekeit, és kiváló nagyszülőnek tűnik. Viszont nem győzött meg arról, hogy bármit másképp csinálna, mint a többi jómódú, művelt nagymama. Míg nyilvánvalóan igaza van abban, hogy senki sem szabhatja meg, mi lesz később egy gyerekből, azzal azért tisztában vagyunk, hogy a siker – bárhogy is határozzuk meg – sokkal inkább valószínű az övéhez hasonló családokban, akár kertész, akár asztalos módjára nevelnek a szülők.

Mégis állhatatosan ragaszkodik metaforájához, és kísérletek leírásával támasztja alá,

⁷ Amy Chua, a Yale Egyetem jogászprofesszora nagy felháborodást kiváltó könyvében, *A tigrisanya csatadalában* (*Battle Hymn of the Tiger Mother*) ír rendkívül szigorú, maximalista keleti nevelési elveiről.

melyek azt mutatják, hogy már az egészen kicsi gyerekek is sokkal fogékonyabbak, mint gondolnánk, ezért tanítgatásuk helyett inkább békén kellene hagynunk őket. (Kissé aggasztónak találtam némelyik kísérletet, mert a gyerekek megtévesztésével jártak, és a rövid leírások alapján nyilvánvaló, hogy nem lehetett érvényességüket értékelni.) Gopnik amellett érvel, hogy be kell vonni a gyerekeket a napi feladatokba: így szüleik és más felnőttek megfigyelésével és utánzásával tanulhatnak. Igazat adok neki abban, hogy a gyerekek többet tanulnak egyes tevékenységek közben (többek között azzal is, ha segítenek a házimunkában), ugyanakkor a tanítás, illetve a saját tapasztalatok útján történő tanulás nem zárják ki egymást.

Különösen iskoláskorban, az oktatás feladata nagy tömegű információ hatékony átadása. (Fel kellene éleszteni a hagyományos értelemben vett tanítás régi szép szokását.) A gyerekek maguktól nem sajátítják el az algebrát és a biológiát; továbbá a szerzőnek csak részben van abban igaza, hogy „írni azáltal tanulunk meg, hogy egyfolytában írunk”. Mint bizonyára tisztában van vele, a nyelvtani szabályokról sem árt tudni valamit. Mindezeket túl Gopnik alapvető üzenete azonban úgy szól, hogy a gyerekek többet tanulnak tapasztalati úton, mintha a Baby Einstein című [agytágító és készségfejlesztő] bébirajzfilm-sorozatot néznék, és ezzel minden további nélkül egyetértenek.

Szerencsére, könyve nagyobbik részében Gopnik elfeledkezik metaforájáról, és arról is keveset árul el, hogy hogyan kellene egyes szülőknek nevelni egyes gyerekeket (arról például semmit nem tudunk meg, mi a teendő, ha a gyermek nem hajlandó megenni a zöldségfélét). Ehelyett a gyakorló szülő álláspontjáról távolabb helyezkedve kezdi szemlélni a dolgokat, és gyors áttekintést ad... voltaképpen... mindenről: az evolúcióról, az összehasonlító állattanról (tudtuk-e, hogy a varjak mennyire okosak, talán még okosabbak bizonyos tekintetben a csimpánzoknál is?), antropológiáról, fejlődépszichológiáról, genetikáról és epigenetikáról, szociológiáról és politikáról.

Ahogy a szerző távolabb kerül a kertészekről és az asztalosoktól, könyve sokkal élvezhetőbbé válik, annak ellenére, hogy hihetetlen mennyiségű anyagot ölel fel.

A könyv erősségei közé tartozik, hogy Gopnik nem hagyja kétségek között az olvasót afelől, hogyan vélekedik arról a sajátos amerikai megoldásról, mely magára hagyja a családokat egy mindinkább egyenlőtlené váló társadalomban. „A középosztálybeli szülőkre óriási nyomás nehezedik, hogy megszerezzék a gyerekneveléshez szükséges szakértelmet” – írja.

Szó szerint dollármilliárdokat költenek a szülőket segítő tanácsokra és felszerelésekre. Ugyanakkor az Egyesült Államok társadalmi intézményei, a gyermeknevelés nagy kezdeményezői és központjai kevesebb támogatást nyújtanak a gyerekeknek, mint a fejlett országok bármelyike. Az Egyesült Államokban – ahol a legnagyobb a keletje a szülőknél szóló nevelési kézikönyveknek – a legmagasabb arányú a csecsemőhalandóság és a gyermekszegénység a fejlett országok közül.

Teljes mértékben igaza van. A többi országtól eltérően hazánk kevés segítséget nyújt a szülőknél és a gyerekeknek, a gyermekek értékéről való érzelgős áradozás ellenére. Nincs kötelező szülési szabadság (nem beszélve az apasági szabadságról), nem biztosítunk otthoni segítséget szülés után, sem beteg gyermek után járó pótszabadságot a munkahelyeken, sem pedig gyermekmegőrzést a dolgozó szülők számára – semmiféle olyan szolgáltatást, melyet például Franciaország magától értetődően ajánl fel, anélkül, hogy túl sok anyagi erőforrást emésztene fel. (Gopnik említést tesz az idősek hasonló magára hagyásáról, bár itt némiképp segít a helyzet a társadalombiztosítás és az egészségbiztosítás.) Röviden, hozzám hasonlóan őt is aggodalommal tölti el, hogy az Egyesült Államokban a családoknak nagyrészt egyedül kell megküzdeniük a gyereknevelés súlyos kiadásaival és nehézségeivel, valamint a segítségre szoruló családtagok gondozásával is.

Ezenkívül Gopnik röviden, de világosan állást foglal néhány ide tartozó és sok vitát kiváltó kérdésben is. Úgy véli, hogy elérhe-

tővé kell tenni az abortuszt, miközben bátran bevallja, hogy ő maga is átesett már egyen. Nyilvánvalóan nem tartja elfogadhatónak az Egyesült Államok nagy részén érvényes fegyvertartási szabályokat – nevezetesen, hogy szinte bárki bármilyen fegyvert vásárolhat tetszése szerint. Egy félmondatban így ír: *Ahogy gondunk van rá, hogy a konnektorokat és a lépcsőfeljárókat biztonságossá tegyük a háromévesek számára, úgy egyéb intézkedéseket is tehetnénk, melyektől könnyebbé válik az óvszerek és nehezebbé a fegyverek beszerzése, hogy ezáltal a tapasztalatokat gyűjtő serdülők kevesebb veszélynek legyenek kitéve.* Azt hiszem, itt akaratlanul a lényegre tapintott.

Gopnik továbbá erősen ellenzi azt a jelenlegi irányzatot, hogy az iskolás korú gyerekeket egyre több szabványtesztnek vessék alá, nem említve az egyéb, szinte már az önéletrajz-írásal felérő feladatokat. Egyetértek ezzel, nem annyira azért, mert a tesztírás nem szolgálhat hasznos célokat, hanem mert a szabványosítás és a tesztek alkalmazásának módja az ellenkező hatást váltják ki. (Hasonló szabványosításra törekszenek jelenleg az egészségügyi ellátásban. A tanárokat és az iskolákat – az orvosokhoz és a kórházakhoz hasonlóan – egyre inkább az olyan eredmények alapján értékelik, és részben eszerint fizetik, melyeknek nem sok közülük van a rájuk bízott diákok és betegek szükségleteihez.) A szabványteszt írása nemcsak arra ösztönzi a tanárokat, hogy az egyes tesztek sikeres megírásához kellő képességekre összpontosítsanak („tesztre tanítás”), hanem mindez a nem mért tantárgyak elhanyagolásához vezet – gondoljunk csak a zenére és a képzőművészetre.

Így az az ellentmondásos helyzet áll elő, hogy míg a tesztezés állítólag javítja az oktatás színvonalát, épp ennek ellenkezője történik – beszűkíti azt. Gopnik szerint még akár az orvosilag igazolt hiperaktivitások esetek (ADHD: attention deficit hyperactivity disorder) számát is növelheti – ő a „háziipar” (*cottage industry*) kifejezéssel illeti ezt az iskolákon belül kitermelt problémát: *Amikor az iskolákra nagy nyomás nehezedik, hogy magas pontszámokat érjenek el, akarva nem akarva érdekeltek*

lesznek abban, hogy a hiperaktivitás egyre több esetére derüljön fény – vagy azért, mert a gyógyszerek segítségével jobban teljesítenek a gyengébb gyerekek, vagy mert a hiperaktív diagnózissal rendelkezőket ki lehet zárni a teszt alapú értékelésből.

A középosztálybeli gyerekek ma rendkívüli nyomás alatt vannak, nemcsak az iskolai tesztek miatt, hanem a növekvő mennyiségű házi feladat és egyéb elfoglaltságaik miatt is, melyek célzottan a felsőoktatás felé egyengetik útjukat. Gopnik a „szülősködés” asztalosmodelljének tulajdonítja a problémát; szerinte ebben keresendő „az oka annak a közismerten rendkívüli betáblázottságnak, mely a diákok – hivatalos tanórákból, az ezeket követő iskolán kívüli elfoglaltságokból, majd az ezeket követő házi feladatirásból álló – életét” jellemzik. Jogosan tiltakozik a fennálló állapotok ellen, mégsem kellene az asztalos típusú szülők nyakába varrni a felelősséget. Azt hiszem, mindez azzal magyarázható, hogy egy olyan társadalomban, ahol még a középosztálybeli családok is egyre nagyobb pénzügyi nehézségekkel küzdenek, a szülők aggódnak, hogy gyermekük lemaradhat, és hogy majd felnőttkorában végképp lejjebb csúszik. A szülők tökéletesen tudatában vannak annak, hogy a jövedelem általában az oktatás függvénye, és azt akarják, hogy iskoláik – már a kezdetektől fogva – alkalmasak legyenek a feladatra; innen származik a szabványtesztek ötlete. Mindennek az aggódás és a bizonytalanság az oka, nem pedig valamiféle sajátos gyerekevelési stílus. Sok olyan szülőt ismerek, akik nagyon szeretnék, ha a gyerekeik nem lennének annyira túlterheltek a tesztek és a házi feladatok miatt, de tudják, hogy nincs más választásuk.

Gopnik könyvének első mondata így hangzik: Miért érdemes szülőnek lenni? Jó kérdés, de csak elvont választ ad rá, mondván: a gyermekvállalás „lehetővé teszi, hogy egy új emberi lény jöjjön a világra”. Ténylegesen elmondja, hogy a szülői lét milyen hatalmas boldogság forrása, még ha kimerítő is; de ebből csak azt tudjuk meg, miért vagyunk boldogok, hogy vállaltuk, nem pedig azt, hogy

miért vállaltuk. Miután saját családom kapcsán elgondolkoztam az okokról, rájöttem, hogy ezek valószínűleg nemzedékről nemzedékre változtak, de azért akad néhány közös vonás. A nagyszüleim az egyik ágon (körülből 1880-tól 1960-ig) gazdálkodtak, halásztak és csónakokat építettek – nekik tizenegy gyerekük volt; nagy szükség volt a sok munkáskézre, amit a gyerekek jelentettek, akár egészen kicsi korukban is; továbbá a gyermekek a büszkeség forrásai is voltak, különösen nagyapám számára (azt hiszem a férfierő bizonyítékát látta bennük), nem beszélve arról, hogy biztosítva volt a család fennmaradása. Mondhatni, hogy öregségi nyugdíj helyett és egyfajta egészségbiztosításként szolgáltak.

A szüleim (körülből 1906 és 1990 között) másfajta életet éltek. Csak két gyerekük született, és nem sok hasznukat vették. Apám egy hivatalban dolgozott, amelyhez nem sok közünk volt, anyám pedig háztartásbeli volt, akiknek már nem sok dolga akadt, miután felnőttünk. Szerintem csak a társadalmi elvárások miatt volt gyerekük, és mellesleg, mi mást csinálhatott volna az anyám? Viszont tetszett nekik a család gondolata (a valóság talán már nem annyira), és itt megint csak biztonságot jelentett öreg napjaikra, meg a név továbböröklését is, ahogy ez már lenni szokott.

Hetvenhét éves vagyok, és Gopnikhoz hasonlóan az én gyerekeim is felnőttek már, és saját gyerekeik vannak; a diploma után még tudományos fokozatot szereztem, és felelősségteljes állást töltök be. Tudtam, hogy bolygónkon már nemigen van szükség több gyerekre, és már létezik valamiféle védőháló az öregek számára és a betegségek esetén. Akkor mért is akartam gyerekeket? Csak annyit mondhatok, hogy nagyon vágytam rájuk, részben azért az egész életen át tartó szeretetért és az összetartozás érzéséért, melyet olyan emberektől kapok, akiknek jellemét és értékeit segítettem formálni. (Itt Gopnik azzal a váddal illet, hogy örzök magamban némi asztalos mentalitást, ami lehet, hogy így is van, de gyanítom, hogy ő sincs ezzel másképp.) Továbbá Gopnikhoz hasonlóan, boldog vagyok, hogy gyerekeim lehettek.

Mindamellet, a – bár különböző megfontolásból, de – gyermeket vállalók töretlen láncolata ellenére olyan időket élünk, amikor egyre kevesebb nő mond igent erre a döntésre. Az egészségügyi statisztikákat készítő országos központ (National Center for Health Statistics) legfrissebb adatai szerint a tizenöt és negyvenéves év közötti amerikai nők termékenységi arányszáma 2014-ben 62,9 ezrelék volt, ami az eddig mért legalacsonyabb számadatnak számít. 1950-ben ez a szám 106,2 ezrelék volt – 70 százalékkal magasabb. Ezenkívül a diplomás nők 25 százaléka egyáltalán nem szül gyereket, mint megtudjuk Sophie Gilbertnek a mértékadó *The Atlantic* című folyóiratban megjelent recenziójából, melyben a Meghan Daum által szerkesztett, *Önző, üres és önimádó* (*Selfish, Shallow, and Self-Absorbed*, 2015) című esszékötetet mutatja be – olyan írók nyilatkoznak itt, akik tudatosan nem vállaltak gyereket. A sztármagazinokban egyre gyakrabban kisgyerekekkel pózoló hírességek példája ellenére egyre több fiatal érzi úgy, hogy megelégszik a párkapcsolatából származó intimitással, és ehhez nincs szüksége gyerekekre.

Valamennyi felvetett kérdés közül a legkellemetlenebb az a feszültség, mely a saját gyermekeink iránti szeretet és a más emberek gyermekei miatt érzett aggodalom között van. Gopnik elismeri, hogy annyira belemerülünk tulajdon gyermekeink nevelésébe, hogy néha elfeledkezünk a gyermekek – sőt az egész világ – jólétéről általános értelemben véve; ezt a gondolatot nem fejt ki elég alaposan a szerző. Milyen társadalmi következményekkel jár ez a nagyfokú szeretet saját gyermekeinkre nézve?

Francis Bacon szerint a gyerekvállalással „tűszokat adunk a sorsnak”, vagyis szándékosan növeljük jövőbeli problémáink számát (a feleségeket is belefoglalta az idézetbe, de ez ma már nem érvényes); természetesen igaz, hogy ha gyermeket vállalunk, akkor az nagy elkötelezettséget jelent a jövőben is.⁸

8 Az eredeti idézet így hangzik: „*Akinek hitvesei és gyermekei vannak, az tűszokat adott a sorsnak: súlyos akadályai űk minden nagy vállalkozásnak, akár érvényes az, akár gonosz.*” (Francis Bacon: VIII. esszé)

Valószínűleg legtöbben jobban szeretjük gyermekeinket, mint saját magunkat, és minden tőlünk telhetőt megteszünk, hogy gondoskodjunk jövőjükről. Elméletben ettől még jobban tudatában kellene lennünk a világ helyzetének, és saját dolgunknak. Úgy illenék, hogy minden erőfeszítést megtegyünk például az ügyben, hogy enyhítsük a globális felmelegedést, megőrizzük természeti erőforrásainkat, fenntartsuk az infrastruktúrát, és kivegyük részünket egy tisztességesebb és fenntarthatóbb társadalom megteremtéséből.

De az Amerikai Egyesült Államok jelenlegi furcsa egyenlőtlen világában nem ez történik. Úgy tűnik számomra, hogy voltaképpen éppen az ellenkezője zajlik. Jómódú és iskolázott amerikaiak – akiken a társadalom felső, durván húszszázaléknyi gazdag rétegét értem – ehelyett kizárólag gyerekeik kiváltságainak megőrzésére összpontosítanak. Ez a beállítottság először az 1990-es években lett nyilvánvaló számomra, amikor az ún. „foci-anyukák” („soccer moms”) hatalmas, tanknak is beillő terepjárókkal kezdtek furikázni. Ennek üzenete – melyet akár egy lökhárítóra ragasztott matricára is kiírhattak volna – így szólt: „Történjék bármi, az én gyerekeim biztonságban lesznek, még akkor is, ha palacsintává lapítom a tiedet.” Mára sokkal rosszabb lett a helyzet. Nem az autókat értem ezalatt, hanem az élet többi oldalát. Látván a dolgozó rétegek növekvő bizonytalanságát, nem beszélve a szegényekről, a szülők minden erejükkel ragaszkodnak ahhoz, hogy gyermekeiket a bérszakadék kedvezőbb oldalán tartsák. Ennek módját abban látják, hogy minél jobb oktatásban részesítsék őket, és minél több mindennel ruházzák fel őket. Így – ha tehetik – gyermekeik számára a legjobb magániskolákat, a legkiválóbb edzőket és tanárokat választják ki, hogy azok úszni és teniszezni tanítsák őket, zenei és művészeti képzést meg mindenféle egyéb órákat adjanak nekik.

Agyonzsúfolt napjaik folyamán a gyerekeknek semmi idejük sem marad arra, hogy felfedezzék, mi érdekli őket igazán vagy, hogy könyveket olvassanak a kötelező olvasmányokon kívül – vagy pusztán csak, hogy feküdjék

nek a fűben, nézzék a felhőket és álmodozzanak. Ehelyett kimerülten zuhannak az ágyba a nap végén, hogy reggel újra várja őket a taposómalom. Elfogadhatatlan, ha egy gyerek félénk vagy visszahúzódó; ennek orvoslására néhányuknál a „varázslóiskola” modern megfelelőjére lehet szükség, amely nem jelent mást, mint valamiféle kezelést egy vélt lelki rendellenességre. Mire a gyerekek egy része eléri a középiskolás kort, magántanárok egész serege veszi körbe őket, hogy segítsék felkészülésüket az egyetemi felvételire; pontosan kiképzik őket, hogyan írják a megfelelő fajta, odaillo tételmondattal kezdődő esszét.

Mindez rendkívül sok munkát és odafigyelést kíván meg a szülőktől, nem beszélve a komoly anyagi ráfordításról. S úgy vélem, az egész helyzet rengeteg szorongást kelt a gyerekekben, akik nagyon jól tudják, hogy minden a teljesítményükön múlik, és hogy hasonló gyerekekkel állnak versenyben ugyanabban az osztályban. Ezeket a szülőket annyira felőrli az igyekezet, hogy gyermekeik jövőjét, és mint hiszik, boldogságukat biztosítsák – miközben gyakran mindketten felelős állásokban próbálnak helytállni –, hogy szinte semmi idejük vagy erejük nem marad bármi másra, legyen az akár közösségi vagy közéleti elfoglaltság, lépéstartás az ország és a világ eseményeivel, vagy csak hogy a saját örömeikre vagy épülésükre olvassassanak. Túlzottan sok figyelmet és energiát szentelnek azoknak, akiket „túszuladtak a sorsnak”.

Ami pedig a pénzt illeti, a tehetős szülők próbálnak a lehető legtöbbet félretenni, lehetőleg adómentes formákban gyermekeik esetleges jövőbeni szükségleteinek fedezésére. Nem tudom pontosan, mekkora az az átlagos összeg, melyet a felső középosztályban adományoznak jótékonyági célokra, de gyanítom, legtöbb esetben csak alamizsnáról van szó. Ennek nem a szűkmarkúság az oka; egyszerűen így cselekszenek. (Gondolom, egy kissé másképp fest a helyzet a nagyon gazdagok, a felső egy százalék esetében. Itt az anya gyakran otthon van, népes személyzettel körbevéve, és valószínűleg kevésbé áll fenn annak a veszélye, hogy lejjebb csúsznának a társadalmi-gazdasági ranglétrán.)

Úgy tűnhet, hogy az általam felvázolt összkép fennhéjázó önzést és féktelen versenyt mutat, de nem hiszem, hogy tényleg erről van szó, legalábbis nem teljesen. Ez inkább az a természetes félelem, mely a szülőket tölti el gyermekeik miatt egy egyre bizonytalanabb és egyenlőtlenebb világban – így már egészen másra kerül a hangsúly. A szülők gyermekeik iránt érzett szeretete semmilyen más érzéshez nem hasonlítható, és szinte mindenre feljogosít. Azonban bizonyos fokú önzés is vegyül bele, amennyiben sok szülő számára gyermeke sikere a sajátját is jelenti. S figyeljük csak meg a kampányoló politikusok ügyes szóhasználatát: mindig „családokat” szólítanak meg, soha nem egyéneket – hiszen ki vitatná el, hogy sokkal nemesebb többet akarni a családnak, mint magunk számára.

Most pedig következzen egy kérdés: Tegyük fel, hogy a felső középosztályban és a gazdagok alsó rétegében nem születnének gyermekek. Akkor vajon hogyan viselkednének?

Talán jobban. Valószínűleg nagyobb figyelmet fordítanának az otthonaikon kívül eső világra, és egy közösség hasznosabb tagjaiként látnák magukat. Talán nagylelkűbben viselkednének olyan emberekkel, akik náluk kevésbé szerencsések. Talán még arra is hajlandóak lennének, hogy jóval magasabb adókkal járuljanak hozzá az egyenlőtlenség mérsékléséhez, a globális felmelegedés leküzdéséhez, széteső infrastruktúránk helyreállításához és az állami szolgáltatások kiterjesztéséhez. Természetesen az ellenkezőjével is lehetne érvelni. Ha nincsenek leszármazottak, miért érdemes bárkinek törnie magát? „Utánam a vízözön” – feltehetően ezzel, a XV. Lajosnak tulajdonított mondással lehetne jellemezni a gyermektelen emberek többségének hozzáállását. Én azonban másként gondolom. Gyanítom, inkább egy óriási mentőtutajon levő hatalmas független csoport tagjainak tekintenek magukat.

A gyerekek tehát sok örömet és sok gondot is jelentenek. Legtöbbünk számára az élet mérhetetlenül gazdaggá válik általuk. Bármit megtettem volna a gyerekeimért, és ők is hasonlóan éreznek a saját gyerekeik iránt. A gyerekek okozzák azonban a problémát is.

Olyan drága kincsnek számítanak, hogy a szüleik csak velük törődnek, szinte minden mást kizárva, és erre feljogosítva is érzik magukat. Úgy látszik, ezt jelenti ma az állampolgárság: az egyes családok önmagukért vannak. Jó lenne megtalálnunk a középutat – igen, a gyerekeink érdekében, de nem engedvén, hogy értük való aggódásunk kiszorítson

minden más emberi indítást. Ennek a cél-
nak az eléréséhez nagy segítséget jelentene,
ha – ahogy a szerző is szorgalmazza – a többi
fejlett országhoz hasonlóan olyan intézkedé-
seket fogadnánk el, melyek segítik a szülőket
a gyermeknevelésben – akár asztalos, akár
kertész módjára teszik ezt.

(The New York Review of Books)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Csiba Kitti Kira pénzügyi adminisztrátor,
szakfordító, hungarológus, diaszpóra-
kutató, Luxembourg

Erős Vilmos, egyetemi docens, Deb-
recen

Gáspár Zoltán filozófus, Budapest

Géra Eleonóra történész, egyetemi do-
cens, Budapest

Kapronczay Károly történész, Budapest
Palkó László András postai alkalmaz-
zott, Budapest

Papp Csilla doktorandusz (Művelődés-
történeti Doktori Program, ELTE BTK,
Budapest)

Varga Károly, a szociológiatudomány
MTA doktora, Budapest

ADÓ 1% FELHÍVÁS

**Kérjük,
adója 1%-ával idén is támogassa a
Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
ismeretterjesztő tevékenységét!**

**Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
Adószám: 19002457-2-42**

**A tavalyi évben 541 060 Ft felajánlást kapott a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat, melyet az ismeretterjesztés
népszerűsítésére fordítottunk.
Köszönjük múlt évi felajánlását!**

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Gáspár Zoltán</i> : A civilizációk összecsapása és a vallás kérdése A pluralizmus dogmájának bukása a civilizációs fenyegetettség fényében.	1
<i>Varga Károly</i> : Iszlám pokol és szinkretizmus Az ábrahámi vallások Istenének „árnyoldala” és „evolúciója”	5

MŰHELY

<i>Erős Vilmos</i> : A helytörténettől a népiségtörténetig... és tovább (Szabó István Debrecennel és az Alfölddel kapcsolatos tanulmányai)	19
<i>Csiba Kitti Kíra</i> : Felmérés a baden-württembergi magyar közösségekről.	53

SZÁZADOK

<i>Papp Csilla</i> : A koronázási jubileum az erdélyi lapokban	71
<i>Géra Eleonóra</i> : A Budapest-Budai Református Egyházközség története a második világháború előtt	78
<i>Palkó László András</i> : Vigadtunk és sírtunk. Ünnepek és ünneplési szokások Magyarországon a politikai rendszerváltás időszakában 1989–1990 (1. rész)	86

NAPLÓ

<i>Kapronczay Károly</i> : A Nemzeti Emlékezet Bizottságának könyvtári sorozata	110
--	-----

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Alekszandr Nyevzorov: Nem születhet nemzet szolgákból és urakból (113) *Omar Szaif Ghobas*: Tanácsok muszlim fiataloknak. Hogyan vészeljük át a szélsőséges ideológiák és az iszlámgyűlölet időszakát (116) *Tim Arango*: Évezredes történelmi emlékeket áraszthat el az épülő törökországi gát (121) *Marcia Angell*: Miért érdemes szülőnek lenni? (122)

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2017. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 32 640 Ft helyett 22 800 Ft
Fél évre: 16 860 Ft helyett 12 120 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 24 240 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9660 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 600 Ft helyett 18 240 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9840 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 16 440 Ft helyett 10 920 Ft
Fél évre: 8400 Ft helyett 5760 Ft

Akciónk a 2017. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
 - interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest

A 2015. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 500 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 790 Ft • Előfizetéssel: 700 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

